

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний університет

Н. В. Таценко

**Реалізація емпатії
в сучасному англомовному дискурсі:
когнітивно-синергетичний аспект**

Монографія

Рекомендовано вченою радою Сумського державного університету

Суми
Сумський державний університет
2017

УДК 811.111'42
Т24

Рецензенти:

С. М. Єнікєєва – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри англійської філології Запорізького національного університету;

І. А. Бехта – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри англійської філології Львівського національного університету імені Івана Франка

Науковий редактор – доктор філологічних наук, професор
Ю. А. Зацний (Запорізький національний університет)

*Рекомендовано до видання
вченою радою Сумського державного університету
(протокол № 10 від 20 квітня 2017 року)*

Таценко Н. В.

Т24 Реалізація емпатії в сучасному англомовному дискурсі:
когнітивно-синергетичний аспект : монографія / Н. В. Таценко.
– Суми : Сумський державний університет, 2017. – 357 с.
ISBN 978-966-657-667-8

У монографії з позицій когнітивної лінгвосинергетики розглядається концепт ЕМПАТІЯ, екстеріоризований у сучасному англомовному дискурсі. Дослідження здійснюється через призму динамічної трансдисциплінарної теорії концепту, націленої на виявлення його універсальних якостей і закономірностей. Такий ракурс розкриває дискурсивні культурно-ціннісні аспекти, що формують динамічно розвинений складник глибинних процесів смислового коду емпатії.

Для філологів і науковців: студентів, викладачів, аспірантів, докторантів, – усіх, хто цікавиться проблемами сучасної лінгвістики.

УДК 811.111'42

ISBN 978-966-657-667-8

© Таценко Н. В., 2017

© Сумський державний університет, 2017

ЗМІСТ

	С.
ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ КОГНІТИВНО-СИНЕРГЕТИЧНОГО АНАЛІЗУ КОНЦЕПТУ ЕМПАТІЯ	11
1.1. Основи динаміко-системної парадигми мовознавства.....	11
1.1.1. Системність у контексті функціонального підходу...	11
1.1.2. Ризоморфна динамічна системність із позицій трансдисциплінарного підходу.....	15
1.2. Пізнавальний метафоричний потенціал метамови синергетики.....	21
1.2.1. Міждисциплінарна парадигма дослідження саморегульованих систем	21
1.2.2. Елементи синергетичного розуміння еволюції систем.....	24
1.3. Базові положення лінгвосинергетики.....	28
1.3.1. Цілісна синергетична концепція дискурсу.....	28
1.3.2. Принципи дискурсивної самоорганізації.....	34
1.4. Фрактальна теорія побудови дискурсу.....	48
1.5. Механізми динаміки концепту як базової одиниці мисленнєвого коду людини.....	57
1.5.1. Витоки теорії концепту.....	57
1.5.2. Діяльнісний підхід у концептологічних студіях.....	62
1.5.3. Рівні «життєвого циклу» концепту.....	66
1.6. Корпусна лінгвістика як інструмент когнітивно- синергетичної методології.....	76
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1.....	86
РОЗДІЛ 2. «ЖИТТЄВИЙ ЦИКЛ» КОНЦЕПТУ ЕМПАТІЯ В ОНТОЛОГІЧНОМУ ТА ГНОСЕОЛОГІЧНОМУ ВИМІРАХ.....	92
2.1. Багатовекторність сучасних поглядів на емпатію.....	92
2.2. Онтологічний аспект емпатії.....	96
2.2.1. Історична динаміка: від античності до сучасності.....	96

2.2.2. Бінарний зв'язок як принцип функціонування.....	100
2.2.3. Основні характеристики рівнів емпатійності.....	103
2.3. Гносеологічний аспект емпатії.....	106
2.3.1. Емпатійні механізми в контексті психології.....	106
2.3.2. Аспекти відображення в лінгвістиці.....	110
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2	128
РОЗДІЛ 3. МЕХАНІЗМИ КОГНІТИВНО-СИНЕРГЕТИЧНОГО ПІДХОДУ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ЕМПАТІЇ В АНГЛОМОВНОМУ ДИСКУРСІ.....	134
3.1. Комбінаторика й метафоричне моделювання концепту ЕМПАТІЯ.....	134
3.1.1. Конструктивно-моделювальний вектор як шлях до розуміння когнітивної основи мови.....	134
3.1.2. Схематична матриця базових доменів.....	138
3.1.3. Фреймова фрактальна модель.....	141
3.1.4. Ідеалізована модусна модель.....	145
3.1.5. Модусно-фазовий простір атракторної моделі.....	152
3.2. Типи вербальних атракторів концепту ЕМПАТІЯ в сучасній англійській мові.....	157
3.2.1. Класифікація емпативів.....	157
3.2.2. Лексеми з експліцитною/імпліцитною семою емпатії.....	160
3.2.3. Емпатійно-експресивна лексика.....	168
3.2.4. Емпатійно-оцінна лексика.....	173
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3	180
РОЗДІЛ 4. АНТИНОМІЯ ПОНЯТТЯ Й УЯВЛЕННЯ В СТРУКТУРІ КОНЦЕПТУ ЕМПАТІЯ.....	186
4.1. Понятійний модус як рефлексивна раціональна концептуалізація.....	186
4.1.1. Актуалізація семантичних параметрів стану в розгорнутому форматі.....	186
4.1.2. Граматичні параметри стану.....	192
4.2. Дуальний характер образно-аксіологічного модусу.....	215
4.2.1. Метафорична концептуалізація.....	215
4.2.2. Параметри порядку метафоризації емпатії.....	221
4.2.3. Оцінна концептуалізація.....	231
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 4.....	240

РОЗДІЛ 5. ЛІНГВАЛЬНА САМОРЕГУЛЯЦІЯ ПРАГМАТИЧНОГО МОДУСУ ЕМПАТІЇ	248
5.1. Особливості динаміки емпатійного дискурсивного акту.....	248
5.1.1. Трансформація мовленнєвоактової парадигми на сучасному етапі розвитку мовознавства.....	248
5.1.2. Аспекти сутності і типології.....	253
5.1.3. «Вчинкові» та «стосункові» емпатеми.....	257
5.1.4. Типи та складники атракторів і репелерів.....	263
5.1.5. Біфуркації в дискурсивному акті – від емпатії до диспатії.....	266
5.2. Параметри порядку успішного емпатійного дискурсивного акту.....	270
5.2.1. Принципи комунікативної ввічливості й кооперації.....	270
5.2.2. Емпатійні конверсаційні імплікатури.....	279
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 5.....	285
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	292
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	305
ЛЕКСИКОГРАФІЧНІ ДЖЕРЕЛА.....	342
ІЛЮСТРАТИВНИЙ МАТЕРІАЛ.....	343

ВСТУП

Надзвичайно важливо бачити світ очима тих, хто відрізняється від вас... Коли ви мислите таким чином, розширюються кордони переживання за інших, і стає складніше не надати допомогу.

Барак Обама

Вищою формою пізнання є емпатія, бо вона вимагає від нас побороти своє его й жити світом інших – це глибше, ніж саме пізнання.

Білл Буллард

У наш час одним із найглобальніших завдань людства є гуманізація суспільства. Гуманістичний заклик до людяності – це запрошення до світу співпереживання, співчуття, вміння радіти за ближніх. У суспільній свідомості наполегливо розвивається думка про те, що індивід є не одиничним, а монадним створінням: він репрезентує увесь світ, відображений у конкретній особистості. Комунікативне оточення є живильним для людини, інгруючи її до площини соціального існування й пов'язуючи незліченними ланцюгами з багатьма якісно різними спільнотами. У зв'язку з цим важко переоцінити феномен емпатії як безпосереднього емоційно-когнітивного відгуку індивіда на переживання інших.

За досить довгу історію свого дослідження емпатія привертала увагу вчених, які працювали в різних сферах гуманітарної науки – філософії, етиці, психології, соціології, теорії комунікації, культурології, антропології, медицині, педагогіці, риториці тощо, що свідчить про міждисциплінарність цієї категорії як об'єкта наукового пошуку. Зарубіжні наукові розвідки, пов'язані з емпатією, подані в працях фахівців у сфері психології [Barett-Lennard, 1993; Hoffman, 1981; Hogan, 1969; Houston, 1990; Ickes, 1991; Mehrabian, 1972; Роджерс, 1984, 1994], філософії [Kim, 1984; Stueber 2011a, 2011b; Vetlesen, 1994; Makkreel, 1996; Sawicki, 1997; Smith, 1989; Stein, 1964], соціології [Davis, 1994; Eysenck, 1981; Stephan, 1999] нейробіології [Iacoboni, 2005; Baron-Cohen,

2000; Happé, 1999] і лінгвістики [Allwood, 2006; Chafe, 1994; Edwards, 1997; Kuno, 1987; Martinovski, 2006].

Постійно зростає кількість україномовних та російськомовних досліджень, репрезентованих насамперед працями філософів [Афанасьев, 2010; Басин, 1987; Бочкарёва, 2011; Солонин, 1997; Парыгин, 1999; Пузыревский, 2002; Слесаренко, 2013; Филатов, 1991], у тому числі, представників феноменологічного [Кубанова, 1991; Борисов, 1997] та герменевтичного напрямів [Быстрицкий, 1986; Давыдов, 1987; Шилков, 1992]. До наукового аналізу емпатії звертаються також психологи [Бохарт, 1993; Бойко, 1996; Виговська, 1999; Гаврилова, 1975; Дорошенко, 2007; Ильин, 2013; Карягина, 2013; Лабунская, 2001; Менджерицкая, 1998; Олпорт, 1998; Орлов, 1993; Пашукова, 1984; Щебетенко, 2004], соціологи [Ионин, 1979; Кармадонов, 2012; Мильчарек-Сеали, 2010; Радевич-Винницький, 2001] та філологи [Бацевич, 2009; Ковалевська, 2002; Козяревич, 2006; Кузнецова, 2010; Кузьменко, 2002].

Науковці намагаються досягнути глибинні основи емпатійних механізмів людини і зрозуміти причини їх еволюції в сучасному світі. Однак на фоні теоретичної та практичної значущості й конструктивності особливо проблемними виявляються багатовекторність і невизначеність феноменології цього поняття. Надзвичайно складним завданням постає систематизація різноманітних і різнорівневих явищ, пов'язаних з емпатією: її трактацій, видів, процесів тощо. Філософи вбачають у ній інтроспективне досягнення власної «самості» разом із невіддільністю від людства, психологи – особливу форму психічного відображення, що допомагає розкрити внутрішню логіку людських переживань і станів, нейрофізіологи пов'язують її з дзеркальними нейронами мозку. Лінгвісти оперують поняттям вербальної емпатії, яка є мовним впливом із метою взаєморозуміння й надання підтримки співрозмовнику. Досить часто вузькі й широкі визначення дублюють одне одного.

Окрім багатовимірності комунікативного простору емпатії, суб'єктивності й інтимності її проявів, не слід забувати про її складну етимологію. Хоча для позначення цього феномена був

сконструйований новий термін, узагальнена ним тематика відбивала найважливіші аспекти людського буття й була предметом осмислення з найдавніших часів. За поняттям емпатії стоїть тисячолітня історія наукових роздумів про любов, страждання, катарсис, мімезис, очищення, наслідування, у яку вписані такі імена, як Сократ, Платон, Аристотель, Фома Аквінський, П'єр Абеляр, Леонардо да Вінчі, Іммануїл Кант, Георг Гегель, Готфрід Лейбніц та інші. Без цієї історії неможливо зрозуміти як зародилося ядро поняття, які ключові ідеї його сформували.

Розмежування різноманітних смислових відтінків емпатії, що виникли в певні історичні періоди розвитку, виявлення її зв'язків із близькими за значенням поняттями й категоріями неможливі без усебічного лінгвістичного аналізу. Однак загальною рисою сучасних мовознавчих досліджень емпатії є лакунарність її розгляду з позицій однієї з провідних парадигм – когнітивно-дискурсивної. Актуальність роботи полягає передусім у тому, що сучасна лінгвоконцептологія характеризується повною відсутністю фундаментального опису концепту ЕМПАТІЯ. Вочевидь, це пояснюється не слабким дослідницьким інтересом до нього з боку лінгвокогнітологів, а самою природою виникнення й функціонування емпатії, яка вимагає особливих підходів та методів аналізу.

Емпатію складно помістити в рамки наявних теорій концепту, оскільки вона є результатом коеволюції людського тіла, суспільства й культури, наслідком емерджентного розвитку розуму і психічної форми матерії, осягнення якого потребує феноменологічного бачення. Для аналізу концепту ЕМПАТІЯ необхідно розширити кордони наукових пошуків, залучаючи дослідницькі модуси, для яких традиційна когнітивна лінгвістика не має відповідного інструментарію. З конвенційних позицій неможливо ані дати вичерпну відповідь на питання, що являє собою вербалізована емпатія, ані виявити особливості її конструювання в дискурсі. Отже, вийшовши в царину поліпарадигмальності й синергетики, лінгвокогнітивна екстеріоризація концепту ЕМПАТІЯ набирає нового імпульсу. Універсальність, що ґрунтується на високому ступені абстрактності понять зі сфери теорії динамічних систем

(самоорганізації, динамічності, фрактальності, флуктуаційності), не лише уможлиблює імпортування знання в лінгвістику, але забезпечує його органічний синтез через призму трансдисциплінарної теорії концептуальної динаміки.

Метою монографії є надання в рамках когнітивно-синергетичної концепції закономірностей формування й функціонування концепту ЕМПАТІЯ в сучасному англомовному дискурсі. У результаті цілеспрямованої наукової рефлексії надано опис та пояснення емпатії з позицій функціонального підходу, аналізується релевантний тезаурус із допомогою синтезу й узагальнення досвіду традиційних наук, що пізнають мовленнєву когніцію. Для аналізу системно-структурної динаміки концепту здійснюється його декомпозиція на модуси, які розвиваються в протилежних напрямках, призводячи до поляризації емпатійного дискурсивного акту. Осягнути синергетичні характеристики концепту ЕМПАТІЯ допомагає конструктивно-моделювальний вектор: у праці будуються його схематична матриця доменів, ідеалізована модусна модель, фреймова фрактальна модель, а також атракторні моделі.

У руслі когнітивної лінгвосинергетики емпатія постає ризоморфним конгломератом, що вирізняється перманентною креативною рухомістю комунікативних інтеракцій, через які людина в змозі задовольнити свої вітальні потреби в межах соціуму. У зв'язку з цим опис концепту не є ані суто ономасіологічним (що розгортається від концептуального змісту до мовної форми), ані суто семасіологічним (що прямує у зворотному напрямку, від форми до змісту). Ми відштовхуємося від взаємозв'язку семасіології й ономасіології, їх динамічної двоєдності в рамках системи: вони не можуть бути відокремленими, навіть більше, зміна однієї тягне за собою зміну іншої. Такий синтез розкриває дискурсивні культурно-ціннісні аспекти, що формують динамічно розвинений складник глибинних процесів смислового коду емпатії.

Наукову новизну монографії чітко окреслює її внесок у створення трансдисциплінарної синергетичної теорії концепту, націленої на виявлення його універсальних, наскрізних динамічних якостей і закономірностей. Ця теорія не

обмежується розглядом когнітивних механізмів вербалізації концепту, а дає можливість його розгляду як невід'ємної частини світобудови, підпорядкованої всезагальним законам існування природних систем. Результати дослідження безсумнівно можуть бути використані не лише в галузі мовознавства, а і для таких наук прикладного характеру, як психологія, соціологія, політологія, культурологія та ін. Крім того, праця сприяє подальшому розвитку української школи лінгво- та літературознавчої синергетики.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ КОГНІТИВНО-СИНЕРГЕТИЧНОГО АНАЛІЗУ КОНЦЕПТУ *ЕМПАТІЯ*

1.1. Основи динаміко-системної парадигми мовознавства

1.1.1. Системність у контексті функціонального підходу.

Когнітивно-дискурсивний напрям мовознавства приділяє основну увагу вирішенню проблеми поєднання когнітивної (плану змісту, значення) і комунікативної (плану вираження, форми) функцій мови. Домінантна гіпотеза цього підходу полягає в тому, що всі мовні репрезентації, від морфем до синтаксичних конструкцій, складаються з форми й функції. За такої умови функція ототожнюється з комунікативною інтенцією, що мотивує мовну одиницю, й описується в термінах когнітивних структур [Tomasello, 2005, с. 314].

У царині функціональної лінгвістики мова розглядається як функціональна система, елементами якої є знаки, що виражають поняття, взаємодіють один з одним та утворюють єдине ціле. Зазначається, що функціональний аналіз дозволяє встановити, заради реалізації якої комунікативної мети використовуються ті чи інші елементи мовної системи, а також їх релевантність у певній ситуації спілкування [Храмченко, 2014, с. 55]. Необхідно узагальнити, що лінгвістичний функціоналізм уможливує аналіз дієвих механізмів дискурсивної системи, рухаючись від функцій та намірів до їх формального мовного втілення.

Активно засвоюючи принципи й методи системного аналізу, сучасна функціональна лінгвістика має на меті організацію й функціонування складних об'єктів-систем (включно з дискурсом і концептами), а також дослідження реляційних властивостей найрізноманітніших класів систем у мові. Повсюдність функціонального підходу обумовлена його універсальністю, здатністю давати науковцям можливість аналізувати ширшу картину реальності порівняно з іншими підходами, пропонуючи обґрунтування поведінки складних

об'єктів із допомогою виявлення механізмів їх цілісності й типології зв'язків між ними.

Метою цього розділу є узагальнення здобутків гуманітарних наук для аналізу функціонування емпатії в сучасному англomовному дискурсі, а також обґрунтуванні евристичної цінності когнітивно-синергетичного підходу як загальної методології дослідження. Розгляд лінгвальних аспектів емпатії з позицій наведеного підходу потребує уточнення змісту деяких широко вживаних у мовознавстві термінів («дискурс», «концепт», «модель», «фрейм», «домен», «матриця доменів», «мовленнєвий акт», «імплікатура» тощо), актуалізації менш поширених понять («ідеалізована когнітивна модель», «ризома», «модус концепту», «атрактор», «репелер», «біфуркація», «фрактал» тощо), уналежнення нових («емпатема», «емпатійна імплікатура»), а також застосування новітніх методів лінгвістичних розвідок поряд із традиційними.

Перш ніж вирішувати ці завдання, необхідно розглянути тривіальну проблему визначення ключового для наведеного підходу поняття «системи», що має принципове значення в контексті монографії. Наразі є ціла низка дефініцій системи, які пройшли довгий шлях розвитку й деталізації. Систему розуміють як безліч елементів, що перебувають у відносинах і зв'язках один з одним, утворюючи певну цілісність; об'єднання певного розмаїття в єдине й чітко розчленоване ціле, елементи якого займають відповідні їм місця щодо цілого та інших частин [Collins, 2008, с. 897; Краткая, 1994, с. 305]. Крім того, система справедливо вважається сукупністю, що має інтегративні (емерджентні) властивості [Жилин, 2004]. Під емерджентною розуміють властивість сукупності, яка не є сумою властивостей її окремих компонентів.

Отже, **системою** можна вважати безліч пов'язаних між собою інтегративних предметів, що утворюють певне емерджентне ціле завдяки **структурним взаємозв'язкам** (усталеним зв'язкам, які залишаються порівняно незмінними за різних трансформацій системи).

Найрізноманітніші системи мають певний набір таких загальних особливостей, як взаємозалежність системи й середовища, цілісність, структурність та ієрархічність

[Зинченко, 2007]. Функціонуючи в системі, елементи набувають характеристик, яких вони не виявляють у складі інших систем. Подібні інтеграційні характеристики об'єднують усі конституенти в єдине ціле, що характеризується наявністю складної павутини зв'язків і відносин. Структурна організація дає можливість детально описати всю систему, функціонування якої обумовлене не стільки поведінкою її складників, скільки властивостями її структури. Система активно впливає на елементи, що входять до її складу, унаслідок чого в них формуються властивості, які сприяють її оптимальному функціонуванню. Так само, кожний конкретний елемент системи можна розглядати як самостійну систему або підсистему, що займає певне місце в ієрархії більшого цілого й одночасно складається з дрібніших частин.

Сучасна наукова думка пронизана ідеєю структурної єдності світу й загального взаємозв'язку його явищ і процесів, а фундаментальні дослідження здійснено здебільшого на базі саме системного підходу. Він є основою аналізу такого надскладного й комплексного об'єкта, як мова. Під системою мови за такої умови розуміють безліч елементів будь-якої природної мови, що утворюють певну єдність та цілісність, перебуваючи у відносинах і зв'язках один з одним. Кожен компонент є не ізольованим, а лише протиставленим іншим компонентам, і розглядається щодо його ролі в складі мовної системи, тобто у світлі його значущості (функціональної релевантності) [Лингвистический, 2002, с. 452]. Необхідно вказати, що таке розуміння справедливе і для дискурсивної системи, оскільки дискурс як процес і результат застосування мови не може бути поза системністю.

Зауважимо, що **дискурс** постає середовищем появи й функціонування емпатії. Не вдаючись до детального викладення змісту цього терміна (він є багатогранним, багатозначним та повністю не визначеним, а його витлумачення коливається кількісно та якісно майже в різних системах наукових координат), ми використовуємо **функціональний** підхід, за якого дискурс розуміють як будь-яке застосування мови [Fasold, 1990, с. 65].

Крім того, слідом за І. С. Шевченко та О. І. Морозовою, ми виходимо з дефініції дискурсу як мислекомунікативної діяльності в широкому соціокультурному контексті, сукупності процесу й результату, що характеризується континуальністю й діалогічністю, а також онтологічною двоїстістю: одним боком він звернений до комунікації, соціальної взаємодії, а іншим – до когніції, свідомості людини [Шевченко, 2005, с. 28; Морозова, 2007, с. 58]. У разі такого підходу дискурсивний аналіз не може бути зведений до опису мовних форм незалежно від їх цільового чи функціонального призначення в життєдіяльності людини [Brown, 1996, с. 31]. До наведених властивостей необхідно додати цілісність, системну структурованість та ієрархічність.

Аналізуючи дискурс із погляду функціонального підходу, не потрібно забувати про те, що саме структурна лінгвістика (завданням якої є, зокрема, інвентаризація мовних одиниць) значно розширила уявлення дослідників про устрій дискурсу, відбитого у знаковій системі. Класичне структуралістське розуміння мовної статичності й динаміки є наслідком тяжіння лінгвістичної думки до механістично-лінійних зразків світосприйняття, для яких характерно розглядати розвиток як послідовність стадій або станів, що змінюють один одного. Проте, незважаючи на той факт, що механістична спрямованість структуралізму багаторазово переосмислювалась і критикувалась, вона сприяла розробленню методології опису дискурсу, звернувши особливу увагу на мовну структуру як мережу взаємовідношень елементів системи.

Свій внесок у розвиток філологічних уявлень про системність також зробила лінгвістика тексту, досліджуючи проблеми складної текстової організації. Для неї характерною є наявність зовнішньої та внутрішньої структур у поєднанні із загальною функціональністю й системоутворювальними властивостями тексту (цілісністю, зв'язаністю тощо). Поняття системи було прийнято й когнітивною лінгвістикою, що проявляється в поглядах її прихильників на роль мови у репрезентації принципів сприйняття й категоризації світу в людській свідомості.

Як підсумок, системність із її цілісністю, структурною усталеністю, рівневою ієрархією, опозиційністю (визначенням

диференційного змісту елементів у парадигматичному класі або в синтагматичній послідовності) є важливим складником функціонального дискурсивного аналізу. Попри виявлені з часом недоліки структурної лінгвістики – редуccionізм, реляціонізм та логіцистичність, – вона має велику вагу в розвитку сучасного мовознавства, а представники новітніх наукових течій активно послуговуються теоретичними та практичними здобутками системно-структурного характеру.

1.1.2. Ризоморфна динамічна системність із позицій трансдисциплінарного підходу. Для мовознавства надзвичайно важливою тенденцією був поступовий відхід від абсолютизації системи як чітко детермінованої структури. У ХХ ст. розвиток наукового бачення світу призвів до створення теорій відносності і квантової механіки, які революціонізували наші уявлення про дійсність. Фундаментальні відкриття в цих сферах продемонстрували, що закони геометрії Евкліда й фізики Ньютона дійсні лише для стерильного середовища, у якому панує абсолютна рівновага, а в реальному світі ідеальні умови недосяжні. Природні системи в реальних умовах поводять себе не так, як прогнозують теорії, що базуються на ідеальних умовах. У результаті цього була сформована «теорія хаосу» [Морозова, 2005, с. 22–23].

Науковці характеризують хаос як гру різноспрямованих сил. Зазначається, що хаос стихійний, динамічний, позбавлений образу, занурений в імлу, невидимий і безликий. У ньому поєднані два аспекти (просторовий і життєдайний) та збігаються початки й кінці. Водночас підкреслюється, що хаос діалектичний, у ньому живуть суперечності й діють неузгоджені сили [Арутюнова, 2003, с. 3]. Проте теорія хаосу, постулюючи непередбачуваність поведінки природних систем, у жодному разі не затверджує їх невизначеності. Хаос, усупереч звичному значенню цього слова, означає не безладність, а нелінійність: еволюція будь-якої системи полягає в чергуванні фаз спокою й хаосу та фазових переходів між ними, які перемижуються між собою.

Наприклад, у когнітивній лінгвістиці метафори порядку й хаосу ототожнюються зі структурною стійкістю концептів.

Порядок співвідноситься з постійним складом компонентів концепту та функціонально-сміслових зв'язків між ними, а хаос відповідно має протилежний смисл їх нестійкості й мінливості. Показником цього слугують наявність та відсутність регулярної вербалізації. Регулярна мовна об'єктивація сигналізує про суспільну значущість концепту й відповідно про його «зрілість» як одиниці колективної свідомості. Окремі випадки мовленнєвого вираження або взагалі їх відсутність свідчать про протилежне – концепт тільки формується, фіксує лише особистісний смисл [Попова, 2002, с. 28]. Тобто спокій і хаос концепту ідентифікуються за його зовнішніми мовленнєвими проявами.

Порядок і хаос характеризуються неоднозначністю наукових та побутових інтерпретацій, а також складними співвідношеннями. Формування картини світу, що базується на презумпції креативної хаотичності, створенні порядку як безпорядку, завдячує постмодерністській філософії останніх десятиріч XX століття. Її послідовники наголошували, що логіка традиційних парадигм дослідження світу вичерпала свій змістовий потенціал, оскільки в ній не може бути адекватно інтерпретована вся різноманітність типів природних систем [Deleuze, 1987].

Заперечуючи ідею лінійності, Ж. Дельоз і Ф. Гваттари запропонували концептуалізовану у своєрідній метафорі «ризому» (термін, запозичений із ботаніки, що означає кореневу систему рослини, позбавлену головного паростка, у результаті чого сітка переплетеного коріння є субстанційно рівнозначною) «номадичну» модель світобачення, відмовляючись від презумпції константної гештальтної організації буття. Стабільним і жорстким векторно-орієнтованим лінійним структурам (логіка «стрижневого кореня») вони протиставили структуру ризоморфну, що фіксує принципово позаструктурний і нелінійний спосіб організації цілісності. Ризому не можна звести ні до єдиного, ні до множинного, оскільки вона складається не з єдностей, а з рухомих ліній [Делез, 1996, с. 6–31].

«Номадичний підхід» передбачає синтез і конвергенцію параболічного, циклічного, спіралеподібного розвитку, лінії

якого постійно відсилають одна до іншої. Неоднозначний характер інноваційних ризоморфних структур розпізнається через наявність сегментації цілісності в автономії й конвергенцію автономій у нові ризоморфні цілісності. Зазначається, що цей простір не має кінця й початку [Deleuze, 1987, с. 18]. Феномен ризоми втілює надзвичайну динаміку, мобільність сучасної реальності, яка перебуває в процесі неперервного становлення, постаючи одночасно і прогресивною, і регресивною. Необхідно також додати, що ризома актуалізує безпорадність особистості та соціуму з його мовленням у спонтанному й непередбачуваному хаотичному світі.

Часовий континуум ризоми – це теперішність, оскільки минуле виглядає як сукупність ризоморфних станів, а майбутнє є ймовірнісним і гіпотетичним. Фактично, ризома перебуває в опозиції до раціональності, маючи її в собі. Ризома не є «різноманітністю», яка протистоїть «єдиному», вона є множинною реальністю, у якій єдине й різноманітне зливаються й руйнуються як категорії. Зауважимо, що в ризомі вбачають наявність нових шляхів та перспектив розвитку мовленнєвих процесів, відкриття нових сенсів загальновідомих цінностей і понять, досягнення особливостей інформаційного розвитку.

У цьому руслі дискурс постає співзвучним ризомі. Синхронні ознаки ризоми та дискурсу як моделей світу й ідейних профілів епохи проявляються в поліваріантності, поліморфності і спонтанності обох феноменів. Подібно до ризоми у дискурсі як формі соціальної взаємодії закладені тенденція розгалуження смислу та самодостатня процесуальність. Саморозвиток і саморозкриття дискурсу й ризоми відбуваються флуктуаційно. Зазначається, що у феномені дискурсу спостерігається трансгресивний прорив у відкритість смислу, а у феномені ризоми – прорив у відкритість форми або ситуації [Морозова, 2005].

Однак трансгресія дискурсу проявляється у виявленні й конституюванні меж та подальшому їх подоланні, а трансгресія ризоми виражається в індіферентності до меж *per se*: їх немає, бо їм не надається значення. Дискурс має властивості інтерактивності та інтерсуб'єктивності, а ризома –

інтерактивності та інтербутиєвості. Дискурсивні інтенції є більш «владними», оскільки влада корениться в будь-якому дискурсі, а інтенції ризому – більш спонтанні й хаотичні. Дискурс утілює й симулює реальність, він є засобом її деконструкції, позаяк ризома позиціонується як власне реальність, тобто процес і результат деконструкції.

Принципами дискурсу є полілог та різноманітність, а в ризомі демаркація між єдиним і множинним руйнується. Проте саме смислові потенції дискурсу, відбитого у мові, є найбільш співзвучними ризомі, оскільки в обох феноменах ключовою позицією є зв'язок між знаками, значеннями, суб'єктами, явищами та соціальними конструктами. Ці аспекти органічно пов'язані в емпатії, яка є поліваріантною, поліморфною і спонтанною сутністю, що успадковує провідні властивості дискурсу й ризому.

Наведені гіпотетичні припущення надають розуміння того, що більшу здатність до виживання мають ті системи, які адаптуються до виникаючих функціональних коливань всередині й поза системою і, дещо перебудувавшись на певній ділянці, переходять на новий рівень упорядкованості, який більше відповідає потребам чергового етапу їх розвитку. Причому, реагуючи на ці хаотичні коливання, система зовсім не обов'язково їх приймає, вона може їх відкинути або модифікувати по-своєму за необхідності самозбереження.

У такий спосіб можна говорити про пріоритет **динамічної системності** як захисту від руйнівних тенденцій. Світ динамічних систем різноманітний, однак для них усіх справедливим є твердження, що динамічною постає та система, яка змінюється в часі [Culicover, 2003, с. 194]. З допомогою об'єднання знання, що генерується різними науковими сферами, долаються міждисциплінарні комунікативні бар'єри й відбувається становлення нової інтегративної картини світу – трансдисциплінарної парадигми складності (complexity paradigm), яку ще називають теорією складності (complexity theory), наукою про складне (complexity science), або теорією динамічних систем (dynamical systems theory) [Garcia, 1999].

Будь-які відхилення від ідеального стану опиняються у фокусі пильної уваги широкого спектра наук, оскільки саме

вони визначають сутність системи. До того ж відхилення наразі розглядаються не як такі, що випадково виникають і швидко зникають у системі, яка прагне до ідеальної рівноваги, а як форма буття системи: одна девіація спричиняє іншу, одночасно сама зазнаючи змін. Динамічна система постійно змінює свій вигляд, оскільки саме в цьому полягає суть її буття. Принципово важливим завданням стає дослідження взаємодії системи зі свідомістю людини, культурою й соціальним устроєм суспільства.

Трансдисциплінарний функціонально-лінгвістичний аналіз крізь призму динамічної системності уможлиблює всебічний опис мови як інструмента породження мовлення. Мовлення постає динамічною системою, яка є амбівалентно цілісною й диверсифікованою. Вона є суперсистемою порівняно незалежних одна від одної, синхронних, інтерактивних систем, що спонтанно розвиваються і сприяють побудові онтології дискурсу.

Дослідники відділяють «стару» механістичну онтологію, умовно називаючи її «онтологією Ньютона», від «нової» дискурсивної «онтології Виготського» [Макаров, 2003, с. 16–19]. Дві онтології принципово різняться поглядами на мову та мовлення:

– механістична онтологія локалізує об'єкти лінгвістичного дослідження в просторі й часі фізичного світу, а дискурсивна – у соціально-психологічному просторі людського буття. Сутності, що аналізуються в «онтології Ньютона», – це предмети («матерія») і події («сили»), а в «онтології Виготського» – дискурс і мовленнєвий акт;

– традиційна світоглядна система Ньютона визнає «каузативний детермінізм» типом відношень, що пов'язують досліджувані сутності, позаяк у соціальній метатеорії тип відношень характеризується розмитими ймовірнісними залежностями. Це, зокрема, означає, що в реальній комунікації поява певного мовленнєвого акту не може однозначно визначити тип і якості наступного акту: він швидше за все ставить умови, у яких поява того чи іншого акту, який продовжує діалог, буде більш-менш очікуваною [Макаров, 2003, с. 19];

– механістичний підхід до дослідження мови характеризується «реіфікацією» об'єктів: мова та її елементи уподібнюються «речам», фізичним тілам у просторово-часовому світі, до яких можна застосувати системний аналіз [там само, с. 23]. За дискурсивного підходу на перший план виходять відношення: реляційні властивості елементів мають не меншу гносеологічну цінність, ніж субстанційні [Постмодернізм, 2001, с. 804].

На нашу думку, компромісну позицію щодо розмежування механістичної й дискурсивної онтологій займає синергетика, яка синтезує обидва підходи. У цій парадигмі обговорення різних підходів наукового аналізу спирається на системний синтез, що є найважливішою характеристикою людської свідомості. Синергетичні методи уможливають дослідження дискурсу як принципово неструктурної системи смислів, що формується через мовленнєве вираження в просторі й часі фізичного світу і спрямована на реалізацію комунікативної мети автора. А емпатія як дискурсивне утворення постає ризоморфним, динамічним, «метанестабільним», децентристським, неієрархічним феноменом, відображеним протилежними поняттями матерії й реляційних властивостей, що визначають цілісність дискурсивного простору не внутрішньою сутністю, а зовнішніми проявами.

Синергетика погоджується з механістичними уявленнями, згідно з якими для вчинення дії необхідна зовнішня сила. Однак, не виключаючи можливості зовнішнього впливу, чинникам середовища відводиться роль керувальних параметрів, які виводять систему зі стану рівноваги, проте жорстко не детермінують її подальшу поведінку. Джерелом цієї поведінки є внутрішня активність, тому необхідно говорити про саморух і саморозвиток дискурсивної системи.

Дослідження системних самоорганізаційних процесів емпатії як дискурсивного утворення потрібно починати з актуалізації базових понять лінгвосинергетики. Однак перш ніж розпочати розгляд її основних положень, які видаються оптимальною методологічною базою нашого наукового пошуку, необхідно стисло охарактеризувати синергетику як особливий напрям у дослідженні систем.

1.2. Пізнавальний метафоричний потенціал метамови синергетики

1.2.1. Міждисциплінарна парадигма дослідження саморегульованих систем. Одним із найперспективніших підходів, що формують універсальну наукову парадигму, є теорія самоорганізації складних систем, або «синергетика». Ця теорія поступово набула статусу особливого методологічного спрямування, у рамках якого здійснюється конструктивний кросдисциплінарний діалог представників наукової спільноти. Основні ідеї та концепції синергетики підлягають активному осмисленню і плідному використанню в багатьох сферах наукових знань [див. напр.: Аршинов, 2002; Анищенко, 2002; Безручко, 2010; Бронник, 2013; Евин, 2013; Чернавский, 2009; Maturana, 1992; van Geert, 2003; Wildgen, 2004]. На нашу думку, актуальність синергетики пояснюється адаптивністю, відкритістю її методів до поповнення новими, генетичним зв'язком із математикою, людиновимірністю, особливою міждисциплінарною толерантністю до нових гіпотез, рефлексивністю, самозастосовністю, спадкоємністю, а також філософською діалогічністю.

Широко затребувані в багатьох галузях науки принципи, методи й метамова синергетики поступово вийшли за межі природничо-наукових дисциплін, часто не використовуючи властиві цим наукам складні математичні операції. Особливо це стосується специфічної метамови, оскільки її аналіз став способом розв'язання багатьох наукових проблем. Вона будується як термінологічна система, засобами якої досліджуються й описуються властивості динамічних систем (зокрема, мови й дискурсу). Відповідна специфічна термінологія потрапляє в загальнонаукову мову, за цих обставин значення багатьох понять часто метафоризуються і спрощуються, підлаштовуючись під потреби конкретної сфери людського знання.

Цілком природно очікувати, що з формуванням еволюційно-синергетичної парадигми канони розрізнення наукового й ненаукового знання, які встановлюють межі вирішення дослідницьких проблем, підлягають перегляду тією чи іншою

мірою. Такий поліпарадигмальний підхід дозволяє вченим моделювати предмет аналізу в різних ракурсах, що дає об'ємне уявлення про його різні сторони.

Дослідники справедливо зауважують, що метафорична синергетика й точна синергетика не протистоять, а доповнюють одна одну як два етапи – початковий і кінцевий – синергетичного моделювання в гуманітарній сфері науки. До того ж ця універсальна парадигма є надзвичайно цінною, оскільки досліджує точки перетину живої та неживої природи. Завдяки синергетиці інтуїтивні й раціональні аспекти пізнання перетинаються. Формалізоване знання і знання, що базується на змістовності всіх елементів досліджуваного об'єкта, починають взаємодіяти [Буданов, 2007; Зинченко, 2007].

Термін «синергетика» був уведений німецьким фізиком-теоретиком Г. Хакеном, який описував лазерне випромінювання і проектував власні спостереження за самоорганізацією макроскопічних структур на природні та соціальні системи. Намагаючись підібрати найбільш відповідне слово, значення якого мало б виражати спільну діяльність, загальну енергію, спрямовану на здійснення певної спільної мети, Г. Хакен запропонував використовувати термін «синергетика» (від грецького слова «синергія» – злиття енергій, сприяння, співробітництво) для опису кооперативного ефекту в процесах спонтанного формування структур. На думку Г. Хакена, в основі феномену самоорганізації лежить спільна взаємодія багатьох підсистем, у результаті якої на макроскопічному рівні виникає не лише структура, а й відповідне до неї функціонування [Haken, 2000].

Зауважимо, що первинно синергетика виникла як друга гілка в центрі наукової системи і становила конкретизацію діалектики. Наразі вона посідає чільне місце у сфері сучасних наукових парадигм, що відкриває можливості термінологічного та змістового взаємодоповнення синергетичних і діалектичних засад пізнання. З допомогою останніх можна дізнатися про те, як і чому відбуваються процеси розвитку мовної системи, а завдяки синергетиці – досліджувати зміни напрямку комунікативних домінант.

Синергетика стала позначенням міждисциплінарного поля, у рамках якого досліджуються саморегульовані системи й виникнення в них якісно нових властивостей. Близька цим ідеям концепція дисипативних структур, яка постулює створення впорядкованості структур із хаосу з огляду на дисипацію – розсіювання надмірних речовин, енергії й інформації із системи до зовнішнього середовища [Пригожин, 2008]. Дисипативні структури виникають у процесі самоорганізації системи шляхом кооперувальної взаємодії елементів і сприяють її переведенню на якісно новий рівень організації. Необхідно зазначити, що наразі немає єдиної теорії синергетики, лише набір різних наукових концепцій, що взаємно доповнюють одна одну. Вони сприяють розумінню процесів світового розвитку, створюючи цілісну картину руху матерії від простих форм організації до складних.

Методологія синергетики вміщує сім основних принципів: два принципи буття й п'ять принципів становлення. Принципи буття – гомеостатичність та ієрархічність – характеризують фазу стабільного функціонування системи, порядку. Принципи становлення – нелінійність, нестійкість, незамкнутість (відкритість), динамічна ієрархічність і спостережливість – актуалізують фазу оновлення системи, проходження нею певних трансформацій на шляху до нового порядку [Аршинов, 2002, с. 78–80].

Оскільки система називається відкритою (незамкнутою), якщо вона певним чином взаємодіє з навколишнім середовищем (обмінюючись із ним інформацією, енергією та речовиною), то нелінійність системи означає залежність її властивостей від внутрішніх процесів та зовнішнього впливу, результат якого не пропорційний силі цього впливу. На відміну від лінійних систем для відкритої нелінійної системи шлях еволюції набагато менш визначений, маючи, як мінімум, кілька альтернативних варіантів розвитку. Характерним є розбіжність загального результату діяльності нелінійної системи і простої суми результатів діяльності її компонентів.

Отже, лише відкриті нелінійні системи виявляють здатність до самоорганізації – запуску процесів спонтанного упорядкування, які виводять систему з хаосу (нестабільної,

непередбачуваної поведінки системи) і приводять до порядку. За такої умови саморозвиток, самоврегулювання системи досягається не лише й не стільки завдяки використанню ресурсів, що надходять із зовнішнього середовища, а й багато в чому внаслідок закладених у самій системі можливостей. Методологія синергетики певною мірою близька до основних ідей постмодернізму та постструктуралізму, які заперечують абсолютизацію лінійного мислення й існування єдиної істини про світ і людину.

1.2.2. Елементи синергетичного розуміння еволюції систем. Синергетичний підхід розкриває значення й універсальний характер діалектичних суперечностей, закладених у будь-якій системі. Її доля визначається взаємодією протилежних фундаментальних істотних властивостей: зворотності/незворотності, лінійності/нелінійності, стійкості/нестійкості, відкритості/закритості, упорядкованості/хаотичності, випадковості/необхідності тощо. Жодного з параметрів цих пар не слід абсолютизувати. Універсум не має систем, «застиглих» лише в одному з наведених станів: такі конструкти можуть бути лише плодами наукової абстракції.

У контексті нашої наукової розвідки релевантним є визнання синергетики парадигмою, у рамках якої об'єктом дослідження постають складні відкриті нелінійні системи різного походження в їхньому становленні, еволюції в часі й самоорганізації, описувані в термінах динамічного хаосу. Коротко основи синергетичного розуміння еволюції систем, що самоорганізуються, можуть бути викладені в такий спосіб:

– традиційно систему розуміють як ієрархію рівнів, однак для розуміння її **розвитку** такий підхід недостатній. Якщо відобразити в моделі системи лише її мікро- та макрорівні (частини й ціле), то те, що відбувається в момент міжрівневого переходу, коли породжується нова загальносистемна якість, залишається незрозумілим. Тому необхідно ввести проміжний мезоскопічний рівень спостереження, суть якого полягає в тому, що стан системи визначається не індивідуальними характеристиками елементів – **параметрами стану**, а колективними змінними – **параметрами порядку**. Між

параметрами стану та параметрами порядку встановлюються відношення взаємодетермінації, так званий принцип **циклічної причинності**. А між параметрами порядку системи відбувається конкурентна боротьба за право визначати напрямок її розвитку. Як результат, один або декілька параметрів починають домінувати, подавляючи інші [Haken, 2000, с. 25–36].

– **параметри порядку** (найбільш рухомі, змінні, незалежні чинники, що керують її функціонуванням) визначають певну складну відкрити нелінійну систему, яка перебуває в стані відносної рівноваги. Елементи системи у своїй узгодженій кооперативній поведінці тяжіють до **атрактора** (найбільш упорядкованої сфери або внутрішньої тенденції до порівняно стабільного стану системи). З антропоцентричної точки зору, маючи на увазі просту інформаційну суть атрактора, він розглядається як кінцева мета існування системи, найбільш сприятливий для неї режим, а також формально виражений набір її параметрів і допустимий набір їх зміни. Завдяки атрактору можна визначити, де перебуває система в процесі еволюції в часі й щодо стану стабільності;

– **атрактор** «притягує» до себе безліч траєкторій системи, визначених різними початковими умовами (від англ. *to attract* – притягувати). Тяжіння до стійкого стану системи може асоціюватися з наявністю заданої ззовні мети – відповідати певному набору параметрів. Однак, як слушно вважають науковці, стійкі стани системи не задаються ззовні, а є іманентними за своєю природою (що не завжди можна пояснити з причини обмеженості людських знань). Тяжіння до атрактора відбувається не завдяки його «побажанням», а тому, що траєкторія, шлях системи до нього пролягає через найменші затрати ресурсів. Унаслідок ієрархічності системи в ній наявний не один атрактор, а ціла низка атракторів, що подібна структурі системи [Пихтовникова, 2015, с. 13];

– одним із видів візуального подання атракторної динаміки є **метод фазового портрета**. Його побудова дозволяє візуалізувати поведінку динамічної системи в абстрактному фазовому просторі, де він відображається у вигляді траєкторії точки [Анищенко, 2002, с. 17]. Множина нерухомих точок і траєкторій у фазовому просторі певної системи складає її

фазовий портрет. Відповідно до отриманої форми геометричні фігури розподіляються за трьома основними класами атракторів – точковим, періодичним (квазіперіодичним) і дивним [Kellert, 1998, с. 277]. Метод атракторів дозволяє класифікувати явища динамічних систем, оскільки між їхньою поведінкою й типами руху точки у фазовому просторі є однозначна відповідність. Єдиний фазовий портрет пояснює всі можливі стани, форми та структури системи;

– поняттю **атрактор** протистоїть поняття **репелер** – набір параметрів та їх значень, які «відштовхують» від становища рівноваги в тому сенсі, що репелер створює різного роду обмеження й заборони на свободу «прагнення» системи до мети. Наприклад, з появою дискурсу змістом репелера є норми викладення, традиції жанру, обсяг, екстралінгвістичні умови, архетипи комунікантів тощо. Змістом атрактора є характеристики автора дискурсу як мовної особистості, а також вбудовані в мовну картину світу соціальні очікування результатів реалізації дискурсу [Пихтовникова, 2015, с. 14];

– завдяки ієрархічній будові самоорганізованої системи можна стверджувати про ієрархії атракторів та репелерів. Параметри порядку діють в усіх елементах системи, але в одній частині вони обмежують її функції та свободу (згідно з вимогами репелера), а в іншій – розширюють (згідно з вимогами атрактора). Загалом система, зберігаючи свою структуру й мету, набуває полярно протилежних властивостей і можливостей альтернативної поведінки, тобто відбувається **поляризація** частин системи. Необхідно також згадати ще про один важливий конструкт – **керувальний параметр**, що відповідає за зовнішній вплив середовища. Однак роль середовища є неспецифічною: воно сприяє переходу системи з одного стану в інший, але однозначно не визначає напрямку її змін (конкретний шлях свого розвитку система вибирає сама);

– поступово полярні динамічні процеси всередині системи (взаємодія атракторів і репелерів) та сигнали із зовнішнього середовища призводять до виникнення **флуктуацій** (випадкових хаотичних коливань), які, посилюючись, можуть так впливати на систему, що вона наближається до **біфуркації** (точки розгалуження, наявності, як мінімум, двох потенційних

варіантів розвитку системи) або **поліфуркації** (множинності шляхів розвитку) – переломного моменту у виборі подальшого шляху. За характером змін біфуркаційний період може бути «м'яким» (плавним) або «жорстким» (стрибоподібним) [Анищенко, 2002, с. 35–36];

– чинячи опір руйнівним тенденціям, система позбавляється від надлишків речовини, енергії або інформації: відбуваються їх **дисипація** (розсіювання у зовнішнє середовище), а також приплив ресурсів ззовні, що допомагає впорядкуванню системи. Як результат, з'являються спонтанні властивості, характерні не для окремих елементів, а для системи загалом, а взаємодія компонентів відіграє першорядну роль. Так проявляється властивість **емерджентності** (результат суми впливів на систему не дорівнює простій сумі їх результатів). Система вибирає подальший шлях еволюції й переходить на якісно новий рівень, а механізм саморозвитку запускається знову. Вважається, що в іншому випадку система зруйнується [Курдюмов, 1990; Пономаренко, 2013].

– достатніми умовами саморозвитку без розпаду є одночасна наявність двох режимів функціонування системи: **режиму із загостренням** та **режиму без загострення**. У першому з них уся система або її частина швидко й нелінійно змінює свій параметр порядку (на цьому фоні всі інші процеси мовби «затухають», тому що вони істотно повільніші). Одночасно з цим частини системи все ж розвиваються повільно, без загострення, немов у зворотному напрямку, у плані ретроспективи, назад до архаїчних форм. Разом обидва названі режими запобігають розпаду системи. Тут діють дві тенденції, які й зумовлюють розвиток [Піхтовнікова, 1999, с. 14].

Отже, завданням синергетичного аналізу концепту ЕМПАТІЯ є виявлення синергійних процесів, з допомогою яких відбувається рух концептуальної системи до атрактора. За цих обставин віддається перевага цілісності досліджуваного системного об'єкта. Важливим є той факт, що вищенаведена загальнонаукова метамова (параметр порядку, атрактор, репелер, поляризація, флуктуація, біфуркація, дисипація, рівновага та ін.) стала для лінгвістів метафоричною моделлю

для виконання евристичного призначення – використовуватися для інтерпретації дискурсу, а також дискурсивної динаміки концептів. Іншими словами, аналіз дискурсивної динаміки спирається на інтерпретацію, у процесі якої знаки когнітивно-синергетичної метамови наділяються пізнавальним метафоричним смислом.

Синергетична наукова парадигма віддзеркалює основну характерну рису сучасного наукового мислення – прагнення до інтегративності методологій і трансдисциплінарності дослідницької діяльності. Будь-яка наукова праця з виходом у царину трансдисциплінарності можлива лише через глибоке знання окремих галузей. На сучасному етапі розвитку наукової думки в межах окремо взятих дисциплін накопичено солідний досвід вузькопредметного студіювання, репрезентації свого бачення світоустрою. Однак вважається, що поряд із позитивними сторонами «вузької дисциплінарності» є небезпека розпаду єдиної наукової картини світу, перетворення науки з цілісної системи знання на сумарну [Хомутова, 2009, с. 147]. Тому необхідно, щоби дисциплінарна і трансдисциплінарна методології перебували у відношеннях комплементарності.

Зауважимо, що лінгвістика являє собою мозаїку фактів і набір гіпотез, кожна з яких пояснює системні відношення всередині окремих граматичних, лексичних, фонетичних та інших лінгвістичних сукупностей. Вочевидь, назріла потреба в синтезі наукових доробок, у складанні єдиної дискурсивної мозаїки, відбитої в мовній картині світу, з урахуванням здобутків як у природничих, так і в гуманітарних науках. Такий синтез уможливають методи трансдисциплінарної лінгвосинергетики, які в нашому випадку екстрапольовані на аналіз функціонування емпатії в дискурсі.

1.3. Базові положення лінгвосинергетики

1.3.1. Цілісна синергетична концепція дискурсу. Лінгвісти не могли не помітити перспективності синергетичної парадигми, звернувши увагу на синергічність мови й мовлення, а також дискурсу як нерівноважно стійкого стану системи, зафіксованого в структурі. Продуктивно освоївши вчення про

системність, дослідники здійснили логічний перехід до розвитку лінгвосинергетики, яка синтезує емпіричний і теоретичний матеріал та результати досліджень у сферах структурно-функціональної, когнітивної, прагматичної, соціо- та етнолінгвістик. З огляду на складність мовної природи – біологічної, фізичної, соціокультурної, – домінантними стали міждисциплінарні студії. Проте зауважимо, що лінгвосинергетика не стала революційним переворотом філологічного знання, а лише інтегрувала наявні у мовознавстві концепції в єдину систему, дозволяючи по-новому поглянути на об'єкт дослідження.

Виникнення передумов, що сприяли розвитку лінгвосинергетики, пов'язують з іменами вчених німецької школи синергетичної лінгвістики (synergetic linguistics) В. Вільдгеном, Р. Келлером та їхніми послідовниками. Предметом дослідження цих науковців були елементи і процеси системи мови, що еволюціонує, охоплені хронологічно в різні періоди синхронічно й діахронічно. У своїх наукових розвідках мовознавці відштовхуються від припущення, що людська мова (поряд із іншими знаковими системами) є саморегульованою системою, що підтверджує продуктивність використання як основи для її пояснення функціонального аналізу [Келлер, 1997; Wildgen, 2004]. Необхідно додати, що саморегульованість базується на тому факті, що абсолютні значення порядку й хаосу є згубними для життєздатності мови та позначилися б негативно на її комунікативній функції.

З одного боку, комунікація можлива лише у разі, коли в розпорядженні учасників є такі стійкі структури, як фонетика, лексика і граматики. Їх стабільність приводить до спільності мовного досвіду й гарантує інформативну доступність висловлювання для адресата, оскільки в умовах абсолютного хаосу комуніканти не досягнуть розуміння. З іншого боку, потребам інтеракції не відповідає й повний порядок, оскільки основна мета спілкування полягає в нівелюванні різниці інформативних потенціалів комунікантів. Статично й жорстко організована система мовних засобів призведе до повної передбачуваності й безглуздості комунікації. Звідси висновок: щоби бути ефективним інструментом реалізації комунікативної

функції, мова повинна поєднувати риси новизни, невизначеності (проявів хаотичної основи) та стійкості й передбачуваності (проявів порядку). Інтерпретація цього принципу в опозиції «тема – рема» докладно розглядається в теорії актуального членування речення [Бронник, 2013, с. 155–156].

Розвиток синергетики уможливив транспонування ідеї самоорганізації складних відкритих нелінійних систем на аналіз різних аспектів дискурсу з погляду динаміки, кооперації, саморегулювання та зовнішніх форм комплексної взаємодії його складників і проявів (етносу, культури, соціуму, свідомості тощо). Синергетичний підхід виявив спонтанність породження мовлення й дозволив простежити вплив комунікативного середовища на зміст мовленнєвих творів. Правомірність його застосування в лінгвістиці детермінована традиціями й напрацюваннями в рамках попередніх наукових парадигм, дослідженнями системних характеристик дискурсу, що свідчать про спадкоємність лінгвосинергетики щодо інших напрямів фундаментального мовознавства.

Із позицій лінгвосинергетичного підходу мова й дискурс визнаються складною системою, що має такі фундаментальні властивості, як здатність змінюватися в разі зовнішніх впливів (поповнюватися новою лексикою і фразеологією, еволюціонувати в плані синтаксису й морфології), альтернативність та евристичність шляхів руху. Опис цих явищ висвітлений у численних наукових розвідках [див. напр.: Алефиренко, 2006; Белоусов, 2008; Борботько, 2007; Бронник, 2012; Герман, 2000; Журавлєва, 2002; Зинченко, 2007; Моисеева, 2007; Москальчук, 2010; Олизько, 2009; Пономаренко, 2010, 2013; Радзиховская, 2005; Храмченко, 2014; Wildgen, 1998].

У працях українських науковців лінгвосинергетичний підхід репрезентований у таких сферах досліджень мови й дискурсу: розвиток мови [Ейгер, 1992; Домброван, 2014; Суддя, 2015; Анастасєва, 2015]; словотвір англійської мови [Єнікєєва, 2011, 2015; Гармаш, 2011]; прагмастилістика дискурсу [Піхтовнікова, 2013, 2015; Богатирьова, 2015; Пільгуй, 2015]; байка [Піхтовнікова, 1999, 2015; Гончарук, 2012], новела [Чередниченко, 2015], притча [Яремчук, 2013]; поезика

[Семенець, 2004]; концептуальні системи [Жаботинская, 2004; Приходько, 2015]; метафора [Пихтовникова, Коринь, 2015].

Наведені праці сприяють насамперед створенню цілісної концепції дискурсу. Вона постає не лише механічним перенесенням природничо-наукової термінології, яка відіграє роль плідних концептуальних метафор, у сферу мовознавства. Цілісна синергетична концепція дискурсу є використанням необхідних понять і дослідницьких процедур у разі вироблення нових підходів до аналізу дискурсивної діяльності – з оперттям на сформовані до цього й досить обґрунтовані наукові уявлення, відбиті у нових ракурсах. З огляду на значущі для мовознавства досягнення інших наук учені намагаються в дещо іншому руслі осмислити основні питання фундаментальної лінгвістики: про роль мовленнєвої діяльності у формуванні системності людської свідомості, про чинники впливу мови на характер соціальної взаємодії людей та про участь мовної свідомості в забезпеченні цілісності й гармонії людської особистості.

Під синергетикою дискурсу досить слушно розуміють взаємодію всіх його породжувальних чинників, у результаті якої відбуваються злиття й кооперація енергій, спрямованих на онтологічну та функціональну самоорганізацію дискурсивного простору, що визначає смислову дистрибуцію його інгредієнтів. На смислопородження в дискурсі впливають сенсорно-перцептивна образність і знаково-символічна інтерпретація первинних образів. За такої умови використовувані в дискурсі мовні знаки стають його образними одиницями, здатними нести не лише раціональну інформацію, а й висловлювати практично неосяжний спектр людських емоцій, подаючи в єдності розуміння й переживання людиною сприйнятого світу [Алефиренко, 2006].

Під час аналізу самоорганізації дискурсивних структур центральним є розпізнавання **атракторів** системи, що визначають її динаміку, спрямовуючи шляхи розвитку. Незважаючи на те, що метафора «тяжіння» є досить відомою в дискурсіології, інтеграція синергетичного й лінгвістичного знання характеризується наявністю різних точок зору щодо «дискурсивного атратора». Тому першочерговою метою є

впорядкування логічних відношень між затребуваним поняттям «атрактор» та більш традиційною лінгвістичною метамовою.

Теорія атракторів є близькою до багатьох положень інтенційно й функціонально орієнтованих дискурсивних теорій. Зазначається, що атракція – це вплив мовних елементів один на одного [Dictionary of Language and Linguistics, 1972, с. 23]. Якщо такий вплив або взаємодію розглядати з позицій когнітивної лінгвістики, не можна не згадати теорію концептуальної інтеграції (блендингу) М. Тернера та Ж. Фоконьє. На їх думку, до процесу інтеграції смислів активно залучаються всі вихідні ментальні простори, що є однаково пізнавально цінними [Fauconnier, 2002].

Із когнітивно-синергетичної точки зору атрактор доцільно витлумачувати як поняття, близьке до поняття мети, оскільки за ним стоять порівняно стійкі стани, до яких прагнуть системи [Thagard, 2005, с. 199]. Синергетика додала мовній та концептуальній атракції динамічну природу, надала пояснювальну базу для різноякісних проявів мовного «тяжіння», а також урізноманітнила атракторні моделі, використововувані для широкого кола мовних та дискурсивних явищ. Тим самим, динамічна атракція є новим витком розвитку лінгвістичної теорії атракції, пов'язаним з уведенням синергетичної метамови до царини мовознавства.

Дослідники виділяють точкові атрактори (в яких розміщена найістотніша інформація й найважливіші смисли), креативні атрактори (фрагменти тексту, що виконують функцію сильної позиції й концентрують максимум творчих зусиль автора, завдяки чому забезпечується висування домінантних смислів), смислові/семантичні атрактори (реалізують домінантний смисл тексту, який притягує і структурує смисли навколо себе), емоційні атрактори (виражені одиницями з яскравим експресивним змістом), граматичні атрактори (зумовлюють вибір форми слова, словосполучення, речення) тощо [Блазнава, 2002; Болдырева, 2007; Мамонова, 2015; Хайдарова, 2011].

З одного боку, атрактори сприяють створенню й підтримці стійких структур мовленнєвої комунікації, а з іншого – пояснюють наявність у мовленні постійних відхилень від мовної норми, що призводять до створення нових структур.

Інструментами атрактора є параметри порядку, які вибудовують ієрархію цілей з огляду на обмеження. Точніше, для об'єктивації параметрів порядку на когнітивному рівні і спостереження їх дій необхідно вибудувати ієрархію цілей дискурсу.

У нашій праці під поняттям **дискурсивний атрактор** ми розуміємо внутрішню тенденцію до порівняно стабільного стану дискурсивної системи, що сприяє успішній комунікації та її цілісному сприйняттю. Однак важливим є не лише атрактор, а конкуренція атрактора та репелера. Вона призводить до того, що різні частини системи набувають і розвивають у собі протилежні якості, тобто поляризуються. **Поляризація** дозволяє найкращим чином урахувати протилежні вимоги атрактора та репелера з допомогою параметрів порядку, під дією яких відбувається спонтанна самоорганізація смислових компонентів і створені ними самоподібної смислової структури – концепту.

Самоорганізація дискурсу й тексту проявляється також у тому, що їх автор є одночасно і творчим конструктором, і знаряддям атракторів цього дискурсу, які виникли до автора й незалежно від нього. Науковці вважають, що творча роль автора з погляду синергетичної парадигми полягає в знаходженні найбільш рухомих і незалежних параметрів порядку та в їхньому впливі на організацію дискурсу. Поряд із загальними законами самоорганізації кожен тип дискурсу має свою специфіку. Зокрема, публіцистичний дискурс та його тексти використовують елементи (само)організації інших типів дискурсу, наприклад завдяки неприхованій та прихованій інтертекстуальності. Остання може бути наявною в тексті з волі автора й у такий спосіб слугувати параметром порядку [Пихтовникова, 2012, с. 29–31].

Отже, лінгвосинергетична царина наукового пошуку дозволяє виявити власне дискурсивні способи комплексного впливу на свідомість і почуття людини в процесі вербального спілкування й розглядати дискурсивну динаміку як розгорнутий наочний процес, зумовлений необхідністю кооперування елементів і частин єдиної системи для реалізації комунікативних домінант, їхньою комплексною взаємодією, що має інгерентну властивість самоврегулювання. За такої умови необхідно наголосити, що мова йде не про формально-структурну

самоорганізацію дискурсу, а про функціональну самоорганізацію, тобто про самоврегулювання багатогранного когнітивно-прагматичного простору дискурсу, який формується в результаті взаємно підсилювального кооперативного функціонування всіх компонентів дискурсивної системи.

1.3.2. Принципи дискурсивної самоорганізації.

Проаналізувавши основні праці з лінгвосинергетики, можна виділити такі принципи організації дискурсивного простору: *багатовимірність, когнітивність, динамічність, дисипативність, нелінійність, ієрархічність, емерджентність, симетричність/асиметричність.*

Багатовимірність. Усі світові системи мають інформаційні, матеріальні, енергетичні, часові і просторові характеристики, і дискурсивна система як частина єдиного природного універсуму не є винятком. Інформаційний вимір дискурсу найбільш розроблений: інформацію можна вважати родовим поняттям щодо смислу, значення, змісту, знання тощо. Інформаційна природа мови позначена в теорії мовленнєвої комунікації, де оперують поняттями мовного коду, адресанта, адресата та каналу зв'язку. Когнітивна лінгвістика розглядає взаємодію людини зі світом із погляду таких інформаційних процесів, як набуття, перетворення, репрезентація, зберігання й відтворення інформації. Необхідно додати, що когнітивно-синергетична лінгвістика додає до інформаційної сторони дискурсу динамічності: до питання «що передається?» додаються питання «як?» і «чому?».

Матеріальний вимір текстів наразі підлягає процедурі наукової легітимації, маючи статус рівноправного об'єкта дослідження поряд із більш традиційними центрами фокусування уваги. Дослідників цікавлять насамперед процеси і продукти матеріалізації мисленнєвого смислу, перетворення ментального вмісту на звукові або графічні «тіла» ланцюжків знаків [Бронник, 2013, с. 145]. Висловлюється припущення, що матеріальну сутність тексту відтворює сукупність трьох параметрів: 1) маси словесного і граматичного матеріалу, що впливає на читача або слухача; 2) розміру тексту та його компонентів; 3) протяжності тексту, пов'язаної зі

спрямованістю руху [Москальчук, 2010]. Значної популярності набуває позиційний аналіз тексту – принципово новий метод, що ґрунтується на концепції самоорганізації. Вважаємо, що дослідження матеріальної сфери дискурсу дає можливість вирішити, яку роль відіграє фізичний чинник в акті мовленнєвої творчості та як його взаємодія з концептуальним змістом породжує дискурс.

Поняття енергетичного виміру дискурсу є цілком доречним у когнітивних описах свідомості, оскільки її самостійна активність виникає з хімічної та електричної енергій нервової тканини. Мозок є термодинамічною системою, яка виробляє розум і поведінку [Freeman, 2008, с. 164]. Для дискурсивної діяльності необхідна енергія, джерелом якої можуть бути як власні енергетичні ресурси комуніканта у вигляді психічної енергії, так і сторонні запаси енергозаряду мовленнєвого потоку від іншого комуніканта. Представники лінгвосинергетики висувають гіпотези про існування енергетичних вимірів слова, тексту й дискурсу. Так, «енергожиття» тексту проявляється через його лінгводинаміку і становлення енергетичних властивостей і характеристик [Мышкина, 1998, с. 3]. Також зазначається, що смислопороджувальна енергія дискурсу підтримується завдяки різним енергопотокам: сенсорно-перцептивній образності, знаково-символічній інтерпретації первинних образів, впливу екстралінгвального середовища тощо [Алефиренко, 2008, с. 21].

Дискурс не може бути поза часовим виміром, оскільки він складає основу сучасної фізичної картини світу. Той факт, що дискурсивні процеси відбуваються у багатовимірному часі, стимулював появу низки моделей для реалізації цілісного підходу до проблеми мовленнєвої темпоральності. З їх допомогою часовий аспект мови описується як багатовимірна реальність. Наприклад, еволюційний час фіксує події появи мови як когнітивної властивості людини в глобально-еволюційному масштабі. Історичний час дозволяє побачити зміни в самій мовній системі й досліджувати феномен мовної варіативності. Під час оволодіння мовою актуалізуються процеси засвоєння особистістю однієї або декількох мов. І, нарешті, є реальний час, в якому відбуваються різні види

мовленнєвої діяльності (говоріння, аудіювання, письмо, читання) [Culicover, 2003, с. 14]. Необхідно зазначити, що наведені моделі не мають принципових відмінностей, їх відрізняє лише широта охоплення темпоральних проявів, що потрапили у фокус дослідницького інтересу.

Час невіддільний від простору – ще одного фундаментального атрибута всесвіту. Фіксація просторових форм дискурсу передбачає існування трьох основних рівнів – психічного (когнітивного), соціального й культурного. На психічному рівні мовлення є індивідуальним когнітивним простором, у межах якого наш пізнавальний досвід розподілений між мовними репрезентаціями, за якими стоять індивідуальні концепти. На соціальному рівні буття дискурсу співвідноситься із соціальним когнітивним простором, породженим у результаті комунікативної інтеграції індивідуальних смислів («згустків» соціально-групового знання) – соціальних концептів. Специфіка культурного рівня фіксується поняттям «емерджентна культурна когніція» (*emergent cultural cognition*), що містить лінгвокультурні концепти [Sharifian, 2007, с. 111]. Загалом дискурсивна цілісність виявляється ієрархією когнітивних просторів, вибудованих за фрактальним принципом «матрьошки» [Бронник, 2013, с. 150]. Отже, просторові конфігурації дискурсу складають інваріантну розподілену модель.

Для цілісного опису багатовимірної дискурсивної системи необхідно залучати інформаційні, енергетичні, матеріальні й часово-просторові параметри. Окремо жоден вимір не здатний розкрити сутності дискурсу, однак може скласти фрагмент інтегрованої когнітивно-синергетичної дискурсивної моделі.

Когнітивність. Дискурс має ментальну природу, оскільки мова локалізована в психіці людини. Лінгвокогнітивні процеси в загальному аспекті не відрізняються від інших когнітивних процесів (логічного мислення, візуального сприйняття, моторики тощо). Від них мову відрізняє лише специфічна конфігурація. Оскільки сутність будь-якої когнітивної здатності зводиться до концептуалізації досвіду, то знання мови (значень і форм) також належить до концептуальних структур, причому до

них необхідно віднести не лише семантичні репрезентації, а й фонологічні, морфологічні та синтаксичні.

Когнітивна лінгвістика пропонує функціонально-інструментальне пояснення зв'язку мови й мислення: мова є засобом об'єктивації, зовнішнього вираження наших думок [Evans, 2006, с. 6]. Для реалізації цього призначення в розпорядженні мови є набір символів, що складаються з форм (усної й письмової) та значень. Зв'язок між ними має конвенційний характер та асоціативну природу. Також зазначається, що для реалізації символічної функції мови потрібно всього три види структур: семантичні (концепти, використовувані в лінгвістичних цілях), фонологічні (звуки, жести, орфографічні репрезентації) та символічні (інтегрують перші два види) [Langacker, 2008, с. 15]. Тобто дискурсивна система як частина когнітивної системи індивіда може бути розбита на фонетичну, лексичну і граматичну когнітивні підсистеми.

Підґрунтям відношення між дискурсом та мисленням є поняття взаємодії. Когнітивні репрезентації складають основу дискурсу, його ресурс. Дискурс як соціальна інтеракція зумовлює відбір та адаптацію релевантних для комунікації структур досвіду, і такий взаємовплив підсистем робить мовленнєве спілкування здатним до розвитку. Із погляду динамічного підходу використання мови розцінюється як перехід від одного структурного стану когніції до іншого, тобто як поведінка когнітивної системи індивіда.

Якщо мовленнєва структура використовується для певної комунікативної функції регулярно, вона запам'ятовується і стає порівняно стійкою. Такий дискретний стан дискурсивної системи традиційно називають мовним знанням, компетенцією, навичками, вміннями. Мовленнєві процеси в режимі «тут і зараз» та розвиток мови у більш тривалі інтервали часу (дні, місяці, роки) являють собою, по суті, те саме явище, хоча спостерігаються з різних часових перспектив [Evans, 2007, с. 128]. У такий спосіб нівелюється дихотомія мовного вжитку та мовленнєвої компетенції, вони постають нерозривно пов'язаними феноменами. Завдяки цьому поєднуються системний холістичний принцип мислення з динамічним

підходом: дискурсивна система виникає з біокогнітивних ресурсів свідомості людини (взаємодії тіла та мислення) під тиском її комунікативних потреб; до того ж ця система координує соціокультурну поведінку інтрактивів.

Динамічність. Принцип динамічності (нестійкості) є необхідною умовою самоорганізації мовної системи й полягає в тому, що незначні зміни її стану призводять до значної трансформації її устрою й поведінки. Науковці ілюструють відмінності між стійкістю та нестійкістю в такий спосіб: стійким повинен би бути такий ідеалізований стан мовної системи, у якому всі імена і предикати мали б чітко окреслені та незмінні семантичні поля. Такою є мова математики, інструкцій, справок, постанов. Найменше відхилення від окресленого смислу, введення нового поняття пояснюються попередніми термінами, а отже, будь-яке відхилення від стійких, незмінних семантичних полів у стійкій системі одразу затухає [Пихтовникова, 2015, с. 10].

Через призму синергетичного підходу більшого значення набувають не порядок і стабільність, а нестійка рівновага відкритої дискурсивної системи та ймовірнісний характер її еволюції (у стані рівноваги немає розвитку). Розвиток мови відбувається через її принципову нестійкість і завдяки зміні її станів. Нове у системі виникає як раптове й непередбачуване, але воно одночасно запрограмоване в сукупності шляхів еволюції, яка має вигляд стійких еволюційних структур-атракторів [Герман, 2000, с. 16]. Крім того, для переходу системи на новий рівень необхідно передумовою є динамічність, викликана випадковими флуктуаціями.

Основною причиною нестійкості є суперечність між усталеними мовленнєвими навичками й мінливими потребами вираження нових думок, викликаних зовнішніми обставинами. Під час переходу системи в зону нестійкості на зміну процесам саморегуляції приходять процеси самоорганізації. Іншими словами, постійно зростаючий «розхитувальний вплив» призводить дискурсивну систему до нерівноважного стану, коли вона наближається до точки біфуркації або поліфуркації, у якій уже не здатна зберігати свою ідентичність і найменший зовнішній чинник може визначити шлях її подальшого розвитку.

У точці нестійкості система дискурсу отримує раніше недоступні їй смислові компоненти.

Біфуркації/поліфуркації обов'язково наявні в будь-якій ситуації породження нових смислів, визначаючи межу між новим і старим. Вони включають діапазон граматичних, лексичних і стилістичних потенцій (які з них стануть реальністю, багато в чому вирішує випадок). Проходження точки біфуркації/поліфуркації викликає утворення нових атракторів або чинників самоструктуризації нового порядку й система набуває відносної рівноваги, що якісно відрізняється від попереднього. У такий спосіб атрактори дозволяють динамічній відкритій дискурсивній системі стабілізуватися й переходити в рівноважний стан, а описаний механізм саморозвитку запускається знову. Так виникла вся різноманітність видів і форм існування мови.

Наведена точка зору може бути проілюстрована на прикладі історичного розвитку мов. Прамова пройшла певну кількість послідовних станів або фаз, які призвели до появи мовних сімей. Цьому передувала низка зовнішніх соціальних та політичних процесів (конфліктів, переселень), які розділили мовні суспільства на різні частини (підгрупи), спілкування між якими значно скоротилось або взагалі припинилося. Локальні діалекти, що з'явилися у результаті цих процесів, поступово трансформувалися у національні мови. Такий синергетичний саморозвиток, базований на загальних закономірностях функціонування й формоутворення систем, сприяв адаптуванню мов до конкретних умов життя різних етносів.

Отже, динамічність дискурсу полягає в здатності до саморозвитку, зміни функціонально-структурної організації під дією внутрішніх та зовнішніх чинників. «Життєвий шлях» дискурсивних структур постає низкою мінливих подій, коли періоди плавної поступальної адаптації змінюються швидкими стрибкоподібними переходами до нової якості.

Дисипативність. Дискурс як динамічна система занурений у простір, у якому розміщуються інші динамічні системи, а також уламки зруйнованих структур, «своєрідні комети цього простору» [Лотман, 2000, с. 63]. Тобто дискурс постійно обмінюється інформацією з навколишнім середовищем. Такий

рух дискурсивної системи можна розуміти як процес безперервної адаптації до мінливих зовнішніх умов. Проблема дискурсивної адаптації особливо активно обговорюється в руслі екологічної лінгвістики у зв'язку із впливом мов одна на одну. Дискурс постійно балансує на межі порядку й хаосу, забезпечуючи гнучкий механізм пристосування й самозбереження в умовах перманентної мінливості світу. Можна з упевненістю підтримати думку вчених про те, що дискурс необхідно віднести до метастабільних систем, наявних лише в умовах постійної взаємодії із зовнішнім середовищем і тому перебувають у безперервному стані розвитку [Halliday, 1991, с. 41].

Вплив середовища може бути настільки сильним, що організація системи дискурсу не витримує, опиняється в стані нестійкості й може або зруйнуватися, або стрибкоподібно змінити свою структуру. Як результат, у системі запускаються механізми самоорганізації шляхом інкорпорування зовнішніх ресурсів (які дають їй можливість адаптуватися через зовнішню і внутрішню реструктуризацію), а також внутрішніх ресурсів (мовленневих засобів, що мають новий смисловий контент). Внутрішні елементи системи, які перешкоджають виходу на новий рівень смислового розвитку, підлягають дисипації й розсіюються в зовнішнє середовище: витісняються зі смислової системи, спростовуються контраргументами, переінакшуються або не мають можливості розвиватися далі (наприклад, під час перемикання уваги реципієнтів на інший смисловий контент).

Дисипація надлишків смислових компонентів нейтралізує руйнівний ефект флуктуацій у системі дискурсу. Дисипативні процеси й розсіювання є проявом хаосу, який може бути сприйнятий не як руйнівна сила, а як сила, що виводить на атрактор. Хаос відкриває системність зовнішнього світу, забезпечуючи можливість одержання інформації про ціле. Це явище називають комунікативною функцією хаосу [Гураль, 2007, с. 8].

Важливим також є той факт, що не лише середовище може впливати на систему дискурсу, а й, навпаки, певним чином вибудована комбінаторика дискурсивних елементів впливає на свідомість комунікантів і модифікує ситуацію спілкування. Такі

функціональні коливання можуть сприяти як прискоренню, так і гальмуванню динамічного розвитку дискурсу, оскільки передбачити, у який бік відбудеться зміна системи, неможливо. Отже, відбувається процес перманентного самоврегулювання, який являє собою кооперацію прагма-семантичних компонентів і взаємодію форм їх мовного вираження, а також виникнення нового системного порядку з хаосу.

Необхідно зазначити, що концептуальні системи співрозмовників разом із комунікативною ситуацією є зовнішнім середовищем дискурсивної динаміки. Якщо вплив середовища має конструктивний характер, досягнення мети відбувається в оптимальному темпі за узгодження взаємодії всіх дискурсивних елементів. У разі негативного, деструктивного впливу зовнішнього середовища відбуваються хаотизація, віддалення від наміченої комунікативної мети, а іноді й руйнація смислової системи.

Отже, дисипативність передбачає взаємодію системи зі своїм оточенням і дозволяє еволюціонувати від простого до складного, оскільки кожен ієрархічний рівень може розвиватися й ускладнюватися за наявності обмінних процесів з іншими рівнями. Принцип дисипативності нерозривно пов'язаний із принципом нелінійності.

Нелінійність. Синергетичний аналіз дискурсу допомагає встановити системні взаємозв'язки безлічі його складників (компонентів звукового поля включно з фонематикою і просодичним оформленням висловлювань, специфічними особливостями лексичного наповнення й синтаксичного вибудовування, семантико-прагматичними значеннями на різних рівнях дискурсу, контекстуальним оточенням, екстралінгвальними явищами), які утворюють єдиний багатоваріаційний комплексний функціональний простір дискурсивної системи.

Мовні переходи від рівня до рівня під час породження смислу є ймовірнісними за своєю природою, що передбачає альтернативність їхнього мовленнєвого «пакування». Повсякденна практика використання мовлення показує, що ту саму думку можна з приблизною точністю виразити різними словами й різними синтаксичними конструкціями. Дискурсивна

система смислів може передбачувано/непередбачувано модифікуватися під впливом будь-якого з елементів та коливань, викликаних внутрішніми процесами або зовнішнім середовищем (у цьому ми вбачаємо один із проявів її нелінійності), що стимулює процеси зовнішньої та внутрішньої реструктуризації.

Нелінійність дискурсу проявляється також у тому, що, на відміну від лінійності візуального і слухового сприйняття тексту, смислова система формується різноспрямованою взаємодією всіх елементів. Нелінійний ефект, що виникає за цих обставин, синергісти умовно характеризують із допомогою формули «два плюс два дорівнює п'ять», яка відбиває суть синергії (злиття енергій), оскільки загальний смисл системи (комунікативного блоку як порівняно закінченого мовленнєвого ходу, що реалізує загальну комунікативну інтенцію) не дорівнює лінійній сумі смислів її складників [Храмченко, 2014, с. 73]. Однак необхідно зауважити, що аналогічну думку висловлював свого часу Л. В. Щерба, який вважав, що в мові діють правила складання смислів, які дають не суму смислів, а нові смисли [Щерба, 2004, с. 24]. Цей факт свідчить про спадкоємність лінгвосинергетики та її зв'язок із традиціями й напрацюваннями попередніх наукових парадигм.

У такий спосіб принцип нелінійності дозволяє фіксувати нестійкість дискурсу й реалізується через безліч альтернативних шляхів розвитку його системи. Навіть більше, нелінійність ілюструє незворотність цих процесів, де випадковість є самостійним початком. Однак необхідно зауважити, що нелінійні зв'язки дискурсу все ж підлягають певній ієрархізації.

Ієрархічність. Про той факт, що мовна система вибудовується за принципом ієрархічності, зауважував ще А. А. Реформатський. На його думку, «система в мові – це взаємозв'язок і взаємозумовленість однорідних явищ у межах одного ярусу структури – фонетичної, морфологічної, синтаксичної й навіть лексичної. Усі яруси мовної структури є системними Структура – це результат вертикального аналізу мови від периферії вглиб, це та «вісь», на якій «кріпляться» її різні яруси, утворюючи єдність різнорідних елементів загалом» [Реформатский, 1957, с. 28-29]. Однак об'єктом його уваги як

представника структуралізму була лише система мовних абстракцій.

У когнітивних координатах науковці оперують поняттям «композиційність», що розглядається як властивість системи репрезентацій, яка проявляється в тому, що: а) система містить як примітивні символи, так і символи, які синтаксично й семантично складні; б) складні комплекси успадковують синтаксичні/семантичні властивості своїх частин. Наприклад: символ *dogs* є складним, оскільки він складається із символів *dog* та *s*; значення символу *dogs* включає не лише значення *dog*, а і значення *s* (множини) [Fodor, 2002, с. 1]. Зауважимо, що наведена точка зору постулює штучність ієрархічної структури дискурсу й розглядає його лише як когнітивний інструмент, що допомагає пізнати навколишній світ. На жаль, не враховується той факт, що дискурс є не лише рукотворним артефактом, похідним від людської волі, а й продуктом еволюційних процесів і тому повинен розглядатися поряд з іншими продуктами природного розвитку.

Із погляду когнітивно-синергетичної парадигми дискурс є системою природного порядку, що має властивість еволюційного самоускладнення. У цій системі виділяються мікрорівень, макрорівень та мегарівень. Елементи мікрорівня асоціюються із безструктурним хаотичним рухом, утворюють макрорівень та є невиразними для нього в деталях. Мегарівень породжується «надповільними» елементами, що відіграють для макрорівня роль параметрів порядку. Фундаментальна відмінність між поведінкою параметрів порядку й підлеглих їм частин системи полягає в тому, що параметри порядку реагують на вплив ззовні повільніше, ніж частини системи. Роль параметрів порядку дискурсу відіграють більш фундаментальні чинники динамічної системи.

Як правомірно зазначають дослідники, глибинні семантичні структури набагато стійкіші у свідомості комунікантів, ніж варіативні засоби вербалізації думки, тому саме семантичні відносини відіграють роль стабілізуювальних дискурсивних компонентів [Пономаренко, 2010]. Іншими словами, дискурс постає ієрархічним за своєю природою, а основний зміст його структурної ієрархії – це складова природа нижчих рівнів

стосовно вищих. Те, що є впорядкованою структурою для нижчого рівня, для вищого є неструктурним елементом хаосу або будівельним матеріалом.

Мегарівень поданий креативним атрактором дискурсивної системи, який притягує і структурує смисли та їх інтерпретації навколо себе. У креативному атракторі закладена домінантна ідея досліджуваного дискурсивного простору, який самоорганізується в складну ієрархічну систему смислів. Макрорівень поданий рухом різних сюжетних ліній дискурсу, а мікрорівень – певною сукупністю смислових компонентів та їх інтерпретацій (наприклад, лексичні й синтаксичні повтори). Як підсумок, спрямований еволюційний рух дискурсу від простого до складного відображений у сучасному стані його системи у вигляді різних ієрархічних рівнів складності – фонологічного, морфологічного, лексичного, синтаксичного, прагматичного та соціокультурного. Принцип ієрархічності пояснює певною мірою принцип емерджентності.

Емерджентність. Під цим терміном мають на увазі мимовільне або спонтанне виникнення таких властивостей, які характеризують певне дискурсивне утворення загалом, але не властиві жодному з його елементів окремо. Іншими словами, під емерджентністю розуміють появу спонтанних властивостей, не характерних для окремо взятих ієрархічних рівнів, але властивих дискурсивній системі як цілісному функціональному утворенню. Когнітивно-синергетичний аналіз відштовхується не від принципу суперпозиції («ціле дорівнює сумі властивостей частин» – мовна система розбивається на складники, що аналізуються окремо, а сукупність виявлених властивостей повинна становити всю систему), а від колективної поведінки частин, що взаємодіють. Це призводить до створення емерджентних властивостей цілого («ціле постає більшим від суми його частин») [Олизько, 2009; Fryer, 2004].

Тим самим смисл емерджентності полягає в тому, що стан системи дискурсу на певному умовному рівні визначається не індивідуальними характеристиками безлічі компонентів системи, а колективними змінними, яких набагато менше. Те, що синтезується в результаті внутрішньої взаємодії, властиве не окремим частинам, а всій системі загалом. Породження нових

сми́слів та інтерпретацій у дискурсі відбувається під дією креативного атрактора, а включення мікрорівня дозволяє описати повною мірою процес зникнення й народження макрорівня в точці біфуркації. У цій точці колективні змінні параметрів порядку й макрорівня розчиняються в хаосі мікрорівня, і в безпосередньому процесі взаємодії макро- й мікрорівнів виникають нові параметри порядку оновленого мегарівня.

Отже, унаслідок взаємодії смислових компонентів у структурі дискурсу під дією креативного атрактора виникає здатність до породження потоку нових властивих системі загалом смислів та інтерпретацій, що спричиняють рух сюжетних ліній досліджуваного дискурсивного простору.

Симетричність/асиметричність. У наукових розвідках останнього часу все частіше досліджувані об'єкти розглядаються як прояв єдності симетрії та асиметрії. Симетрія відображає наявний в об'єктивній реальності порядок, пропорційність і співмірність між складовими частинами цілого, певний рівноважний стан, відносну стійкість. Її пов'язують із такими якостями об'єкта, як стійкість, порядок частин загалом, повторюваність, ритмічність, а асиметрію – з нестійкістю, розвитком, перебудовою організації, складністю та відсутністю повторюваності [Москальчук, 2010]. Під симетрією також розуміють відповідність між частинами цілого, що утворюється повтором відповідних мовних структур.

Дослідження в галузі текстометрики підтверджують, що порядок слів у цілому тексті визначається законами симетрії/асиметрії. Моделі комбінацій симетричних і асиметричних повторів якісно характеризують структуру тексту, а повторювані смислові компоненти поступово еволюціонують у дискурсі. У разі переходу в розряд прихованих смислів одного або декількох елементів симетрії йдеться про асиметрію, що характеризується відступом від упорядкованості, регулярності в будові й функціонуванні мовних одиниць [Олизько, 2009, с. 52]. Попри всі перетворення дискурсу (інтерпретації, переклади тощо), у ньому завжди наявні симетричний і асиметричний складники.

Зауважимо, що єдність симетрії й асиметрії проявляється на мікро-, макро- й мегарівнях. Симетричні смислові компоненти та їх інтерпретації з'єднуються в смислові потоки, утворюючи смислову структуру досліджуваного дискурсу. Асиметрія призводить до дисипації смислових компонентів та емерджентних змін стану дискурсивної системи. Під дією креативного атрактора на мегарівні відбувається взаємодія смислових компонентів та їх інтерпретацій на мікрорівні, унаслідок чого відбувається формування потоку нових смислів, що спричиняє рух сюжетних ліній на макрорівні дискурсу.

Отже, загалом асиметричний об'єкт дослідження може являти собою гармонійну композицію, що складається із симетричних компонентів. Симетричність/асиметричність дискурсу характеризує динамічну рівновагу його смислової системи. Необхідно також додати, що елементи дискурсу прагнуть до симетрії, але ніколи її не досягають повністю, оскільки симетрія дискурсивної структури призводить до різкого зниження інформативності, властивої насамперед відкритим нелінійним дисипативним лінгвосинергетичним системам.

Наведені принципи унаочнює схема, подана на рисунку 1.1.

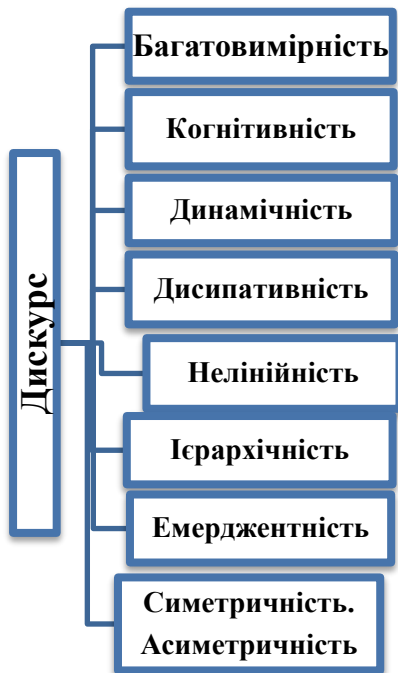

Рисунок 1.1 – Принципи самоорганізації дискурсу

Загалом аналіз принципів організації дискурсивного простору уможливує виокремлення методики проведення дискурсивно-синергетичного аналізу концепту ЕМПАТІЯ, що вміщує такі етапи:

- аналіз окремих концептуальних процесів функціонального плану з погляду самоорганізації елементів системи;
- визначення поляризації й параметрів порядку різних вербалізованих частин концепту в дискурсивному середовищі, а також актуалізацію функціональних зв'язків між лексичними атракторами як інструментів поляризації;
- характеристику функціональних дискурсивних атракторів і реперелів, взаємодія між якими сприяє втіленню комунікативної мети дискурсивного акту;

– розкриття загальних тенденцій системної структурно-семантичної організації концепту в дискурсі (багатовимірності, когнітивності, динамічності, дисипативності, нелінійності, ієрархічності, емерджентності, симетричності/асиметричності);

– узагальнення одержаних даних синергетичної еволюції концептуальної системи.

До цієї методики також залучаємо теорію фракталів, основні поняття й положення якої наведені в наступному підрозділі.

1.4. Фрактальна теорія побудови дискурсу

Для створення загальної наукової картини світу та її вузькодисциплінарних варіантів наразі досить часто використовується фрактал як певне метафізичне утворення. Фрактальний вимір універсуму започаткований математичними дослідженнями. Відомий математик Б. Мандельброт увів термін «фрактал» для позначення безлічі, розмірність якої не збігається зі звичайною [Mandelbrot, 1982, с. 18–31]. Цей термін походить від латинського прикметника *fractus* і в перекладі означає «той, що складається з фрагментів», а відповідне латинське дієслово *frangere* означає «розбивати, тобто створювати неправильні фрагменти» [Латинско-русский, 2000, с. 335]. Досить вдале визначення фрактала надав Е. Федер, назвавши його структурою, яка складається з частин, що в певному сенсі подібні цілому [Feder, 1988, с. 19]. Така дефініція являє собою відхід від суто математичного теоретичного поняття фрактальних вимірів і відповідних характеристик детермінізму й передбачуваності, що дає нам ключ до створення «фрактальної метамови» у царині гуманітарних наук.

Недаремно в сучасній трансдисциплінарній науковій парадигмі фрактал посідає центральне місце, являючи собою універсальну вимірювальну модель, що постійно розвивається і створює самоподібні структури з кожної точки свого розвитку (див. рис. 1.2).

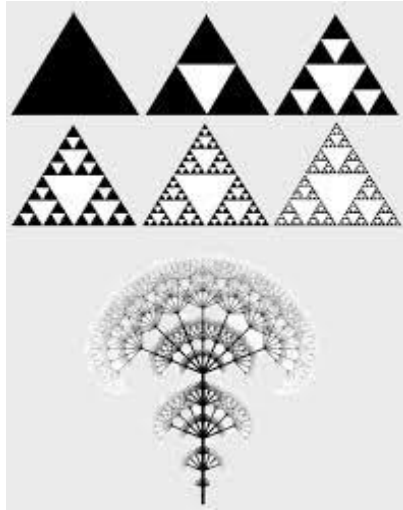

Рисунок 1.2 – Фрактальна структура

Найпростіші форми фракталів зазвичай зображуються у формі дерева (див. рис. 1.3). Складніші моделі являють собою спіралеподібні, зіркоподібні, гідроподібні фрактали тощо (див. рис. 1.4).

Рисунок 1.3 – Деревоподібні фрактали

Рисунок 1.4 – Спіралеподібні й зіркоподібні фрактали

Інваріантність (фундаментальна властивість геометричної регулярності) характеризує багато структур матеріального світу. Вона є особливою формою симетрії, фрагменти цілісності якої структурно подібні. На нашу думку, фрактальна розмірність дає надзвичайно компактний спосіб опису об'єктів і процесів, постаючи перехідним квазістійким станом системи, що характеризується хаотичністю й нестабільністю, яка поступово еволюціонує до стійкого, впорядкованого цілого. Таке мережеве утворення наявне серед подібних собі об'єктів і нескінченно повторює себе на різних рівнях. Фрактальна система зростає відповідно до заданого алгоритмом розвитку, поділяється і знову зростає. Ці процеси відбуваються утворюючи сукупність систем, підсистем і надсистем, подібних одна одній.

Фрактал визначається як результат моделювання, який дозволяє з допомогою обмеженої кількості елементів робити висновок про якість усієї сукупності частин у рамках спостережуваного рівня складності. Фрактальна розмірність будь-якої фігури є кількісною характеристикою її важливої особливості, а саме – заповнення нею простору. За цих обставин фрактали на будь-якому рівні ієрархії підпорядковуються однаковим закономірностям незалежно від масштабів часу і простору. Також вважається, що фрактальність є проявом

ізоморфізму форм і структур системних об'єктів [Бронник, 2009, с. 19; Жуков, 2007, с. 31–32; Єнікєєва, 2011, с. 14].

Фрактальна ідеалізація в реальному житті обмежена з технічних та інших причин: ми не можемо зафіксувати на папері чи на екрані нескінченне подрібнення фрактала й уявляємо цей процес лише подумки. Природа створює дерева, коріння лише у вигляді обмеженої частини фрактала. Також зазначається, що теоретично і практично фрактали можуть бути не лише пласкими, як узори, а й багатовимірними [Пихтовникова, 2015, с. 116–117]. Необхідно додати, що фрактали базуються не на тотожності, а на приблизній подібності цілого й частин у просторі та часі, тому вони є досить зручними інструментами для опису явищ, позбавлених певної регулярності й порядку.

Те саме стосується й мови: якими б «фрактальними» не були морфологічні конструкції, їх структура не подрібнюється далі морфем. Мова являє собою класичний приклад онтологічно та епістемологічно складного й нерегулярного феномену, для аналізу якого корисним може бути саме фрактальний вимір. Подібно береговій лінії Б. Мандельброта поняття «значення» постає комплексним, динамічним і дробовим: «невловимим знанням, що тече крізь пальці того, хто бажає його досягнути» [Mandelbrot, 1982, с. 25]. Загалом фрактальні системи прагнуть до нескінченності, і ця властивість характеризує дискурс.

У мовознавстві теорія фрактального руху пропонує універсальну модель опису лінгвістичних явищ, а моделювання використовується для опису, пояснення, породження висловлення, а також для аналізу семіотики мови емоцій та формотворчих параметрів художнього дискурсу [див. напр.: Вороб'єва, 2010; Домброван, 2014; Єнікєєва, 2011; Москальчук, 2010; Пихтовникова, 2015; Семенець, 2004; Шамаєва, 2012]. Фрактальне моделювання дозволяє аналізувати й описувати мовні та мовленнєві процеси, структури нерегулярностей у дискурсі з високим ступенем наочності. Спираючись на цю думку, можна вважати, що підґрунтя дискурсу складають ідеї фрактальної геометрії.

Наприклад, алфавіт індоєвропейських мов базується на алфавіті з певною кількістю букв, які не мають сенсу, доки не з'єднані в слова. Евклідова геометрія так само складається лише

з декількох елементів (пряма, коло тощо), з яких будуються складні об'єкти, що геометрично виражають певний сенс. Аналогію також проводять із генеалогічним деревом світових мов, де базовою точкою розвитку є прамова. Під час використання такої моделі зазвичай описуються «зчленування» в їхньому синхронічному аспекті й кожен вектор розвитку в діахронічному аспекті. Зазначається, що введення параметра фрактальності окремого знака і процесу семіозису взагалі стає можливим у разі об'єднання постулатів про тріадичну структуру знака і про подання і сприйняття знака за одночасним принципом подібності та відмінності [Юргенс, URL; Белозерова, URL].

Послідовність виникнення мовних рівнів у процесі еволюції повторюється в онтогенезі. Дані емпіричних досліджень доводять, що дитина починає свій мовний розвиток на стадії протомови, яка поєднує певну кількість звуків та жестів, що виникають випадково, а не походять із слів материнської мови [de Beaugrande, 1997, с. 126]. Цей факт наводить на думку про те, що в результаті онтогенезу в людській свідомості завжди відтворюється зменшена структурна копія або фрактал соціально-культурного інваріанта мови, причому повторення спостерігається в принципах, а варіювання стосується окремих випадків.

Найочевиднішим проявом фрактальності в дискурсі є його структурна самоподібність. У мові як в абстрактній системі знаків, де кожна одиниця складається з одиниць нижчих рівнів і є, зі свого боку, «будівельним матеріалом» для одиниць вищого рівня, міжрівневі відношення одиниць (фонем і морфем, морфем і слів, слів та словосполучень) є однотипними. Це стосується і внутрішньорівневої дистрибуції: характер синтагматичних відношень фонем повторюють морфеми, лексеми, фраземи тощо [Бондаренко, 2007, с. 3]. Зауважимо, що така самоподібність не є абсолютною і стовідсотковою: відтворюються лише усереднені, статистичні характеристики.

Із фрактальної точки зору також пояснюють фазовий перехід у мовній системі, розглядаючи його на прикладах «нанізування» підрядних речень (у кожному підрядному реченні містяться повтори та/або вказівні й визначальні

займенники, що змушує вважати конструкцію самоподібною); використання дієслівних часів (якщо розмішувати всі форми вираження часу одного дієслова за зростанням складності, то така уможливлена шкала є фракталом); конкуренції фракталів рими й метричних схем у віршованих текстах [Пихтовникова, 2015, с. 119–122].

Залучаючи фрактальну геометрію до аналізу системи словотвору, С. М. Єнікєєва подає її як величезний «макрофрактал», структурно подібний до «мікрофракталів» – комплексних мікросистем словотвору. У такому разі мікрофрактали словотвірних моделей, рядів, гнізд, алігатур постають порівняно автономними стереоскопічними об'єктами, ізоморфними за принципами будови кожного типу словотвірних мікросистем. Кожний елемент такої мікросистеми має потенційну здатність породжувати нові одиниці, у такий спосіб добудовуючи й розвиваючи її [Єнікєєва, 2011, с. 14–16]. Т. І. Домброван використовує фрактальність для опису моделі розвитку англійської мови, що охоплює декілька рівнів: складнопідрядні речення, словотвір, побудову словосполучень. Вважається, що в основу цього явища покладена єдина суб'єктно-предикативна структура [Домброван, 2014].

Деякі науковці оперують двома взаємозв'язаними поняттями: «фрактальність дискурсу» й «дискурсивний простір». Дискурсивний простір являє собою певне логічне середовище, у якому співіснують певні дискурси, позаяк логічне середовище – це абстрактна протяжність, континуум. Він формується за фрактальним принципом – принципом самоподібності, ітерації та рекуренції дискурсів-фракталів, що заповнюють загальний дискурсивний простір. Найбільш стійкі фрактальні системи характеризуються багатовимірністю й нескінченністю самоподібних дискурс-фракталів [Плотникова, 2011, с. 132]. На нашу думку, таке розмежування не є доцільним, оскільки певна логічна абстрактна протяжність, континуум – це і є дискурс, який має свій простір, і правомірніше говорити про ієрархію дискурс-фракталів та їхню типологізацію.

Структурна самоподібність мови розглядається також представниками когнітивного підходу в лінгвістиці: П. Верт, один з основоположників теорії текстових світів, стверджує, що

концептуалізація є фрактальною за своєю структурою, а людський мозок нагадує фрактальний об'єкт [Werth, 1999, с. 337]. Під час розгортання мовленнєво-ментальних структур у просторі певна топологічна конфігурація взаєморозміщення їх частин повторюється. Зокрема, з допомогою фрактальної ідеї дослідники намагаються відповісти на запитання про те, як структурована інформаційна система мислення, що є підґрунтям мовних знаків різних рівнів (від слова до тексту). С. А. Жаботинська припускає, що властивості фрактала має предметний базовий фрейм (ДЕЩО є СКІЛЬКИ (кількість); ДЕЩО є TAKE (якість); ДЕЩО існує TAK (спосіб буття); ДЕЩО є/існує TAM (місце буття); ДЕЩО є/існує ТОДІ (час буття)), а також комплексний патерн, де предметний фрейм інтегрується з таксономічним і посесивним фреймами [Жаботинская, 2004].

Із наведених досліджень можна зробити висновок, що єдність мови й дискурсу та ієрархічна впорядкованість усіх розміщених у них підструктур забезпечуються телескопічною організацією за принципом вкладеності одних компонентів у інші, що дає можливість порівняно легко згортати дискурсивні структури в ретракти різного обсягу (слово, словосполучення, окреме висловлювання). Будь-який дискурсивний акт містить контур зворотного зв'язку, що залучає адресата й у результаті завершує кругообіг інформації в когнітивному просторі адресанта. Смісл окремого речення може вміщувати смисл усього попереднього тексту, узагальнювати його або містити в собі схему майбутнього розвитку сюжету, передбачати його. Інакше кажучи, в основу усієї дискурсивної конструкції покладена процедура фрактальної рекурсії.

Рекурсія є способом організації складної системи дискурсу, за якого виділяється певний набір базових підсистем; система здатна в процесі свого функціонування створювати необмежену кількість копій базових систем, здійснювати взаємодію між ними, і, якщо необхідно, знищувати їх; функціонування складної системи полягає у функціонуванні активних копій базових підсистем; під час запиту копій допустима її зміна, що визначається ситуацією в момент запиту. З одного боку, рекурсивна система завдяки створенню власних копій одержує

можливість необмеженого зростання й ускладнення, з іншого боку, ця складність має організований вид, який визначається локальними правилами функціонування [Личутин, 2006].

Зауважимо, що рекурсивна будова характеризується смисловими повторами, для яких не характерна відсутність інформації, оскільки за такої умови змінюється стан думок адресата. Кожна нова інтерпретація дає можливість залучати практично необмежену кількість смислових елементів, пов'язаних із домінантним смислом. Водночас властивість самоподібності, забезпечуючи виконання закону єдності в різноманітності, породжує цілісне сприйняття дискурсу:

John glanced warily at Chett, standing beside the door, his boils red and angry. «He could help you.» he said quickly. «He can do sums, and he knows how to read and write. I know Chett can't read, and Clydas has weak eyes. Sam read every book in his father's library. He'd be good with the ravens too. Animals seem to like him. Ghost took to him straight off. There's a lot he could do, besides fighting. The Night's Watch needs every man. Why kill one, to no end? Make use of him instead.» [Martin, GOT, p. 436].

Поведінка дискурсивної структури може в певні моменти значно змінюватися під впливом асиметричного розподілу смислових флуктуацій і випадкового збігу спрямованості їх руху. Зміна заданих параметрів системи дискурсу може приводити до виникнення нових структурних модифікацій. Необхідно зазначити, що структурні моделі дискурсивної системи еволюціонують і змінюються на різних етапах порізному. Така фрактальна парадигма семіотичної динаміки дискурсу передбачає, що фінальний стан дискурсивної системи залежить від нескінченних комунікативних інтеракцій більше, ніж від початкових умов і мети учасників процесу спілкування.

Показовим є те, що теорія фракталів дозволяє виявити закономірність у хаотичній мовленнєвій системі (мовлення є хаотичною, стихійною системою, оскільки воно не може бути повністю сформованим та заданим), постаючи одночасно обмежувальним чинником і генерувальним інструментом. Надзвичайна різноманітність станів у будь-якій мовній системі може бути зведена до певних уніфікованих моделей – фракталів-структур і фракталів-процесів. Така стратегія значно

спрощує процедуру наукового пізнання в лінгвістиці. За влучним висловом Л. С. Піхтовнікової, принцип фрактальності в мові й мовленні відіграє роль калейдоскопа, перетворюючи асиметрію в мовних явищах на симетрію і навпаки [Піхтовнікова, 2015, с. 124].

Можна стверджувати, що дискурсивні фрактали наділяються низкою рис, які дозволяють включити їх у ядро когнітивно-синергетичної парадигми лінгвістики. Такими рисами є:

- складність і динамічність;
- рекурсивність;
- голографічність (у кожній частині згорнута інформація про ціле, а ціле має знання про кожну свою частину);
- наявність зворотного зв'язку;
- відсутність потреби в зовнішньому просторі й локалізація саморуху в самому собі;
- належність до категорії єдиного з одночасною дробовою розмірністю;
- можливість входу й виходу з будь-якої точки;
- нерегулярність.

Як наслідок, фрактальна теорія є особливим методологічним напрямом, який уможливило програмування складної багаторівневої системи, якою є дискурс, з допомогою самоподібних моделей через процедуру ототожнення рекурсивних смислових компонентів. Однак фрактальний аналіз не є процедурою логічного спрощення, стиснення інформації. Він є процедурою опису різних за складністю дискурсивних аспектів із допомогою низки достатньо простих моделей-метафор.

У розвитку дискурсу закладений еволюційний принцип єдності та взаємозв'язку всього сущого в його саморусі від частини до цілого, від простого до складного. Фрактальна метафора актуалізує той факт, що дискурсивна реальність подібна іншим природним процесам і формам безвідносно до масштабів часу і простору. Вона дає методологічну можливість установити зв'язок між фактами різних системних рівнів дискурсу, включно з екстралінгвальними. Ключовою також є думка про те, що принцип фрактальності відіграє важливу роль не лише в побудові дискурсу, а й у вербалізації концепту як

основного теоретичного конструкта когнітивно-синергетичних досліджень. Тому перш ніж окреслювати концептуальну динаміку емпатії, необхідно визначити, якого роду сутність являє собою концепт.

1.5. Механізми динаміки концепту як базової одиниці мисленнєвого коду людини

1.5.1. Витоки теорії концепту. Звернення до кардинальної одиниці концептуальної картини світу – **концепту** – зумовлене усвідомленням того факту, що, попри наявність численних праць відповідної тематики, його когнітивно-дискурсивна природа все ще не знайшла задовільного висвітлення в лінгвістичних студіях. Концепт є центральним і найбільш суперечливим поняттям сучасної лінгвістики, вирізняючись неоднозначністю свого тлумачення. Термінологічна розбіжність концепту свідчить не стільки про відсутність єдності точок зору щодо його природи й функцій, скільки про багатство його ознак і властивостей. Основна проблема сучасної теорії концепту полягає у невідповідності наявних знань як лінгвістичного, так і когнітивного плану складному характеру концептуальної динаміки дискурсу. До того ж різні наукові парадигми аналізують концепт у різних системах координат.

У сферу сучасної гуманітарної науки термін «концепт» увів С. О. Аскольдов, який не ототожнював його з індивідуальним уявленням, а вбачав у ньому узагальнення. Науковець виділив два основних типи концептів – пізнавальний і художній. Очевидно, саме це розмежування стало чинником поділу концептології на когнітивну та культурологічну. За С. О. Аскольдовим, основною ознакою концепту є функція заміщення: «Концепт – це мисленнєве утворення, що підміняє нам у процесі мислення невизначену множину предметів одного роду. Однак не варто трактувати концепт як відображення множини, яку він заміняє, концепт є її символом, який окреслює потенцію створити те чи інше» [Аскольдов, 1997, с. 268].

Функція заміщення є засобом когнітивної економії, зменшуючи кількість інформації, що потрапляє у свідомість іззовні. Без заміщення кожна річ зовнішнього світу вимагала б

особистої назви, що могло б викликати стан колапсу в металному лексиконі. Тим самим концепт уможливило перенесення досвіду минулого на нинішнє на основі загальних концептуальних рис, відіграючи надзвичайно важливу роль у процесах пізнання.

Загалом процес укорінення терміна «концепт» у лінгвістиці відбувався у культурологічному та когнітивному напрямках. Прихильники культурологічного (Ю. С. Степанов, А. А. Григор'єв, В. В. Колесов та ін.) і лінгвокультурологічного підходів (В. І. Карасик, Г. Г. Слишкін, С. Г. Воркачев, В. Н. Телія, О. Й. Шейгал та ін.) додержувалися погляду, що концепт містить не лише категоріальні ознаки означуваного, а й усю супутню культурно-фонову інформацію. Згідно з їх концепцією він постає результатом взаємодії цілої низки чинників: національної традиції, релігії, фольклору, ідеології, життєвого досвіду, мистецтва, відчуттів та загальнолюдських цінностей. Концепт утворюється не однією ознакою, а комбінацією рис, які формують недискретний образ, що сприймається цілісно й завдяки цьому легше здійснювати таксономію предметів.

Прихильники лінгвокогнітивного (А. П. Бабушкін, О. С. Кубрякова, З. Д. Попова, І. А. Стернін, Н. Н. Болдирєв, Дж. Лакофф та ін.), логіко-лінгвістичного (Н. Д. Арутюнова, Т. В. Булигіна, С. Є. Нікітіна, Г. Є. Крейдлін та ін.) та психолінгвістичного (А. А. Залевська, О. В. Лукашевич, О. В. Нагайцева та ін.) напрямів включили до змісту концепту лише основні категоріальні ознаки означуваного відсторонено від культурно зумовлених. Концепт розглядається як одиниця ментальних і психічних ресурсів свідомості й тієї інформаційної структури, яка відображає знання та досвід людини.

Наведені підходи є взаємодоповнювальними, оскільки концепти одночасно відображають і формують образ мислення й культурний простір носіїв мови, характеризуючи засвоєння культури індивідуальною свідомістю та являючи собою моделі напрямку колективного досвіду. Вектор лінгвокультурного підходу – від культури до індивідуальної свідомості, а лінгвокогнітивний підхід – це напрямок від індивідуальної свідомості до культури.

Інтегруючи лінгвокультурні й лінгвокогнітивні концепції, необхідно згадати про невідповідність трактування концепту й поняття. Зауважимо, що докладний аналіз термінологічних перетинів концепту з поняттям, значенням, змістом став поширеною темою теоретичних оглядів. У традиційній лінгвістиці лексичне значення слова співвідноситься з поняттям. За такої умови поняття трактується як думка, що відображає в узагальненій формі предмети та явища дійсності за посередництвом фіксації їхніх властивостей і відношень; останні виступають у понятті як узагальнені специфічні ознаки, співвіднесені з класами предметів та явищ [Лингвистический, 2002, с. 383–384]. Отже, за традиційного підходу поняття асоціюють із раціонально-логічним мисленням.

Традиційний підхід підкреслює, що системне значення детермінує мовленнєві смисли [Маргулис, 1990, с. 34]. Поряд із цим значною є роль контексту, здатного модифікувати втілювані смисли [Cruse, 1986, с. 52]. Актуалізація в мовленні також залучає до складу мовленнєвих смислів комунікативно релевантні компоненти знання, які не входять до значення системних мовних одиниць. У перспективі когнітивної лінгвістики значення слова розглядають як таке, що виконує функцію загальної репрезентації концепту в системі мови завдяки опису його найбільш істотних ознак [Болдырев, 2000 а, с. 180].

Поняття й концепт повинні співвідноситися між собою в гіпо-гіперонімічний і водночас асиметричний спосіб: основою концепту є поняття, але основою поняття не є концепт. Поняття – це одиниця семантичного простору логосфери, елемент упорядкованої сукупності значень конкретної мови. Поняття вміщує порівняно невелику кількість семантичних ознак (сем), пов'язаних із функціонуванням відповідної звукової оболонки (лексеми). А концепт є одиницею концептосфери – упорядкованої сукупності одиниць мислення, які містять усі ментальні ознаки того чи іншого явища, відображеного в мовній свідомості [Приходько, 2008, с. 53, 56].

У царині когнітивної лінгвістики поняття розуміють як одну з одиниць ментальної системи людини поряд з іншими, зокрема оцінками й образами, а термін «концепт» уведений як родовий

на позначення різних когнітивних одиниць [Кубрякова, 2002]. Це уможливило моделювання знань різних типів, а не лише раціонально-логічних із використанням терміна «поняття». З виокремленням образно-перцептивного, ціннісного й логічного (понятійного) у складі концепту як багатовимірного ментального утворення пов'язують його відмінність від поняття [Воркачєв, 2004; Карасик, 2002, 2005; Приходько, 2008].

Однак необхідно зауважити, що ідею про існування думки в голові людини як логосу і як ейдосу (у подвійній формі) висловлював ще О. Ф. Лосєв. За такої умови ейдос репрезентований як картинність і цілісність, а логос – як розчленованість та поєднання багатьох моментів [Лосєв, 1990, с. 41–43]. Оскільки когнітивна лінгвістика органічно пов'язана із семантикою (в ній інтегровані традиційні й когнітивні концепції), то ключове для неї поняття структури має витoki із структурного мовознавства. Відмінність полягає в тому, що в когнітивній лінгвістиці структурному аналізу підлягають не лише мовні одиниці, а й концептуальні. Отже, попри певну термінологічну невідповідність аналіз раціонально-логічного, картинно-образного й ціннісного як різних способів існування єдиної інформаційної структури є прийнятним і в традиційній, і в когнітивній лінгвістиці.

Концепт є одночасно індивідуальним і загальним уявленням про дійсність. Таке розуміння зближує його з художнім образом, який охоплює узагальнювальні й конкретно-чуттєві моменти. Різниця між образом і концептом полягає, по-перше, в тому, що образ – це прямий відбиток дійсності, який ми одержуємо в результаті чуттєвого сприйняття, а концепт – це узагальнений, абстрагований відбиток, опосередкований розумовою діяльністю. По-друге, різниця між цими формами відображення дійсності полягає в тому, що образ – це неподільне відображення цілісного, а концепт – розчленоване відображення спеціального як частини загального, відображення характеристик сутності предмета.

Є ще «аристотелівська» традиція називати розумові абстракції високого рівня категоріями. Проте оперувати розподілом на категорії й концепти в когнітивно-орієнтованих

дослідженнях мови нелегко: концепт і категорія сприймаються двояко. Одні дослідники відносять термін «категорія» до груп подібних речей (об'єктів, подій тощо), зовнішніх щодо свідомості, а концептами називають їх ментальні репрезентації. Вони виконують функцію категоризації, визначаючи, до якої категорії належить та чи інша сутність [Medin, 2005, с. 38]. Їхні опоненти не розрізняють категорії й концепти, вважаючи обидва терміни ментальними конструктами [Radden, Dirven, 2007, р. 3]. У цьому разі концепти відрізняються від категорій менш високим рівнем абстракції й узагальнення.

Багато лінгвокогнітологів узагалі виключають поняття «категорія» зі своїх конструкцій, розробляючи класифікації, побудовані за принципом структурного ускладнення й відповідно підвищення абстрактності концепту, наприклад: «мегаконцепт», «макроконцепт», «гіперконцепт», «мезоконцепт» та «(ката)концепт» [Приходько, 2008, с. 218]. Ми вважаємо, що такий підхід є найдоцільнішим. Згадаємо також, що для опису впорядкованих сукупностей концептів користуються альтернативними термінами «концептуальна картина світу» й «концептосфера». Не вдаючись до проблеми кореляцій цих понять, вважаємо правомірним використовувати системну термінологію для подання концептів різної організаційної складності.

Із викладеного можна зробити висновок, що структурованість – це найістотніша риса концепту: його внутрішня організація не є хаотичним нагромадженням уявлень, знань чи смислів і навіть не їхньою кон'юнкцією, вона є логічною структурою. Ця структура є системною ієрархією фонологічних, морфологічних, лексичних і синтаксичних концептів. Вони є підсистемами стосовно систем вищого порядку: фонологічні концепти утворюють морфологічні, морфологічні – лексичні, лексичні – синтаксичні. На верхівці цієї ієрархії перебуває прагматичний концепт, під яким розуміють інформаційний вплив, який адресант хоче здійснити на адресата з допомогою висловлення. Прагматичні концепти реалізуються в дискурсивних актах.

Однак необхідно зауважити, що наведені наукові вектори є складниками репрезентаційного підходу, де концепт розуміють

як уже створене знання про об'єкт, а провідними його властивостями постають дискретність та цілісність. Репрезентаційний (статичний) підхід не бере до уваги розвиток інформаційної структури концепту, її динаміку й відкритість новим знанням. Цей факт спонукав мовознавців перейти на новий рівень концептологічних студій – діяльнісний (динамічний).

1.5.2. Діяльнісний підхід у концептологічних студіях. Успіхи в концептологічних студіях, природничих науках, побудова загальнонаукової картини світу вимагають адекватнішого погляду на онтологію концепту. Не дивно, що наразі розвиваються ідеї втіленого пізнання (*embodied cognition*) (G. Lacoff, M. Johnson, E. Rosh, J. Mandler, J. Varela, L. Talmy), ситуативної когніції (*situated cognition*) (A. Collins, J. Brown, J. Lave, P. Duguid), динаміцизму (*dynamicism*) (E. Thomas, W. Wildgen, F. Port, T. Van Gelder, L. B. Smith). Поступово змінюється класичний когнітивний підхід до концепту як до ментальної репрезентації, підлягають перегляду навіть його глибинні філософські основи.

На протипагу репрезентаційному представники діялісного (дискурсивного) підходу аналізують процесуальну природу концепту (А. М. Приходько, А. П. Мартинюк, О. І. Морозова, М. В. Нікітін, Л. В. Броннік, R. de Beaugrande). За такого трактування концепт є смислом у його процесуальності, елементом рефлексії, що виконує функцію поєднання двох планів мовного знака, забезпечуючи їх комунікацію, співіснування й галуження [Делез, 1998, с. 74–78]. Він розглядається як багатовимірний, складний і внутрішньорозчленований феномен, базова одиниця мисленневого коду людини, що містить комплексну інформацію про предмет або явище, ставлення свідомості до них та має понятійний, перцептивно-образний і ціннісний складники [Приходько, 2006, 2013].

Те, що зазвичай називають концептом, не подібне до застиглого утворення на кшталт словникової одиниці. Ця структура є активною, мобільною, динамічною, здатною посилювати або послаблювати наявні зв'язки з іншими

активними ділянками мережі (контекстом), пристосовуючи їх під потреби конкретного дискурсивного акту [de Beaugrande, 2004, с. 23]. Вона описується з допомогою операційних модусів (іпостасей), що постають способами організації найважливіших процедур інтелектуальної та емотивної діяльності людини. У рамках модусної моделі концепт зумовлений імовірнісною природою світу, який він відображає/конструює, і багатогранністю функцій забезпечення життєдіяльності людини [Никитин, 2003, с. 173–174].

Науковці переходять і на більш високий рівень аналізу концептів, розглядаючи концептосистеми (системи систем концептів, у яких увесь спектр ментальних одиниць упорядкований у вигляді певних участків-підсистем, сформованих структурно, зв'язно й ієрархічно), їх самоорганізацію й міжкультурний трансфер [Приходько, 2013, 2015]. У зарубіжних наукових розвідках плідно розвивається когнітивна соціолінгвістика, сферою наукових інтересів якої є варіативність мов і культур, а також злиття мови, культури та ідеології [Dirven, 2005]. На нашу думку, це уможливило дослідження загальнолюдської концептосфери, у якій відображений досвід, набутий людством і зафіксований у багатьох мовах.

Основним недоліком когнітивізму вважається відсутність пояснення фізичного в природі ментального, переконливих біологічних основ природи когніції [French, 2001, с. 102–103]. «Елегантне» вирішення цієї проблеми пропонує «біологічний натуралізм»: усі ментальні феномени детерміновані нервовими процесами на нижчому рівні мозку, являючи собою вищий рівень мозкової діяльності – його системні властивості. Тобто ментальні явища інтерпретуються як частина природи [Searle, 2002, с. 57]. Методологічним наслідком цього є врахування способу, з допомогою якого мозок, свідомість та середовище взаємодіють і впливають один на одного для забезпечення адаптивної пристосовуваності людського організму.

Когніція є продуктом еволюції й належить до психічного рівня організації матерії. Зі свого боку, психіку прийнято поділяти на два підрівні – нижчий (нервова система) і вищий (когнітивна система). Це саме можна сказати і про

концептуалізацію. Недаремно представники теорії матеріально-тілесного втіленого пізнання вважають, що властивості концептів є результатом будови мозку, тіла і способу їхнього функціонування в людському суспільстві та фізичному світі [Lakoff, 1999, с. 37]. Це дає можливість зробити висновок, що концепт як результат концептуалізації належить до когнітивного рівня природної ієрархії, вміщує елементарні рівні (фізичний, біологічний, психічний) і водночас є частиною соціокультурного середовища.

На думку Л. С. Піхтовнікової, мовна й концептуальна системи можуть розглядатись як шари нейронної мережі. Однак розміщення концептів у цих шарах (у кожному нейроні або їхніх групах розміщені окремі концепти за польовим принципом) має певні особливості. «Розмістити» в нейронах понятійний складник концепту частково можливо (оскільки він допускає вербальне вираження, закодоване звичайним статичним кодом), а аксіологічний і образно-асоціативний – неможливо. Ці складники наявні віртуально у вигляді певних процедур, якими є процедури створення квазіпам'яті та квазісмыслу (систематизація, класифікація, ідентифікація, структуризація тощо) з допомогою зниження порога сприйняття та/або підвищення інтенсивності сигналів ззовні в певній частині мережі. Вона відіграє роль атрактора, який захоплює кожне нове опорне слово або вираз, що асоціюється з іншими знаками, наявними в зоні квазісмыслу [Пихтовникова, 2015, с. 113].

Наведені точки зору істотно розширюють кордони лінгвоконцептологічних розвідок, залучаючи дослідницькі модули, для яких традиційна когнітивна лінгвістика не має відповідного інструментарію й які не вкладаються в надані нею концептуальні схеми. А основною метою аналізу концепту постає взаємодія рівнів опису – нейробіологічного, психічного й соціального. У зв'язку з цим є нагальна необхідність єдиної універсальної метамови, яка б дозволила вільно змінювати масштаб спостереження концептів, а також описувати їхню багатоконпонентність, багаторівневість та просторово-часову неоднорідність. Наразі така метамова активно розвивається в царині лінгвосинергетики, де будуються гіпотези на основі загальних ознак і властивостей живої матерії.

Вважається, що концепт є результатом еволюційного емерджентного розвитку людського розуму, наслідком ускладнення психічної форми матерії. Явища різних структурних рівнів концепту розділені вертикально не лише в просторі, а й у часі. Відносність часу та простору породжує множинність їх форм. Кожен рівень організації матерії породжує свій час і простір. Наприклад, у лінгвістиці розрізняються реальний, художній, граматичний, перцептивний, емотивний, індивідуальний та інші часи. На нашу думку, підґрунтям принципу множинності часів концепту можна вважати теорію дисипативних структур І. Пригожина, який розрізняє внутрішній час системи (показує вік її стану) та зовнішній час (динаміка середовища) [Пригожин, 2008].

Як складна система концепт може розвиватись у різних просторово-часових вимірах, і швидкість цих процесів є різною. У просторі загальносвітової культури він еволюціонує значно повільніше, ніж як надбання окремої нації, а динаміка останнього значно повільніша від функціонування концептуального знання певної соціальної групи. Концептуальні процеси, що відбуваються в режимі дискурсу («тут і зараз»), повільніші, ніж динаміка концептів у глибинах психіки (додискурсивні рівні концептуальної ієрархії – фонологічні, морфологічні, лексичні, синтаксичні), де актуальними є мілісекунди [Бронник, 2013, с. 30–31]. Тобто час постає внутрішньою динамічною характеристикою концептів, базовим виміром для складної динаміки концептуальних процесів.

Зазначається, що специфічний концептуальний час показує тривалість «життєвого циклу» концептосистем щодо фізичного, реального часу, яким ми користуємося в повсякденному житті. Вимірюючи в його одиницях (секундах, хвилинах, годинах, днях тощо) інтервал між виникненням і розпадом концептуальних структур, можна встановити, що найдавнішими є загальнолюдські концепти, а наймолодшими – концепти, які функціонують на когнітивному рівні індивідуальної психіки. Розділеність у часі означає несинхронність змін концептуальних систем. У концептуальній просторово-часовій ієрархії простежується така залежність: чим нижчий рівень організації

концептосистеми, тим із більшою швидкістю в ній відбуваються процеси [там само, с. 287].

Важливим є той факт, що, незважаючи на складність ієрархії концепту, побудова динамічної моделі спирається на безпосередній аналіз його поверхневих дискурсивних проявів – багатопланове й багаторівневе дослідження використання мови в соціокультурних практиках. Для цього потрібне поєднання висхідної стратегії аналізу від когнітивних основ до дискурсивної події з протилежно спрямованою низхідною стратегією аналізу впливу дискурсивної структури на нижче-розміщений когнітивний рівень. У той час як традиційні когнітивні процедури аналізу спрямовані на фіксацію незмінних смислів, діяльнісна процедура дає можливість виявити динаміку смислів, що є надзвичайно цінним у когнітивно-синергетичному сенсі. Крім того, дослідження дискурсивної динаміки як індивідуальне конструювання знання повинне узгоджуватися з науково-пізнавальним контекстом когнітивно-синергетичного підходу, його логічними, нормативними та аксіологічними вимірами.

1.5.3. Рівні «життєвого циклу» концепту. Через призму когнітивно-синергетичних вимірів системна ієрархія будь-якого концепту може бути розгорнута на окремі рівні, водночас підкреслюється, що рівнева декомпозиція має умовно-пізнавальний характер, детермінований науковими потребами дослідження [Бронник, 2013, с. 210–215].

Тілесний рівень поданий органами, залученими до мовленнєво-мисленнєвої діяльності – грудною кліткою, легенями, голосовими зв'язками, гортанню, губами, язиком, порожнинами рота й носа тощо. Тілесний апарат утворює мовленнєво-моторний вихід концептуальної системи, завдання якого полягає в наданні фізичного впливу на зовнішнє середовище.

Рівень нервової системи узгоджує функціонування всіх систем органів, залучених до мовленнєво-мисленнєвої діяльності. Потік речовини, енергії та інформації, що надходить із середовища, викликає певну електричну активність нервових клітин. Вищий підрівень поданий головним мозком. Завдяки

активній взаємодії великих груп нейронів мозку виробляються емерджентні психічні структури (емоції, концепти), здатні певним чином переробляти інформацію, що надходить до системи.

Перцептивно-емоційний рівень пояснюється тим, що чуттєві й сенсорно-афективні процеси є формами пізнання, на основі яких виникають логічні структури. Згенеровані емоції несуть функціональне навантаження, будучи безпосередніми каталізаторами інтеграції концептів у більш складні значущі цілісності. Необхідно підкреслити, що емоційна основа будь-якого концепту унікальна й неповторна для кожного окремого індивіда.

На *концептуально-категоризувальному рівні* проходять процеси концептуалізації й категоризації, які полягають в осмисленні інформації, що надходить, у мисленневому конструюванні предметів та явищ, яке призводить до утворення концептів. На основі комбінації образних схем виникають більш складні й абстрактні концепти. Утворені концептуальні ієрархії конструюють суб'єктивне уявлення про навколишній світ.

На *мовному рівні* концептуальна система стикається із зовнішнім дискурсивним середовищем, куди виводяться продукти перероблення звукової або графічної речовини, інформації та енергії. Завдяки встановленню двобічного зв'язку (знизу вгору і зверху вниз) між сусідніми рівнями концептуальної системи досягається координація активності всіх підсистем. На мовному рівні це виражається в тому, що концепти набувають матеріальної форми і стають фізичною реальністю. На виході концептуальних систем проявляються мовні одиниці різного ступеня складності – фонемі, морфемі, слова, словосполучення, речення.

Дискурсивний рівень є інтерперсональним, соціальним, на якому адресант впливає на адресата з допомогою мови. На цьому рівні важливим постає ситуативний контекст як сукупність значущих умов комунікації. Адресат реагує на дискурсивний акт, здійснюючи тим самим зворотний вплив на сенсорний вхід концептуальної системи адресанта. Виникає зворотний зв'язок, що замикається у вихідній точці – свідомості

адресанта. На цьому закінчується цикл дискурсивної інтеракції, пов'язаний із комунікативним обміном інформацією, речовиною та енергією.

Соціокультурний рівень полягає в тому, що під час дискурсивного акту адресант і адресат одночасно включені як підсистеми у безліч більших соціальних систем. Вони можуть належати до однієї або різних гендерних, вікових, родинних, професійних, національних та інших груп, які мають спільне лінгвокультурне знання (норми, правила, концепти, традиції тощо). Культурно-мовне знання про світ виникає як емерджентний продукт інтеграції індивідуальних уявлень членів групи в процесі їхньої спільної дискурсивної практики. З іншого боку, лінгвокультурні концепти накладають певні обмеження на концептуальні системи окремих комунікантів. Подібний тиск соціокультурного середовища можна співвіднести з поняттям конвенційності. Рівневу декомпозицію концепту систематизовано в схемі на рисунку 1.5.

Рисунок 1.5 – Рівнева декомпозиція концепту

Активність концептуальної системи не можна зредукувати до жодного з цих рівнів. Завдяки прямим (знизу вгору) і зворотним (зверху вниз) зв'язкам між сусідніми рівнями виникає динаміко-системна цілісність концепту. Його складна структурно-функціональна організація дозволяє здійснити фізичну мовленнєву дію – вимовити звук, склад, слово, речення й більші сегменти потоку мовлення. Разом зі звуковою або графічною речовиною переноситься енергія й інформація

(значення, зміст, смисл, функція). Тобто концепт постає відкритою динамічною системою, яка обмінюється із зовнішнім середовищем триєдиним потоком речовини, інформації та енергії.

Ця система ніколи не перебуває в нерухомому статичному стані, оскільки знання про мінливий світ постійно змінюються. Однак можна говорити про відносний спокій, який допускає мінливість структури концепту в певних межах. Для позначення спрямованості розвитку концептуальної структури дослідники користуються мірою відхилення від порядку – ентропією [Dictionary of World Philosophy, 2001, с. 441]. Ентропія концепту – це зміни в його структурі, зростання яких відображає тенденцію до руйнації, а зниження ентропії відповідно – тенденцію до розвитку. Розвиток як зміна якості або функції концепту передбачає обов'язковий вихід за межі спокою, тобто, потрапляння в хаос, в умовах якого з'являється можливість породження нового системного порядку. Важливу роль у розумінні концептуальної динаміки відіграють переходи концептуальної структури від упорядкованого стану до неупорядкованого й навпаки. Цей процес постає «життєвим циклом» концепту, протягом якого реалізується повний діапазон його складної системної динамічності.

Початком «життєвого циклу» будь-якого концепту є виникнення мовленнєвого концепту у свідомості людини й закріплення його як способу вирішення комунікативних завдань. В основі всього процесу лежить механізм самоорганізації: концепт виникає як результат функціональної організації компонентів когнітивної системи й мовленнєвої здатності людини, що відповідають вимогам комунікації. Для розуміння цього феномену корисно звернутися до досвіду когнітивної лінгвістики, яка постулює існування єдиних когнітивних механізмів, що керують діяльністю людини загалом, а не лише мовною та мовленнєвою. Такими механізмами є «укорінення», «схематизація», «категоризація», «композиція» та «символізація».

Укорінення (entrenchment) визначається як «автоматизація», «формування навички», яка впливає на ментальне оброблення одиниці. Сутність цього процесу полягає в тому, що повторення

психологічної події залишає слід у свідомості індивіда, який полегшує ментальне оброблення повторних подій. Повторення навіть складної події може перетворити його на звичну, легко відтворювану «рутину» (завдяки багаторазовому вживанню концептуальна структура засвоюється такою мірою, що практично не вимагає участі свідомості). Коли складна структура може бути використана як «заготівка» ('pre-packaged' assembly), яка не потребує свідомої уваги до своїх компонентів, вона отримує статус мовленнєвої одиниці [Langacker, 2000 а, с. 3–4].

Наступним механізмом є *абстрагування*, тобто виділення подібних рис у ряді конкретних випадків, що приводять до формування узагальненої концептуальної структури. У процесі абстрагування «відфільтровуються» ті аспекти конкретних уживань, які не повторюються в інших ситуаціях. Для лінгвістики важливий особливий випадок абстрагування – *схематизація*, що допускає різні ступені деталізації, або «вирішення» (granularity, resolution) [там само]. Концепти й понятійні категорії, які можуть бути подані у вигляді скриптів, сценаріїв, фреймів та інших моделей, є видами схем, що постають чинниками упорядкування під час оброблення інформації.

Здатність до порівняння декількох структур і виявлення розбіжностей між ними є ще однією когнітивно релевантною властивістю людини. Між структурами, які порівнюються, є функціональна асиметрія – одна з них є еталоном (standard) порівняння, а інша – об'єктом (target) [там само, с. 4]. Для лінгвістики особливо важливим є один із видів порівняння – *категоризація*, що має місце у тому разі, коли еталоном порівняння є одиниця, яка закріпилася у мові, а об'єктом порівняння – нова одиниця (на момент появи). Одиниці, що порівнюються, перебувають у семантичних відношеннях «розроблення» (elaboration) та «розширення» (extension) [Воробйова, 2004].

Композиція як здатність більш простих структур комбінуватися в складні є ще одним когнітивним механізмом, що покладений в основу створення нових концептів. *Композиція* визначається дослідниками як інтеграція двох або більше

компонентних структур у композиційну [Langacker, 2000 а, с. 4]. За такої умови складники композиційної структури зливаються, створюючи в повному розумінні єдність, а не комбінацію двох окремих елементів (часткова композиційність). Наведений принцип є підґрунтям теорії концептуальної інтеграції Ж. Фоконьє і М. Тернера [Fauconnier, 2002].

До механізмів, що розглядаються, належить також здатність людської свідомості до асоціації. Для лінгвіста особливого значення набуває такий вид асоціативного зв'язку, як *символізація*, яку в загальному вигляді вважають асоціацією концептуалізацій із ментальними репрезентаціями сутностей, що розглядаються (а саме: звуків, жестів, письмових знаків). Щодо лінгвістики символізація є встановленням відповідності між семантичною та фонологічною структурами [Langacker, 2000 а, с. 5]. У процесі створення концептів людина по-різному поєднує наведені когнітивні механізми, які є базовими й постійно повторюваними операціями людської свідомості, а людське мислення зобов'язане їм своїми можливостями.

Можна узагальнити, що «життєвий цикл» концепту починається з етапу засвоєння індивідом певного відрізка дійсності емпіричним або логічним шляхом, що призводить до формування концепту у свідомості. Далі відбувається етап його когнітивного оброблення, тобто виділення окремих компонентів його змісту з частковою паралельною вербалізацією на основі внутрішнього слова або внутрішнього мовлення. На цьому етапі вичленовуються та систематизуються ті ознаки, на основі яких концепт убудовується в індивідуальну когнітивно-номінативну мережу людини (внутрішній лексикон) та колективну номінативну мережу соціуму (мовна картина світу).

З'явившись на світ, концепт вступає в стадію рівноваги з дискурсивним середовищем, досягаючи «зрілості». Функціонування концептуальної структури перестає залежати від часу, оскільки між нею й дискурсивним середовищем устанавлюється стан рівноваги. Тобто сили дестабілізації й хаосу у вигляді контексту та сили протидії й порядку у вигляді концепту врівноважують одна одну. Постійність умов комунікативного середовища, їхнє перебування в межах типовості зумовлює структурну й функціональну стійкість

самого концепту (відсутність стимулу до змін). Як результат, розвиток концепту припиняється, а структурна ентропія у вигляді зміни компонентів і відносин між ними не відбувається. Період рівноваги характеризується динамічним режимом сталого функціонування концепту без зміни його структури.

Із часом неминуха зміна комунікативних умов приводить систему концепту в активний стан, провокуючи ентропію (хаотизацію). Зростання ентропії, асоційованої зі зміною стійкої структури концепту, призводить до флуктуацій (фонетичних, морфологічних, лексико-семантичних, синтаксичних, словотвірних) – відхилень стійких параметрів системи від соціально прийнятої форми концепту. Як результат, відбувається концептуальна біфуркація або поліфуркація (втрата стійкості режиму функціонування й перехід в інший стан). Знижується рівень ентропії в концепті завдяки дисипації в дискурсивне середовище, що є балансом між концептом і дискурсом. Дискурсивне середовище постає зовнішніми проявами коливань, спалахів активності концепту, які відчуюються комунікантами.

Коли коливання розсіюються, система концепту повертається до стану, дещо відмінного від попереднього стану рівноваги з дискурсивним середовищем. Концепт переходить у стаціонарне становище, максимально наближене до рівноважного. Характерною рисою такого становища є збереження стійкості основних характеристик на фоні незначних змін контексту. Лексичні, синтаксичні, морфологічні й фонетичні компоненти концепту можуть варіюватися, не змінюючи основного смислу. Як результат, хаос не чіпає рівень системи. Наведений динамічний режим в умовах слабкої рівноваги з контекстом є сталим функціонуванням у межах варіювання структури.

Є й інший сценарій «життєвого циклу» концепту. У критичних умовах ентропія зростає у зв'язку з інтенсивним зростанням хаотичних комбінацій компонентів концептуальної структури, реалізованих у дискурсивних актах. Зростання ентропії перевищує її дисипативний відтік у середовище, що значно збільшує системні флуктуації. У цей період динаміка концепту характеризується нестійким режимом функціонування, відхилення в якому неможливо прогнозувати.

В умовах жорсткої біфуркації неминуче виникає структурно-функціональна криза, що полягає в неузгодженості концепту та його прагматичної функції. Синтаксичні, семантичні, морфологічні, фонологічні зв'язки між компонентами послаблюються настільки, що концепт перестає відігравати свою роль у середовищі соціальної комунікації. У свідомості комунікантів відбувається самочинний різкий перехід до нового структурного порядку концепту – або повна деградація (розпад), або перетворення.

Відтак хаотичні залишки концепту можуть створювати нові більш складні концептуальні структури з іншими функціональними можливостями. Це означає настання нового циклу концептуального розвитку і продовження еволюції концептуальної картини світу. Оскільки конструювання й підтримка нових мовленнєво-ментальних зв'язків між компонентами (фонемами, морфемами, лексемами, синтаксемами) споживають більше ресурсів, ніж функціонування вихідної структури, ентропія та дисипація знижуються, уможливаючи порівняно стале функціонування новоствореного концепту. Новий цикл починається на новому рівні організації, а траєкторія концептуального руху не замикається в коло, а закручується в спіраль.

На нашу думку, модель «життєвого циклу» концепту є ефективною когнітивно-синергетичною метафорою дослідження. Її методологічна цінність полягає в уналеженні циклічної адаптивної системи, у межах якої концепт може послідовно переходити в декілька динамічних станів (див. рис. 1.6.): створення (механізми «укорінення», «схематизації», «категоризації», «композиції» та «символізації») → рівновага з дискурсивним середовищем (режим сталого функціонування концепту без зміни його структури) → слабка рівновага з дискурсивним середовищем (стале функціонування в межах варіювання структури) → відсутність рівноваги з дискурсивним середовищем (жорстка біфуркація або поліфуркація) → деградація або перетворення (розпад або створення концептуальної структури з іншими функціональними можливостями). У такий спосіб концепт прагне до найбільш

ефективного й економного модусу існування, адаптованого до мінливого дискурсивного середовища.

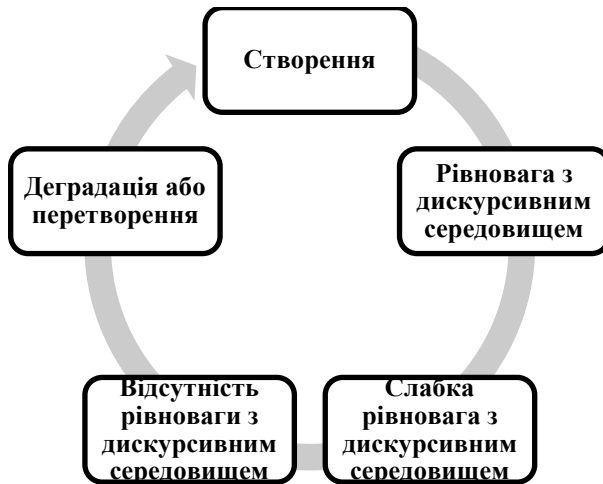

Рисунок 1.6 – Модель «життєвого циклу» концепту

Отже, можна говорити про фрактальний еволюційний процес розвитку концепту, в основу якого покладені циклічність і кінцевість існування біологічної матерії. Під час створення концепту відтворюється вся еволюція здатності людини передбачати результати своєї діяльності, а час має бути фрактально стисненим. У концептуальній системі виникає ієрархія цілеспрямованих динамічних станів – від фізичних, нервових, перцептивно-емоційних, концептуальних, мовних структур до свідомого інтенційного дискурсивного акту. Метою динаміки концепту є атрактор – порівняно стійкий стан певної фази «життєвого циклу», до якого прагне концептуальна система.

Являючи собою фрактальну, непередбачувану і креативну сутність, концепт потребує передусім когнітивно-синергетичної інтерпретації на широкому емпіричному матеріалі, виокремлення й дослідження відповідних мовних потенцій та експлікації мовленнєвої динаміки когнітивно-комунікативної

семіотики, що формує контекст емпатійної взаємодії. Для цього необхідна взаємодія з корпусною лінгвістикою, яка надає числові мовні дані й відповідний апарат для їх статистичного оброблення.

Із погляду деяких аналітиків дискурсу, дискурсивний аналіз і корпусний метод у лінгвістиці важкосумісні через те, що перший покладається в основному на якісні дані, а другий – на кількісні. У результаті цього за цифрами втрачається відчуття кожного тексту, ролі людини (його творця) та суспільства, частиною якого він є [Leech, 2000, с. 678–680]. На нашу думку, така точка зору не є правомірною і спростовується тим фактом, що останнім часом чітка межа між цими методами стирається. Отже, корпусно-дискурсивне поєднання є важливим когнітивно-синергетичним інструментом пізнання. Подібна стратегія дозволяє перейти від метафоричного, словесно-символічного опису складних лінгвокогнітивних динамічних систем до більш точного знання, викладеного з використанням метамови математики.

1.6. Корпусна лінгвістика як інструмент когнітивно-синергетичної методології

Сьогоднішня позначена розвитком інформаційного суспільства знань, що спричинило бурхливий прогрес у галузі комп'ютерних технологій опрацювання природної мови. Перед мовознавством постали нові завдання щодо аналізу різних властивостей мовної системи, які потребують дослідження різнопланових мовних одиниць, структур, мовленнєвих явищ не на окремих показових прикладах, а в їхньому повному репрезентативному обсязі. Зрозуміло, що це вимагає застосування спеціального комп'ютерного інструментарію, зокрема залучення методів корпусної лінгвістики. Попит на корпусні дані збігся з появою відповідних технічних можливостей.

Корпусна система даних, з одного боку, істотно спрощує пошук матеріалу, однак, з іншого боку, вимагає глибокого знання і творчого використання різних підходів і методик лінгвістичних розвідок. На основі корпусів текстів

досліджували фразеологію [Halliday, 1966; Sinclair, 2003; Stubbs, 2004; McEnergy, 2006], граматичні моделі [Hunston, 1997; Hunston, 2002], лексичні кластери та їх функції в різних жанрах [Biber, 1998; Sinclair, 2003].

Корпусний дослідницький напрям продовжує виформовуватись, а його проблематика пов'язана з розробленням теоретичних засад і практичних прийомів побудови, машинного опрацювання й експлуатації лінгвальних даних, оформлених як корпус текстів. Наразі є безліч визначень поняття «корпус», тому ми наведемо лише декілька з них. Представники Ланкастерської школи корпусної лінгвістики визначають його як збірник мовних фрагментів, відібраних відповідно до чітких мовних критеріїв для використання як моделі мови [McEnergy, 2001]; крім того, він являє собою репрезентативну збірку текстів, зазвичай у машиночитаному форматі, що вміщує інформацію про ситуацію текстотворення, тобто інформацію про мовця, автора, адресата й аудиторію [Finigan, 2004].

Незважаючи на поширене переконання, що корпус мовних даних повинен оброблятися кількісно (статистично), доводячи чи спростовуючи гіпотетичні припущення за умови високої частоти випадків, він цілком може бути й цінним джерелом якісної інформації – прикладів уживання мови в природній комунікації [McEnergy, 2001, с. 75–77]. Такий вид використання корпусу в когнітивній лінгвістиці називають корпусно-ілюстративним (*corpus-illustrated research*) [Tummers, 2005]. Очевидно, що для когнітивно-синергетичної практики моделювання пізнавальних метафор корпусна методика є надзвичайно актуальною.

Зауважимо, що в сучасних визначеннях можна простежити основні риси корпусу текстів – мету або логічну ідею, машиночитаний формат, репрезентативність як результат певної відбіркової процедури, а також наявність металінгвістичної інформації. Це уможливорює розуміння **корпусу** як стандартно поданого зібрання писемних або усних репрезентативних машиночитаних текстів фіксованого розміру, призначених для лінгвістичного опису та аналізу певної мови або діалекту й відібраних та впорядкованих відповідно до інтра- й

екстралінгвальних критеріїв. Стандартизоване подання словесного матеріалу на машинному носії дозволяє використовувати стандартні програми його оброблення.

Корпуси бувають по-різному організовані залежно від прагматичної мети їхніх творців, хоча використовуються і для цілей, не передбачених авторами. Їх поділяють на одномовні та багатомовні, загальні і спеціалізовані, паралельні й порівняльні (перекладацькі корпуси), синхронні та діахронні тощо. Тексти як складові елементи корпусу можуть бути цілісними оригінальними словесними творами або їхніми частинами. Матеріали, зібрані в текстах, – це зразки мови, яка використовується в комунікативній діяльності спільноти, вони охоплюють різні жанри й періоди.

Доцільність створення та смисл використання корпусів визначаються такими передумовами:

- достатньо великий (репрезентативний) і збалансований обсяг корпусу гарантує типовість даних і забезпечує повноту подання всього спектра мовних явищ;

- різнотипні дані перебувають у корпусі в своїй природній контекстуальній формі, що уможливорює їхнє всестороннє та об'єктивне дослідження;

- один раз створений і підготовлений масив даних може використовуватися багаторазово, різними дослідниками із різною метою [Захаров, 2013, с. 6].

Учені слушно зазначають, що корпусна лінгвістика – це порівняно новий підхід до аналізу «реального життя» мови, який дав можливість уточнити результати й висновки, проведені раніше, а також здійснити нові дослідження, більш системні та ширші за обсягом емпіричного матеріалу. У центрі уваги корпусної лінгвістики перебуває мовна особистість, тобто її мовленнєва діяльність, масова комунікація, проблема її опису. Дуже важливою властивістю корпусу текстів є його репрезентативність, що визначається фонетичними, морфологічними, синтаксичними та стильовими параметрами [Рыков, URL].

Перший комп'ютеризований корпус текстів – Браунівський корпус (*The Brown Corpus*) – містить 500 текстів з американських газет, журналів та книг. Кожен текст у ньому має

довжину 2 000 слів (мають на увазі слововживання – *tokens*), а все зібрання вміщує 1 млн слів. Мета створення Браунівського корпусу – забезпечити системне дослідження й порівняння окремих жанрів американського варіанта англійської мови – викликала жваві дискусії щодо принципів відбору текстів і можливих вирішуваних завдань. З одного боку, він будувався на основі статистичних критеріїв, а з іншого – статистика застосовувалась у поєднанні з рішеннями творців корпусу, базованих на професійній інтуїції. Досягнення максимальної об'єктивності вимагало побудови формалізованих, прозорих для перевірки й контролю процедур. Пізніше за такими самими критеріями був створений корпус британського варіанта англійської мови Ланкастер-Осло-Берген (*The Lancaster-Oslo-Bergen Corpus or LOB*). Наразі обидва корпуси залишаються корисними, на них базуються численні дослідження.

Очевидно, що в наступні роки кількість і різноманітність створених комп'ютерних корпусів значно зросла й на сьогодні їх зафіксовано понад 600. Серед сучасних корпусів англійської мови (як американського, так і британського варіантів) найбільш відомими є Британський національний корпус (*British National Corpus – BNC*), Міжнародний корпус англійської мови (*International Corpus of English – ICE*), Лінгвістичний банк англійської мови (*Bank of English*), Корпус сучасної американської англійської мови (*Corpus of Contemporary American English – COCA*) тощо.

Матеріалом нашого дослідження є Британський національний корпус *BNC* (розроблений в Оксфордському університеті в 1991–1994 роках), який вважається еталонним у системі сучасних текстових корпусних ресурсів і містить 100 млн слів. Підкорпус письмової англійської мови становить 90 % і вміщує художню й документальну прозу, газети, журнали для різного віку, періодичні наукові видання і популярну наукову фантастику, шкільні й університетські твори, опубліковані та неопубліковані листи тощо. Підкорпус усної мови містить мовлення людей різного віку та різних соціальних класів, які добровільно зголосилися брати участь у проекті. Розмовне мовлення наявне в багатьох контекстах – від

перемовин на формальних ділових і урядових зустрічах до радіошоу й телефонних розмов.

Корпус містить лише тексти сучасної британської англійської мови, однак у ньому трапляються і слова небританського або іншомовного походження. Тексти містять багато різних стилів, не обмежені тематикою й сегментовані на речення. Словам присвоєні відповідні маркери, що позначають граматичний клас або частину мови. Сегментацію й автоматичне присвоєння тегів виконує програма *CLAWS*, розроблена в Ланкастерському університеті. Частка помилкової розмітки становить приблизно 1,7 %.

Корпусний пошук у *BNC* дозволяє побудувати *конкорданс* будь-якого слова – список його вживань у контексті з посиланнями на джерело. Загалом конкорданс – це покажчик, що пов'язує кожне слововживання з контекстом; одержаний в автоматичному режимі набір контекстів для заданого явища (слово/словосполучення/граматична форма тощо) [Захаров, 2013, с. 138]. Він використовується для отримання різних статистичних даних, зокрема про частотність лексем, словоформ, граматичних категорій, їхнє спільне вживання, простеження зміни частотності й контекстів у різні періоди часу, динаміку словотворення.

Лінгвісти наголошують на існуванні фундаментальних конкордансів, які становлять скарбницю знань про вживання в текстах тієї чи іншої мовної одиниці, і дослідницьких, підпорядкованих розв'язанню конкретного завдання [Карпіловська, 2006, с. 83]. Вибране слово, що видається в центрі екрана, є «вузловим». Лінії конкордансу видають інформацію хаотично, проте можуть бути сортовані за алфавітним порядком чи групами, вибраними й організованими для ілюстрації певної особливої поведінки заданого слова чи фрази [Hunston, 2002, с. 39].

Науковці, які працюють у цій царині, поступово виформовують свою метамову, з'являються певні суто корпусні принципи досліджень. Наприклад, розроблена типологія фактів і мовних явищ, як центральних, типових, так і прототипових [Hunston, 2002]. Вона базується на виявлених розбіжностях між системними й функціональними особливостями мовних

одиниць. Термін «типовий» (*typical*) використовують щодо найбільш характерних випадків дистрибуції і значень мовних одиниць, а «прототиповий» (*prototypical*) відображає розбіжності між типовими випадками вживань мовної одиниці й типовими значеннями та даними про частотність. Термін «центральний» (*central*) дає можливість уточнити ієрархію мовних одиниць для репрезентації граматичного значення з урахуванням частотності й типовості [Crystal, 1969].

Прототиповими вважають такі лексичні засоби, частотність яких згідно з інтуїцією користувачів або носіїв мови повинна б бути високою, але за результатами корпусних досліджень відрізняється від тієї, що передбачалася. Розбіжності між типовими і прототиповими одиницями виявляються на основі різних реєстрів, жанрів, соціолінгвального варіювання мови. Для ілюстрації типовості необхідно розглянути використання певного слова чи словосполучення й визначити, в якому значенні воно вживається найчастіше – це значення й буде типовим.

Наприклад, дієслово *sympathize* має два значення: 1) *to feel or express sympathy for*; 2) *to agree with or support* [Collins, 2008, с. 896]. Ми розглянули 50 перших із 80 випадків ужитку дієслова *sympathize* у BNC і виявили значення “*to feel or express sympathy for*” у 46 контекстах. Наведемо декілька прикладів:

(1) *I sympathize with the Duke of Wellington who, towards the end of his life it is said, grieved continually over the brave men killed at the Battle of Waterloo* (BNC, *sympathize*, 4).

(2) *Madge Garland had a terrible experience, which I can sympathize with* (BNC, *sympathize*, 21).

(3) *I sympathize because in my little way I grieve too, but over the people in my life I have allowed to die without ever having shown them any particular affection* (BNC, *sympathize*, 5).

Лише в чотирьох контекстах із 50 це слово вживається у значенні “*to agree with or support*”:

(4) *They often sympathize with feminist critiques of traditional theory* (BNC, *sympathize*, 27).

(5) *It is very possible to sympathize in good part, if not entirely, with the psychologists and philosophers who were sceptical or uncertain of the worth of introspection as a source of knowledge,*

reluctant to attempt to deal with the unquantifiable, keen to be in accord with certain principles of scientific methodology, resistant to such free speculation as the Freudian kind, and who thus took the step of analysing ascriptions of consciousness into claims about no more than behaviour (BNC, sympathize, 33).

(6) *It is possible to **sympathize** with these arguments, but there are more fundamental criticisms of key settlement policies* (BNC, sympathize, 37).

(7) *On the Monday, after making one mistake by phoning the Evening Standard – and I can **sympathize** with your reasons for that mistake; after all, it was a heaven-sent opportunity to assert your father's continued existence – anyway, after that you get a train back to London ...* (BNC, sympathize, 50).

Як результат, корпусні дані дають можливість стверджувати, що типовим значенням лексеми *sympathize* є “*to feel or express sympathy for*”. Це значення збігається з інтуїтивно визначеною нами типовістю. Однак інтуїтивна типовість не завжди збігається з даними частотності вживання лексем. Досить часто типове значення лексем виявляється прототиповим. Так, за результатами корпусних досліджень, деякі науковці схиляються до думки, що матеріал сучасного використання, зібраний у підручниках для вивчення англійської мови, є не типовим, а прототиповим [Barlow, 1996].

Корпуси уможливають розв'язання проблем із тлумаченням і використанням синонімів та «майже синонімів», тобто слів, які не є взаємозамінними [Hunston, 2002, с. 45]. Оскільки лексеми тісно пов'язані з контекстом, їхнє значення розрізняють за шаблонами або патернами (*patterns*) і фразами, у яких вони типово з'являються. Співвідношення значень і патернів можна розглядати з допомогою полісемантичних слів. Водночас слова з подібними значеннями вживаються в однакових патернах. Для аналізу цих співвідношень необхідно розподілити лінії конкордансу на блоки, кожен із яких буде містити приклади репрезентації одного значення, що дасть можливість чітко простежити прив'язку патерну до конкретного значення.

Окрім загального аналізу даних щодо використання лексем та їх значень, які асоціюються з певними патернами, з

допомогою конкордансів можна спостерігати за їхнім статусом і функціями, сполученням з іншими словами й за тим, що ці сполучення означають [Hunston, 2002, с. 51]. Маємо зауважити, що патерни є імпульсом дослідження конституентів мови, оскільки виявлення типу і значень патернів можна прирівняти до процесу розуміння людиною граматичної структури мови.

Для роботи з корпусами великих розмірів, де кількість даних для оброблення є досить об'ємною, науковці пропонують досліджувати щоразу по 30 випадково вибраних ліній конкордансу до того часу, поки подальша вибірка не перестане видавати чогось нового. Такий аналіз є «гіпотетичним тестуванням», в якому мала вибірка ліній стає основою для створення низки гіпотез про патерни. Проте такий спосіб дослідження застосовують лише для слів із дуже високою частотністю вживання [Sinclair, 1999, с. 157]. Важливим є те, що з обраних патернів можна отримати контури семантичного поля певної досліджуваної лексеми.

Одним із понять метамови корпусного аналізу мовних даних є фрейм – схема, яка зазвичай складається з трьох слів, перше й останнє з яких залишаються незмінними, а ті, що посередині, змінюються й несуть смислове навантаження. Список таких фреймів був запропонований на матеріалі малого корпусу (10 млн слів письмової й 1 млн слів розмовної англійської мови):

– **a ... of** – *a lot of, a matter of, a number of, a sort of, a couple of, etc.*;

– **an ... of** – *an example of, an element of, an act of, an average of, etc.*;

– **too ... to** – *too late to, too much to, too easy too, too late to, too young to, too close to, etc.*;

– **for ... of** – *for most of, for all of, for fear of, for both of, etc.*;

– **many ... of** – *many years of, many kinds of, many parts of, many millions of, many thousands of, etc.*;

– **had ... of** – *had enough of, had plenty of, had thought of, had heard of, had one of, had died of, etc.*;

– **be ... to** – *be able to, be allowed to, be expected to, be said to, etc.* [Renouf, 1991, с. 128].

Лексика, що наповнює наведені фрейми, належить до окремих груп, які несуть певні значення. Наприклад, слова, що найчастіше використовуються з *many ... of*, виражають числа (*thousands, millions, hundreds*), вказують на тип чи аспект (*kinds, ways, aspects, varieties*), позначають тривалість у часі (*years, hours*) і називають групи людей або речей (*members, examples*).

Виявлення й аналіз таких фреймових структур є надзвичайно корисним для створення комп'ютерних програм, з допомогою яких запрограмовані фрейми видаватимуться автоматично, безвідносно до попередніх знань і уявлень про те, якими вони повинні бути. Фонетичні, морфологічні, синтаксичні, стильові фрейми й патерни репрезентують типове для корпусу та є більш уживаними, ніж сталі вирази. Вони можуть бути підґрунтям для узагальнення багатьох лінгвістичних теорій, зроблених мовознавцями раніше, і надихати їх на нові ідеї про сполучуваність кожного окремого слова у мовленні.

Завдяки розмітці в корпусі можна порівняти відносну частотність уживання певних лексем як різних частин мови (у випадках конверсії) або проаналізувати й порівняти, у яких сферах людської діяльності частіше використовується та чи інша частина мови [Hunston, 2002, с. 80]. Як правило, точність розмітки становить дев'яносто відсотків, тому в деяких випадках необхідно зважати на судження дослідника, особливо якщо слово вживається невластивим для нього способом. У такому випадку деякі уточнення вносять вручну.

З допомогою корпусного граматичного розбору ідентифікують загальні межі речень, фраз та зворотів, що супроводжуються такими помітками, як іменниковий зворот (*nominal clause*), прислівниковий зворот (*adverbial clause*), порівняльний зворот (*relative clause*), прийменникова фраза (*prepositional phrase*), прикметникова фраза (*adjective phrase*) [Leech, 1997, с. 34]. Однак комп'ютерні програми для виконання граматичного розбору не є стовідсотково точними, тому їх часто редагують вручну для досягнення вищого ступеня точності.

У схемах, що описують організацію зв'язності тексту з допомогою слів-зв'язок, використовують термін «анафора» [Sinclair, 1994, с. 6]. Для аналізу анафори залучаються різні варіанти анотації, проте вони здебільшого розпізнають анафору

й антецедент (слово чи фразу, до якої належить анафора); поділяють антецедент на категорії: номінативний, підрядний тощо; розпізнають напрямок зв'язку (*forward or backward*); вирізняють тип анафори: відношення (*reference*), заміни (*substitution*) тощо; визначають відстань між анафорою та антецедентом [Garside, 1997, p. 66].

Необхідно додати, що корпуси є джерелом багатовекторних лексикографічних робіт зі створення сучасних та історичних словників. Якщо традиційна лінгвістика, когнітивна лінгвістика, лінгвопрагматика, соціолінгвістика, лінгвосинергетика мають на меті опис, оцінювання й використання мовної структури, то корпусна лінгвістика – це методологія, яку можна використовувати в усіх наведених сферах мовознавства. Двоїтий характер корпусної лінгвістики (налаштованість як на створення, так і на використання корпусів) обумовлюється подвійним характером її об'єкта – текстів, що являють собою вихідний мовленнєвий матеріал для мовознавців і водночас є продуктом корпусних досліджень. Окремий аспект складає теорія і практика програмного оброблення корпусних ресурсів.

Корпуси допомагають проаналізувати спонтанне мовлення, мовлення різних гендерних, соціальних, етнічних та вікових груп, інформацію про особливості певного діалекту; істотно змінюють уявлення про мовленнєву культуру й мовні норми, являючи собою надійні критерії для оцінювання й визначення прийнятності певних узусних явищ. Найвний масив мовленнєвих даних за певний період уможливило здійснення аналізу лексико-граматичних характеристик мовлення різних авторів та різних жанрів, перевірки автентичності текстів, компаративних розвідок, інтертекстуальності, перекладу, прихованих (потенційних) моделей уживання лексики, її квантитативного навантаження, розвитку й динаміки концептів у часі і навіть використання у розслідуванні злочинів (*forensic linguistic analysis*).

Отже, корпусні ресурси забезпечують лінгвістів емпіричним матеріалом для підтвердження їх гіпотез, а також екстралінгвальною інформацією (вік, рід автора чи мовця, часові та просторові параметри походження тексту тощо). У нашому випадку великий розмір корпусу BNC,

репрезентативність, можливість здійснення на його ґрунті наскрізного комплексного синергетичного аналізу такого складного мовленнєвого явища, як емпатія, пояснюють вибір корпусної методики дослідження.

Проте арсенал корпусного методу не обмежується спеціально створюваними лінгвістичними базами електронних даних. Науковці досить часто звертаються до інтернету як надзвичайно багатого джерела фактичного матеріалу, не є винятком і наша праця. Крім корпусних, із метою вилучення з інтернету необхідної інформації для актуалізації емпатії ми використовуємо традиційні пошукові системи (*Google, Rambler, Яндекс* тощо). На нашу думку, інтернет-ресурси програють корпусам, створюваним у наукових та освітніх цілях, за своїми пошуковими можливостями (надаючи неопрацьовані дані), проте відображають рідкісні мовні явища й оказіоналізми, які ще не встигли потрапити до спеціального корпусу.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1

У першому розділі на ґрунті широкомасштабного аналізу сучасного лінгвістично-наукового матеріалу доводиться, що наразі сформувалося проблемне поле з філософських, загальнонаукових та мовознавчих передумов динамічної когнітивно-синергетичної теорії концепту. Цей факт уналежнює ефективність трансдисциплінарного дослідження концептуальних механізмів емпатії в сучасному англomовному дискурсі через призму гіпотез мовленнєвої самоорганізації та саморегуляції.

1. Ідея структурної єдності світу й загального взаємозв'язку його явищ і процесів є методологічною настановою лінгвістичного функціоналізму, який, зі свого боку, формує принципи універсального еволюціонізму, динамічної системності та саморегульованості. Адекватна наукова метамова для опису наведених явищ сформувалась із появою синергетики (теорії самоорганізації складних систем) з її рефлексивністю, адаптивністю, генетичним зв'язком із математикою та особливою міждисциплінарною толерантністю до нових гіпотез. Закономірним результатом впливу цієї парадигми на загальну

наукову картину світу є поява лінгвосинергетики з її новим поглядом на дискурс та інтеграцією наявних у мовознавстві концепцій в єдину систему. Дискурс розглядається у взаємодії його породжувальних чинників, злитті й кооперації енергій, спрямованих на онтологічну та функціональну самоорганізацію, що визначає смислову дистрибуцію його інгредієнтів. За такого підходу центральним є розпізнавання атракторів, що визначають динаміку дискурсу, спрямовуючи шляхи його розвитку.

2. Із когнітивно-синергетичної точки зору атрактор витлумачується як мета дискурсивної системи, внутрішня тенденція до порівняно стабільного стану, що сприяє успішній комунікації та цілісному сприйняттю інформації. Виділяють точкові атрактори (в яких розміщена найістотніша інформація й найважливіші смисли), креативні атрактори (фрагменти дискурсу, що виконують функцію сильної позиції й концентрують максимум творчих зусиль автора, завдяки чому забезпечується висування домінантних смислів), смислові/семантичні атрактори (реалізують домінантний смисл дискурсу, який притягує і структурує смисли навколо себе), емоційні атрактори (виражені одиницями з яскравим експресивним змістом), граматичні атрактори (обумовлюють вибір форми слова, словосполучення, речення) тощо. Інструментами атрактора є параметри порядку, які вибудовують ієрархію цілей, з огляду на обмеження.

3. Дискурсивна динаміка постає розгорнутим наочним процесом, зумовленим необхідністю кооперування елементів і частин єдиної системи для реалізації комунікативних домінант, їх комплексною взаємодією, що має інгерентну властивість саморегулювання. За цих обставин підґрунтям функціональної самоорганізації дискурсу вважаємо існування таких взаємно підсилювальних принципів: багатовимірності, когнітивності, динамічності, дисипативності, нелінійності, ієрархічності, емерджентності, симетричності/асиметричності, а також фрактальності. Фрактальність – це телескопічна організація за рекурсивним принципом вкладеності одних компонентів в інші, що дає можливість порівняно легко згортати дискурсивні структури в ретракти різного обсягу (слово, словосполучення, окреме висловлювання). Фрактальна дискурсивна реальність

подібна іншим природним процесам і формам безвідносно до масштабів часу і простору. Ключовим постає той факт, що принцип фрактальності відіграє важливу роль не лише в побудові дискурсу, а й у вербалізації концепту як самоподібної смислової структури та основного теоретичного конструкта когнітивно-синергетичних досліджень.

4. Еволюція терміна «концепт» у мовознавстві відбувалася у культурологічному та когнітивному напрямках. На думку прихильників культурологічного напряму, концепт містить не лише категоріальні ознаки означуваного, а й усю супутню культурно-фонову інформацію (постаючи результатом взаємодії національних традицій, релігії, фольклору, ідеології, життєвого досвіду, мистецтва та загальнолюдських цінностей). Прихильники лінгвокогнітивного, логіко-лінгвістичного та психолінгвістичного напрямів включили до змісту концепту лише основні категоріальні ознаки означуваного (відсторонено від культурно зумовлених), розглядаючи його як одиницю ментальних і психічних ресурсів свідомості й тієї інформаційної структури, яка відображає знання та досвід людини. Обидва підходи є взаємодоповнювальними, оскільки концепти одночасно відображають образ мислення й культурний простір носіїв мови. Вектор лінгвокультурного підходу – від культури до індивідуальної свідомості, а лінгвокогнітивного – від індивідуальної свідомості до культури.

5. Найістотнішою рисою концепту є структурованість – системна ієрархія його фонологічних, морфологічних, лексичних і синтаксичних складників. Кожен рівень є підсистемою щодо систем вищого порядку: фонологічні концепти утворюють морфологічні, морфологічні – лексичні, лексичні – синтаксичні. На верхівці перебуває прагматичний концепт, під яким розуміють інформаційний вплив, який адресант здійснює на адресата (і навпаки) з допомогою дискурсивного акту. Підґрунтям системно-структурних поглядів є репрезентаційний підхід, де концепт розуміють як уже створене знання про об'єкт, а провідними його властивостями постають дискретність та цілісність. Основним недоліком репрезентаційного (статичного) підходу є той факт, що до уваги не береться розвиток інформаційної структури концепту, її

динаміка й відкритість новим знанням. Це спонукало мовознавців перейти на новий рівень концептологічних студій – діяльнісний (динамічний).

6. Представники діяльнісного підходу аналізують процесуальну природу концепту. Вона є активною, мобільною, динамічною, здатною посилювати або послаблювати наявні зв'язки з контекстом, пристосовуючи їх під потреби конкретного дискурсивного акту. Концепт описується з допомогою операційних модусів (іпостасей), які постають способами організації найважливіших процедур інтелектуальної та емотивної діяльності людини. У рамках модусної моделі концепт обумовлений імовірнісною природою світу, який він відображає/конструює, і багатогранністю функцій забезпечення життєдіяльності людини. Основний недолік цієї моделі – відсутність пояснення фізичного в природі ментального. «Елегантне» вирішення цієї проблеми пропонує «біологічний натуралізм»: усі ментальні феномени детерміновані нервовими процесами на нижчому рівні мозкової діяльності. Методологічним наслідком цього є врахування способу, з допомогою якого мозок, свідомість та середовище взаємодіють і впливають один на одного для забезпечення адаптивної пристосовуваності людського організму. Це дає можливість зробити висновок, що концепт належить до когнітивного рівня природної ієрархії, вміщує елементарні рівні (фізичний, біологічний та психічний) і водночас є частиною соціокультурного середовища.

7. Концепт є результатом еволюційного емерджентного розвитку людського розуму, наслідком ускладнення психічної форми матерії. Розвиток різних структурних концептуальних рівнів розділений у просторі та часі, причому швидкість просторово-часових вимірів є різною. У річищі загальносвітової культури концепт еволюціонує значно повільніше, ніж як надбання окремої нації. Концептуальні процеси, що відбуваються в режимі дискурсу, повільніші, ніж динаміка концептів у глибинах психіки, де актуальними є мілісекунди. Отже, чим нижчий рівень організації концептосистеми, тим із більшою швидкістю в ній відбуваються процеси. Вимірюючи тривалість «життєвого циклу» концептосистем (інтервал між їх

виникненням і розпадом) у фізичному часі (в секундах, хвилинах, годинах, днях тощо), можна встановити, що найдавнішими є загальнолюдські концепти, а наймолодшими – концепти, які функціонують на когнітивному рівні індивідуальної психіки. Отже, час постає внутрішньою динамічною характеристикою концептів, базовим виміром для їх складної динаміки.

8. Незважаючи на складність ієрархії концепту, побудова динамічної моделі спирається на безпосередній аналіз його поверхневих дискурсивних проявів. Для цього висхідна стратегія аналізу від когнітивних основ до дискурсивної події поєднується з протилежно спрямованою низхідною стратегією аналізу впливу дискурсивної структури на когнітивний рівень індивідуального конструювання знання. Таку парадигму дослідження концептуальної динаміки пропонуємо визначати як науково-пізнавальний когнітивно-синергетичний підхід до аналізу концепту. Через його призму системна концептуальна ієрархія може бути розгорнута на окремі рівні: тілесний, рівень нервової системи, перцептивно-емоційний, концептуально-категоризувальний, мовний, дискурсивний та соціокультурний. За такої умови рівнева декомпозиція має умовно-пізнавальний характер, а динаміку концептуальної системи не можна зредукувати до жодного з цих рівнів.

9. Методологічна цінність моделі «життєвого циклу» концепту полягає в уналеженні циклічної адаптивної системи, у межах якої він може послідовно переходити в декілька динамічних станів: створення (механізми «укорінення», «схематизації», «категоризації», «композиції» та «символізації») → рівновага з дискурсивним середовищем (режим сталого функціонування концепту без зміни його структури) → слабка рівновага з дискурсивним середовищем (стале функціонування в межах варіювання структури) → відсутність рівноваги з дискурсивним середовищем (жорстка біфуркація або поліфуркація) → деградація або перетворення (розпад або створення концептуальної структури з іншими функціональними можливостями). У такий спосіб концептуальна система прагне до найбільш ефективного й

економного модусу існування, адаптованого до мінливого дискурсивного середовища.

10. В основу еволюційного розвитку концепту покладені циклічність і кінцевість існування біологічної матерії. Під час створення концепту час є фрактально стисненим, відтворюючи еволюцію здатності людини передбачати результати своєї діяльності. Метою динаміки концепту є атрактор, що витлумачується як порівняно стійкий стан певної фази «життєвого циклу», до якого прагне концептуальна система. Аналіз цього багатогранного проблемного поля потребує когнітивно-синергетичної інтерпретації на широкому емпіричному матеріалі. Для цього необхідна взаємодія з корпусною лінгвістикою, яка надає числові мовні дані й відповідний апарат для їх статистичного оброблення. Великий розмір корпусу BNC, репрезентативність, можливість здійснення на його ґрунті наскрізного комплексного аналізу емпатії, її мовних потенцій та динаміки мовленнєвої семіотики пояснюють вибір корпусної методики дослідження.

РОЗДІЛ 2

«ЖИТТЄВИЙ ЦИКЛ» КОНЦЕПТУ ЕМПАТІЯ В ОНТОЛОГІЧНОМУ ТА ГНОСЕОЛОГІЧНОМУ ВИМІРАХ

2.1. Багатовекторність сучасних поглядів на емпатію

Складна система взаємозв'язків людини з довкіллям характеризується тим, що її найактуальнішим складником є комунікація. За нормальних обставин ставлення людини до навколишнього предметного світу завжди опосередковане її ставленням до спільноти, інтерактивна взаємодія з якою реалізується в процесах спілкування, яке на три чверті складається зі спілкування мовленнєвого [Атватер, 2001, с. 273]. Значною мірою ми реально живемо й діємо в рамках мови, яка є знаряддям діалогу людини зі світом і водночас людини з людиною [Леонтьєв, 1999, с. 69]. Утворення суспільства є наслідком комунікативних процесів, а мовленнєва комунікація – ядром людського роду.

Відсутність усталеного погляду на феномен комунікації пов'язана з її багатовекторністю, що унеможливує спроби обмежити коло досліджуваного явища. На думку вчених, для усвідомлення феномену комунікації необхідно враховувати комплекс її складників, до яких уналежуються чинники формальної екстерналіки (поверхневі формотворчі елементи дискурсу – учасники, актуальний контекст та ін.) й інтернальні доміанти, що становлять глибинне підґрунтя комунікативної взаємодії, корелюючи з площинами культурних та психолінгвістичних когніцій індивіда, орієнтованих на підсвідоме тяжіння до гармонійності буття, що пов'язане, зі свого боку, з емпатійними субстратами комунікації [Ковалевська, 2002, с. 24].

Наведені твердження засвідчують, що аналіз комунікативної взаємодії як іманентного складника людського існування в континуальному просторі набуває все більшої ваги. Цей факт передбачає виокремлення та реалізацію глибинної природи периферійних змінних та інваріантних констант спілкування, що

становлять ієрархізовані комплекси в моделюванні гармонійної комунікації, детермінованої психолінгвальними конструктами емпатії.

Дослідження функцій дзеркальних нейронів та теорії свідомості (моделі психічного стану людини) свідчать про важливість імітації й розуміння власних і чужих намірів для розвитку соціального пізнання. У нейробіології з'являється все більше доказів того, що нейронні механізми, задіяні у процесі імітації, також використовуються для інших форм людського спілкування, включно з мовою. Функціональні подібності між структурами поведінки й мовлення підтверджують це припущення. А емпатія інтегрує логічне міркування і прогнозування власних і чужих намірів та дій як на рівні планування, так і на рівні емоцій. Вона функціонує завдяки мінімальній нейронній імітативній архітектоніці, яка взаємодіє з частиною мозку, що відповідає за емоції. Отже, ми розуміємо інших завдяки імітації, а імітація використовує ті самі функціональні механізми, що й мова та емпатія [Jacoboni, 2005].

Учені зазначають, що емпатія спричинює просоціальну поведінку, а її відсутність пов'язана з антисоціальним світосприйняттям [Davis, 1994; Eysenck, 1981]. Проте пізнання людиною соціальної дійсності витлумачується лише як її репрезентація й розглядається не як пасивне копіювання об'єкта, а як конструювання його ментального образу [Dirven, 1998, с. 15–16; Ortony, 1993, с. 1]. Завдяки цьому зовнішній щодо свідомості об'єкт відбивається в мисленні й мові інакше, ніж він поданий у реальності: ментальні репрезентації є людським способом пізнання й відповідно не є точною копією реального світу. Отже, на відміну від традиційного підходу до наукових досліджень реальне більше не вважається об'єктивним. Відповідно аналіз емпатії із сучасних позицій відрізняється від об'єктивно матеріалістичних концепцій, у яких емпатійність розглядається як об'єктивна якість, властива її носіям у реальності.

Іншими словами, наразі наука постулює не абсолютну об'єктивність знання, а сукупність його реальних передумов, відомих лише тією мірою, якою вони є репрезентованими в концептуальній системі людини, а отже пізнаними. Ключове

поняття репрезентації пов'язане не з репродукуванням, а з моделюванням реальності [Баксанский, 2001, с. 13]. Однак не потрібно заперечувати важливу роль дійсності та взаємодії з нею у формуванні концептуальної системи людини. Тому дослідження емпатії відрізняється й від ідеалістичних концепцій, згідно з якими ця якість наявна насамперед у світі ідеального.

Розум не споглядає, а почуття не мислять: ці дві здатності не можуть виконувати функції одна одної, лише з їхнього об'єднання може виникнути знання [Кант, 1990, с. 155]. Це наголошує на гетерогенному динамічному характері людської свідомості, актуальному для сучасних логіко-феноменологічних, філософських та лінгвокогнітивних досліджень. Тим самим емпатійний феномен необхідно вважати синергетичним явищем, основою якого є самоорганізація когнітивно-психічних та раціонально-емоційних домінант особистості, експлікованих на рівні вербального й невербального спілкування.

Синергетичний підхід до емпатійної комунікації наголошує на органічній природності взаємодії особистостей, на зв'язку інтеракцій із біологічним та еволюційним розвитком соціуму. Комунікативний процес постає психофізіологічно зумовленим джерелом психічної енергії, необхідність якої людський організм відчуває на ендогенному рівні. Зазначається, що між свідомістю та тілом однієї людини, а також між її феноменальним тілом та тілом іншої людини, ззовні є внутрішній зв'язок, що змушує іншого бути завершенням системи. Психоемоційна інтернальність суб'єктів набуває когнітивно-комунікативного єднання через мовний феномен, оскільки в мовленні відбувається перехоплення думки іншого, відображення в іншому, реалізується здатність мислити разом з іншим, яка збагачує власні думки [Мерло-Понті, 2001, с. 212, 407–408]. Прикметно, що комуніканти співіснують та одночасно виокремлюються в локально-темпоральній континуальності.

Просторово-часовий вимір буття завжди був предметом серйозного осмислення. Для розуміння того, як проходить комунікація, буденна свідомість здавна використовує геометричні уявлення (лінію, коло, спіраль тощо). Ці найдавніші просторово-часові архетипи істотно впливали на формування

наукових уявлень: геометричні образи й похідні від них метафори набули статусу засобів наукового пізнання. Однією з таких пізнавальних метафор є «життєвий цикл», під яким мається на увазі рух колом. Секрет універсальності й евристичності цієї аналогії полягає в тому, що на будь-якому рівні пізнання складних ієрархічних систем процеси розвитку структури розгортаються згідно з одним природним інваріантом – виникненням, розвитком, функціонуванням, деградацією та смертю.

Наведені процеси є циклічними, оскільки упорядкована сукупність змін періодично повертає об'єкти до їх вихідного неструктурованого стану. Порядок повторення в часі незалежно від масштабу уможливує аналогію між динамічним розвитком системи концептів і часовим фракталом. Концепти характеризуються низкою станів, а саме: «народжуються», «дорослішають» (удосконалюються), перебувають у «зрілому» стані (успішно функціонують), «старіють» (не в змозі впоратися зі своїм функціональним завданням) і «вмирають». Тобто «життя» кожного концепту обмежене певними часо-просторовими рамками – вони мають початок і кінець існування.

Значається, що найкоротший «життєвий цикл» мають індивідуальні концепти. Їхня тривалість не може перевищувати терміну життя окремої людини й зазвичай обчислюється роками або десятками років – від моменту виникнення у процесі соціалізації до певної дискурсивної події в зрілості, яка несе для концепту руйнівні наслідки. За альтернативним сценарієм певний концепт наявний аж до біологічної смерті його власника. «Життєдіяльність» загальнолюдських концептів (ПРОСТІР, ЧАС, СОНЦЕ, ЗЕМЛЯ, ЧОЛОВІК, ЖІНКА, СІМ'Я, ДОБРО, ЗЛО, ПРИЧИНА, МЕТА та ін.) набагато довша і зіставляється з історією всього людства [Бронник, 2013, с. 224].

Це стосується й загальнолюдського концепту ЕМПАТІЯ: період існування, упродовж якого реалізується увесь спектр його складної динаміки, визначаємо як «життєвий цикл», що вкладається в рамки екзистенцій соціальних носіїв свідомості. На нашу думку, всебічний когнітивно-синергетичний аналіз емпатії як основи гармонійного буття повинен починатися саме

з дослідження історії розвитку людських уявлень про неї, тобто з актуалізації «життєвого циклу» концепту ЕМПАТІЯ. Для цього необхідний феноменологічний синтез онтологічного та гносеологічного аспектів із використанням нестандартних методів дослідження.

Під **онтологічним аспектом** «життєвого циклу» концепту ЕМПАТІЯ розглядатимемо сукупність фундаментальних філософських засад існування емпатії, відомих на сьогодні реальних передумов формування та динамічного розвитку знань і уявлень про неї. **Гносеологічний аспект** розумітимемо як історію пізнання людиною емпатійності, її властивостей, зв'язків та відношень, а також сукупність різних за характером і змістом репрезентацій емпатії в психології та лінгвістиці.

2.2. Онтологічний аспект емпатії

2.2.1. Історична динаміка: від античності до сучасності.

Дослідницький інтерес до емпатії виник ще в часи античності. Перші спроби її обґрунтування спостерігаються в роздумах античних мислителів: Сократа, Платона, Аристотеля, Сенеки. У їхній творчості сам феномен не називався, проте ми бачимо його присутність завдяки таким механізмам емпатії, як страждання, катарсис, мімезис, очищення, наслідування. Пошуки середньовічних філософів Фоми Аквінського, Августина Блаженного, П'єра Абеляра, а також представників епохи Ренесансу Мікеланджело Буонаротті, Леонардо да Вінчі були особливо значущими для подальшого розуміння феномену емпатії, оскільки мислителів цікавить людина, її душа, внутрішній стан. Односторонній суб'єктивізм (антропоцентризм) у працях представників філософії нового часу І. Канта, Г. Гегеля, І. Вінкельмана, Г. Лейбніца свідчить про визнання ролі інтродекції (переймання способу поведінки оточуючих) і наявність проекції емпатії.

Однак «життєвий цикл» концепту почався наприкінці XIX – на початку XX століття: в естетиці і психології поширилася теорія «вчуття» (нім. *Einführung*) Т. Ліппса [Lipps, 1906]. Цей термін був перекладений Е. Тітченером як *empathy* на позначення внутрішньої активності, результатом якої стає

інтуїтивне розуміння почуттів іншої людини [Титченер,1914]. Тим самим відбулося когнітивне оброблення концепту ЕМПАТІЯ з виділенням окремих компонентів його змісту з паралельною вербалізацією. Основою всього процесу можна вважати механізм *укорінення*: концепт виник як результат функціональної організації компонентів когнітивної системи й мовленнєвої спроможності індивіда, що відповідали вимогам комунікації. Завдяки повторенню складної події «вчуття» концептуальна структура засвоїлася такою мірою, що практично не вимагала участі свідомості, отримавши статус мовленнєвої одиниці.

«Вчуття» є психологічним явищем резонансу, який викликає у сприйнятті людини зустріч із зовнішніми об'єктами. Зокрема, ці резонансні явища запускають внутрішні процеси, що призводять до внутрішніх позитивних або негативних станів. Т. Ліппс стверджував, що феномен «вчуття» є центральним для філософського та психологічного аналізу естетичних переживань людини. Його теорія трансформувала емпатію з поняття філософської естетики в центральну філософську категорію соціальних і гуманітарних наук. За Т. Ліппсом, «вчуття» не лише відіграє важливу роль у нашому естетичному оцінюванні об'єктів, воно є першоосновою для розпізнання людини як розумної істоти [Lipps, 1906].

Ця теорія розглядалась як психологічне обґрунтування умовиводів за аналогією і стала надалі орієнтиром для дискусій про емпатію. Т. Фішер акцентує увагу на понятті «пасивного вчуття», а К. Гросс та І. Фолькельт – на «активному вчутті» [Гросс, 1916; Фолькельт, 1899; Vischer, 1975]. А. Бергсон аналізував природу інтуїції, Е. Гуссерль – феномен інтерсуб'єктивності, Г. Гадамер – емпатію й мову, М. Хайдеггер – концепцію розуміючого буття один з одним, К. Ясперс – особливості раціонального мислення та деякі аспекти пізнання через емпатію [Бергсон, 1990; Гадамер, 1988; Гуссерль, 2009; Хайдеггер, 1993; Ясперс, 1995].

Можна вважати, що відбувся етап вичленовування й систематизації тих ознак емпатії, на основі яких концепт вбудувався в індивідуальну когнітивно-номінативну мережу індивідів (внутрішній лексикон) та колективну номінативну

мережу соціуму (мовна картина світу). На цьому етапі був задіяний механізм *абстрагування*, тобто виділення подібних рис у ряді конкретних випадків, що призвели до формування узагальненої концептуальної структури. У процесі абстрагування «відфільтрувались» ті аспекти конкретних уживань, що не повторювалися в інших ситуаціях.

Е. Тітченер, перекладаючи термін «вчуття» як *empathy*, зазначав, що слово *empathy* було сконструйоване за аналогією до слова *sympathy* [Тітченер, 1914]. Тобто термінологічним витоком емпатії було поняття «симпатія», а підґрунтям цього процесу – спроможність людини до порівняння декількох структур і виявлення розбіжностей між ними (*категоризація*). Між порівнюваними структурами виникла функціональна асиметрія, а саме: слово *sympathy*, закріплене в мові, було еталоном порівняння, а *empathy* як нова одиниця – об'єктом.

На деякий час концепт ЕМПАТІЯ вступив на стадію рівноваги з дискурсивним середовищем, а репелери хаосу й дестабілізації у вигляді контексту та параметри порядку атратора (стійкого стану, до якого прагне концептуальна система) врівноважували одна одну. Постійність умов комунікативного середовища, їх перебування в межах типовості зумовило структурну й функціональну стійкість, розвиток концепту зупинився, а структурна ентропія у вигляді зміни компонентів і відносин між ними не відбувалася. Цей період рівноваги характеризувався динамічним режимом сталого функціонування концепту без зміни його структури: у науці впродовж цього часу емпатія й симпатія вживалися як синоніми.

Однак поступово неминуха зміна комунікативних умов призвела систему концепту до активного стану, провокуючи ентропію (хаотизацію). Терміни *empathy* та *sympathy* почали відрізняти, відбулася семантична флуктуація, що призвела до біфуркації: стійкі параметри системи відхилювалися від соціально прийнятої форми концепту й синонімію було ліквідовано. Як результат, концепт утратив стійкість режиму функціонування й перейшов у дещо інший стан. Для усвідомлення цього явища звернімося до дефініцій слів *empathy* та *sympathy* в тлумачному словнику Collins English Dictionary [Collins, 2008] та до етимології цих слів:

Empathy – the ability to sense and understand someone else's feelings as if they were one's own (Greek *empathia*) [Collins, 2008, c. 275–276].

Sympathy – 1) understanding of other people's problems; compassion; 2) agreement with someone's feelings or interests; 3) feelings of loyalty or support for an idea or a cause; 4) mutual affection or understanding between two people or a person and an animal (Greek *sympathia*) [Collins, 2008, c. 896].

Емпатія походить від грецьких *en* – всередині та *pathos* – почуття, страждання, хвороба й означає розуміння психологічного стану іншої людини, вміння поставити себе на її місце. У слові симпатія префікс *sym* означає «з», тобто відчувати з кимось, співчувати комусь. Симпатія – це емоція *sui generis*, спричинена негативними переживаннями іншого, співчуття, почуття приязні, прихильності, доброзичливості до когось. Зауважимо, що на етапі формування цих концептів задіяні когнітивні механізми *композиції* як здатності більш простих структур комбінуватися в складні та *символізації* як установлення відповідності між семантичною й фонологічною структурами.

На думку вчених, симпатія визначається за прямими діадними зв'язками комунікантів: $Я = Tu$, що свідчить про позитивне ставлення до осіб та речей, а емпатія репрезентує не діадні, а триадні стосунки: власного стану, сприйняття почуттів, ідей іншої особи і знову власного бачення предмета розмови, але крізь призму сприйняття іншої людини ($Я (1) = Tu (2) = Я (3)$). З іншого боку, симпатія характеризується наявністю почуттів, але без наміру їх відкритого прояву. Емпатія ж фіксує відкритий вияв почуттів до партнера. Мовець у стані емпатії демонструє свою готовність узяти на себе відповідальність за співрозмовника ($Я = Tu = Я$). У разі симпатії такі якості самопожертви не спостерігаються: симпатизуючи, партнер не виявляє готовності зайняти місце іншого (діадні зв'язки симпатії). За такої умови позитивне ставлення до комунікативного партнера полягає в певній гнучкості своєї позиції, у готовності піти на поступки, проте не жертвувати своїми інтересами [Beaugrande, 1981, c. 270].

Правомірним є той факт, що обидва поняття мають спільний корінь, пов'язані з позитивним ставленням до іншого, можливістю зрозуміти почуття співрозмовника, але характер вияву емпатії й симпатії в реалізації комунікативних доміант не є однаковим: емпатуючи, людина ставить себе на місце комуніканта, змінює свій внутрішній стан і демонструє готовність відповідати за нього; симпатизуючи, вона не виявляє цієї готовності, а лише виказує позитивне ставлення, співчуття, почуття прихильності та доброзичливості.

Відтак, у результаті переходу концепту ЕМПАТІЯ на новий семантичний рівень з'явилася нова концептуальна структура з іншими функціональними можливостями, що перейшла в стаціонарне становище, максимально наближене до рівноважного. Наразі характерною рисою концепту ЕМПАТІЯ є збереження стійкості основних характеристик на фоні незначних змін контексту. Лексичні, синтаксичні, морфологічні й фонетичні компоненти концепту можуть варіюватися, не змінюючи основного смислу. Наведений динамічний режим в умовах слабкої рівноваги з контекстом (детальному аналізу якого присвячені наступні розділи) є сталим функціонуванням у межах варіювання структури.

2.2.2. Бінарний зв'язок як принцип функціонування. У сучасних вітчизняних і зарубіжних філософських розвідках висвітлюються емпатійні теорії художнього сприйняття на Заході; аналізуються етапи визнання, дискредитації й реабілітації емпатії в західній філософії; розглядається емпатійне пізнання, яке являє собою когнітивний процес, що сформувався у сфері суб'єкт-суб'єктної взаємодії й відкриває пізнавальні можливості, принципово недоступні сенсорному й раціональному пізнанню [Афанасьев, 2010; Бочкарьова, 2011, с. 115; Пузыревский, 2002].

У поданих дослідженнях феномен емпатії корелює з загальноприйнятою проблематикою «самого як іншого», оскільки завдяки основній спроможності – давати відповідь самій собі й іншим – людина стає відповідальною істотою, моральним суб'єктом [Кассирер, 1998, с. 8; Рікер, 2000]. Тим самим можна стверджувати, що гармонійна індивідуалізація

буття передбачає не лише інтроспективне розуміння власної «самості», а і глибинну природність невіддільності від людства, почуття власної причетності до екзистенцій соціуму та окремої особистості – іншої людини. Збагачуючи індивіда новими мотивами, а також засобами й інструментами пізнання, емпатія не виводить його з кола власних відчуттів. Переймаючи чужий або уявний погляд на світ, людина ні на хвилину не втрачає свій власний, продовжуючи залишатися в реальності своєї свідомості, у зоні дії мотивів і цілей своєї діяльності. У єдності свого й чужого «Я» з вираженими пізнавальними особливостями полягає унікальність емпатії. Стан внутрішньої злагоди, характерний для цього феномену, досягається внаслідок установаження спільної картини світу для тих, хто об'єднаний спільними діями, та шляхом взаємного прийняття ролей [Парыгин, 1999, с. 187]. Це уможливує думку про те, що операційні характеристики емпатії ґрунтуються не лише на афективній експансії в площину рефлексій реципієнта, а й на раціональному усвідомленні комплексу його ментальних настанов, які містять емоційні доміанти, але не обмежуються ними.

Із вищенаведеного випливає, що за своєю онтологією емпатія є першоосною для розпізнання людини як розумної істоти, людською якістю, яку пов'язують насамперед із суб'єктивністю, оскільки емпатійні референції установаються особистістю. Коріння емпатії необхідно убачати не стільки в зовнішній щодо свідомості реальності, скільки в особливостях перцептивних і ментальних процесів індивіда.

Ідея емпатійності також ґрунтується на принципі бінарного зв'язку, оскільки вона імплікує думку про те, що, корелюючи з загальноприйнятою проблематикою «самого як іншого», розум має схильність зводити інформацію до бінарної опозиції, у якій один з елементів є домінантним, однак між обома елементами підтримується зв'язок. Подібність, відмінність і зв'язок є відносинами за своєю природою: вони потребують хоча б двох носіїв навіть для свого одноразового вияву, що є визначальною рисою відносин [Никитин, 1996, с. 33].

Отже, емпатія закорінена в інформаційній двоманітності, яку можна інтерпретувати як одночасну подібність і відмінність

двох комунікантів. Іншими словами, фокусування уваги на специфіці емпатії не можливе окремо від її носіїв – суб'єкта (емпата) та об'єкта (емпатанта). Відношення між ними сприймаються за принципом бінарної організації інформації, що передбачає виділення в емпаті й емпатанті відмінних і подібних рис, їх усвідомлення й порівняння, а також установлення зв'язку між ними. Онтологічний емпатійний вимір актуалізує той факт, що концепт ЕМПАТІЯ ($I^{\mathcal{A}} (1) = Tu (2) = \mathcal{A} (3)$) виник за аналогією до концепту СИМПАТІЯ ($I^{\mathcal{A}} (1) = Tu (2)$). В основу емпатії покладено відношення між емпатом і емпатантом, які є синтезом подібності й відмінності, що ґрунтується на принципі бінарного зв'язку (див. рис. 2.1).

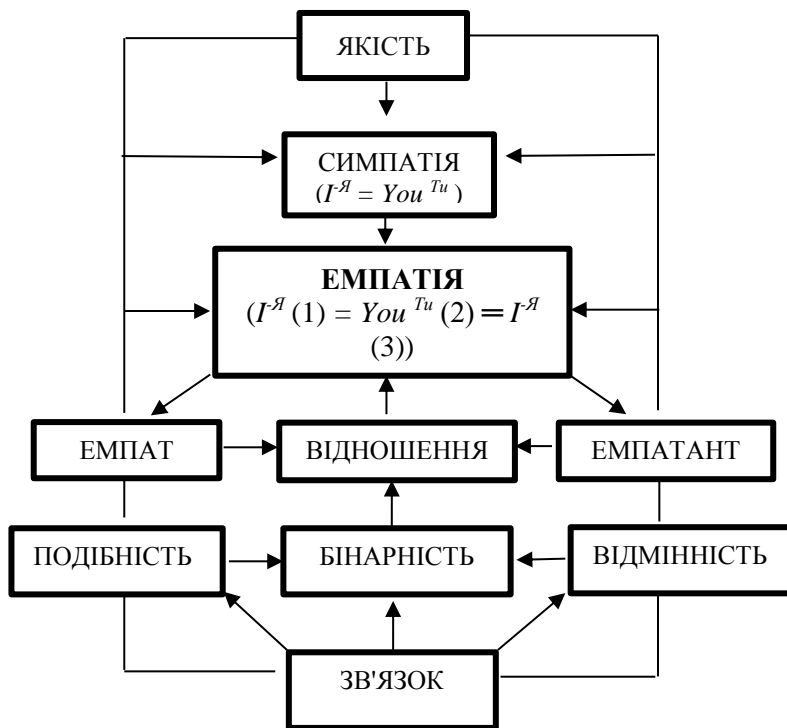

Рисунок 2.1 – Онтологічне висвітлення концепту ЕМПАТІЯ

2.2.3. Основні характеристики рівнів емпатійності. У сучасних наукових розвідках сформувалися афективний, афективно-когнітивний та інтегративний підходи щодо визначення емпатії [Бодалев, 1982; Менджеріцкая, 1998; Спенсер, 1998; Ickes, 1991]. З огляду на ці підходи, виокремлюються п'ять параметрів емпатії: емоційний, когнітивний, соціальний, комунікативний та прагматичний [Козяревич, 2006, с. 17]. Зауважимо, що виокремлення комунікативного і прагматичного аспектів емпатії є дещо умовним, оскільки прагматика досліджує функціонування мовних знаків у процесі спілкування й наразі перетворилася на загальну теорію комунікації. Крім того, емоційний, когнітивний і соціальний аспекти можна вважати комунікативними, оскільки емпатія *a priori* передбачає комунікацію інтерактантів. На нашу думку, емпатія як комунікативна діяльність має чотири комплексно поєднані рівні: емотивний, когнітивний, соціальний і прагматичний.

У ракурсі *емотивного* рівня емпатія тлумачиться як відтворення суб'єктом емоцій задоволення чи страждання, пережитих власне об'єктом емпатії; суто афективний процес, позарациональне розкриття; емоційне проникнення в стан іншого; частина емоційного досвіду суб'єкта, зумовлена сигналами-переживаннями, що спостерігаються в об'єкта; особлива форма психічного відображення суб'єктом внутрішнього світу іншої людини як об'єктивної реальності [Бен, 1906, с. 102; Виговська, 1999, с. 66; Мак.Дауголл, 1916, с. 28; Олпорт, 1998, с. 33; Шопенгауер, 1997, с. 31].

На думку науковців, реалізація емотивного рівня емпатії проходить три фази. Перша фаза – це стимул, який надходить із боку об'єкта й викликає емпатійну реакцію в суб'єкта, тобто емоційну відповідь на переживання об'єкта, що трансформується безпосередньо в акт емпатії. Цей акт становить другу фазу розвитку комунікативної взаємодії. Зі свого боку, емпатія призводить до певного результату – впливу, що спостерігається в третій фазі. Емпату належить конструктивна роль у досягненні результату в зміні психологічного, ментального й фізичного стану об'єкта. В емпатанті сфокусована мета впливу та причина вираження емпатії

[Козяревич, 2006, с. 17]. Такий підхід засвідчує пріоритет емпата в емоційній інтеракції, що пов'язано з його психічними властивостями, здатністю проникнення в стан співрозмовника, відображення його внутрішнього світу та переживання своїх власних емоцій щодо емпатанта.

Під *когнітивним* рівнем розуміють пізнання особистісних смислів іншого, здатність бачити світ його очима, прийняти його точку зору, а також співвіднести її зі своїми почуттями й думками, що свідчить про ідентичність ментальних процесів суб'єкта й об'єкта емпатії, про когнітивні реконструкції внутрішнього світу іншого на основі свого емоційного досвіду з допомогою емоційних асоціацій та переносів [Фрейд, 1925, с. 67]. Сутність цієї думки зводиться до того, що емпатія лежить в основі суджень про вчинки інших і про власну поведінку. Емпатія як здатність переноситись у думки, почуття та дії іншого означає вміння точно сприймати його внутрішній світ, входити в нього й перебувати в ньому «як удома», тимчасово відмовляючись від свого власного «Я». Її вважають тимчасовим життям іншої людини, делікатним перебуванням у ньому без оцінювання чи засудження зі збереженням здатності в будь-який момент повернутись у власний світ переживань [Роджерс, 1984, с. 235]. Як результат, емпатія сприяє розумінню складних шляхів зіткнення з духовним життям іншої людини.

Прояв емпатії відбувається в процесі соціальної активності, коли співпереживання уможлиблює формування та підтримання стосунків між людьми. У цьому виявляється *соціальний* рівень емпатії, що полягає в сприянні взаєморозуміння людей у процесі їхньої соціальної взаємодії [Олпорт, 1998, с. 33]. Тим самим, будучи тісно пов'язаною із соціальними нормами й цінностями, емпатія має соціогенний характер, несе соціальне навантаження й постає засобом побудови моделі альтруїстичної поведінки, що регулюється соціальними ролями та соціальним статусом комунікантів. Екстерналізація цієї композитної ідеї дає нам підстави вважати емпатію не лише наслідком психологічних і соціальних інтерналії, здатностей особистості, а й комунікативною навичкою, використання якої можна навчитися за умови адекватної інтерпретації вербаліки та аналогової поведінки мовців.

Це засвідчує наявність *прагматичного* рівня емпатії. Його визначають як спроможність передавати співрозмовникові розуміння переживань чи внутрішньої ситуації вербальними й невербальними засобами комунікації [Виговська, 1999, с. 61]. Власне, емпатія реалізується в комунікації, коли мовець висловлює те, що він відчуває, і діє так, щоби його зрозуміли [Лабунская, 2001, с. 165]. Відбувається запрошення до спілкування, зближення, відкриваються можливості для залучення ментального й емоційного простору партнера, створюється більш довірлива, толерантна та гармонійна мовленнєва взаємодія. Емпатія, маючи цілеспрямований характер, є інтенційним актом, що демонструє прагматичні наміри мовців стати на місце іншої людини, бажання досягнути її особисті переживання, проявити намір вплинути на емоції та вчинки людей [Рибо, 1912, с. 17]. Отже, прагматичний аспект реалізується в дискурсі й дозволяє функціонувати як обдуману, підготовлену, цілеспрямовану маніпулятивну дію.

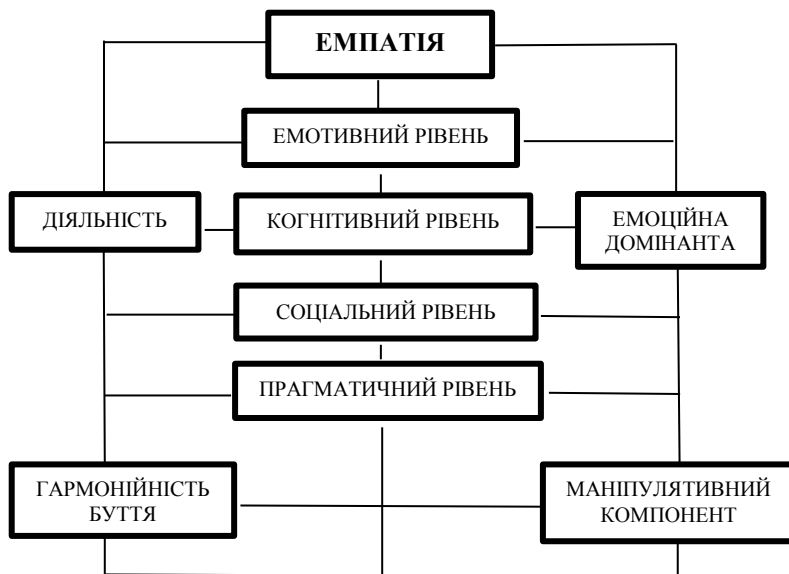

Рисунок 2.2 – Функціональні рівні емпатії

«Життєвий цикл» концепту ЕМПАТІЯ у вигляді діяльності, актуалізованої у спектрі чотирьох функціонально синергетичних рівнів (емотивного, когнітивного, соціального і прагматичного), унаочнено на рис. 2.2.

Загальним для наведених аспектів є те, що в кожному з них експліцитно або імпліцитно виокремлюється емоційна домінанта емпатії, яка відносить цей концепт до багатовекторних психофізіологічних виявів міжперсональної взаємодії. Вона реалізується переважно на позараціональному, афективному рівні, характеризується підсвідомим тяжінням до гармонійності буття, проте досить часто несе в собі маніпулятивний компонент. У парадоксальній дуальності альтруїстичного й маніпулятивного компонентів ми вбачаємо наявність ризоморфності як прояву креативної хаотичності емпатійного відображення в мовленнєвій динаміці комунікативної діяльності. Тим самим у концепті стримується ентропійний процес і підвищується ефективність його функціонування.

2.3. Гносеологічний аспект емпатії

2.3.1. Емпатійні механізми в контексті психології. Задля розуміння історії пізнання людиною емпатійності, її властивостей, зв'язків та відношень необхідно звернутися до психологічних досліджень, де спостерігається найбільше дефініцій емпатії. У психології сформувався погляд на це явище як на метод, що допомагає дослідникові (психотерапевтові) розкрити внутрішню логіку людських переживань і станів, причину різного роду психічних розладів [Rogers, 2002, с. 214–222].

Аналіз сформульованих психологічних трактацій емпатії дозволяє побачити різносторонній, різнорівневий характер її феноменології. Психологічна емпатія аналізувалася трьома послідовними етапами. Упродовж *першого етапу* її розглядали як фізіологічну емоційну реакцію на зовнішні сигнали з акцентом на особливостях емоційного реагування суб'єкта на переживання іншої людини [Hogan, 1969]. Емоційна емпатія була поділена на два типи: паралельна (пов'язана з почуттями

іншого, спрямованими на третю особу) та реагуюча (почуття іншого спрямовані на себе) [Davis, 1994]. *Другий етап* характеризується появою теорій, у яких емпатію визначали як афективно-когнітивне явище, співвідносне з відображенням внутрішнього світу іншої людини [Шибутани, 1969, с. 14]. На *третьому етапі* вчені фокусують увагу на поведінковому аспекті емпатії, яку починають розуміти як альтруїстичну поведінку індивіда [Сопиков, 1977, с. 23].

Упродовж цих етапів психологи виявили різні види емпатії: 1) *емоційну* як емоційний відгук на переживання та почуття іншого [Mehrabian, 1972, с. 525]; 2) *інтуїтивну* як підсвідому реакцію на переживання іншої людини [Бойко, 1996, с. 19]; 3) *когнітивну*, що характеризується домінуванням процесів розуміння іншого, оціненням перспективи подальшого розгортання подій [Redmond, 1989, с. 45]; 4) *раціональну* як реакцію на основі інтенсивного аналізу інформації про іншого [Орлов, 1993, с. 35]; 5) *поведінкову* як реакцію вольового типу, що виражається у спонуканні об'єкта емпатії до чого-небудь [Сопиков, 1977, с. 23].

Також виділяють чотири стадії процесу емпатії: 1) ідентифікацію – проектування себе в іншому; 2) інкорпорацію – інтроекцію іншого в собі; 3) реверберацію – взаємодію свого досвіду з досвідом іншого; 4) роз'єднання – відхід від суб'єктивної причетності й повернення до використання методів здорового глузду. Ці стадії передбачають різні механізми теорії свідомості, які можуть не бути взаємовиключними: імітацію, симуляцію та репрезентацію [Reik, 1949]. Витлумачення кожної стадії емпатії дає нам можливість трактувати її як *діяльність*, оскільки будь-який перехід на іншу стадію має динамічний характер і характеризується процесуальністю й темпоральністю, маючи справу зі значущими фрагментами буття людини.

Досягнення емпатійної взаємодії передбачає вміння поставити себе на місце комунікативного партнера, що є запорукою успішного спілкування і ключем до оптимальних стосунків із людьми, до піднесення особистого престижу в суспільстві [Радевич-Винницький, 2001, с. 203]. У цьому руслі поняття емпатії корелює з феноменом конгруентності реального та ідеального «Я» і співвідносне з гуманістичними концепціями

особистості, згідно з якими психологічна реальність почасти детермінована толерантністю комунікативних інтеракцій, що передбачає вміння релевантно увійти до феноменологічного поля іншої людини, всередину її особистого світу значень [Роджерс, 1984, 1994; Маслоу, 1999].

Що більша конгруентність переживання, усвідомлення й комунікацій в однієї людини, то більше подальші відносини матимуть тенденцію до додаткової комунікації з підвищеною конгруентністю, з більшою обопільною точністю взаєморозуміння, яке поліпшує психологічну адаптацію й функціонування обох сторін та обопільне задоволення відносинами [Rogers, 1975, с. 102]. У цьому аспекті вчені констатують, що конгруентні інтеракції передбачають досягнення максимальної відповідності між внутрішнім досвідом та зовнішньою поведінкою, виокремлюючи цей комунікативний компонент як невід'ємний складник емпатійної взаємодії, реалізація якого є своєрідним екстерналізованим наслідком психолінгвістичної інтеграції загальних позитивних елементів комунікативної кооперативності [Андреева, 1998; Вебер, 1998, с. 46].

Тотожною цим концепціям є точка зору психологів, які наголошують на гармонізувальній ролі емпатії в психічному житті людини, зазначаючи, що психологічною передумовою деструктивної поведінки є заблокованість емпатійних зв'язків суб'єкта зі світом, емоційна глухота, нечутливість до всього, що виходить за межі вузького кола егоцентричних переживань, спричиняючи агресивний тип поведінки [Завгородня, URL].

Емпатія тісно пов'язана зі співпереживанням і співчуттям, що інтерпретуються як види або рівні емпатії. Співпереживання розуміють як переживання індивідом тих самих почуттів, які відчуває інший, але зі спрямуванням цього переживання на себе, коли індивід зосереджений на своїх власних проблемах [Гаврилова, 1992, с. 34]. Співчуття визначається як переживання індивідом неблагополуччя іншого: у його основі лежить потреба в благополуччі іншого. Зважаючи на це, у процесі співпереживання людина забуває про відмінності між собою та іншими, перетворюючи чужі переживання на свої, намагається їх припинити і знаходить у цьому щастя та задоволення.

Найвищим ступенем прояву людських емпатійних переживань є надспівчуття (єдність Я й Ти) – трансфінітна (трансцендентна) емпатія, що проявляється у формі безкорисливої допомоги, трансперсонального спілкування [Виговська, 1999, с. 66].

Для аналізу ролі емпатії в комунікації важливими є психологічні напрацювання щодо типів особистості, які можуть бути високоемпатійні та низькоемпатійні [Лабунская, 2001, с. 273]. Високоемпатійному типу особистості притаманна здатність розпізнавати емоційний стан іншого, немовби переноситись у його думки, почуття та дії, здатність емоційно реагувати на переживання інших та надавати адекватний емпатійний відгук завдяки вербальним і невербальним засобам комунікації. Низькоемпатійному типу особистості не притаманна така здатність або він проявляє її не повною мірою.

У галузі нейролінгвістичного програмування емпатійну кооперативність співвідносять із феноменом мисленнєвої локалізованості – позиціями сприйняття. Першу позицію пов'язують зі сприйняттям дійсності у власній перспективі, це – особистий ракурс, власні відчуття, думки щодо ситуації та висновки з огляду на власну реальність. Саме з цієї позиції люди здебільшого оцінюють контекстуальні та змістові умови комунікації, конструюючи власну поведінку. Друга позиція передбачає психологічний трансфер комуніканта до когніцій і аксіосистемних орієнтирів співрозмовника [Дилтс, URL].

У царині нейрофізіології досить часто пояснюють емпатію як спосіб розуміння без осмислення, коли емоційне чуттєве занурення в позицію іншого одразу зумовлює відповідні власні дії. Зазначається, що емпатія є здатністю до аналогової, опосередкованої функції лімбічної системи обробляти зовнішню інформацію через її розщеплення і встановлення зворотного зв'язку та прогнозування наступних подій. Емпатія не є чимось застиглим, це процес, унаслідок якого відбуваються міжособистісні контакти, через які людина в змозі задовольнити свої вітальні та інші потреби в межах соціуму. У результаті спілкування відбуваються зміни в нейрохімічному статусі кожної зі сторін [там само].

Отже, феномен емпатії порівнюється з ідентифікаційними процесами самоусвідомлення індивідів, нівелюючи особистісну

автохтонність. Ця позиція засвідчує тісний зв'язок емпатійних механізмів із психологічною комфортністю людини, з її духовним здоров'ям, збереження якого наразі є одним із найважливіших завдань гуманітарної науки. Емпатійні механізми належать до сфери людських онтогенетичних властивостей, наголошуючи на соціальній детермінованості та комунікативній значущості цього явища, яке сягає вищих щаблів духовності людини. Найвищим проявом самоусвідомлення й онтогенетичних властивостей соціуму є його мова, що пояснює релевантність здійснення інтегративного лінгвістичного (за своєю евристичною спрямованістю) аналізу емпатії.

2.3.2. Аспекти відображення в лінгвістиці. Філологи запозичили термін «емпатія» з психології, проте з часом стало очевидним, що психологічна емпатія й лінгвістична емпатія мають однакову природу, але різні вияви й категорії. У лінгвістиці емпатія застосовується для опису одного зі способів передавання інформації з погляду мовця або того, хто сприймає інформацію, і передбачає можливість варіювання в «способах пакування» такої інформації [Чейф, 1982, с. 278].

У результаті активного розвитку когнітивної, комунікативної лінгвістики, лінгвістичної емотіології актуалізація цієї категорії поширилася, проте чіткої диференціації між лінгвістичним і психологічним термінами не було. Одним із перших мовознавців, які звернули на це увагу, став В. І. Шаховський: розробляючи понятійно-термінологічний апарат емотивної лінгвістики, він чітко розмежував поняття емоційності й емпатії та їх психологічних аналогів [Шаховський, 1987].

Уточнюючи лінгвістичне розуміння емпатії, вчені вводять поняття вербальної емпатії, яка є вираженням розуміння почуттів іншого, мовним впливом із метою надання психологічної підтримки співрозмовнику [Кузнецова, 2010, с. 7]. Найвні визначення цього феномену мовознавці також співвідносять із аспектами функціонально-семантичного синтаксису та діякронійної типології, де емпатія позначає ставлення мовця до обговорюваної ситуації, у якій автор висловлення обирає точку зору одного з учасників (фокус

емпатії). У фокусі емпатії є той учасник, від якого відбувається відлік іншого (дескрипція) [Селіванова, 2006, с. 143].

У лінгвістиці тексту емпатія є сутністю, що вираховується мовцем як пресупозиція та рецептивна здатність адресата [Dressler, 1994, с. 23]; ідентифікацією мовця з учасником чи об'єктом повідомлюваної події, викладенням чогось із певних позицій [Николаева, 1990, с. 592]. Концентрація емпатійного наповнення коливається від нейтральної об'єктивації реальних фактів (нуля) до повного вербалізованого ототожнення позиції мовця й актуального об'єкта повідомлення. Наприклад, вираз *John asked Mary* є об'єктивним; у виразі *John asked his wife* відбувається ідентифікація з Джоном, у виразі *Mary's husband asked her* – з Мері. На цій підставі виокремлюються певні низки ієрархії емпатії у процесі комунікації: мовець – слухач – третя особа [там само].

Під час аперцепції тексту емпатія зумовлена уподібненням емоційних станів шляхом стимулювання значеннями, стилістичними прийомами, образністю форми, фонаційними властивостями тощо [Селіванова, 2006, с. 143]. Ця трактація уможливорює розгляд емпатії як очікування, прогнозування почуттів інших осіб та врахування цих почуттів у процесі комунікації [Wierzbicka, 1999, с. 285]. Також виявляються номінативні, емотивні і прагматичні особливості вербальних і невербальних засобів на позначення емпатії, аналізуються її фразеосемантичні одиниці та ілокутивні типи [Козяревич, 2006; Кузнецова, 2010; Кузьменко, 2002].

Ф. С. Бацевич відносить емпатію до категорій макропрагматики. На його думку, емпатія має свою структуру – фокус і тло. Фокус емпатії – учасник зображуваної в реченні (висловленні) події (в широкому сенсі слова), який перебуває в центрі уваги, інтересів (тобто емпатії) автора (адресанта, мовця). Тло емпатії – учасник зображуваної в реченні (висловленні) події (в широкому сенсі слова), який не перебуває в центрі уваги, інтересів автора (адресанта, мовця), формуючи тло, на якому виявляється фокус емпатії. Так, у висловленні *Кілька днів тому Микола дуже серйозно посварився з Іваном та іншими своїми друзями* фокусом емпатії є Микола; тлом емпатії – Іван,

друзі Миколи, а також час, коли сталася ця подія [Бацевич, 2009, с. 119].

У межах речення (висловлення, мовленнєвого акту) спостерігаються різні рівні вияву емпатії, оскільки:

– мовцю легше емпатувати із самим собою (*Я можу цей факт підтвердити особисто*), потім – із референтом суб'єкта (*Дмитро купив книгу в Івана*), складніше – з референтом прямого доповнення (*Книга була куплена Дмитром у Івана*), ще складніше – з референтом логічного суб'єкта в пасивному висловленні (*Купівля книги Дмитром у Івана відбулася*);

– значно простіше емпатувати з мовцем (*Як прекрасно я себе тут почуваю!*), складніше – зі слухачем (*Микола, як видається, добре себе тут почуває*) і найскладніше – з третьою особою (*Партнери, здається, зрозуміли вигоди моєї й Миколиної пропозиції*), з наявністю імені одного з перших двох у тому самому висловленні (*Я й мій товариш Микола прийшли туди, де він завжди себе добре почував*);

– легко емпатувати з людиною, складніше з твариною, ще складніше – з неживим предметом;

– легше емпатувати з об'єктом або особою, які вже фігурували в дискурсі, ніж із тим, кого вперше згадують. Тому, наприклад, висловлення *Микола розповів своїй дружині все про себе* є природнішим, ніж *Своїй дружині було розказано Джоном усе про себе*. З огляду на вищезазначене автор тексту (висловлення) повинен гармонійно вибудувати його складники з погляду презентації своєї емпатії та формування її фокуса [там само, с. 119–121].

Зауважимо, що є цілі мовленнєві жанри й дискурси, які апріорно передбачають емпатію адресанта до конкретного учасника певної події або факту. У подібних випадках структура мовленнєвого жанру чи дискурсу вибудовується емпатією до учасника комунікативної події, який перебуває у фокусі інтеракції. Емпатію цього типу також використовують у мовленнєвих жанрах, що реалізуються в дискурсі побутового спілкування. Наприклад, поширеними є емпатійні переваги автора мовленнєвого жанру в утішаннях, звинуваченнях, виправданнях, спростовуваннях, освідченнях у коханні, проханнях, відмовах тощо.

Тлумачення емпатії лише як категорії висловлення не є правомірним, оскільки її функціонування в комунікації значно ширше. Так, представники української школи сугестивної лінгвістики вводять у науковий обіг поняття комунікативної емпатії, систематизують мовні та мовленнєві маркери сугестивної комунікації, спираючись на положення й методи нейролінгвістичного програмування. Згідно з їх концепцією комунікативна емпатія корелює з ідеєю гармонійності й передбачає вміння релевантно увійти до феноменологічного поля іншої людини, що сприяє толерантності комунікативної взаємодії. В емпатійному моделюванні виокремлюються основні компоненти, комплексне врахування яких сприятиме адекватному конструюванню відповідних комунікативних контекстів [Ковалевська, 2002, с. 45–46].

Як загальні емпатійні конструкти пропонуються інваріантні складники комунікативного процесу: особистісна презентація, актуалізація диференційних ознак індивідуума як детермінант його ідентифікаційно-ототожнювальних характеристик, співвідносних з оригінальністю раціонально-аксіосистемних репрезентацій в інформаційному кодуванні; декодувальні, перцептивні особливості, пов'язані з вибірковим характером діакритизованих сенсових сегментів у загальній значеннєвій континуальності комунікативного простору. Наведені аспекти орієнтують на виокремлення узагальнених емпатійних імплікатур, обумовлених психологічними особливостями мовця-адресата, сконцентрованими у площині філософського усвідомлення національної ментальності як інтеріоризованих домінант концептуального буття людини [там само].

У функціонально-семантичному синтаксисі з емпатійним виявленням пов'язують пасивізацію (ідентифікацію з пацієнтом, проте не з агенсом), рефлексивізацію (додавання зворотної частки чи зворотного займенника) і порядок слів [Николаєва, 1990, с. 592]. Поняття агенса повідомлення витлумачують як живого учасника ситуації, її навмисного ініціатора, який контролює ситуацію, безпосередньо виконує відповідну дію та є «джерелом енергії» цієї дії, а поняття пацієнса – як типову семантичну характеристику (роль) пасивного учасника ситуації,

описуваної в реченні [Кибрик, 1990 а, с. 17; Кибрик, 1990 б, с. 369].

Таким чином дослідники виокремлюють основні випадки емпатійної актуалізації, пояснюваної, по-перше, наявністю дистанційних граматикалізованих маркерів (наприклад, за наявності предикатів-станів чи дієпроцесуальних предикатів актуальний пацієнс відрізняється синтаксичною роллю), які надають семантиці відповідного номена пацієнтального забарвлення, встановлюючи позиційну суб'єктивовану домінанту повідомлення. По-друге, наголошено на значущості інтернальних семантичних показників, співвідносних, зокрема, з контекстуальною категорією імперсональності. По-третє, зазначено актуальність квазілокальних переміщень складників висловлення, де його позиційна ідентифікація може коригуватися залежно від акцентування місця певного номена в загальній структурі контексту [Ковалевська, 2002, с. 43].

Із цього приводу лінгвісти справедливо зауважують, що наведені експоненти емпатійних виявів співвідносні з фіксованими граматичними категоріями мови, хоча об'єднувальним стрижнем тут повинна бути семантика як наскрізна інтегральна властивість мови й мислення [там само]. Порівняння семантичних складників лексичного і граматичного рівнів доводить, наскільки неправомірним є протиставлення лексики як «субстанції», а граматики як «форми»: в основі «лексичної субстанції» й «граматичної форми» лежать однакові мінімальні одиниці змісту – семи [Русанівський, 1981, с. 17].

На нашу думку, вищезазначений пріоритет пацієнтально-рефлексивізованих категорій мовної системи як характерних представників емпатійних конструкцій певною мірою зредуковує загальнофілософське й загальнопсихологічне розуміння емпатії, усталене у світових наукових парадигмах, і виокремлює вузьке, формалізоване розуміння цього феномена в галузі мовознавства. Вербальні емпатійні показники не вичерпують усього арсеналу мовних і мовленнєвих засобів емпатії, яка являє собою результат глибинної детермінованості психоемоційного й когнітивного вибору мовцем конкретної лінгвістичної форми та її контекстуального подання. Позиційна ідентифікація, наявна у виразі (нейтральна або ототожнювана з

мовцем чи з іншим суб'єктом контексту), повинна співвідноситися з особливостями ментальних перцепцій реципієнта, які є актуальним орієнтиром для комуніканта.

Отже, гіпотетичне розгортання лінгвістичних трактацій емпатії як когнітивно-афективного феномена зумовлює доцільність розширення кола її актуальних компонентів і спричинює широке розуміння цього явища в загальній площині гармонійної емоційної комунікативної взаємодії. Цим пояснюється необхідність розгляду емпатії в термінах лінгвістики емоцій, яка постає інструментом дослідження емоційної картини світу. У цій царині з емпатією слушно пов'язують емотивність, експресивність та оцінність.

Наразі той факт, що емоції є мотиваційною основою свідомості й мовленнєвої поведінки, став аксіомою. Емоційний аспект комунікативної лінгвістики є предметом численних наукових досліджень та актуальним питанням теорії й семантики емоцій, їхньої концептуалізації й вербалізації. У цьому зв'язку джерелом аналізу людських емоцій є сама мова, що їх номінує, описує, виражає, імітує, класифікує, структурує, стимулює, коментує, пропонує засоби для мовленнєвого маніпулювання й моделювання відповідних емоцій.

Мову й емоції вважають двома паралельними, узгодженими, функціонально синестезійними системами, одна з яких (емоції) впливає на функціонування іншої (мови) [Vamberg, 1997, с. 310]. З огляду на це необхідно зауважити, що мова є детермінантом емоційної картини світу представників певної лінгвокультури, водночас емоції з'являються не лише в результаті лінгвокультурних ситуацій, а й самі породжують ці ситуації.

Емоції є засобом спілкування та впливу, мовленнєвою комунікацією без слів, що регулюється моральними й етичними нормами соціуму. Емпатію називають альтруїстичною емоцією, що виникає на основі бажання допомогти іншим [Додонов, 1987, с. 66]. Як вираження емоційного вчуття, вона є феноменом емоційно-комунікативного типу, оскільки безпосередньо пов'язана з емоційною картиною світу, інтегруючи до площини комунікативних домінант. Із вищенаведеного постає проблема виокремлення конструктивних емпатійних компонентів як

чинників комунікативної гармонійності. До них ми передусім відносимо емоційність та емотивність – категорії лінгвістичної емотіології, співвідношення яких є контроверсійним питанням сучасного мовознавства.

Найбільш поширена точка зору щодо розрізнення термінів «емоція» й «емотивність» передбачає думку, що емоція – це категорія психології, а на мовному рівні емоції трансформуються в емотивність. Емоційність інтерпретується як потенційна властивість слова виражати емоції й викликати певний настрій, а емотивність – це іманентна властивість мови виражати системою своїх засобів емоційність як факт психіки; відображені в семантиці мовних одиниць соціальні та індивідуальні емоції [Городникова, 1986, с. 59; Носенко, 1981, с. 11; Шаховский, 1987]. Слово здатне викликати емоцію, трансформуватися з невимушеного експресивного сигналу в засіб запланованого впливу. Емоції, детерміновані психічними станами особи, мораллю, світобаченням, переконаннями, виражають ставлення людини до життєвих ситуацій.

Досить вдалою є думка про те, що емоційність – це обов'язкова властивість людини, якість мовної особистості, що регулює основні процеси смислопородження й формування прагматики висловлювань; інстинктивний, несвідомий, незапланований процес прояву емоцій, а емотивність – це свідомий, запланований процес демонстрації емоцій, лінгвістичне вираження емоційності [Орлова, 2009, с. 5–6].

Емоції зберігаються в слові у вигляді ідей про них, тобто номінуються [Апресян, 1994, с. 82]. Однак слова позначають не окрему емоцію, а іноді цілий емоційний комплекс або ж стан, відображення якого локалізується в змістовій структурі відповідних слів як образів тих об'єктів, з якими вони співвідносяться. Це відображення кодується специфічними семантичними компонентами, які формують емотивність слова [Городникова, 1986, с. 9]. Іншими словами, емоційність сприймається завдяки емотивним знакам.

Проаналізувавши ці два складники емпатійної комунікації можна зробити висновок, що емоційність як феномен інстинктивного, несвідомого, незапланованого вияву емоцій, сфокусованого на суб'єкті (емоції для себе), трансформується в

емотивність, у комунікативно-семіотичне явище, свідоме, заплановане вираження емоцій, спрямоване на об'єкт (емоції для інших). Емотивність розвивається на основі емоційного аспекту когнітивно-комунікативної діяльності та є результатом інтелектуального тлумачення, інтерпретації емоційності. Емотивне значення слова, маючи соціальний характер, не є індивідуальним відображенням емоцій певного носія мови, а узагальненою дескрипцією соціальних емоцій.

У мовознавчих розвідках емоційність поділяють на комунікативну й некомунікативну [Баженова, 2003, с. 60; Шаховський, 1991, с. 111]. Коли суб'єкт має намір передати адресатові інформацію про свій емоційний стан, має місце комунікативна емоційність. Під некомунікативною емоційністю розуміють безпосередню актуалізацію емоційного модусу світобачення незалежно від бажань і волі суб'єкта, що, зі свого боку, несе інформацію про його психоемоційні імплікатури.

Емотивність є лінгвальною категорією, яку розуміють як складник конотативного компонента в семантичній структурі мовної одиниці, який репрезентує емоційне ставлення носіїв мови до позначеного. Вона може формувати й денотат значення слова, що створює суперечність у розгляді денотата й конотата під час встановлення меж між ними. У вигляді особливого значення емотивність властива вигукам як емоційним сигналам. Наведений феномен розглядають і як текстову категорію, підпорядковану інформативності або модальності, яка виражає емоційне ставлення адресанта (автора), його функції в тексті, дійових осіб, імовірні емоції реального чи модельованого авторською свідомістю гіпотетичного читача щодо описуваних подій, явищ, персонажів, їх поведінки й актуалізується з допомогою емоційно заряджених текстових компонентів (емоціогенних маркерів). За відсутності в тексті емотивно заряджених одиниць його семантичний простір може містити глибинну, імпліцитну емотивність. Емотивна рефлексія читача може бути неочікуваною, тому в тексті вона програмується лише естетично [Селіванова, 2006, с. 142].

Деякі дослідники справедливо вважають, що категорія емотивності подана у двох типах емотивних ситуацій – емпатії й конфлікті. Вони розрізняють неправдиву/хибну емпатію в

разі імітації співчуття і когнітивну емпатію як взаєморозуміння комунікантів на основі спільності інтересів, рівня освіти, вікових і культурних особливостей; проте зазначають, що така емпатія тісно пов'язана з емпатією емоційною, оскільки однотайність у поглядах викликає в співбесідників позитивні емоції один до одного [Филимонова, 2007, с. 345].

Розглядаючи емоції як мотиваційну основу людського пізнання, В. І. Шаховський зазначає, що емоції не просто обов'язково супроводжуються когнітивними процесами, вони є передвербальним компонентом когніції. А емотивні знаки постають субститутами емоцій, які проникають у слово, закріплюються, зберігаються та за необхідності маніфестуються й розпізнаються з допомогою слова. У науковий обіг вводиться поняття емотивної семи (емосеми), сутність якої розкривається в такій концепції: емосема – це окремий мікрокомпонент семантики емотива, що має природу відображення й відбиває емоційне ставлення до ознак поняття про денотат; єдність семантичної ознаки «емоція» й семного конкретизатора з відкритого набору («конкретна емоція»: зневага, любов, ненависть, злість тощо, які складають шкалу емоцій із двома полярними полюсами: позитивні – негативні) [Шаховский, 1987, с. 26–35].

Є й інша точка зору, згідно з якою змістовий план емотивності як комунікативно-експресивної категорії формують три екстралінгвальні сфери: емоційне переживання, емоційне ставлення та емоційний вплив. Як приклад наводиться уривок із книги F. Bright «Singular Women» [див.: Козяревич, 2006, с. 25]:

«Oh my God!» Fleur was growing desperate.

Diana's heart stopped. She gazed up with mournful eyes. Her first instinct was to say something of quick sympathy. «Oh, poor dear, I feel it must seem like a nightmare, sha-sha – ... «Diana murmured. «But don't do anything rash, I implore you! I'll be happy to take care of you. Life's too precious to throw away.» These words were soothing away a hundred hurts, comforting, seductive.

«Thank you,» Fleur whispered.

У цьому прикладі емпатійна комунікація базується на номінаціях емоційного переживання (*Diana's heart stopped. She gazed up with mournful eyes*), емоційного ставлення (*Oh, poor*

dear, I feel it must seem like a nightmare) та емоційного впливу, про який свідчить авторська ремарка: *These words were soothing away a hundred hurts, comforting, seductive*. Такий розподіл вважаємо умовним, оскільки між номінативними засобами на позначення емоційного переживання, ставлення та впливу немає чіткої межі.

Маючи спільну думку щодо емотивності як мовленнєвого явища, що впливає на емоційну сферу адресата, вчені по-різному розглядають проблему механізмів її формування. Так, одні науковці виокремлюють такі засоби створення емотивності тексту: пряма чи опосередкована номінація емоцій; дешифратор емоцій, яким може бути дублювальна емоційна конструкція, контекст, авторські ремарки тощо; використання невербальних засобів; авторське оповідання; наявність авторських неологізмів; домінування певного засобу (лінгвістичного або паралінгвістичного) [Адамчук, 1996, с. 7]. Інші вважають основним джерелом емотивності тексту певне порушення відношень змістового або формального характеру між його компонентами, а також багатозначність лексики як засобу створення імпліцитності висловлювання [Болотов, 1981, с. 98].

Лінгвісти, які працюють у царині систематики мови, мовленнєвої діяльності й функціонування синтаксичних структур, фундаментальним принципом емотивного мовного подання вважають інтегровану репрезентацію думки, варіанти якої виражені такими формами зміни лексичного і граматичного позначуваного в реченні, як: *відокремлення* – зміна (спотворення) логіко-семантичних відношень між членами речення; *транспозиція* – морфосинтаксичне переосмислення функціональної значущості елементів речення; *парцеляція* – руйнування (розчленування) структури речення. Відзначаються й акустичні засоби оформлення емотивного речення – *інтонація* і *просодія*, а також стилістичні засоби художнього оформлення речення (*стилістичні прийоми*) [Турбина, 2013, с. 6].

На нашу думку, емотивність формується на різних рівнях мовної системи: 1) на *лексичному* рівні – через номінацію емоцій; 2) на *граматичному* рівні – з допомогою транспозиції граматичних категорій; 3) на *морфемному* рівні – як сукупність

емотивних афіксів; 4) на *синтаксичному* рівні – через транспозицію синтаксичних відношень між членами речення; 5) на *фонетичному* рівні – з допомогою інтонаційних і просодичних засобів (див. рис. 2.3). Поєднання цих засобів із додаванням стилістичних прийомів і паралінгвістичних механізмів створює емотивність як лінгвістичну категорію:

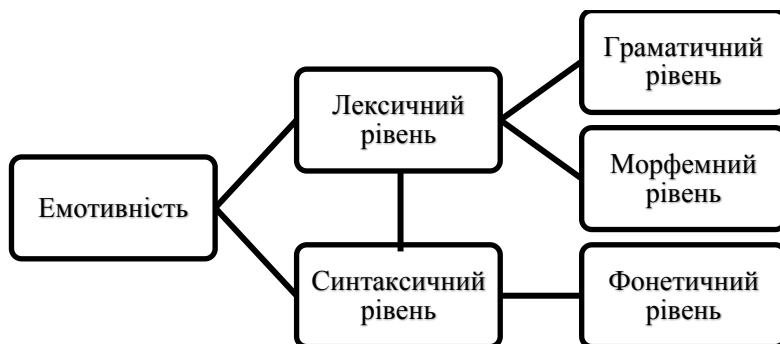

Рисунок 2.3 – Рівні формування категорії емотивності

Емотивна семантика мови не має чітких меж, оскільки всі слова мають емотивний потенціал, детермінований умовами спілкування. Неможливо визначити кількість словникових емотивів, тим паче функціональних, у жодній мові. Крім того, у різних націях, культурах і соціумах емотивні доміанти можуть різнитися, а тлумачення емоцій окремими індивідами часто не збігається навіть у рамках однієї спільноти, не заперечуючи, однак, існування певного загальноприйнятого уявлення про будь-яку емоцію. Укладачі лексикографічних видань під час тлумачення емоцій спираються на стереотипні знання соціуму щодо кожного конкретного явища, а наявні синонімічні низки номінацій емоцій уможливають установалення подібностей і розбіжностей у культурах націй. З цього постає важливий висновок щодо динамічності і флуктуаційності емотивного компонента семантики слова.

Емотивність невіддільна від експресивності (властивості людини посилювати виразність і впливову силу свого

висловлювання), однак істотним вважаємо розмежування експресивного та емотивного в мові.

У працях О. О. Потебні, Ж. Вандрісса, які є фундаторами теорії експресивності, вона пов'язується з афективністю (емоційністю) у зв'язку з виділенням у мовних одиницях раціонального й емоційного [Потебня, 1993; Вандриес, 1937]. У Ш. Баллі, якого можна впевнено вважати основоположником сучасних концепцій та методів дослідження експресивності, це поняття виконує роль родового терміна, що вміщує видові поняття (емоційне забарвлення, соціальне, засоби інтенсифікації й образності), тобто будь-які засоби тропеїчної мотивації [Балли, 1961].

Експресивність є прагненням репрезентувати дійсність реципієнтові багатьма засобами і способами передавання емотивного змісту. Численні експресивні засоби пояснюються асоціаціями, породженими наявністю в пам'яті виразів, аналогічних наведеним, що створюють певного роду несвідому синонімію. Саме ця множинність складає проблему експресивності [Балли, 1961, с. 393]. Особливість співвідношення інтелектуального й афективного рівнів виразу вбачається в тому, що афективний рівень є обов'язковим компонентом висловлення, поза яким його немає. Навіть якщо в самій структурі відсутні будь-які показники експресії, то вона виражається почуттями мовця.

Деякі науковці співвідносять експресивність з інтенсивністю через кореляцію «підсилення» та «підсилювальності.» Підсилення вважається процесом використання засобів інтенсифікації, а підсилювальність – її експресивним результатом: *He **stared** at her for a minute, then he said, «Come now, Tracey. You're very kind. **I'm dying to support you**»* [див.: Козяревич, 2006, с. 27]. У цьому прикладі підсилення реалізується з допомогою лексеми *stare*, а також гіперболи *I'm dying to support you*, у семантичній структурі яких міститься інтенсивний компонент значення. Завдяки цим підсилювальним засобам оцінюється зміст висловлення (ступінь бажання допомогти комунікантові), що сприяє досягненню експресивного результату.

Релевантною є точка зору щодо інтенсивності як семантичної категорії, яка характеризує ступінь експресивності й полягає у

вираженні додаткових відтінків смислу до основного значення чи в його підсиленні [Туранский, 1990, с. 7]. Ми вважаємо, що теоретичний підхід, за якого інтенсивність є синонімічною експресивності, зумовлений фактом уживання однакового набору граматичних, фонетичних і лексико-синтаксичних засобів для втілення цих категорій. Отже, інтенсивність – це експресивність на поверхневому рівні, її семантичний компонент. Як результат, ми наголошуємо на термінологічному ототожненні експресивності та інтенсивності й не вважаємо за доцільне вирізняти інтенсивність як окремий складник емпатійної комунікації.

Дослідники зазначають, що експресивність має об'єктивно-суб'єктивний характер. Вона об'єктивна, оскільки в реальній дійсності явища, ознаки, дії та стани можуть відрізнятися своїми якісно-кількісними характеристиками, виділятися на фоні інших. Експресивність суб'єктивна, позаяк ці характеристики визначаються суб'єктом, тобто вони опосередковані його когнітивним та емоційним сприйняттям і співвіднесені з певною нормативною шкалою [Лукьянова, 1986]. Технічно-експресивний ефект досягається тим, що в семантиці засобів вираження оцінного й особистісно-орієнтованого ставлення до світу максимально зменшується частка об'єктивності – ознак, істотних для співвіднесення реалії з певним класом (денотатом), та одночасно збільшується частка всілякого роду подробиць опису реалії, її деталей [Телия, 1986, с. 56].

Подібно до емотивності експресивність виявляється на різних рівнях мови: *фонетичному* – як не релевантні для мови зміни звуків, тип вимови, просодичні засоби, звукопис (асонанс, алітерація); *морфемному* – як сукупність зменшувальних і збільшувальних, пестливих і пейоративних афіксів; *лексичному* – як масив повнозначних слів з експресивним компонентом, модальних слів, вигуків, часток, а також синонімічні шкали із градацією експресивності; *граматичному* – у транспозиції граматичних категорій (наприклад, використання однієї форми способу дії або часу в значенні іншої); *синтаксичному* – як зміна порядку слів, еліipsis, парцеляція, приєднання, повтори, градація, варіювання актуального членування тощо. У мовленнєвих актах експресивність може породжуватися їхніми

непрямими типами. У комунікативній ситуації вона подана широким спектром паравербальних засобів, у текстах – тропейними характеристиками, стилістичними прийомами й ефектами, висуванням, стилізацією тощо [Селіванова, 2006, с. 140].

Учені говорять про експресивність як силу враження від думки, функцію способу її мовного вираження, семантичне підкреслення, актуалізацію [Саночкина, 2003, с. 11; Мецлер, 1990, с. 11]. Звідси правомірною є точка зору, що експресія – це наслідок, породжений емотивністю висловлення, який загалом спрямований на збільшення емоційного впливу на співрозмовника, посилення прагматичного потенціалу висловлення й перлокутивного ефекту сказаного [Чабаненко, 1984, с. 11–18]. Експресивність розглядають також як інтенсифікацію значення слів за шкалою зменшення та збільшення різних денотативних і конотативних ознак, зокрема, логічного змісту, оцінок і емотивності [Селіванова, 2006, с. 139]. Лінгвістичним механізмом експресивності є, головне, відхилення від стереотипів у використанні мовних одиниць різних рівнів.

Як підсумок, зауважимо, що емотивне в мові служить для вираження почуттів, а експресивне – для посилення виразності. Тим самим експресивність є не частиною, а засобом створення емотивності, яка постає властивістю мовних одиниць безвідносно до сфери їх вжитку. Очевидно, що різницю між емотивним і експресивним необхідно також убачати в розумінні експресивності як засобу впливу, коли мовець усвідомлює спрямованість використання певних мовленнєвих засобів. Визначаючи свою позицію щодо аналізованого питання, у взаємодії між емотивним і експресивним ми розуміємо відношення первинного і вторинного або взаємозв'язок причинно-наслідкового порядку.

Емотивність і експресивність, а також їх відбиття в концептуальній та мовній картинах світу зумовлені оцінюванням. Тобто ці категорії передбачають наявність якісно-кількісного оцінювання позначуваного явища чи процесу. Оцінність детермінована логічними поняттями «цінність» і «оцінювання». Під цінністю за такої умови розуміють як явища

зовнішнього світу (предмети, вчинки, події), так і продукти мисленнєвої діяльності (ідеї, концепції), тобто предмет оцінювання. А оцінювання – це мисленнєвий акт, що виражає судження суб'єкта про цей предмет [Цоллер, 1998].

Оцінюванням також вважають ціннісний аспект значення мовних виразів, який може інтерпретуватися як: А (суб'єкт оцінювання) вважає, що Б (об'єкт оцінювання) гарний/поганий. Водночас оцінювання й емоція взаємодіють у такий спосіб: оцінювання є думкою суб'єкта про цінність об'єкта для нього, а емоція є переживанням суб'єктом цієї думки [Вольф, 2006, с. 5–42]. Позитивні емоції несуть у собі позитивне оцінювання певного об'єкта чи явища, а негативні – негативне. Якщо ставлення людини індиферентне, можемо говорити про нейтральне оцінювання.

Оцінювання розглядають як зв'язок, що встановлюється між ціннісною орієнтацією мовця/слухача та реалією [Телия, 1986, с. 54]. Ця категорія перебуває під впливом двох чинників: об'єктивної норми, що є в суспільстві, та суб'єктивної норми, свого уявлення про ознаки предмета. Зіставляючи своє й чуже уявлення про референта, суб'єкт робить висновок про відхилення якостей предмета від рівня норми і здійснює оцінку предикацію. У різних випадках переважає або об'єктивна, або суб'єктивна норма. Суб'єктивний момент оцінювання проявляється в тому, що вона дається на основі вибору однієї з ознак, характерних для порівнюваних об'єктів. Об'єктивність проявляється в орієнтації на певні стереотипи й ціннісну шкалу. Момент суб'єктивності властивий порівняльному оцінюванню, оскільки порівняння відбувається на основі однієї з властивостей об'єкта.

Події є причинами емоцій у ситуації, а їх оцінювання належить не події, а ситуації загалом. За будь-яких підходів до ролі оцінювання в емоційних станах ураховуються два аспекти: оцінювання самого переживання як приємного чи неприємного й оцінювання ситуації як сприятливої чи несприятливої [Ортони, 1995, с. 314]. Підґрунтя оцінювання орієнтоване на когнітивну сферу мовця, воно відображає знання особи, що формуються зв'язками ментальної й соціальної природи навколишньої дійсності. Вибір підґрунтя оцінювання

співвідноситься з поняттям цінностей, які перебувають у діалектичному зв'язку з категорією оцінювання: цінність – це критерій оцінювання, але сама цінність доступна лише через оцінювання.

Із погляду аксіології певним стандартом цінності є саме висловлювання, а відповідність цього висловлювання реальній ситуації характеризуватиметься такими аксіологічними поняттями, як «добре – байдуже – погано» або «краще – рівноцінно – гірше», які є неодмінними структурними компонентами оцінних висловлювань [Ивин, 2006, с. 58]. Ці поняття використовують для характеристики абсолютної (критерієм порівняння є певна фіксована норма) або відносної (порівняння конкретних цінностей між собою, за якого критерієм є одна з них) цінності об'єкта й утворюють дві незалежні системи аксіологічних координат, у яких суб'єкт оцінює актуальні сегменти буття.

На думку науковців, формою оцінювання суб'єктом об'єкта світу є емоція, яка завжди є передумовою оцінювання, тобто найчастіше оцінювання будується на емоційних переживаннях [Шаховский, 1995, с. 8; Ягубова, 1995, с. 133–134]. Емоції й оцінювання пов'язані між собою причинно-наслідковими відношеннями, оскільки відображають стан суб'єкта та його ставлення до об'єкта під час взаємодії в аспекті позитивності й негативності [Гак, 1993, с. 88; Изард, 2000, с. 43]. Вираження оцінювання є сигналом прояву емоційного стану мовця, який експліцитно вказує на розподіл його симпатій або антипатій, а засоби вираження емпатії репрезентують оцінювання світу в парадигмі позитивне/негативне [Козярович, 2006, с. 28].

Ми дотримуємося думки, що перш ніж виразити емпатію, мовець сприймає, оцінює стан речей, обставини, які викликали позитивну чи негативну емотивність адресата, оцінює самого адресата й ситуацію, у якій виникла емоція. Для того щоби позитивно вплинути на емоційний стан адресата й досягти успіхів у комунікації, позитивно оцінюється все, що з ним пов'язане. Це не означає, що оцінюється сам суб'єкт емоційного стану – оцінюється причина його стану як радісна або сумна, а також стан речей, що викликав певні емоції. У мовленнєвих засобах на

позначення емпатійного модусу світобачення імпліцитно чи експліцитно міститься й негативне оцінювання – вказівка на те, що мовець оцінює обставини, ситуацію як такі, що спричинили емоційний дискомфорт адресата. Отже, у царині лінгвістичної емотіології категорії оцінності, емотивності й експресивності необхідно співвідносити між собою в гіпогіперонімічний спосіб: основою емотивності й експресивності є оцінність (див. рис. 2.4):

Рисунок 2.4 – Співвідношення оцінності, емотивності та експресивності

Функціональні відмінності цих категорій полягають у тому, що оцінність виконує аксіологічну функцію, тобто відображає думку суб'єкта щодо цінності певного предмета, явища, дії тощо. Емотивність служить для вираження почуттів людини, тобто виконує афективну функцію. Експресивність спрямована на посилення ознаки і сприяє

кращому донесенню інформації до адресата, тобто виконує прагматичну функцію. До диференційних ознак можна також віднести й те, що експресивність вимірюється інтенсивністю, а емотивність – оцінністю. Проте потрібно зазначити, що емотивність і експресивність базуються на оцінності, але не зводяться до неї – наявність оцінності в значенні слова ще не сигналізує про його емотивність чи експресивність.

Контекст емпатійної комунікації репрезентований у такий спосіб: адресант оцінює те, що відчуває адресат (*оцінний компонент*), і виражає свої відчуття, щоби розділити переживання адресата (*емотивний компонент*); адресант бажає виразити те, що він відчуває, оскільки намагається змінити настрій адресата (*експресивний компонент*); адресант виражає емпатію до адресата (щодо третьої особи або якоїсь події). Адресат радіє/сумує через третю особу або через подію (*емотивний компонент*), тому що третя особа чи подія є радістю/злом для нього (*оцінний компонент*), і бажає виразити те, що відчуває (*експресивний компонент*), для того щоб адресант йому виразив емпатію. Згідно з мораллю уся ситуація розцінюється як хороша чи погана (*оцінний компонент*). Іншими словами, приємне/неприємне для об'єкта є також приємним/неприємним для суб'єкта. Зазвичай адресант розділяє почуття адресата зі знаком того стану, на який він реагує. Наприклад:

(8) «*But I really loved him.*»

«*Big deal (оцінний компонент). ...This guy touched a place in your heart deeper than you thought you were capable of reaching, I mean you got zapped, kiddo (експресивний компонент). But that love you felt, that's just the beginning. You just got a taste of love. That's just limited little rinky-dink mortal love (оцінний компонент). Wait till you see how much more deeply you can love than that... Don't laugh.*»

«*I'm not laughing.*» I was actually crying (*емотивний компонент*). «*And please don't laugh at me now, but I think the reason it's so hard for me to get over this guy is because I seriously believed David was my soul mate (оцінний компонент).*»

«*He probably was. ... A true soul mate is probably the most important person you'll ever meet, because they tear down your*

walls and smack you awake (експресивний компонент). But to live with a soul mate forever? Nah. Too painful (оцінний компонент). Soul mates, they come into your life to reveal another layer of yourself to you, and then they leave. ...» (Gilbert, EPL, 227).

Необхідно зазначити, що категорії оцінності, емотивності та експресивності є надзвичайно важливими рушійними силами розвитку мови. Поряд з іншими категоріями вони сприяють ефективній реалізації намірів комунікантів, утіленню в комунікативній семіотиці їх особистостей, що особливо важливо для емпатійного спілкування. Іншими словами, вони створюють нові засоби, які, зі свого боку, служать для найбільш ємної передачі емпатії. Необхідно також ураховувати той факт, що оцінність, емотивність і експресивність мають амбівалентну природу: діють через механізми мови, проте їх ефект проявляється лише в мовленні.

Отже, пізнання емпатії в лінгвістиці відбувається через аналіз категорій емотивності, експресивності та оцінності, які постають конструктивними компонентами й водночас детермінантами емпатійності. Наявність цих категорій у комунікативних комплексах забезпечує раціонально-аксіоматичну толерантність і ефективність спілкування. Загалом гносеологічний аспект «життєвого циклу» концепту ЕМПАТІЯ в лінгвістиці актуалізований у спектрі трьох функціонально-синергетичних рівнів: оцінності, емотивності й експресивності, інтегрованих у феномені мовленнєвих репрезентацій.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2

У другому розділі здійснено спробу схарактеризувати функціонування емпатії в концептуальній картині світу з допомогою метафори «життєвий цикл» (аналогії між динамічним розвитком системи концепту й часо-просторовим фракталом). «Життєвий цикл» концепту ЕМПАТІЯ розглядається в онтологічному та гносеологічному вимірах. Як онтологічний аспект аналізується сукупність фундаментальних філософських засад існування емпатії, відомих на сьогодні реальних передумов формування та динамічного розвитку знань

та уявлень про неї. У гносеологічному аспекті вбачається історія пізнання людиною емпатійності, її властивостей, зв'язків і відношень, а також сукупність різних за характером та змістом репрезентацій емпатії в психології та лінгвістиці.

1. Передумови початку «життєвого циклу» концепту ЕМПАТІЯ в онтологічному вимірі з'явилися в часи античності завдяки розвитку таких понять, як страждання, катарсис, мімезис, очищення, наслідування. Сам початок пов'язуємо з поширенням теорії «вчуття» наприкінці XIX століття. У цей період концепт ЕМПАТІЯ вбудувався в індивідуальну когнітивно-номінативну мережу людини та колективну номінативну мережу соціуму – відбулося когнітивне оброблення концепту з виділенням окремих компонентів його змісту з паралельною вербалізацією. Основою процесу вважаємо ментальні механізми укорінення (виникнення як результат функціональної організації компонентів когнітивної системи й мовленнєвої здатності індивіда, що відповідали вимогам комунікації) та абстрагування (виділення подібних рис у низці конкретних випадків, що призвели до формування узагальненої концептуальної структури). Термінологічним витоком емпатії було поняття «симпатія», а підґрунтям цього процесу – здатність людини до порівняння структур і виявлення розбіжностей між ними (категоризація).

2. Упродовж певного часу концепт ЕМПАТІЯ вступив у стадію рівноваги з дискурсивним середовищем, характеризуючись динамічним режимом сталого функціонування без зміни структури: у науці емпатія й симпатія вживалися як синоніми. Поступово зміна комунікативних умов привела систему концепту до активного стану, провокуючи ентропію: терміни *empathy* та *sympathy* почали відрізняти. Симпатію визначили за діадними зв'язками комунікантів ($Я = Tu$), що свідчить про позитивне ставлення до осіб та речей, а емпатію – за тріадними стосунками: власного стану, сприйняття почуттів іншої особи і знову власного бачення предмета розмови, але крізь призму сприйняття іншої людини ($Я(1) = Tu(2) = Я(3)$). Відтак у результаті переходу концепту ЕМПАТІЯ на новий семантичний рівень з'явилася нова концептуальна структура з іншими функціональними можливостями, яка

перейшла в стаціонарне становище, максимально наближене до рівноважного. Наразі характерною рисою концепту ЕМПАТІЯ є збереження стійкості основних характеристик на фоні незначних змін контексту. Такий динамічний режим в умовах слабкої рівноваги з контекстом є сталим функціонуванням у межах варіювання структури.

3. На сучасному етапі феномен емпатії визначається загальноприйнятою проблематикою «самого як іншого» та глибинною природністю невіддільності окремої особистості від людства й почуття її причетності до екзистенцій соціуму. Фокусування уваги на специфіці емпатії не можливе окремо від її носіїв – суб'єкта (емпата) та об'єкта (емпатанта). Відношення між ними сприймається за принципом бінарної організації інформації, в основі якої лежить їх одночасна подібність та відмінність. Як комунікативна діяльність емпатія має чотири функціонально синергетичні рівні: емотивний, когнітивний, соціальний і прагматичний. У ракурсі емотивного рівня вона тлумачиться як відтворення емоцій задоволення чи страждання, пережитих власне об'єктом емпатії. Під когнітивним рівнем розуміють пізнання особистісних смислів іншого, що свідчить про ідентичність ментальних процесів суб'єкта й об'єкта емпатії. Соціальний рівень виявляється у сприянні взаєморозуміння людей у процесі їх соціальної взаємодії. Прагматичний рівень полягає в тому, що емпатія є інтенційним актом, який демонструє прагматичні наміри мовців досягнути особисті переживання іншої людини, вплинути на її емоції та вчинки.

4. «Життєвий цикл» концепту ЕМПАТІЯ в гносеологічному вимірі починається насамперед у царині психологічних досліджень, де він аналізується на декількох етапах. Упродовж першого етапу емпатію розглядають як фізіологічну емоційну реакцію людини на зовнішні сигнали. Другий етап характеризується появою теорій, у яких емпатію визначають як афективно-когнітивне явище, співвідносне з відображенням внутрішнього світу іншої людини. На третьому етапі вчені фокусують увагу на поведінковому аспекті емпатії, яку починають розуміти як альтруїстичну поведінку індивіда. Упродовж цих етапів психологи виявляють емоційну, інтуїтивну, раціональну та поведінкову емпатію. Також цей

концепт тісно пов'язують зі співпереживанням і співчуттям, які інтерпретуються як види або рівні емпатії. Засвідчується тісний зв'язок емпатійних механізмів із психологічною комфортністю людини, з її духовним здоров'ям, збереження якого є одним із найважливіших завдань гуманітарної науки. Гносеологічний аспект емпатії невіддільний від її мовленнєвих репрезентацій, що пояснює релевантність здійснення інтегративного аналізу «життєвого циклу» цього концепту в лінгвістиці.

5. У мовознавстві емпатія співвідноситься з аспектами функціонально-семантичного синтаксису та діахронійної типології, де вона позначає ставлення мовця до обговорюваної ситуації, у якій автор висловлення обирає точку зору одного з учасників. Емпатія має свою структуру – фокус і тло. У фокусі є той учасник, від якого відбувається відлік іншого (deskрипція). Тло емпатії – це учасник зображуваної в реченні (висловленні) події, який не перебуває в центрі уваги автора (адресанта, мовця), формуючи тло, на якому виявляється фокус. З емпатійним виявленням пов'язують пасивізацію (ідентифікацію з пацієнсом, проте не з агенсом), рефлексивізацію (додавання зворотної частки чи зворотного займенника) і порядок слів. Пріоритет пацієнтально-рефлексивізованих категорій мовної системи як представників емпатійних конструкцій зредуковує загальнофілософське й загальнопсихологічне розуміння емпатії, усталене у світових наукових парадигмах. Вербальні емпатійні показники не вичерпують усього арсеналу мовних і мовленнєвих засобів емпатії, яка являє собою результат глибинної детермінованості психоемоційного й когнітивного вибору мовцем конкретної лінгвістичної форми та її контекстуального подання. Це зумовлює доцільність розширення кола актуальних компонентів емпатії (мовних рівнів) і пояснює необхідність її розгляду в термінах лінгвістики емоцій, де з емпатією пов'язують емотивність, експресивність та оцінність.

6. Емотивність – це лінгвальна категорія, яку розуміють як складник конотативного компонента в семантичній структурі мовної одиниці, що репрезентує емоційне ставлення носіїв мови до позначеного. Її розглядають і як текстову категорію, підпорядковану інформативності або модальності, яка виражає

емоційне ставлення адресанта (автора), його функції в тексті, дійових осіб, імовірні емоції й актуалізується з допомогою емоційно заряджених текстових компонентів (емоціогенних маркерів). Категорія емотивності подана двома типами емотивних ситуацій – емпатією й конфліктом. Основним джерелом емотивності тексту є певне порушення відношень змістового або формального характеру між його компонентами, а також багатозначність лексики як засобу створення імпліцитності висловлювання. Емотивна семантика мови не має чітких меж, оскільки всі слова мають емотивний потенціал, зумовлений спілкуванням. У націях, культурах і соціумах емотивні доміанти можуть різнитися, а тлумачення емоцій окремими індивідами часто не збігається навіть у рамках однієї спільноти.

7. Експресивність – це засіб створення емотивності, спрямований на збільшення емоційного впливу на співрозмовника, посилення прагматичного потенціалу висловлення й перлокутивного ефекту сказаного. Вона постає інтенсифікацією значення слів за шкалою зменшення та збільшення денотативних і конотативних ознак. Лінгвістичним механізмом експресивності є, головно, відхилення від стереотипів у використанні мовних одиниць різних рівнів. Подібно до емотивності експресивність виявляється на різних рівнях мови: фонетичному, морфемному, лексичному, граматичному та синтаксичному. Різницю між емотивним і експресивним необхідно вбачати в розумінні експресивності як засобу впливу, коли мовець усвідомлює спрямованість використання певних мовленнєвих засобів. Взаємодію між емотивним і експресивним потрібно розуміти як відношення первинного та вторинного або взаємозв'язок причинно-наслідкового порядку.

8. Категорії емотивності й експресивності передбачають наявність якісно-кількісного оцінювання позначуваного явища чи процесу. Оцінність перебуває під впливом двох чинників: об'єктивної норми, що є в суспільстві, та суб'єктивної норми, свого уявлення про ознаки предмета. Зіставляючи своє й чуже уявлення про референта, суб'єкт робить висновок про відхилення якостей предмета від рівня норми і здійснює оцінку

предикацію. Підгрунтя оцінності орієнтоване на когнітивну сферу мовця, воно відображає знання особи, що формуються зв'язками ментальної й соціальної природи навколишньої дійсності. Перш ніж виразити емпатію засобами емотивності й експресивності, емпат оцінює стан речей, обставини, самого емпатанта й ситуацію, у якій виникла емоція. Отже, категорії оцінності, емотивності й експресивності необхідно співвідносити між собою в гіпо-гіперонімічний спосіб: основою емотивності й експресивності є оцінність. Наведені категорії є важливими рушійними силами розвитку мови, сприяючи ефективній реалізації намірів комунікантів, утіленню в комунікативній семіотиці їх особистостей, що особливо важливо для емпатійного спілкування.

РОЗДІЛ 3

МЕХАНІЗМИ КОГНІТИВНО-СИНЕРГЕТИЧНОГО ПІДХОДУ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ЕМПАТІЇ В АНГЛОМОВНОМУ ДИСКУРСІ

3.1. Комбінаторика й метафоричне моделювання концепту ЕМПАТІЯ

3.1.1. Конструктивно-моделювальний вектор як шлях до розуміння когнітивної основи мови. Проблематичність безпосереднього спостереження за розумовими процесами, можливість їх верифікації лише шляхом дослідження природних продуктів мислення (з яких найголовнішим є мова) уналежнює той факт, що саме вербалізований у мові концепт ЕМПАТІЯ є об'єктом когнітивно-синергетичного аналізу. В умовах дефіциту об'єктивно спостережуваних даних моделювання стає основним способом наукового подання вищої когнітивної реальності: мислення полягає у створенні моделей та їх використанні.

Модель у науковому пізнанні розуміють як об'єкт, що перебуває у відношеннях відповідності або подібності з оригіналом і застосовується під час розроблення теорії об'єкта в тому випадку, коли його безпосереднє дослідження неможливе [Вартофський, 1988]. А **когнітивною моделлю** є мисленнєва побудова, певна ідея, одержана в результаті умовиводів, які спираються на спостереження [Солсо, 2002, с. 45]. Під процесом **моделювання** ми розуміємо створення ідеалізованого мисленнєвого і знакового образу, подібного оригіналу або дещо спрощеного. Специфікою моделювання є те, що мовленнєві феномени моделюються разом із концептуальними структурами, пов'язаними з розглядуваними мовними одиницями.

Зазначається, що моделювання можна вважати науково корисним, якщо з його допомогою можна вирішити такі завдання:

- а) опис механізмів концептуальної динаміки в дискурсі;
- б) пояснення динаміки концептів у дискурсі шляхом виявлення її причин;

в) сприяння постановці й розв'язанню нових завдань, а також пошуку відповідей на «старі» запитання, які є позначеними, однак ще не вирішеними в науці про мову та мислення [Бронник, 2013, с. 174].

Основна проблема перевірки наукової ефективності моделі полягає в її адекватності. Прагматично значущою є лише та модель, яка оптимально служить пізнавальним цілям (здатна ефективно виконувати когнітивні завдання – пояснювати, описувати й передбачати). У результаті знімається проблема адаптивної неузгодженості знання й реальності, що виражається у відновленні відносної рівноваги в системі науки та середовища. Крім того, модель повинна бути евристичною – сприяти приросту знання, служити подальшому прогресу науки. Отже, на сучасному етапі конструктивне моделювання являє собою найбільш конкурентоспроможний метод дослідження мови.

У процесах моделювання широко використовується індуктивна стратегія, спрямована від аналізу мовної емпірії до логічного висновку про її когнітивну вмотивованість. Індуктивні узагальнення виводяться з даних, одержаних під час традиційних, експериментальних та корпусних інтроспективних досліджень. Однак, як і будь-який науковий метод, цей шлях пов'язаний із певними обмеженнями. Зокрема, викликає сумнів надійність логічної інференції про концептуальні структури на основі лінгвістичних даних, оскільки, за своєю суттю, це є суб'єктивною інтроспекцією.

Зазначається, що індуктивна логіка може виявити поверхневі зв'язки між мовними структурами, систематизувати і класифікувати їх (тобто придатна для створення описових моделей), але її ефективність різко знижується під час спроби розкрити глибинні, когнітивні причини лінгвістичних явищ та сутнісні зв'язки між ними (тобто непридатна для пояснювальних моделей). Крім того, доступ до глибинних структур знання забезпечує операція аналізу – розкладання смислу мовних утворень на компоненти, які вважаються одиницями концептуального рівня. У цьому випадку має місце редукція цілого до частин [Бронник, 2013, с. 165].

Недоліки індуктивного методу змушують лінгвокогнітологів звернути увагу на не менш популярний гіпотетично-дедуктивний підхід, протилежний індукції за своєю пізнавальною спрямованістю. Його суть полягає в тому, що формулювання певного інтуїтивного знання про взаємозв'язок лінгвістичного явища та когніції передуює пошуку мовних фактів, покликаних забезпечити його достовірність [Schönefeld, 2001, с. 160]. Проте у цьому разі труднощі пов'язані з необхідністю експериментального підтвердження гіпотез. Використання гіпотетично-дедуктивного методу в когнітивній лінгвістиці обмежене тим фактом, що він має справу, головню, зі сферою ідеального, яка недоступна чуттєвому сприйняттю людини й відповідно не може бути верифікована емпіричним шляхом.

На думку науковців, у разі використання гіпотетично-дедуктивного підходу достовірність знання про когнітивні структури ґрунтується на припущенні суперпозиції відносин між концептуальним мікрорівнем і лінгвістичним макрорівнем (мовне значення є наслідком, підсумовуванням концептуальних причин), що не узгоджується із сучасними уявленнями про емерджентний характер міжрівневих перетворень (ціле не зводиться до суми його частин, і тому воно інше). Зв'язок «концептуальне – мовне» неоднозначний і не може бути абсолютно достовірною основою перевірки гіпотез [Бронник, 2013, с. 166].

Альтернативним підходом є конструювання моделей, які дозволяють відтворювати мікросвіт неспостережуваних зв'язків мови й мислення, силою розуму проникнути в глибинні шари людської психіки. Конструктивно-моделювальний вектор повністю відповідає першочерговому завданню когнітивної лінгвістики прагнути не до побудови формальної системи, де повинні доводитися теореми, а швидше за все до кращого розуміння когнітивної основи мови [Newman, 1996, с. xii]. На відміну від гіпотез, що наділяються узагальнювальною силою законів, такі моделі створюються для вибудовування теоретичної конструкції тієї мети, яку має дослідник. Необхідно також додати, що конструктивне моделювання спрямоване на відновлення когнітивного балансу між явним науковим знанням

і реальністю, впорядковуючи сферу ментального символічним шляхом.

Модельовання ситуативно залежної, мінливої та імовірнісної сутності, якою є емпатія, неможливе без усвідомлення її **динамічної системності**. Концепт ЕМПАТІЯ є емерджентною суперсистемою порівняно незалежних одна від одної, синхронних, інтерактивних систем, структурні взаємозв'язки яких спонтанно розвиваються і сприяють побудові онтології концепту в дискурсі. Кожна підсистема розглядається щодо її ролі в складі системи, а принципово важливим завданням створення гіпотетичної моделі такої системи є аналіз її взаємодії зі свідомістю людини, культурою й соціальним устроєм суспільства.

Необхідно зауважити, що метою нашої роботи не є пояснення функціонування концепту ЕМПАТІЯ як динамічної системи у свідомості людини, оскільки для цього необхідно залучати знання з інформатики та теорії нейроподібних мереж, що є прерогативою еколінгвістики. Завданнями дослідження є лише відтворення мікросвіту неспостережуваних зв'язків вербалізованих і мисленневих проявів емпатії у вигляді моделей, спроба гіпотетичної побудови емпатійних механізмів у глибинних шарах людської психіки.

Крім того, наукова розвідка має на меті розмежування явного й неявного, прямого й опосередкованого, статичного й динамічного в модельованні емпатії. Так, матеріальна статична форма лексем сучасної англійської мови на позначення концепту ЕМПАТІЯ є тим явним, з чого ми розпочинаємо семасіологічний аналіз, а динаміка значення цих лексем із позицій ономасіологічного аналізу є тим неявним, що актуалізується у процесі аналізу. Така своєрідна експланаторність (знання того, що відбувається в мисленні, сукупність рефлексивних і нереклексивних уявлень про емпатію дають можливість зрозуміти природу мови, а знання того, що відбувається в мовленні, допомагає зробити припущення щодо організації мислення) підтверджує необхідність статично-динамічної актуалізації концепту ЕМПАТІЯ.

3.1.2. Схематична матриця базових доменів. Основою моделювання й комбінаторики концепту є аналогія (логічне перенесення властивостей одних предметів на інші за принципом їх подібності). Підґрунтям цього процесу постає метафора – універсальний феномен, закладений у будь-який розвинутий дискурс, що служить евристичним засобом для виявлення зв'язків між явищами й виведення їх у сферу усвідомлення. Виділення формальної сторони подібності допомагає зрозуміти природу об'єднання раціональної та образної інформації про об'єкт аналізу.

Метафора визнається одним із провідних засобів наукової когніції в умовах панування когнітивно-дискурсивної парадигми насамперед завдяки когнітивній теорії метафори, яка виходить із розуміння одного концепту через інші (Дж. Лакофф, М. Джонсон, Ж. Фоконьє, М. Тернер, А. Річардс, М. Блек). Концептуальні метафори виникають на ґрунті тілесної взаємодії людини із зовнішнім світом. Саме практична діяльність виявляє зовнішні подібності, зафіксовані органами відчуттів, а спостережуваний перетин стає основою для концептуальних зв'язків [Lakoff, 1980]. Утім, тілесність метафор допускає не лише сходження від конкретного до абстрактного: сферою-джерелом може бути й абстрактне поняття.

Істотну конкретизацію в розроблення теорії концептуальної метафори вносять роботи вітчизняних лінгвістів [див.: Мартинюк, 2012, с. 74–77; Пихтовникова, Коринь, 2015; Жаботинская, 2011; Бровченко, 2010]. Зазначається, що під час формування метафори як факту мови й мовлення діє когнітивний механізм, який опрацьовує інформацію про абстрактні, перцептивно не сприйняті об'єкти шляхом їхнього порівняння з конкретними об'єктами, що мають перцептивну основу [Жаботинская, 2011, с. 3].

У концептуальній метафорі взаємодіють цільовий і вихідний концепти або домени. Термін «домени» вживається для позначення сукупності фонових знань, необхідних для розуміння концепту. Він виступає в ролі когнітивного контексту, стаючи необхідною передумовою для оформлення змісту мовного знака у процесі комунікації та подальшої найбільш адекватної інтерпретації цього змісту. Як правило, для

цього необхідні знання, що стосуються не одного, а низки доменів. Їх сукупність називають «матрицею доменів» (domain matrix). В основу її організації покладено принцип, згідно з яким домен, що є «безпосередньою цариною» (immediate scope) концепту, сам профілюється на фоні іншого домену [Fillmore, 2003, с. 193; Langacker, 1991, с. 152; Langacker, 2000, с. 49].

Цільовий домен, осмислений завдяки метафорі, називається концептуальним референтом, а вихідний концепт – корелятом. Досить важливим є той факт, що референт і корелят повинні належати різним понятійним просторам. Вибірковість характеристик референта, поданого з допомогою метафори, пов'язана з когнітивною операцією висвітлювання/приховування: якщо референт структурується в термінах корелята, то останній висвітлює одні властивості референта і приховує, залишає неактивованими інші властивості. Усі корелятивні концепти, що стосуються одного референта, створюють діапазон метафори, а всі референтні концепти, обслуговувані одним корелятом, створюють спектр метафори [Бровченко, 2010, с. 54–59].

Науковці справедливо вважають, що схема аналізу метафори складається з етапів, на яких виявляються: понятійний простір референтів; ступінь метафоризації референтного концепту/домену (кількісна характеристика); понятійний простір корелятивів; метафоричний діапазон референтного домену; способи картування кореляційних доменів; розщеплення концептуальної метафори; метафоричний спектр і потенціал кореляційних доменів [Жаботинская, 2011, с. 3–6]. Наведена схема надає всебічну характеристику когнітивної метафори.

Для об'єктивації когнітивної комбінаторики концепту ЕМПАТІЯ необхідно проаналізувати його «матрицю доменів» (сукупність доменів, щодо яких він профілюється), установивши перелік суміжних з емпатією категорій. Матриця доменів об'єднує абстрактні й базові (ті, що безпосередньо пов'язані з людським досвідом) домени. Вирішення питання про те, які саме домени можуть бути віднесені до базових, залежить від того, яка модель розуму та соціальної взаємодії покладена в основу підходу дослідника [Croft, 2004, с. 24; Langacker, 1991,

с. 148]. У цьому питанні ми схиляємося до точки зору, що базовими доменами є категорійні концепти ЛЮДИНА, ПРОСТІР, ЧАС, ЖИТТЯ, СИЛА, РУХ, РОЗУМ, ДІЯЛЬНІСТЬ тощо (див. рис. 3.1):

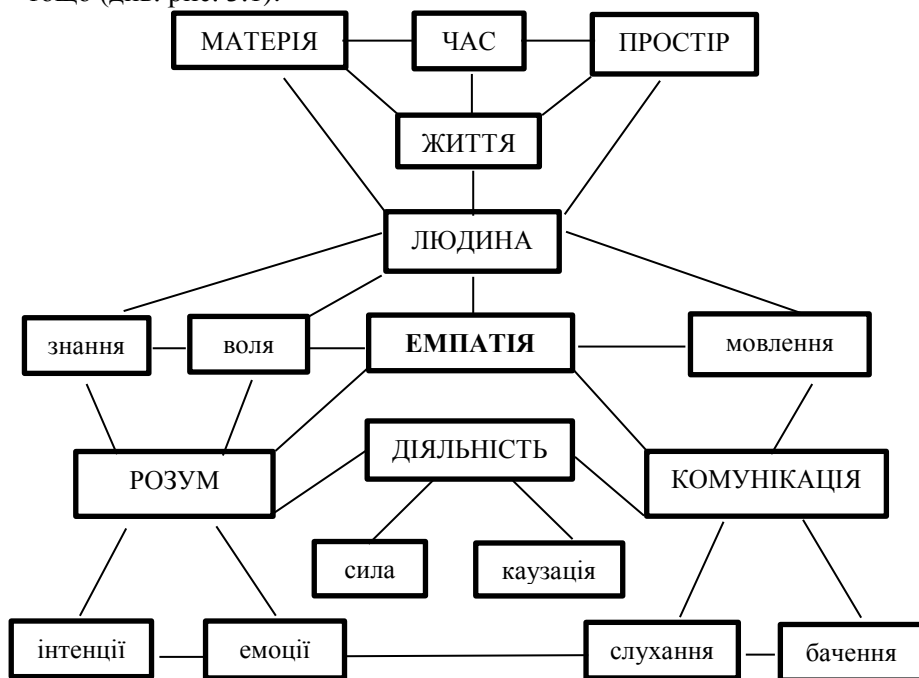

Рис. 3.1 – Матриця базових доменів концепту ЕМПАТІЯ

На нашу думку, концепт ЕМПАТІЯ профілюється на фоні базового домену ЛЮДИНА, який для нього є головним. Домен ЛЮДИНА, зі свого боку, залучає до матриці доменів РОЗУМ, ДІЯЛЬНІСТЬ і КОМУНІКАЦІЮ. КОМУНІКАЦІЯ визначається в термінах каналів передавання інформації. Канали передбачають базові домени СЛУХАННЯ (основним модусом комунікації є мовлення, що звучить), БАЧЕННЯ та МОВЛЕННЯ. ДІЯЛЬНІСТЬ профілюється на фоні доменів СИЛА й КАУЗАЦІЯ. Вимірами РОЗУМУ є домени ЗНАННЯ, ВОЛЯ, ІНТЕНЦІЇ й ЕМОЦІЇ. ЛЮДИНА також визначається на

фоні базового домену ЖИТТЯ, який має матеріальні, часові і просторові характеристики.

Маючи нелінійний спосіб організації, відношення між концептом і доменами є ризоморфними, а не константними або гештальтними. Тобто наявність у матриці доменів концепту ЕМПАТІЯ таких субстанційно рівнозначних доменів, як ЧАС, ПРОСТІР, МАТЕРІЯ означає, що знання про них (які необхідні для розуміння концепту) наявні у формі рухливих ліній і не зводяться ні до єдиного, ні до множинного. Ці лінії постійно відсилають одна до одної через наявність сегментації цілісності в автономії й конвергенцію автономій у нові цілісності. Запропонована матриця базових доменів відображає потенційну комбінаторику концепту ЕМПАТІЯ, у ній закладена самодостатня процесуальність і тенденція розгалуження смислу. Так, домен ЕМПАТІЯ може також профілюватися стосовно таких близьких йому доменів, як СИМПАТІЯ, ЛЮБОВ, УВІЧЛИВІСТЬ тощо (які також мають свої матриці доменів), і навпаки, а сам процес профілізації є безкінечним.

Наведена комбінаторика пояснюється внутрішньою динамікою системи концепту ЕМПАТІЯ: дія зовнішніх чинників викликає взаємодію концептуальних підсистем і встановлення між ними флуктуаційних смислових зв'язків. Для самоорганізації концепту використовуються внутрішні резерви – зафіксований у свідомості досвід у вигляді наявних доменів. З одного боку, процес самовпорядкування концепту від хаосу до відносної стабільності проходить досить автономно від зовнішнього дискурсивного середовища. З іншого боку, синергетичність метафоричної комбінаторики проявляється у процесі функціонування в дискурсі, у якому вона може набувати непрогнозованих форм смислового розвитку.

3.1.3. Фреймова фрактальна модель. Конструктивістський підхід до когніції наповнює людське пізнання атмосферою активності. Осмислення досвіду відбувається завдяки моделюванню внутрішніх когнітивних структур, що упорядковують афективно-перцептивну інформацію. Ці ідеї виявилися дуже плідними у плані розширення наукових уявлень про внутрішню організацію знання. Зокрема, була

запропонована ціла низка ментальних схем, які досить специфічно організують когнітивний досвід інтеракції людини зі світом.

Дж. Лакофф запровадив поняття *ідеалізованої когнітивної моделі* (*idealized cognitive model*), визначаючи її як складну структуровану когнітивну репрезентацію фрагменту дійсності у свідомості людини з певним набором концептуальних складників та відношеннями між ними, яка «накладається» на деякі мисленнєві простори й передає їм свою структуру [Lakoff, 1987, с. 68]. Такі моделі прирівнюються до «наївного розуміння» (*folk understanding*), розглядаються як соціальні за своїм характером, оскільки всі члени мовної спільноти мають однакову модель реальності [Kövecses, 2002, с. 129–130; Györi, 2002, с. 134].

Ідеалізовану когнітивну модель також визначають як *фрейм* (*frame*), що являє собою варіант світу, який не включає всі можливі реальні ситуації; як базовий набір «інструментів мислення» – пропозицій, що мають найвищий рівень узагальнення [Croft, 2004, с. 28]. У основі цих понять покладено ідеї фреймової семантики Ч. Філмора [Fillmore, 1977]. Тобто під фреймами розуміють добре відомі в лінгвістиці структурно-логічні схеми, детальну класифікацію яких надає С. А. Жаботинська, виокремлюючи предметні, акціональні, посесивні, ідентифікаційні та компаративні фреймові моделі [Жаботинская, 1999, с. 15–24, 2003; Zhabotynska, 2002, с. 131–139; Жаботинська, 2011].

Буттєві схеми – квантитативна «Х є СТИЛЬКИ», квалітативна «Х є ТАКЕ», локативна «Х існує ТАМ-місце», темпоральна «Х існує ТОДІ-час» та схема способу буття «Х існує ТАК» – належать до *предметного фрейма*. Буттєві схеми структурують інформацію щодо властивостей самого предмета. Акціональні схеми стану/процесу «AG-агєнс діє», контактної дії «AG-агєнс діє на РТ/АФ-пацієнс/афектив» і каузації «CR-каузатор робить FT-актив» входять до складу *акціонального фрейма*. Посесивні схеми партитивності «WH-ціле має PR-частину», інклюзивності «CR-контейнер має СТ-вміст»/«СТ-вміст має CR-контейнер» та власності «OW-власник має OD-власність»/«OD-власність має OW-власника» входять до складу *посесивного*

фрейма. Ідентифікаційні схеми персоніфікації «ID-індивід є PS-персоніфікатор (власне ім'я)», класифікації «ID-індивід/вид є CL-класифікатор: вид/рід» і специфікації «ID-індивід є SP-специфікатор» формують *ідентифікаційний фрейм*. Компаративні схеми тотожності або метаморфози, «CV-компаратив є /наче/ MS-корелят», подібності або аналогії «CV-компаратив є наче AN-корелят» та подібності або метафори «CV-компаратив є начебто MT-корелят» утворюють *компаративний фрейм* [Жаботинська, 2011, с. 4–5].

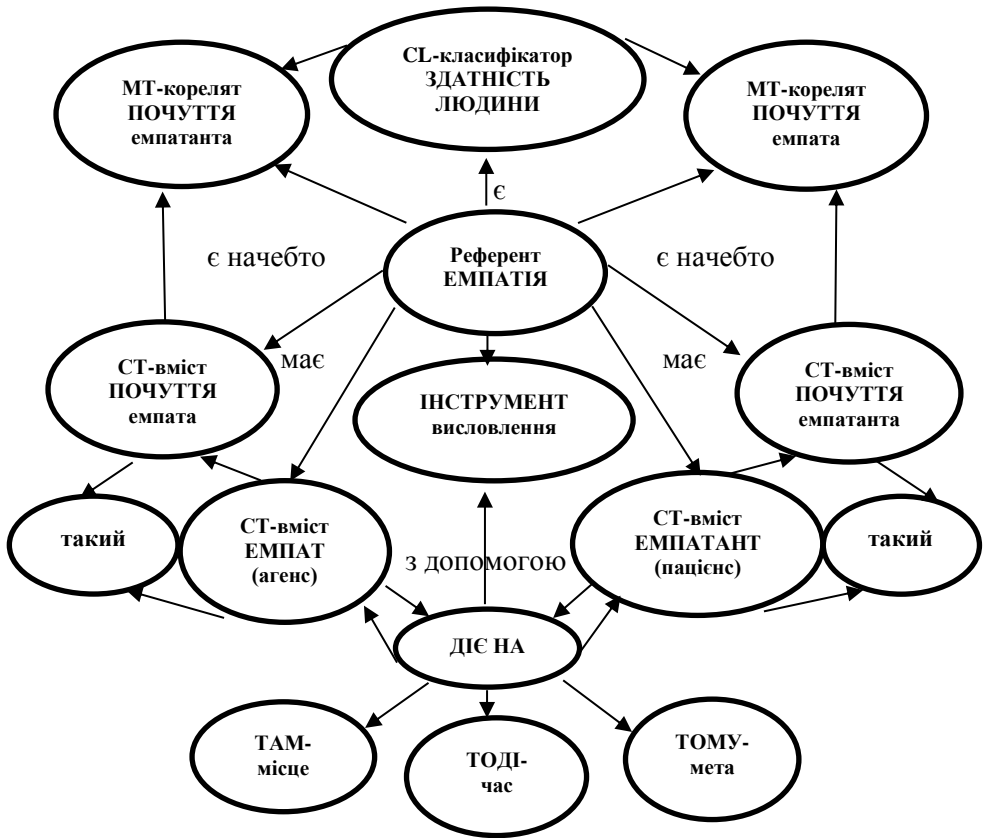

Рисунок 3.2 – Фреймова фрактальна модель концепту ЕМПАТІЯ

Ми використали пропозиції базових фреймів (певним чином модифіковані у процесі аналізу) як універсальний інструментарій для репрезентації емпатії, оскільки вони постають інструментами мислення, що мають найвищий рівень схемності (див. рис. 3.2).

Фрейми придатні для аранжування інформації, активованої мовними знаками, що належать до різних рівнів (лексичного, граматичного, синтаксичного, дискурсивного). Їх можна вважати середовищем, у якому здійснюється вибір і оцінювання матеріалу для створення концепту. ЕМПАТІЯ як здатність відчувати й розуміти почуття іншого як свої може бути концептуалізована у такий спосіб: ЕМПАТІЯ є спроможністю людини (*класифікаційна схема*). В її основу покладено трактування комунікативної дії як потоку енергії, що виходить від мовця і спрямований на слухача [Dirven, 1998, с. 85]. Отже, ЕМПАТІЯ має (*партитивна схема*) базових актантів (*схема контактної дії*) – *агенса* (емпата) і *паціенса* (емпатанта). Активна роль у комунікативній події належить *агенсу* як джерелу енергії (*квалітативна схема*), який в інтересах *бенефіціанта* – як правило, *паціенса*, творить мовленнєву дію, розуміючи почуття емпатанта як свої (*схема подібності/аналогії*), породжуючи емпатійне висловлення (*інструмент*), засобами якого він намагається змінити (покращити) стан *паціенса*. Комунікативна дія відбувається в певному місці (*локативна схема*), у певний час (*темпоративна схема*), з певною метою (*схема мети*).

Із наведеної моделі робимо висновок, що єдність усіх розміщених у ній підструктур забезпечується телескопією організацією за принципом вкладеності одних компонентів в інші. Смысл окремої схеми (класифікаційної, партитивної, контактної дії, квалітативної, локативної тощо) вміщує смысл усіх інших схем, узагальнюючи або передбачаючи їх. За будь-якою зі схем можна відновити всю фреймову конструкцію за принципом голографії – відновлення цілого з його складників. Інакше кажучи, в основу наведеної фреймової конструкції покладено процедуру фрактальної рекурсії, яка одночасно є обмежувальним чинником і генерувальним інструментом.

Можна стверджувати, що фреймова фрактальна модель концепту ЕМПАТІЯ має такі характеристики, як складність, динамічність, рекурсивність, голографічність, наявність зворотного зв'язку та можливість входу й виходу з будь-якої точки.

3.1.4. Ідеалізована модусна модель. Крім фреймових, для реконструкції концептів застосовують схемну модель, яка має низку різновидів, пов'язаних з опорою на образ-схеми чи концептуальні метафори [Johnson, 1987; Lakoff, 1980, 1989], покомпонентну, що передбачає виділення певних складників концепту [Карасик, 2002], пошарову [Степанов, 1997; Тарасова, 2003], польову [Ніконова, 2005] та інші. Досить часто лінгвісти створюють гібридні моделі (поєднуючи вищеназвані), які використовуються не лише для актуалізації одиниць свідомості, а і для репрезентації теоретичних конструктів, з допомогою яких описуються ментальні структури [Jackendoff, 2002, с. 20–21].

Як такий теоретичний конструкт ми побудували **ідеалізовану модусну модель концепту ЕМПАТІЯ (ІММКЕ)** – структурний аналог наявних в англійській мові способів вербалізації знань та уявлень мовців про емпатію. ІММКЕ є відбиттям фрагменту знання на вищому рівні абстракції, певний загальний принцип, за яким будуються концептуальні системи емпатійності, створений на базі опосередкованого культурно-обумовленого людського досвіду та для задоволення потреб людської комунікації в рамках англійської культури.

Необхідно зазначити, що структурування дійсності в ІММКЕ здійснюється шляхом пропозиційних, образно-схематичних структур та метафоричних відображень. Ідеалізуючи дійсність, ІММКЕ відповідає їй лише з прагматично достатнім ступенем точності. Підкреслимо, що процедура побудови ІММКЕ орієнтована не на встановлення істинності як відповідності між емпірично спостережуваним і моделлю, а на виявлення прагматичної ефективності моделі.

Уважаємо за належне розмежувати такі основні **принципи структурування ІММКЕ**: 1) наявність різних за характером компонентів; 2) динамічна самоорганізація компонентів ІММКЕ

за принципом заперечного зворотного зв'язку; 2) наявність різних рівнів узагальнення знань про емпатію. Під динамічною самоорганізацією ІММКЕ ми розуміємо не той факт, що вона є незалежною від концептуалізатора, а здатність компонентів і рівнів емпатії бути знаряддями атракторів концепту.

Передусім з'ясуємо **компоненти ІММКЕ**. Для об'єктивації складників концепту найбільш прийнятним, на нашу думку, є термін «модус», оскільки крім етимологічно вмотивованого вживання в значенні «спосіб», дослідники використовують його на позначення підструктури концептів, розвиваючи їхні модусні моделі [Никитин, 1996, 2003; Морозова, 2008]. Таке витлумачення модусу є правомірним, якщо зважати на той факт, що спосіб осмислення результату наявний у відбитті будь-якої структури.

У рамках модусної моделі концепт розглядається як дискретна змістова одиниця свідомості гештальтної структури, зумовленої ймовірнісною природою світу, який вона відображає/конструює, і багатогранністю функцій забезпечення життєдіяльності людини. Саме ці функції зумовлюють створення операційних модусів або іпостасей як структурних частин концепту. У змістовій структурі кожного модусу наявна як когнітивна (опис світу й сутностей, що його «населяють»), так і прагматична (їх оцінювання й емотивне переживання) інформація [Никитин, 2003, с. 173–174].

Як справедливо зауважують дослідники, в основу структурної побудови концепту, запропонованої М. В. Нікітіним, покладено антиномію «загальне» – «одиничне». Ця антиномія втілюється насамперед у понятті й уявленні, де перше абстрагується від оцінки, репрезентуючи максимально абстрактне загальне знання або думку про клас (як про наявний у реальності, так і про сконструйований свідомістю) відособлено від його носіїв, а друге, навпаки, тяжіє до оцінювання та до її емотивного переживання, оскільки репрезентує думку про одиничне в усій конкретності й повноті його ознак [Мартинюк, 2010, с. 94].

Як структурні частини концепту ЕМПАТІЯ ми виділили **понятійний, образно-аксіологічний і прагматичний модуси**. Згідно з розробленою методикою аналізу фактичного матеріалу

ми змоделивали модуси ІММКЕ щодо послідовності таких кроків: інвентаризації лексики, що профілює понятійний, образно-аксіологічний та прагматичний модуси; ідентифікації конститuentів згорнутого й розгорнутого модусних форматів; реконструкції способів структурування цих складників у складі модусів та їх самоорганізації.

Понятійний модус ІММКЕ – це раціональна, логічна концептуалізація емпатії. Логічне мислиться раціонально, реалізується в певній логічній формі й належить до абстрактно-узагальнювального рівня свідомості. Функція логічного поняття полягає в систематизації конститутивних ознак пізнаваної сутності. Формування логічного поняття, що наближається до наукового визначення, є результатом цілеспрямованої когнітивної діяльності суб'єкта пізнання. На мовному рівні логічне поняття встановлюється шляхом когнітивно-семасіологічної інтерпретації семантичних властивостей імені концепту в абстрактних типових контекстах, що відображають узагальнений соціокультурний досвід і зафіксовані в словниках [Карасик, 2002; Кубрякова, 1997; Никитин, 2003; Морозова, 2008]. Зазвичай будь-який концептуальний аналіз починається з дефінітивного, тому понятійний модус є найбільш дослідженим конститuentом концепту. У цьому аспекті емпатія не є винятком, рясніючи в науковій літературі своїми понятійними інтерпретаціями й характеризуючись відсутністю когнітивно-синергетичного аналізу.

Образно-аксіологічний модус ІММКЕ – це нерелексивна концептуалізація, що здійснюється через формування конкретно-наочних уявлень про емпатію. Образ є ніби картиною, сформованою у свідомості, він пов'язаний із безпосереднім чуттєвим пізнанням світу й насичений конкретно-чуттєвими елементами [Болдырев, 2000; Карасик, 2002]. У цьому випадку йдеться про образ як картинку самого предмета чи його властивості. Образ відіграє особливу роль у модусній моделі емпатії, оскільки він є посередником між логічним поняттям і буденним уявленням. Прив'язуючи буденні уявлення до чуттєво сприйнятої наочності світу, образ водночас перетворює конкретні параметри відчуттів на узагальнену

мисленнєву форму на шляху до абстрактної форми логічного поняття.

Як відомо, до образних ресурсів людської свідомості належить метафора, що трактується як один із засобів образного осмислення концептів. У такому разі йдеться про образ одного предмета чи властивості крізь призму іншого [Воркачєв, 2004; Johnson, 1993]. У філологічних наукових розвідках неметафоричний і метафоричний образи розмежовуються. Неметафоричний образ є буквальним, це відбиття сприйнятих із допомогою органів чуття предметів чи властивостей, а метафоричний образ постає небуквальним, умовним, оскільки модус метафори – це модус фіктивності [Gibbs, 1999; Johnson, 1993; Теля, 1988]. Однак у рамках теорії концептуальної метафори є тенденція до стирання відмінностей між метафоричним та буквальним образами [Ortony, 1993, с. 2]. Ми схилиємося до останньої точки зору й виокремлюємо метафоричний образно-аксіологічний модус ІММКЕ, зважаючи на той факт, що емпатія як перенесення на себе почуттів іншого є метафоричною за своєю суттю.

Образно-аксіологічний модус ІММКЕ є також оцінною концептуалізацією емпатії. Концепт ЕМПАТІЯ, вербалізований лексемою *empathy*, постає як загальне явище психологічно-соціально-етичної дійсності, позаяк у конкретному варіанті – це когнітивно-психологічний стан окремої людини. Обидва ці варіанти (загальний і конкретний) мають базову онтологічну ознаку – стан людини, а також аксіологічні ознаки – позитивну або негативну оцінку цього стану. Кожен концептуалізатор визначає цінність емпатії крізь призму власних світоглядних принципів, ціннісних орієнтирів, інтересів, життєвого досвіду, рівня знань тощо. Як певний аксіологічний стандарт виступає сам комунікативний акт емпатії, а його відповідність реальній ситуації характеризуватиметься такими аксіологічними поняттями, як «добре – байдуже – погано» або «краще – рівноцінно – гірше», які є неодмінними структурними компонентами оцінних висловлювань.

Прагматичний модус ІММКЕ – це складна динамічна система, яка виникає в результаті дискурсивної взаємодії емпата й емпатанта для мовленнєвого впливу. Маючи синтетичну

психо-емоційну й когнітивну природу, прагматичний модус у мовленнєвій інтеракції постає як чинник відбору учасників емпатійної комунікативної події, складник її інформаційного упакування, джерело формування перспективи з позицій об'єктивного, суб'єктивного спостерігача або учасника комунікативного комплексу. Найважливішим виявом емпатії в дискурсі є самоорганізація способів розгортання комунікативного акту засобами мовного коду разом із нелінгвальними й паралінгвальними. Іншими словами, для осягнення синергетичної природи й функцій емпатії необхідно звернутися до її дискурсивної реалізації. Цей факт пояснюється тим, що дискурсивний акт може об'єднати мову, дискурс і концепт ЕМПАТІЯ в рамках однієї репрезентативної моделі, відповідаючи водночас вимозі динамічної самоорганізованої системності.

Система прагматичного модусу емпатії характеризується певною структурно-функціональною ієрархією. Її компонентами є нижчерозміщені рівні, між якими встановлені горизонтальні функціональні зв'язки (синтаксичні, лексичні, морфологічні, фонологічні). Взаємодія між рівнями призводить до виникнення вертикальних функціональних взаємозв'язків. Інтереси всіх рівнів підпорядковані загальній прагматичній функції цілого – інформаційному впливу, який емпат і емпатант чинять один на одного. Процесом функціонування прагматичного модусу ІММКЕ в дискурсі постає емпатійний дискурсивний акт, який являє собою фізичну подію, що відбувається в конкретному контексті і проявляється у формі мовленнєвого потоку.

Понятійний модус ІММКЕ несе безпосередню абстрактну інформацію про емпатію як таку. Він є єдиною іпостассю концепту, що виявляється в процесі дефінітивного аналізу. Образно-аксіологічний модус містить опосередковану інформацію про емпатійність та її оцінювання, спираючись на одиничне знання про те, що являє собою емпатія. На відміну від понятійного модусу функції образно-аксіологічної іпостасі не пов'язані зі свідомими цілеспрямованими когнітивними зусиллями суб'єкта пізнання, спрямованими на аналіз емпатії (рефлексивними знаннями). Ці функції є нереклексивними уявленнями, які служать для ідентифікації, категоризації

ІММКЕ, а їх метафоричний образ – для пояснення абстрактної сутності емпатії через її уподібнення чомусь конкретному, що має перцептивну природу в життєдіяльності індивіда як соціального й біологічного організму. Отже, понятійний і образно-аксіологічний модуси перебувають у антиномічних відношеннях загального й одиничного, а їх підґрунтям є прагматичний модус.

У процесі самоорганізації модуси ІММКЕ моделюють один одного, створюючи поляризацію смислів у дискурсі. На когнітивному етапі створення концепту кожний модус виникає в результаті багаторазового підбору й оцінювання елементів за принципом заперечного зворотного зв'язку.

Принцип заперечного зворотного зв'язку – це загальний принцип керування складними системами. Системний пошук під час створення найкращого варіанта тексту й дискурсу (ми екстраполюємо це явище на концепт) передбачає вибір найкращого сценарію подання об'єкта повідомлення, його ефективну концептуалізацію, вибір аргументації й кодів, що впливають на адресата, а також композиції та стилістики. Адресант має певну свободу в зазначеному виборі й можливість оцінювати кожний мисленнєвий вибір як «краще – гірше». Використовуючи своє оцінювання під час вибору варіантів, концептуалізатор послідовно наближається до ідеального з його точки зору варіанта. Можливість вибору й оцінювання варіантів базується на достатній структурованості концептуальної та мовної картин світу. У зв'язку з цим концептуалізатор бере участь у самоорганізації концепту на когнітивному, прагматичному й мовно-мовленнєвому рівнях, залучаючи для цього необхідні одиниці [Пихтовникова, 2015, с. 92].

Динамічну самоорганізацію модусів ІММКЕ за принципом заперечного зворотного зв'язку можна описати в такий спосіб: вхід у концепт (вплив дискурсивного контексту) – внутрішнє функціонування (динаміка людської когніції, що визначається взаємодією модусів концепту ЕМПАТІЯ) – вихід (зовнішнє функціонування мовленнєвого потоку в дискурсивному середовищі, результат взаємодії модусів, зовнішня поведінка системи) (див. рис. 3.3). Необхідно зазначити, що динаміка (функція) концепту ЕМПАТІЯ визначається взаємозв'язками

внутрішньої когнітивної структури його модусів та комунікативного середовища. Для актуалізації цієї динаміки необхідно пояснити, як перетворення структури на рівнях модусів впливають на поведінку концепту як системного цілого, проаналізувавши рівні узагальнення модусної інформації.

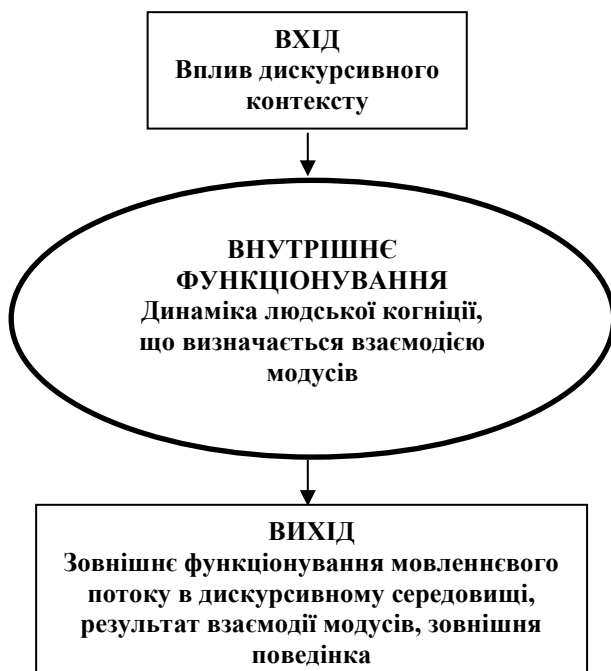

Рисунок 3.3 – Динамічна самоорганізація модусів ІММКЕ

Моделюючи структуру вербалізованого концепту ЕМПАТІЯ, доцільно враховувати різний **ступінь узагальнення** знань і уявлень мовців про емпатійність, оскільки аналіз концептуальних структур пов'язують із виділенням різних рівнів узагальнення, що формуються в результаті процесів абстрагування й ущільнення інформації [Жаботинская, 1992, с. 128]. Цей факт можна пояснити тим, що деякі ознаки концепту наявні в ньому в згорнутому вигляді, а компресія

змісту знаків традиційно пов'язується з проблемою імпліцитності.

У схематизованій формі для характеристики знань і уявлень мовців про емпатію ми послуговуємося термінами «**згорнутий стан модусів**» (для моделювання схематизованих уявлень) та «**розгорнутий стан модусів**» (для реконструкції деталізованих знань про емпатію). Ефект компресії полягає в тому, що істотно зредуковується концептуальна складність ментальних просторів, які входять до концепту. Науковці зазначають, що саме завдяки компресії людина може одночасно контролювати довгі дифузні ланцюги логічного мислення, а також розуміти цілісне значення таких ланцюгів [Fauconnier, 2002].

Усі модуси ІММКЕ є формами репрезентації різних способів осмислення цілісного знання про емпатію, які прагнуть до стабільного стану, тому вони моделюються як такі, що мають у своїй основі єдине найістотніше концептуальне ядро – атрактор концепту. Завдяки атрактору істотно спрощується процедура опису складної динаміки ІММКЕ, виявлення та якісної словесно-метафоричної інтерпретації основних типів поведінки концепту в дискурсі, руху до певних дискурсивних цілей. Отже, спираючись на низку абстракцій, самоорганізацію й динамічну системність, рівні модусів концепту ЕМПАТІЯ відображають його рух до атрактора.

3.1.5. Модусно-фазовий простір атракторної моделі. У конкретний момент концепт перебуває в певному модусі, описуваному сукупністю якостей, що відображають його структурно-функціональну організацію. Модуси емпатії утворюють множину, яку ми називаємо модусно-фазовим простором (багатовимірним простором змінних модусів концептуальної системи). Стан ІММКЕ в певний момент часу можна уявити у вигляді точки в модусно-фазовому просторі; ця точка рухається, окреслюючи траєкторію певної конфігурації.

За формою траєкторії можна робити висновки про характер динаміки концепту. Модусно-фазовий простір дає уявлення про її можливі стани, структури й форми. На підставі аналізу емпіричного матеріалу доведено, що концепту ЕМПАТІЯ, реалізованому в дискурсі, властиві всі основні типи природної

динаміки. Про це свідчать такі факти, як реєстрація в словниках, навчальних посібниках, наявність лексикалізованих форм у електронних корпусах (використовувалися пошукові системи Google та Яндекс, а також Британський національний корпус BNC), художній літературі та періодичній пресі.

Для створення атракторної моделі концепту ЕМПАТІЯ ми використали розподіл атракторів на три основні класи: точкові, періодичні (квазіперіодичні) і дивні [Kellert, 1998, с. 277].

Точковий атрактор позначений нерухомою точкою (див. рис. 3.4).

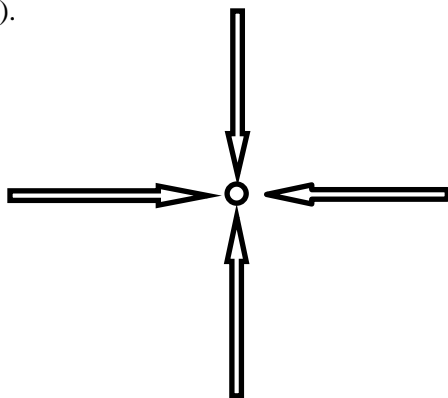

Рисунок 3.4 – Точковий атрактор концепту ЕМПАТІЯ

Точковий атрактор пояснює рух концептуальної системи, коли вона досягає тієї самої мети незалежно від початкового стану, поводить себе передбачувано, повторюючи попередні стани. З допомогою точкового атрактора визначається динаміка концепту ЕМПАТІЯ під час рівноваги з дискурсивним середовищем. Зміни умов середовища не впливають на поведінку концепту в дискурсі, тобто структура точкового атрактора є інваріантною в часі, а функція притягується до одного атрактора. Прикладом точкового атрактора для концепту ЕМПАТІЯ служить лексема *empathy* (докладніше – у наступному підрозділі).

«Життєвий цикл» концепту починається з цієї лексеми і якими б не були зміни дискурсивного середовища, динаміки розвитку, шляхів концептуалізації, його понятійний модус

однаково повертається до тієї самої кінцевої точки – іменника *empathy* у формі третьої особи однини. На рівні індивідуальної свідомості комунікантів стереотипне знання про емпатію також починається з цієї лексеми. Вважаємо, що в ідеалі фазовий портрет (зображення траєкторій динамічної системи концепту) понятійного модусу емпатії в сучасному англомовному дискурсі має вигляд точкового атрактора.

Зона дії періодичних (квазіперіодичних) атракторів позначена двома (періодичний атрактор) та багатьма (квазіперіодичний атрактор) точками тяжіння, між якими коливається система концепту ЕМПАТІЯ. Графічно типу динаміки періодичного атрактора відповідає замкнена крива (див. рис. 3.5).

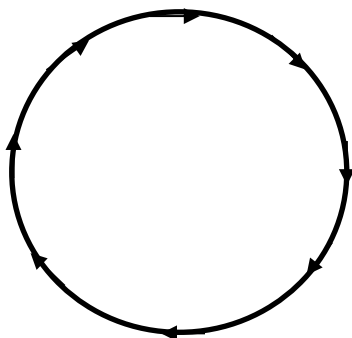

Рисунок 3.5 – Періодичний атрактор концепту ЕМПАТІЯ

Незважаючи на складнішу поведінку, поведінка **періодичного атрактора** залишається передбачуваною. У цьому режимі закон концептуальної динаміки детермінований рухом за колом, тобто нинішній стан концепту можна вивести з минулого, з його історії, а майбутній – з нинішнього. Прикладом періодичного атрактора для образно-аксіологічного модусу ІММКЕ служить лексема *sympathy*, від якої етимологічно походить лексема *empathy*. Ці іменники є найближчими синонімами. До того ж на рівні індивідуальної свідомості стереотипне знання про емпатію асоціюється з концептом

СИМПАТІЯ, оскільки останній є більш поширеним у комунікативному середовищі. Підтвердженням цього постають словники, наукові видання, у яких лінгвісти фіксують етимологічні й семантичні особливості термінів.

З допомогою **квазіперіодичного атратора** можна простежити, як система концепту пристосовується до дискурсивного середовища (див. рис. 3.6).

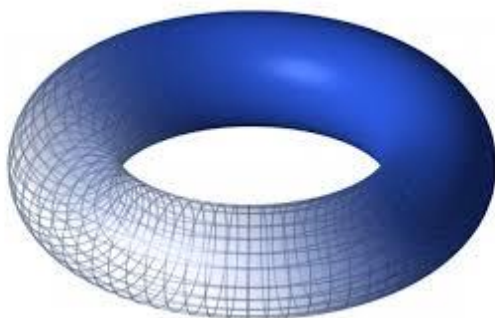

Рисунок 3.6 – Квазіперіодичний атратор концепту ЕМПАТІЯ

Залежно від комунікативної ситуації концепт ЕМПАТІЯ в англомовному дискурсі демонструє регулярні квазіперіодичні коливання. Тобто, крім лексем *empathy* та *sympathy*, він притягується мовними одиницями, предметно-логічне значення яких складає поняття про емпатію й закладене в семантичному ядрі слова; емпатійно-експресивною лексикою та емпатійно-оцінною лексикою (докладніше – у наступному підрозділі). Вибір лексичної одиниці залежить від емпата (емпатанта) і соціального середовища. Зауважимо, що образно-аксіологічний модус емпатії притягується, головню, до періодичного та квазіперіодичного атраторів.

З допомогою **дивного атратора** відображається непередбачувана, неочікувана поведінка концепту ЕМПАТІЯ. Траєкторії динамічних систем дивного атратора прагнуть до складної форми фазового простору й подані

близькорозміщеними подібними лініями, які ніколи не перетинаються (див. рис. 3.7).

Рисунок 3.7 – Дивний атрактор концепту ЕМПАТІЯ

Поведінка дивних атракторів пов'язана зі структурними флуктуаціями прагматичного модусу емпатії. Залежно від певної ситуації в дискурсивному акті система концепту може вийти із зони дії квазіперіодичного атрактора (відбувається біфуркація) і перейти на траєкторію дивного атрактора. У такому разі прагматичний модус концепту ЕМПАТІЯ притягується окаяніалізмами або лексемами, які в жодному разі не несуть семантичної інформації, пов'язаної з поняттям емпатії (докладніше – у наступному підрозділі).

Узагальнюючи, вважаємо за доцільне розмежувати структуру вербалізованого концепту ЕМПАТІЯ як упорядковану сукупність смислів-компонентів єдиного змісту (відбиту у *фреймовій фрактальній мережі й ідеалізованій модусній моделі*) та комбінаторику як здатність поєднуватися з іншими концептами в складі більших когнітивних структур (відбиту в *схематичній матриці базових доменів* концепту). Запропоновані моделі відображають потенційну структуру й потенційну комбінаторику концепту ІММКЕ. Їх самоорганізація відбита в *атракторних моделях (точковій, періодичній (квазіперіодичній) та дивній)*, а також *динамічній моделі концепту за принципом заперечного зворотного зв'язку*. Наведені абстрактні структури задають основу для систематизації результатів дослідження

фактичного матеріалу, яка проводиться як наповнення побудованих гіпотетичних моделей у наступних розділах.

3.2. Типи вербальних атракторів концепту ЕМПАТІЯ у сучасній англійській мові

3.2.1. Класифікація емпативів. Необхідність спрощеного вербального подання атракторів концепту забезпечує більшу наочність у викладенні його сутності. Крізь призму опису системи концепту через зв'язок функції (мети) зі структурою, проявленою зовні в мовній формі, ми розглядаємо семантику лексеми *empathy* та її похідних як утілення лише істотних ознак емпатії.

Можливість вербальної актуалізації концептуальних атракторів впливає з розуміння значення слів як однопорядкових складників пам'яті, подібних до знання інших типів [Кубрякова, 1997, с. 31; Шенк, 1989, с. 33]. Проте мовленнєві смисли слів, які вербалізують досліджуваний концепт, здатні актуалізувати не лише його найістотніші ознаки (коли потенційне мовне значення й актуалізований смисл мають ідентичну семантичну структуру, притягуючись до точкових та (квазі)періодичних атракторів), а й репрезентувати не зафіксовані системними мовними значеннями складники структури концепту (передаючи індивідуальні поняття про емпатійність і притягуючись до дивних атракторів).

Вербальні атрактори – це одиниці семантичного простору емпатії, елементи упорядкованої сукупності її значень. Семантика слів забезпечує взаєморозуміння у процесі емпатійної комунікації, репрезентує в мовленні когнітивні ознаки, що утворюють зміст концепту. Не буде перебільшенням стверджувати, що понятійний, образно-аксіологічний та прагматичний модуси концепту ЕМПАТІЯ є пропозиційним значенневим мінімумом його змісту, зафіксованим у словниковому запасі англійської мови.

Словниковий запас будь-якої мови об'єднує два прошарки лексики: власне номінативну (раціональну), що реалізує номінативну функцію, та експресивно-виразну, що реалізує експресивну (виразну або прагматичну) функцію мови [Комлев,

2006, с. 140]. Межі між номінативною й експресивно-виразною лексикою певною мірою відносні, оскільки в результаті вторинної номінації власне номінативні одиниці можуть набувати конотативних значень. Це пояснює той факт, що науковці не відокремлюють емоційні одиниці в окремий порівняно самостійний клас і розглядають їх, як правило, у межах тих самих лексико-граматичних категорій, що й номінативні слова.

Сутність концепту ЕМПАТІЯ тісно пов'язана з вираженням емоцій, тому виправданим є достатньо розлогий аналіз емотивної лексики. У царині лінгвістичної емотіології, об'єктами дослідження якої є мовна категоризація емоцій і полістатусна презентація когнітивно-дискурсивної категорії емотивності, виокремлюються *номінація*, *експресія* й *deskрипція* як способи вираження емоцій. Це свідчить про значний потенціал лексичних засобів мови, коли: а) емоції людини стають помітними для оточення завдяки слову; б) слово може не лише виражати емоцію, але й бути емоційним чинником, тобто викликати емоцію; в) емоція може бути предметом оцінювання й відповідно описаною засобами мовних одиниць [Шаховский, 1987, с. 92].

Термінологічне визначення лексичних одиниць на позначення емоцій постає проблемним питанням. Такі одиниці номінують емотивною, емоційно-оцінною, емоційно-забарвленою, експресивною лексикою, словами з емоційно-експресивним значенням тощо, що служать для вираження внутрішнього стану мовця, його почуттів і ставлення до дійсності [Ваулина, 1996; Ковалевская, 1976; Мягкова, 1990; Чабаненко, 1984; Чепуріна, 2003]. Найбільш вдалим нам видається термін «емотивна лексика», оскільки емотивність є лінгвістичним вираженням емоційності.

Наразі контроверсійним є питання щодо типологічної класифікації емотивної лексики. До неї відносять різні лексико-морфологічні одиниці, а саме: слова, що виражають почуття й настрої людини, слова-оцінки та слова, у яких емоційне ставлення актуалізується не лексично, а лексико-граматично, тобто з допомогою особливих словотвірних суфіксів. Емотивну лексику розмежують на такі класи слів: емотиви (мовні

одиниці, у семантичній структурі яких міститься емоційна сема), асоціативи-емотиви (одиниці, що містять ідею про емоції) та параемотиви (одиниці, які безпосередньо не виражають емоції) [Шаховский, 1987, с. 72–74]. Спираючись на принцип експресивності значення, лексичні одиниці також поділяють на слова з емоційно-понятійним змістом або емоційно-оцінну лексику (позитивну чи негативну), емоційно-експресивні слова з компонентом «інтенсивність», та слова з експресивно-стилістичним значенням [Ковалевская, 1976, с. 63–72].

Ми вважаємо, що емотивний шар мови доцільно поділяти на:

1) лексику, предметно-логічне значення якої складає поняття про емоції й закладене в семантичному ядрі слова; 2) емотивно-експресивну лексику; 3) емотивно-оцінну лексику.

Виділення цих типів урахує різну функціональну природу емотивних слів: 1-й тип зорієнтований на об'єктивацію емоцій у мові, на їх інтерпретацію (номінативна функція), 2-й та 3-й типи виражають емоції комуніканта, емоційне оцінювання об'єкта або суб'єкта мовлення (експресивна і прагматична функції). Однак розглядати цей емотивно-експресивний вокабуляр необхідно як одне ціле – емотивну лексику.

Оскільки емотивність є детермінантом емпатії, то лексику на її позначення, яку ми номінуємо **емпатійною лексикою або емпативами**, не завжди можливо відділяти від емотивної. Однак не потрібно її повністю ототожнювати з емотивною лексикою. На нашу думку, різниця між ними полягає в тому, що емотивна лексика позначає або відображає позитивні/негативні емоції як егоцентричного характеру, так і пов'язані з комунікантом, а емпатійна лексика завжди комунікативно спрямована. Іншими словами, емпатійна лексика завжди емотивна, однак емотивна лексика може бути як емпатійною, так і неемпатійною.

За результатами аналізу емпіричного матеріалу, лексичними атракторами понятійного, образно-оцінного та прагматичного модусів концепту ЕМПАТІЯ служать такі типи емпативів:

1) мовні одиниці, предметно-логічне значення яких складає поняття про емпатію й експліцитно або імпліцитно закладене в семантичному ядрі слова;

2) емпатійно-експресивна лексика;

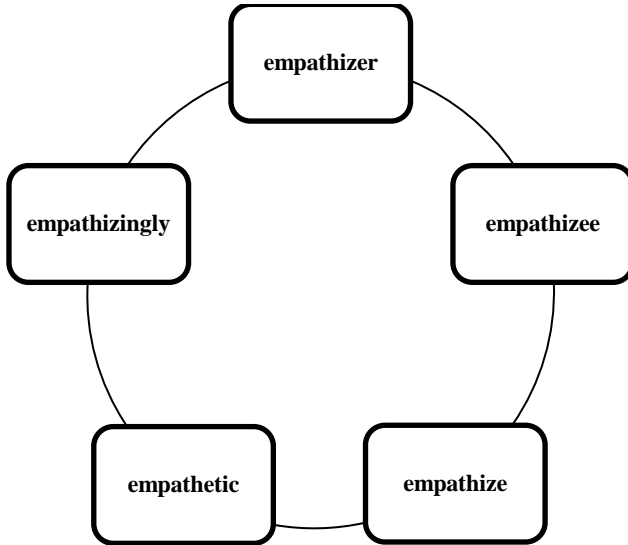
3) емпатійно-оцінна лексика.

3.2.2. Лексеми з експліцитною/імпліцитною семою емпатії. «Життєвий цикл» концепту ЕМПАТІЯ починається з його раціональної концептуалізації, тобто з понятійного модусу. **Понятійний модус** насамперед притягується до **точкового атрактора** – лексеми *empathy* – результату когнітивно-семасіологічної інтерпретації семантичних властивостей імені концепту, зафіксованого в словниках. Ця лексема є прямою номінацією з інгерентним семіотичним значенням, закладеним у семантичному ядрі слова, і належить до мовних одиниць, предметно-логічне значення яких складає поняття про емпатію.

Притягуючись до точкового атрактора, концепт перебуває у стані рівноваги з дискурсивним середовищем, а його зміни не впливають на його поведінку (точковий атрактор є інваріантним у часі). Тобто понятійний модус емпатії поводить себе передбачувано – починається, завжди повертається й закінчується в тій самій кінцевій точці (іменник *empathy* у формі третьої особи однини) не залежно від контексту дискурсивного акту. На рівні індивідуальної свідомості комунікантів стереотипне знання про емпатію також обертається навколо цієї точки фазового простору концепту:

(9) *They use extra-sensory communication in the forms of empathy, telepathy, and clairvoyance* (BNC, *empathy*, 21).

Номінація *empathy* демонструє значну варіативність способів концептуалізації внаслідок того, що в англійській мові способи бачення мовцем фрагменту світу відповідної емпатійної комунікативної ситуації репрезентовані різними частинами мови (з експліцитною семою емпатії) – іменниками *empathizer/empathiser* та *empathizee/empathisee* (оказіональне); дієсловом *empathize/empathise*, прикметниками *empathetic* та *empathizing/empathizing*, а також прислівником *empathizingly/empathisingly*. У такому разі починає діяти **квзіперіодичний лексичний атрактор**, поведінка якого є також передбачуваною й визначається рухом по колу (див. рис. 3.8).

**Рисунок 3.8 – Квазіперіодичний лексичний атрактор
понятійного модусу**

З допомогою квазіперіодичного атрактора система понятійного модусу пристосовується до дискурсивного середовища (концепт перебуває у стані нерівноваги), демонструючи регулярні квазіперіодичні коливання. Однак регулярність коливань свідчить про те, що мета наведеного атрактора динаміки концепту – порівняно стійке функціонування в середовищі дискурсивного акту. Вибір лексичних одиниць регулюється комунікантами залежно від способу концептуалізації емпатії.

Зауважимо, що в англійській мові лексеми-репрезентанти понятійного модусу емпатії мають два варіанти написання: *empathize* (відповідно форми: *empathized*, *empathizing*, *empathizingly*, *empathizer*, *empathizee*) і *empathise* (форми: *empathised*, *empathising*, *empathisingly*, *empathiser*, *empathisee*). У роботі ми зберігаємо орфографію текстових фрагментів, відібраних із корпусу прикладів:

(10) *In cases of incomplete empathy, the **empathizer** lacks experiences and information necessary to accurately empathize* (Corbey, POSRORWOA, 228).

(11) *But why should any response absent the **empathizee** carry over the cases where the empathizee is present?* (Coplan, EPPP, 120).

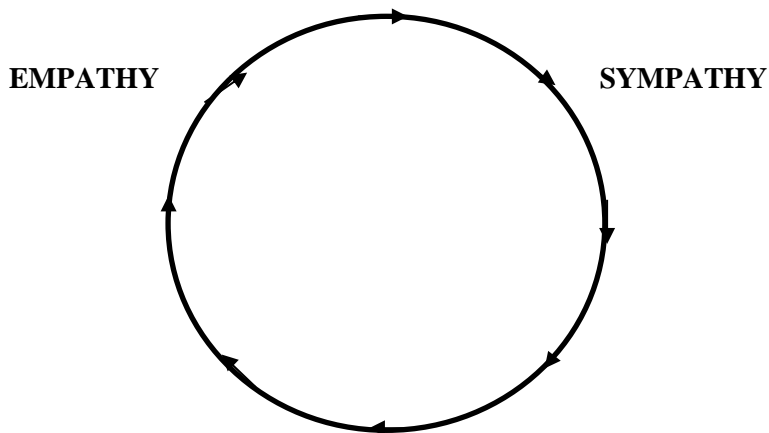
(12) *I have to simulate perception of situations not present to my senses (that is, imagine them) in order to discover how I would respond, and incipiently simulate other persons (that is, **empathize** them) in order to discover how they respond; I have to explore how things look and feel from different viewpoints* (BNC, empathize, 8).

(13) *As has been implied from the comments made, the nurse's ability to identify patients' problems with the AL of maintaining a safe environment which result from impairment/loss of the senses, to a great extent depends on an ability to be imaginative and **empathetic*** (BNC, empathetic, 6).

(14) *The analysts at ClickTale conducted a study of how men and women behave on a recipes website. From the ClickTale heatmaps it was possible to discern a number of points to back up the systemization vs. **empathizing** theory* (Clicktale Blog, MSWEIYWOFG).

(15) *Earl looked **empathisingly**, over at the forlorn figure than glanced towards Alistair* (Burke, IOB, 149).

«Життєвий цикл» образно-аксіологічного модусу концепту ЕМПАТІЯ (нерефлексивної образно-оцінної концептуалізації) починається з його асоціації з концептом СИМПАТІЯ (етимологічним витоком емпатії). Тобто лексема *sympathy* постає опосередкованою номінацією, предметно-логічне значення якої складає поняття про емпатію. Таким чином **образно-аксіологічний модус** притягується, головню, до **періодичного лексичного атратора** *empathy* ↔ *sympathy*, а система концепту перебуває у стані слабкої рівноваги з дискурсивним середовищем. Мета періодичного атратора динаміки концепту – порівняно стійке функціонування в середовищі дискурсивного акту (див. рис. 3.9).

**Рисунок 3.9 – Періодичний лексичний атрактор
образно-аксіологічного модусу**

Наведені мовні одиниці покладені в основу як лексико-семантичних варіантів слів з інгерентною емпатійною семою, закріплених у словникових дефініціях, так і дискурсивних смислів, не зафіксованих у лексикографічних джерелах унаслідок своєї меншої укоріненості. Однак ці смисли ми трактуємо як складники модусів емпатії, тому в руслі ономасіологічного підходу також звернемося до їх аналізу.

Кількість номінацій, до яких притягується образно-аксіологічний модус, значно зростає у разі внесення до корпусу його репрезентації лексем, для яких це значення не є прямим, хоча й узуальним, словниковим. У нашому дослідженні під час віднесення одиниці, для якої це значення не є основним, до лексичного атрактора емпатії ми виходили з наявності відповідної семи, експлікованої в словникових дефініціях цієї одиниці або в дефініціях близьких синонімів, через які вона визначається. У такому разі починає діяти **квазіперіодичний лексичний атрактор образно-аксіологічного модусу**. До його репрезентантів належать:

– опосередковані номінації, у яких значення, пов'язане з емпатією, з'явилося у результаті розвитку семантичної

структури слова з іншим семіотичним значенням: *amity, appreciation, benevolence, commiseration, compassion, condolence, comfort, communion, concern, concord, consolation, encouragement, fellow-feeling, friendliness, humaneness, kindness, likemindedness, pity, reassurance, rapport, recognition, regret, reinforcement, responsiveness, softheartedness, sorrow, support, tenderheartedness, warmth, yearning, etc;*

– ідіоми: *bummer, soul, bleeding heart, bonds of harmony, community of interests, cottoning to, good vibrations, happy family, tea and sympathy, spiritual union, after one's own heart, being on same wavelength, being there for someone, close to (someone's) heart, get under somebody's skin, hitting it off, picking up on, walk/stand in somebody's shoes etc.*

Є також концепти більш високого порядку в порівнянні з емпатією: СПОРІДНЕНІСТЬ, ОСЯГНЕННЯ, ПРИХИЛЬНІСТЬ, ГАРМОНІЯ, ГУМАННІСТЬ, ПРОЗОРЛИВІСТЬ, МИЛОСЕРДЯ, РОЗУМІННЯ тощо. У контекстуальному вжитку назви цих концептів здатні актуалізувати емпатійну сему:

(16) *There must be some **affinity** between you and the man or woman on the printed page — something that you recognise not because you are 'just like that' but because you feel that you can interpret the situation with those words* (BNC, affinity, 2).

(17) *She is not hurt by what I have said, she thought, she is neither hurt nor angry, she does not understand what I have said, her mind is losing the powers of **comprehension** and she has no longer an emotional response* (BNC, comprehension, 18).

(18) *The protestant version has variants as to how pure this church is or whether it remains sinful, but the evangelical version which is the basic one in the North of Ireland opts absolutely for 'Jesus Saves'; the community, no longer medium of salvation, tends to take on a visible, earthly role, an occasion of **grace** and a support for religious 'this-worldly' activity* (BNC, grace, 9).

(19) *Only when they have examined what hands, arms, legs and feet, body and above all the head can do in isolation and then in **harmony** with the story, theme or music, can they set out and create a style which will be general in structure and particular in texture, with the right quality, mood, emotion, action and character* (BNC, harmony, 11).

(20) *But Mr Davies said: 'We have had cases of people who we have suspected of being infected and the degree of compassion and **humanity** among other staff has been remarkable'* (BNC, humanity, 9).

(21) *Concepts of social movement are therefore synonymous with problems of social change, for they are antagonistic to conservative beliefs; and this gives a further **insight** into why the idea of social research is antithetical to police thought and has seditious connotations for an institution in which metaphors of stasis are of paramount importance* (BNC, insight, 12).

(22) *Above all, and most curiously of all, it is to come to a deeper knowledge of the inexplicable **mercy** of God, and of that fierce love that simply will not let his world go* (BNC, mercy, 93).

(23) *The object of the exercise ... was not to enhance others' enjoyment and **understanding** of Jane Austen, still less to honour to novelist herself, but to put a definitive stop to the production of any further garbage on the subject* (BNC, understanding, 145).

Спрямованість емпативів на відображення позитивного ставлення до іншого уможливорює віднесення лексем на позначення позитивних почуттів (поваги, любові, симпатії, прихильності) до лексичних атракторів образно-аксіологічного модусу. Як результат, до репрезентантів квазіперіодичного атрактора ми також відносимо слова, що позначають позитивні почуття й емоції стосовно емпатанта: *love, like, admire, adore, appreciate, etc.:*

(24) *Sex is often a central and vital element of a committed relationship, founded on **love**, caring respect, honesty and faithfulness* (BNC, love, 118).

(25) *The two Roman catholic priests, who were in all respects dedicated pastors and much **liked** by many in the local community, immediately opposed the idea, preaching against it at Sunday masses in the local convent and the school hall* (BNC, liked, 6).

(26) *Walter Pater was a master of atmosphere; he had been inspired as a young man by Ruskin, and his idealism about art and his fine prose were in turn much **admired** by a younger generation of aesthetes, among whom Oscar Wilde was a prominent figure* (BNC, admired, 1).

(27) *She **adored** him and tied her life up totally with his* (BNC, adored, 5).

(28) *Layton **appreciates** in Leonard the patrician Jew aspects that he finds so ridiculous in others; Leonard, the anti-establishment (and anti-everything else!) that he finds in the older man* (BNC, appreciates, 2).

Досить складно окреслити межі оказіонального слововжитку, який має емпатійний компонент. У такому разі починає діяти **дивний атрактор прагматичного або образно-аксіологічного модусів**, а система концепту перебуває у стані нової рівноваги з дискурсивним середовищем. Залежно від певної ситуації в дискурсивному акті система концепту виходить із зони дії (квазі)періодичного атрактора й переходить на траєкторію дивного атрактора (притягуючись до лексеми, яка імпліцитно несе в собі емпатійну сему лише в конкретній ситуації або у свідомості окремого комуніканта) (див. рис. 3.10):

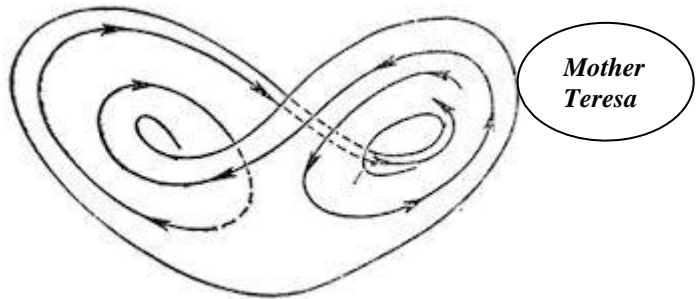

Рисунок 3.10 – Дивний вербальний атрактор образно-аксіологічного модусу

Наприклад, прецедентний антропонім *Mother Teresa* – «активна, чуйна людина, яка всіляко намагається допомогти нужденним», трапляється в сучасному англомовному дискурсі дуже рідко й не закріплений у лексикографічних джерелах:

(29) *Thousands of mourners filed past the open coffin of Father Thomas Gafney last week in Katmandu. They left flowers and traditional silk scarves for the slain priest. He arrived 35 years ago*

*from Cleveland, Ohio, became a Nepalese citizen in the early 1970s and devoted much of his life to rehabilitating heroin addicts. The work earned him the informal title «The **Mother Teresa** of Nepal* (Newsweek, J5, 6).

(30) *They had to draft Ryan Leaf. I mean, they knew the guy wasn't **Mother Teresa**, but his arm was better* (San Diego News, F12, 9).

Імовірність закріплення цього прецедентного антропоніма в словниках досить мала, оскільки він характеризується надзвичайно низькою узуальною частотністю. Результати дослідження Британського національного корпусу (BNC) виявили, що з 49 випадків уживання власної назви *Mother Teresa*, які були знайдені у 26 різних текстах (4 048 проаналізованих текстів, 98 313 429 слів, частотність: 0,5 випадків на 1 мільйон слів), лише 1 контекст виявив його використання як прецедентного антропоніма:

(31) *She is Clara Hale, known mostly just as Mother Hale, and since she first laid a row of cots across the living room of her flat on 122nd Street in Harlem in 1943, she has become the **Mother Teresa** of New York's black slums* (BNC, Mother Teresa, 4).

Досить низька частотність ужитку наведеної ідіоми наразі не заважає віднести її до номінацій, предметно-логічне значення яких складає поняття про емпатію. Однак є ймовірність поступового зникнення цієї оказіональної структури. Із синергетичної точки зору «безслідне забування» оказіоналізмів, реалізованих у дискурсі, пояснюється з допомогою явищ ентропії й дисипації. Не буває дисипативних структур без зовнішнього впливу, а усунення «подрознювального» чинника неминуче призведе до її забування. У нашому випадку «подрознювальним» чинником є історія Матері Терези, яка з роками може стертися з пам'яті комунікантів. Зміни комунікативного контексту активують систему концепту: мається на увазі робота з перероблення вхідного потоку енергії, яка переносить мовну матерію та інформацію. За такої умови концепт намагається розв'язати проблему встановлення відносної рівноваги з дискурсивним середовищем, витрачаючи якнайменше зусиль.

У результаті цього запускаються механізми самоспрощення й дефразеологізації з мінімальними перетвореннями, оскільки психічну енергію необхідно витратити економно. Принцип мовної (мовленнєвої) економії полягає в тому, що категоріальні системи призначені для того, щоби забезпечити максимум інформації найменшими мисленнєвими зусиллями. Ефект економії досягається внаслідок того, що у процесі категоризації нескінченна різноманітність вхідної інформації зменшується до кількості, операбельної для мислення. Прагнення концепту ЕМПАТІЯ мінімізувати енергетичні витрати може призвести до деградації його структури. Контекстуальна обумовленість вузькоспецифічного *ad hoc* оказіоналізму може поступитись абстрактній позачасовій семантичній інформації лексеми *empathy*. У такому разі багатогранний концепт зредукується до мінімально впізнаваного елемента вихідної структури.

3.2.3. Емпатійно-експресивна лексика. Емпативи цього типу репрезентують образно-аксіологічний та прагматичний модули концепту ЕМПАТІЯ. У цьому разі починає діяти **дивний атрактор**: у концепті виникає режим динамічного хаосу, у якому співіснують детермінізм та непередбачуваність. З одного боку, модули концепту як і раніше залежать від його «життєвого циклу», а під час їх аналізу в дискурсі можна покладатися на знання про лексеми з експліцитною або імпліцитною семою емпатії. З іншого боку, явища соціального та особистісно-психологічного середовища можуть різко змінити атрактор концепту, який проявляється на різних рівнях англійської мови (фонетичному, морфемному, лексичному, граматичному та синтаксичному).

Під дію дивного атрактора підпадають ті випадки, коли емпат або емпатант не застосовують для передавання емпатійності лексеми, предметно-логічне значення яких складає поняття про емпатію, а конструюють контекстуальну емпатійну лексику (яка може репрезентувати емпатію лише в певному контексті) за наявними в мові правилами. Зауважимо, що дивний атрактор є певною множиною цілей динаміки концепту, під час реалізації яких у дискурсі структура концепту не

повторюється, хоча його самоорганізація підпорядковується фрактальним правилам самоподібності.

На *фонетичному* рівні типовою ознакою емпатійно-експресивної мови є незвичні зміни звуків, тип вимови, просодичні засоби, а також повтор, якому властива підсилювально-видільна функція. Експресивність повторів полягає в емпатичному виділенні суб'єктивно значущої інформації з допомогою звукопису (асонансу, алітерації): *mummy will **aaal**ways **heeeelp** you; **tears** **tears** roll down my cheeks; **love** you, my **lovely little** thing; I will judge you not by the **color** of your skin but by the **content** of your **character**; he **heard** her still stopping the sound of **his heart** etc.*

Повтор звуків через певні проміжки сприяє ритмічній організації всього висловлення і, як наслідок, спричинює в психіці людини резонанс, що свідчить про його ефективність під час донесення інформації до емпата або емпатанта. Ритміко-інтонаційна упорядкованість подібна до прийомів впливу, що підкорюють співрозмовника:

(32) *Kellerman is **endlessly entertaining** and a **wonderfully witty** writer* (Kellerman, T, 1).

(33) *Full of **warmth, wisdom and wit*** (Herriot, ІОТСТ, 1).

(34) *Howatch writes **thrillers of the heart and mind**... You'll want to have tea with this **wise, witty woman*** (Howatch, UP, 435).

На *морфемному* рівні емпатійно-експресивний лексичний атрактор – це сукупність зменшувальних пестливих афіксів: *-ie (-y, -ey), -et, -let, -kin, -ling – sweetie, cookie, kitty, foxy, princelet, boykin, dearling, manling, weakling etc.:*

(35) *Mom's voice comes through clearly. «Hi, **sweetie**, I'm sorry you don't have a house elf. What's going on?»* (Borden, IDOS, 117).

(36) ***Kitty**, I'm so sorry to read this happened to you. :(I sympathize with you here* (Lacrimosa, WHMUHOM).

(37) *«But, **dearling** —» «Despite your unjustified jealousy, which I have to admit is a bit flattering, I can assure ... Don't you trust me? ... I sympathize with you, I truly do* (MacAlister, AMBTN, 141).

Така лексика може бути репрезентована морфемними повторами (кореневими або афіксальними). Їх основна функція – психологічний вплив на емпата або емпатанта, що реалізується з допомогою утримання уваги на темі висловлення:

(38) **Terrifying...** *King is a **terrific** storyteller!* (King, C, 503).

(39) *Hell hath no fury like a Fury scorned... **readable** and fast-paced, **readers** will love it* (King, C, 503).

(40) *Doerr is a marvelous writer. Her observations are clear-sighted. Her writing spare but graceful, and she creates telling images... Really a **wonderful wonder*** (Doerr, SFI, 254).

На лексичному рівні емпатійно-експресивний атрактор актуалізований масивом повнозначних слів, модальних дієслів, часток, вигуків: *my God!; my honey!; dear pet!; sweetheart; oh, my beloved!; how wonderful!; you are charming!; what a splendid person!; wow!; how dare they!; how could she!; two lovely black eyes!; very impressive!; exciting stuff!* etc.:

(41) **My God!** *As the conversation began playing again from the beginning, Langdon lowered the camcorder from his ear and sat in appalled mystification* (Brown, AD, 644).

(42) **How dare they** *be so racist and islamophobic as to jail her father?* (Twitter, RD).

(43) **Exciting stuff.** ... *Brown certainly does have a knack for spinning a suspenseful yarn* (Brown, AD, 1).

(44) **Joel Brinkley's first novel, The Circus Master's Mission is a wow!** *The novel is as current as tomorrow* (Brinkley, CMM, 1).

Вигуки становлять особливий шар емпатійно-експресивної лексики. Ці слова не мають предметно-логічного значення, у них зосереджені всі типові риси емотивного вокабуляру: синтаксична факультативність, тобто можливість опущення без порушення фрази, відсутність синтаксичних зв'язків з іншими частинами речення; семантична іррадіація, яка полягає в тому, що наявність хоча б одного емпатива надає емпатійності всьому висловленню. Вигуки повною мірою відображають прорив суб'єктивованого, особистого в мовленні, зокрема, психологічного налаштування комунікантів. Вони характеризуються полісемантичністю, оскільки можуть виражати різні емоційні реакції залежно від контексту й інтонації:

(45) «**Oh, Dear, dear,** *it must have been hard, losing both your parents at such a young age*» (Stanford, CT, 32).

(46) «**Ah, well well!** *We're together with your felicity!*» *the woman exclaimed happily* (Smith, NR, 209).

(47) '**Gosh**, she has got it bad,' Anne said when Maureen showed her the letter (BNC, gosh, 78).

Граматичний рівень емпатійно-експресивного лексичного атрактора об'єктивований транспозицією граматичних категорій (використання однієї форми способу дії або часу в значенні іншої): *you did never make a mistake?!; this is a ...?; you do?* etc. (48), (49). Цей рівень досить часто підпорядкований метасеміотичним завданням емпатійної комунікації. Так, іноді в реченні (висловленні) важливі не стільки граматичні значення й ознаки (*Present Simple, Present Continuous, 1st Person Singular, Active Voice, etc.*), скільки метасеміотичні конотації, що досягаються шляхом навмисного зближення співзвучних слів у складі паралельних синтактико-граматичних конструкцій для створення яскравого емпатійного виразу (50):

(48) *Langdon was flabbergasted. This is a circle? But ... it must be enormous!* (Brown, AD, 70).

(49) «*I'm not wondering why they fall! I already know!*»

The priest gave her an astonished look. «You do?» (Brown, AD, 75)

(50) *I am willing to advise you this book, I am wanting to recommend it to you* (Brinkley, CMM, 1).

Багаторазове використання форми *Future Simple* з відтінком обіцянки допомагає психологічно впливати на емпата/емпатанта (51), (52). Повтор граматичних категорій часто супроводжується лексичним повтором (53):

(51) *The series will provide slapstick comedy for your head that will make you laugh until your ribs ache* (Evanovich, HE, 175).

(52) *So humorous and real that readers will be hooked after the first page... You will not want to put this book down* (Waller, SWICB, 199).

(53) *The fun in Eleven on Top is extended to all phases of Stephanie's life... finding out what is most important to this sexy woman will lead you down a path filled with tongue-in-cheek humor that may have you laughing out loud. The surprise ending will amaze you ... an unmistakable writing style that is sure to please once again* (Evanovich, EON, 510).

Синтаксичний рівень має великий потенціал для вираження емпатії, являючи собою особливі структурні утворення, метою

яких є передавання не стільки основного змісту повідомлення, скільки емпатійного ставлення мовця. Його репрезентантами є інверсія, еліпсис, парцеляція, приєднання, повтори, градація, варіювання актуального членування тощо: *and then entered she and kissed him tenderly; I empathize ... heartily; She cries. She shares. She commiserates* etc.

Особливої уваги під час емпатійної комунікації заслуговують еліптичні конструкції (навмисний пропуск неістотних слів у реченні для підсилення динамічності й виразності). За умови значної економії структурних компонентів еліптичні речення залишаються інформативно достатніми одиницями, зумовленими необхідністю швидко виразити емпатію та актуалізувати ті частини висловлення, що вимагають більшої уваги емпата/емпатанта. Найпоширенішою стилістичною фігурою є еліпсис підмета та дієслова-зв'язки складеного іменного присудка:

(54) «**What the ... ?**» *Langdon stammered* (Brown, AD, 36).

(55) «*Pure pleasure*» (Johnson, GOR, 284).

(56) «*Good fun*» (Johnson, GOR, 284).

Не менш важливим стилістичним прийомом для відображення емпатійного ставлення постає лексичний повтор (норма живого збудженого мовлення). Лексичний повтор дозволяє утримувати увагу емпата, що сприяє досягненню маніпулятивного ефекту повідомлення:

(57) *Francis puts **real** people into **real** situations... He appeals to our brains as well as our emotions* (Francis, SW, 261).

(58) *It's definitely **entertaining, entertaining, entertaining**...* (Harry, GS, 375).

(59) ***Clever, clever, clever**... probes write to the heart of a typically modern dilemma* (Iwasaki, GOG, 334).

Експресивність емпатійних атракторів підсилюється завдяки вибору відповідних лексичних засобів, що виконують роль інтенсифікаторів. Маркери-інтенсифікатори приєднуються до експресивної лексики, підсилюючи емпатійний ефект. До них належать прислівники (*absolutely, bitterly, boundlessly, completely, deeply, enormously, extremely, heartily, intensely, overwhelmingly, please, profoundly, trully, utterly, very, whole-*

heartedly, wholly etc), частки (*so, still, too, just, really* etc), модальні слова (*certainly, indeed, of course, surely* etc):

(60) *Every time one of us dares contribute to the debate, she tells us with thriftiness of spirit and consonants of flint that we have no common sense. And she is **absolutely** right* (BNC, *absolutely*, 53).

(61) *I **heartily** agree with Paul Johnson. I wish there were more comments from English journalists to rally Englishmen to what is happening to us today* (BNC, *heartily*, 18).

(62) ***Please**, Rachel... don't ... I can see pain written all over your lovely face, and I deplore that!* (Maitland, MLML, 186).

(63) *Amis is **still** soft on her, a sentiment which is likely to strike most of his readers as natural too* (BNC, *still*, 67).

(64) *'Paul, what do you think of this? Is it all right?' **'Of course it is'*** (BNC, *of course*, 206).

Отже, дивний атрактор образно-аксіологічного та прагматичного модусів концепту ЕМПАТІЯ притягує емпатійно-експресивну лексику, що проявляється на фонетичному, морфемному, лексичному, граматичному та синтаксичному рівнях мови.

3.2.4. Емпатійно-оцінна лексика. До цього типу емпативів належить цілий шар вокабуляру, поданий різними частинами мови: прикметниками, прислівниками, іменниками, частками та дієсловами. Цей тип лексичного атрактора концепту ЕМПАТІЯ також відносимо до **дивного**. Його поведінка повністю детермінована нормами англійської мови, однак здатна породжувати несподівані, одиничні явища в актуалізації образно-аксіологічного або прагматичного модусів концепту. Це пояснюється тим, що траєкторії системи у фазовому просторі дивного атрактора підходять одна до одної дуже близько, проте не перетинаються.

Найяскравішими репрезентантами оцінності є прикметники, корпус яких складається з двох синонімічних рядів, що перебувають один з одним в антонімічних відношеннях. Антонімічні відношення становлять градуйовану множину елементів, де домінантною є пара: «*good*» – «*bad*», яка розвивається в низку позитивно-оцінних і негативно-оцінних

прикметників. Завдяки своїй семантиці вони задають тональність емпатійній комунікації.

Функціональне призначення позитивно-оцінного лексичного атрактора – підкреслення позитивного в поведінці, зовнішності, моральних якостях емпата або емпатанта, що увиразнюється через похвалу, захоочення, комплімент, підтримку, підбадьорення (*amazing, beautiful, blessed, brilliant, excellent, extraordinary, fantastic, glad, good, great, heavenly, lucky, terrific* etc.) (65), (66), (67). Негативно-оцінні прикметники виражають ставлення до ситуації, що вимагає емпатійної реакції, або до осіб, які її спричинили (*awful, bad, bitter, delirious, disastrous, dreadful, grave, grievous, unfortunate, unpleasant, helpless, hopeless* etc.) (68), (69), (70):

(65) *Pete had established an **amazing** rapport with all the animals* (BNC, amazing, 20).

(66) *He kissed her tenderly. «**You're the best, my pet**», he told her with love and empathy* (Shaw, DW, 56).

(67) *'I will be asking all the team to play again and that includes Chris. She is definitely an asset and she played superbly here, she was **terrific**,* ' he said (BNC, terrific, 16).

(68) *'I was kicked out by my landlord and put in this hostel which was just **awful** and I had to get away so I came here — I don't know why, really, I ... '* (BNC, awful, 14).

(69) *«I grieve for you. What a **disastrous accident** it was!»* (Maitland, MLML, 173).

(70) *I nearly got up and went away out of pity, I found this so **unpleasant** in a slip of a child* (BNC, unpleasant, 23).

Під впливом контексту позитивної (71), (72) або негативної (73), (74) оцінності набувають нейтральні прикметники:

(71) *'He's a **big** strong boy, very much in the mould of Billy Hamilton. He puts himself about a lot, tackles hard and works hard,'* Bingham said (BNC, big, 28).

(72) *Amnesty's major Sri Lanka (September-December 1990) succeeded, against considerable obstacles, in bringing the tragedy of Sri Lanka to the attention of the world, and helped generate some **fresh** signs of change* (BNC, fresh, 2).

(73) *Without ACET's practical support at home they could spend **long** periods of time in hospital unnecessarily* (BNC, long, 6).

(74) *One type of skin cancer is malignant melanoma. It can be caused when skin that isn't used to the sun is exposed to short bursts of **strong** sunlight* (BNC, strong, 104).

Прикметники, що актуалізують семи винятковості або ексклюзивності, можуть бути віднесені до позитивного емпатійно-оцінного лексичного атрактора:

(75) *Paolo Uccello would have been the most delightful and imaginative genius since Giotto that had adorned the art of painting, if he had devoted as much pains to figures and animals as he did to questions of perspective, for, although these are **ingenious** and good in their way, yet an immoderate devotion to them causes an infinite waste of time, fatigues nature, clogs the mind with difficulties, and frequently renders it sterile where it had previously been fertile and facile* (BNC, ingenious, 1).

(76) *Well yes, in so far as it's a question of degree, though if Crime and Punishment really is the king of thrillers then there's something **unique** to remark in it and even to wax a bit pompous about* (BNC, unique, 53).

(77) *Would you say that this way of casting and rehearsal is a luxury almost **exclusive** to the major nationally subsidised companies like the National Theatre or the RSC?* (BNC, exclusive, 5).

(78) *It was then that I made my **never-to-be-forgotten** answer, 'Mum's lost, down the fair'* (BNC, never-to-be-forgotten, 2).

До емпатійно-оцінної лексики відносимо також прикметники-актуалізатори сем новизни (79), швидкості (80), простоти (81), легкості (82):

(79) *'I am delighted to support ACET's developing international AIDS programme. Ten years after the discovery of AIDS we are entering into a **new** era in the global pandemic, with growing concern about our ability to confront it successfully'* (BNC, new, 8).

(80) *This 'difficulty' was the moral center of his art, the very fulcrum of his style. To it we owe that nervous, spidery line of the drawings — so **quick**, so attentive, yet so despairing — that alerts us to the elusiveness of the subject at the same time that it perseveres in the attempt to render it* (BNC, quick, 3).

(81) *The aim of our schools programme is quite **simple**: to reduce the number of new infections and to encourage positive attitudes towards those with AIDS* (BNC, simple, 8).

(82) *It is **easy** to sympathise with a traveller who writes: 'I have seen a quantity of things here — churches, palaces, statues, fountains and pictures; and my brain is at the moment like the portfolio of an architect, or a print-shop, or a common-place book'* (BNC, easy, 3).

Семантична суть оцінних прислівників репрезентована екстраполяцією ознаки процесу дії, стану, а також ознаки ознаки. Оцінні прислівники досить слушно поділяються на дві групи: прислівники-інтенсифікатори оцінювання і власне оцінні прислівники [Крамаренко, 2005, с. 36]. Лексичний атрактор емпатійних прислівників-інтенсифікаторів (*absolutely, deeply, exceedingly, extremely, really, terribly, very* etc.) починає діяти для підсилення оцінювання, вираженого прикметниками або прислівниками:

(83) *Of course at school they always tell you that you should do a secretarial course, which was **absolutely** dreadful, and they put you off the idea of a career in the theatre just as much as they can* (BNC, absolutely, 10).

(84) *Though there is a good deal there which I found **deeply** offensive, he wrote, as you must have realized when you sent me the stuff, though, knowing you as I do, I suspect it may not even have crossed your mind, anyway, to be brief, I have, of course, put my feelings to one side and decided to honour the integrity of it* (BNC, deeply, 11).

(85) *So we were **exceedingly** well-behaved towards each other* (BNC, exceedingly, 9)

(86) *You could put them in the fridge, but many like a fluctuating temperature which would be **extremely** hard to simulate!* (BNC, extremely, 22).

(87) *Of course, if an actor is doing his/her work well, you will have to work **really** hard to notice all these things — for the effect will be seamless* (BNC, really, 18).

(88) *Everything in this chapter may seem **terribly** grey and pessimistic, but the truth is that acting is probably the most*

optimistic of all professions — it is the nature of actors to hope (BNC, terribly, 2).

(89) *University acting can be **very** good and technically aware, or it can be immensely self-indulgent and over-academic, full of theory and sparse on craft* (BNC, very, 120).

Власне оцінні емпатійні прислівники (*desirably, famously, flawlessly, nicely, superbly, wonderfully* etc.) самим своїм значенням виражають оцінку й утворені від якісних прикметників:

(90) *And she had to admit to herself that she was also faintly, dimly, **desirably** worried, for she could not tell when or if he would stop* (BNC, desirably, 4).

(91) *So the main tension in *Around The World In 80 Days* (BBC 1), in which Michael Palin does a Phileas Fogg, is whether the **famously** amiable presenter will ever rise to a barbed remark* (BNC, famously, 4).

(92) *Her body was slight and **flawlessly** formed, her hair was a soft, golden cap, her skin was translucent, her features delicate and regular and her eyes were light green and shone like a summer field in the midday sun* (BNC, flawlessly, 4).

(93) *Urbane Slava, **nicely** played by Peter Silverleaf even though he is much too young for the part, has a fairly dangerous past* (BNC, nicely, 14).

(94) *It was **superbly** done, though — didn't you think?* (BNC, superbly, 33).

(95) *Swimming in open-air hot bathwater in view of ice-topped peaks is different, **wonderfully** different — cleansing, relaxing and just good* (BNC, wonderfully, 28).

У плані емпатійної мовної організації дивними лексичними атракторами можуть бути іменники з інгерентною оцінною семантикою у зв'язку з їх здатністю до когнітивного переосмислення дії або події. Іменники об'єктивують позитивну й негативну оцінні семи з погляду добра і зла, корисності й шкідливості, краси та потворності тощо, і цей розподіл є соціально зумовленим та відображеним складним чином: *angel, beauty, pleasure, genius, joy* etc. (знак «+»); *devil, monster, rascal, scoundrel, renegade, cad, crook, double-crosser, prig, moron, stink, crum-bum, treachery, filth* etc. (знак «-»):

(96) '**Angel**,' murmured Jay, waving to her along the dark road (BNC, angel, 12).

(97) Set it for a moment beside one of those white Greek goddesses of beautiful women of antiquity, and how would they be troubled by this **beauty**, into which the soul with all its maladies has passed! (BNC, beauty, 4).

(98) I have of late had two letters from him, in which he has shown such an easy and familiar way of expressing his thoughts, such a delight for improvement and so much exactness and diligence in the making of observations that I look upon him to go onward with a curiosity and **genious** superior to most of his occupation (BNC, genius, 1).

(99) Menzies of Bolfracks is a stony **devil**, so was his father (BNC, devil, 10).

(100) 'I can't move, you **moron**!' Simon screamed at him (BNC, moron, 6).

(101) Wexford grinned, sloughing off the memory of Cullam's **filth** like a soiled skin. 'Now you've got false teeth,' he said, 'you mustn't expect to eat toffee' (BNC, filth, 13).

Одним із частиномовних аксіологічних засобів емпатійної комунікації є дієслова, які завдяки змістовій насиченості, динамічності, виразності, здатності конкретно передати особливості розвитку життєвих явищ дають можливість яскраво, конкретно, емоційно описати дійсність. У лексичному значенні дієслів оцінка зазвичай виконує роль конотації основної семи процесуальності або статуральності. У формуванні оцінного значення беруть участь дієслова почуттів, відносин (*to enjoy* «+», *to luxuriate* «+», *to scorn* «-», *to appal* «-»), а також оцінні дієслова дії (*to save* «+», *to please* «+», *to swindle* «-», *to die* «-»). Як емпатійно-оцінні дивні атрактори ці дієслова можуть або додавати позитивного чи негативного оцінного змісту емпатійній комунікації (102), (103), (104), або посилювати її позитивний чи негативний оцінний зміст (105), (106), (107):

(102) She brought out her trump card: 'If we bring this into use, it will raise the value of your holding, and that will **please** your mother' (BNC, please, 72).

(103) Robyn replied drily, **luxuriating** in the sudden unexpected lightness between them (BNC, luxuriating, 20).

(104) *'I'm not paid to get involved in ideas of yours to **swindle** my employer, Zambia'* (BNC, swindle, 7).

(105) *This is a very well known piece, which needs vivacity and spontaneity in presentation; Mercutio is **enjoying** himself, weaving his way through a fantastical set of images* (BNC, enjoying, 4).

(106) *Patrick rages and **scorns** in proportion to his frustration: Hamlet's 'weakness' has its counterpart here* (BNC, scorns, 1).

(107) *While over 2,300 people wait on death rows countrywide to see if they will **die** or not, we can only hope that the US comes to its senses soon* (BNC, die, 13).

До емпатійно-оцінних лексичних атракторів відносимо також частки. Поєднуючись з аксіологічними маркерами, частки здебільшого виражають відтінки оцінного ставлення: підтвердження оцінювання та посилення оцінювання. Частки здатні переносити на емпата або емпатанта позитивні (унікальність, особливість тощо) (108), (109), (110) або негативні (жальогідність, бездоленість тощо) (111), (112), (113) аксіологічні якості:

(108) *He is Malawi's **only** neuro-surgeon* (BNC, only, 31).

(109) *Help can be summoned from ACET or other services **merely** by pressing a button on a pendant worn around the neck* (BNC, merely, 1).

(110) *Know what I mean, I'm **just** being honest with ye* (BNC, just, 61).

(111) *I am unable **even** to say my prayers upright* (BNC, even, 32).

(112) *Living **solely** by their hopes for what, in effect, will enhance their 'vital motion', and fear of what will impede it, they exist in a state of perpetual fear, suspicion, and competition* (BNC, solely, 66).

(113) *It is as if the war, crisis, living hell or chaotic backwater can **never** be known and will **never** end* (BNC, never, 48).

У такий спосіб дивний атрактор образно-аксіологічного та прагматичного модусів концепту ЕМПАТІЯ притягує емпатійно-оцінну лексику, яка складається з позитивно-оцінних та негативно-оцінних прикметників, прислівників, іменників, часток і дієслів, а також лексем, що набувають позитивної або негативної оцінності під впливом контексту або актуалізують

семи винятковості, ексклюзивності, новизни, швидкості, простоти, легкості тощо.

Вибір лексичних атракторів як процес самоорганізації концепту досить часто не може пояснити й сам мовець, оскільки трапляються такі ситуації, коли в дискурсивному акті емпат і емпатант неочікувано використовують певну лексику в результаті різних когнітивних поривів. На мікрорівні потенційних концептуальних станів відбувається вибір шляху розвитку системи зі спектра всіх можливих. Когнітивний мікрорівень формується лексичними концептами, які хаотично взаємодіють один з одним із такою швидкістю, що в середовищі дискурсу їх неможливо розрізнити. Це пояснюється тим фактом, що діапазон найвищої психокогнітивної діяльності, пов'язаної з мовними навичками, варіюється між 100 та 1 000 мілісекунд, які не усвідомлюються людиною [Ullman, 2006, с. 252]. Зовні динаміка відбору потенційних атракторів залишається непомітною аж до моменту їх реалізації на макрорівні дискурсивного акту, підтверджуючи той факт, що процеси в системній ієрархії концепту ЕМПАТІЯ розділені не лише в просторі, а й у часі.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3

У третьому розділі розроблені основні механізми когнітивно-синергетичного підходу до аналізу емпатії в дискурсі. До них віднесені: побудова схематичної матриці базових доменів, фреймової фрактальної моделі, ідеалізованої модусної моделі, атракторної моделі, а також визначення типів вербальних атракторів динамічної системи концепту ЕМПАТІЯ. Конструювання наведених моделей дозволяє відтворити мікросвіт неспостережуваних зв'язків вербалізованих і мисленнєвих проявів емпатії, силою розуму проникнути в глибинні шари емпатійних механізмів людської психіки. Когнітивно-синергетичне моделювання є прагматично значущим, оскільки воно оптимальним чином служить пізнавальним цілям – здатне пояснювати, описувати й передбачати функціонування емпатії в дискурсі, тим самим

знімаючи проблему адаптивної неузгодженості знання й реальності.

1. Підґрунтям моделювання є метафора – універсальний феномен, що служить евристичним засобом для виявлення зв'язків між явищами й виведення їх у сферу усвідомлення. У концептуальній метафорі взаємодіють цільовий і вихідний домени (фонові знання, необхідні для розуміння концепту). В основі організації матриці доменів концепту ЕМПАТІЯ покладено принцип, згідно з яким домен, що є його «безпосередньою цариною», сам профілюється на фоні іншого домену. Концепт ЕМПАТІЯ профілюється щодо базового домену ЛЮДИНА, який залучає до схематичної матриці доменів РОЗУМ, ДІЯЛЬНІСТЬ і КОМУНІКАЦІЮ. КОМУНІКАЦІЯ визначається в термінах каналів передавання інформації, які передбачають домени СЛУХАННЯ, БАЧЕННЯ та МОВЛЕННЯ. ДІЯЛЬНІСТЬ профілюється відносно доменів СИЛА й КАУЗАЦІЯ. Вимірами РОЗУМУ є домени ЗНАННЯ, ВОЛЯ, ІНТЕНЦІЇ Й ЕМОЦІЇ. ЛЮДИНА також визначається щодо базового домену ЖИТТЯ.

2. Відношення між концептом і доменами є ризоморфними – вони наявні у формі рухливих ліній і не зводяться ні до єдиного, ні до множинного. Запропонована матриця базових доменів відображає потенційну комбінаторику концепту ЕМПАТІЯ, у ній закладена тенденція розгалуження смислу, самодостатня процесуальність. Дія зовнішніх чинників спричинює взаємодію концептуальних підсистем і встановлення між ними флюктуаційних смислових зв'язків. Для самоорганізації концепту залучаються внутрішні резерви – зафіксований у свідомості досвід у вигляді наявних доменів. Процес самовпорядкування концепту від хаосу до відносної стабільності проходить досить автономно від зовнішнього дискурсивного середовища, однак синергетичність метафоричної комбінаторики проявляється в процесі функціонування в дискурсі, у якому вона може набувати непрогнозованих форм смислового розвитку.

3. Осмислення досвіду відбувається завдяки моделюванню інструментів мислення – фреймів, що упорядковують афективно-перцептивну інформацію, будучи базовим набором

пропозицій, що мають найвищий рівень узагальнення. Концепт ЕМПАТІЯ відображений у фреймовій моделі у такий спосіб: емпатія є здатністю людини відчувати й розуміти почуття іншого як свої (*класифікаційна схема*). В основі емпатії лежить трактування комунікативної дії як потоку енергії, що виходить від мовця і спрямований на слухача. Емпатія має (*партитивна схема*) базових актантів (*схема контактної дії*) – *агенса* (емпата) і *пацієнса* (емпатанта). Активна роль у комунікативній події належить *агенсу* як джерелу енергії (*квалітативна схема*), який в інтересах *бенефіціанта* – як правило, *пацієнса*, творить мовленнєву дію, розуміючи почуття емпатанта як свої (*схема схожості/аналогії*). *Агенс* породжує емпатійне висловлення (*інструмент*), засобами якого він намагається змінити (покращити) стан *пацієнса*. Комунікативна дія відбувається в певному місці (*локативна схема*), у певний час (*темпоративна схема*) та з певною метою (*схема мети*).

4. Фреймова модель концепту ЕМПАТІЯ є середовищем, у якому здійснюються вибір та оцінювання матеріалу для його створення. Така модель придатна для аранжування інформації, активованої мовними знаками, що належать до різних рівнів (лексичного, граматичного, синтаксичного, дискурсивного). Єдність усіх розміщених у фреймовій моделі підструктур забезпечується телескопічною організацією за принципом вкладеності одних компонентів у інші – смисл окремої схеми включає в себе смисл усіх інших схем, узагальнюючи або передбачаючи їх. В основі наведеної фреймової конструкції лежить процедура фрактальної рекурсії, яка одночасно є обмежувальним чинником і генерувальним інструментом. Фреймова фрактальна модель концепту ЕМПАТІЯ має такі характеристики, як складність, динамічність, рекурсивність, голографічність, наявність зворотного зв'язку та можливість входу й виходу із будь-якої точки.

5. Ідеалізована модусна модель концепту ЕМПАТІЯ (ІММКЕ) – це структурний аналог наявних в англійській мові способів вербалізації знань та уявлень мовців про емпатію. Процедура побудови ІММКЕ орієнтована не на встановлення істинності як відповідності між емпірично спостережуваним і моделлю, а на виявлення прагматичної ефективності моделі.

Принципи структурування ІММКЕ: 1) наявність різних за характером модусів (понятійного, образно-аксіологічного та прагматичного); 2) динамічна самоорганізація компонентів за принципом заперечного зворотного зв'язку; 2) наявність різних рівнів узагальнення знань про емпатію (розгорнутих та згорнутих модусів). Понятійний модус – це раціональна, логічна концептуалізація емпатії. На мовному рівні логічне поняття встановлюється шляхом когнітивно-семасіологічної інтерпретації семантичних властивостей імені концепту в абстрактних типових контекстах, які відображають узагальнений соціокультурний досвід і зафіксовані у словниках. Образно-аксіологічний модус – це нерелексивна концептуалізація, що здійснюється через формування конкретно-наочних уявлень про емпатію та її оцінювання. Прагматичний модус – це складна динамічна система, що виникає в результаті дискурсивної взаємодії емпата й емпатанта з метою мовленнєвого впливу. Понятійний і образно-аксіологічний модуси перебувають в антиномічних відношеннях загального й одиничного, а їхнім підґрунтям є прагматичний модус.

6. Принцип заперечного зворотного зв'язку – це загальний принцип управління складними системами. Системний пошук під час створення найкращого варіанта концепту включає вибір кращого сценарію подання об'єкта повідомлення, його ефективну концептуалізацію, вибір аргументації й кодів, які впливають на емпата й емпатанта, а також композиції і стилістики. Можливість вибору й оцінювання варіантів базується на достатній структурованості концептуальної та мовної картин світу. Динамічну самоорганізацію модусів ІММКЕ за принципом заперечного зворотного зв'язку можна описати в такий спосіб: вхід у концепт (вплив дискурсивного контексту) – внутрішнє функціонування (динаміка людської когніції, що визначається взаємодією модусів концепту ЕМПАТІЯ) – вихід (зовнішнє функціонування мовленнєвого потоку в дискурсивному середовищі, результат взаємодії модусів, зовнішня поведінка системи).

7. Для створення атракторної моделі концепту ЕМПАТІЯ використовується розподіл атракторів на три основні класи:

точкові, періодичні (квазіперіодичні) та дивні. Залежно від потреб комунікації концепт ЕМПАТІЯ може мимовільно переходити з одного модусу в інший (відбувається фазовий перехід або біфуркація, позначена зміною наявного атрактора). Точковий атрактор характеризується рівновагою з дискурсивним середовищем – поведінка концепту, притягнутого до однієї лексичної одиниці, постає незалежною від контексту дискурсивного акту. Періодичний атрактор має слабку рівновагу з дискурсивним середовищем, у результаті якої концепт досить стало функціонує в дискурсі. Для квазіперіодичного атрактора характерною є сильна нерівновага з дискурсивним середовищем, а для дивного – нова рівновага, у результаті якої структура концепту ніколи не повторюється, хоча її самоорганізація підпорядкована фрактальним правилам самоподібності.

8. Різні вербальні атрактори характеризують кожну фазу «життєвого циклу» концепту ЕМПАТІЯ, кожний його модус, розкриваючи логіку руху концептуальної системи до мети в дискурсі. Динаміка вербальних атракторів спрямована до чотирьох типів функціонування: 1) точкового атрактора (одна структура – лексема *empathy*); 2) періодичного атрактора (дві структури – лексеми *empathy* та *sympathy*); 3) квазіперіодичного атрактора (n-на кількість структур – лексика, пряме або опосередковане предметно-логічне значення якої складає поняття про емпатію й закладене в семантичному ядрі слова (зокрема ідіоми); 4) дивного атрактора (нові структури – okazionalizmi, емпатійно-експресивна лексика, емпатійно-оцінна лексика). Впливом дивного атрактора характеризуються випадки, коли мовець самостійно конструює мовленнєві вирази, які на перший погляд не мають нічого спільного з поняттям емпатії, а не вживає для передачі думки вже відомі готові структури-репрезентанти модусів концепту.

9. Вербальні атрактори (емпативи) є цільовими чинниками концептуальної динаміки, відображаючи загальний напрям розвитку концепту ЕМПАТІЯ, а також потенційні форми його дискурсивної реалізації (від порівняно стійких до більш складних і хаотичних). Понятійний, образно-аксіологічний та прагматичний модуси концепту притягуються передусім

лексикою, предметно-логічне значення якої складає поняття про емпатію й закладене в семантичному ядрі слова. До неї належать лексема *empathy* та її частиномовні варіанти й похідні, опосередковані номінації, у яких це значення з'явилося у результаті розвитку семантичної структури слів з іншими семіотичними значеннями, а також ідіоми.

10. Важливим типом атракторів концепту є емпатійно-експресивна та емпатійно-оцінна лексика. Емпатійно-експресивні номінації складають різні рівні мовної системи: фонетичний (незвичні зміни звуків, тип вимови, просодичні засоби), морфемний (зменшувальні пестливі афікси, морфемні повтори), лексичний (модальні дієслова, частки, вигуки), граматичний (транспозиція граматичних категорій), синтаксичний (інверсія, еліпсис, парцеляція, приєднання, повтори, градація, варіювання актуального членування). Експресивність емпативів підсилюється завдяки маркерам-інтенсифікаторам (прислівникам, часткам, модальним дієсловом). Емпатійно-оцінна лексика складається з позитивно-оцінних та негативно-оцінних прикметників, прислівників, іменників, часток і дієслів. До цього вокабуляра відносимо також лексеми, які набувають позитивної або негативної оцінності під впливом контексту або актуалізують семи винятковості, ексклюзивності, новизни, швидкості, простоти, легкості тощо.

11. Вибір вербальних атракторів має стихійний характер, оскільки емпат і емпатант можуть неочікувано використовувати будь-яку лексику в результаті певного когнітивного пориву. На мікрорівні потенційних концептуальних станів відбувається вибір шляху розвитку системи зі спектру всіх можливих. Когнітивний мікрорівень формується лексичними концептами, які хаотично взаємодіють один з одним із такою швидкістю, що в середовищі дискурсу їх неможливо розрізнити. Зовні динаміка відбору потенційних атракторів залишається непомітною аж до моменту їхньої реалізації на макрорівні дискурсивного акту, підтверджуючи той факт, що в системній ієрархії модусів концепту ЕМПАТІЯ всі процеси розділені в просторі й часі.

РОЗДІЛ 4

АНТИНОМІЯ ПОНЯТТЯ Й УЯВЛЕННЯ В СТРУКТУРІ КОНЦЕПТУ ЕМПАТІЯ

4.1. Понятійний модус як рефлексивна раціональна концептуалізація

4.1.1. Актуалізація семантичних параметрів стану в розгорнутому форматі. Як раціональна концептуалізація емпатійності понятійний модус систематизує її конститутивні ознаки, відбиваючи своєю семантикою колективне знання носіїв сучасної англійської мови про емпатію. Понятійний модус характеризується семантичними та граматичними властивостями й концептуальними ознаками його складових частин – параметрів стану. **Параметрами стану** є сукупність індивідуальних характеристик компонентів значення мовних структур-репрезентантів концепту ЕМПАТІЯ, які регулярно актуалізують його в дискурсі й визначаються з допомогою методу аналізу словникових дефініцій.

Ключовим засобом репрезентації параметрів стану є пряма лексема *empathy*, яка визначається як (тут і далі переклад наш – Н. Т.) «здатність особистості подумки перенестись у об'єкт спостереження й повністю його зрозуміти» («*the power of projecting one's personality into, and so fully understanding the object of contemplation*») [The Oxford English Dictionary, 1989, с. 30]; «здатність відчувати й розуміти почуття іншого як свої» («*the ability to sense and understand someone else's feelings as if they were one's own*») [Collins, 2008, с. 275–276]; «здатність увійти у світ почуттів та настроїв інших» («*the power to enter into the feeling or spirit of others*») [New Webster's, 1993, с. 309]; «здатність розуміти почуття іншого, що пояснюється можливістю уявити себе на місці іншого» («*the ability to understand how someone feels because you can imagine what it is like to be them*») [Macmillan Dictionary, URL]; «1) здатність ідентифікувати себе з іншою особою або зрозуміти її погляди, досвід та мотиви, а також розділяти її емоційний стан» («*the ability to identify with or understand the perspective,*

experiences, or motivations of another individual and to comprehend and share another individual's emotional state»); 2) проекція власних почуттів або думок на витвір мистецтва або на героя роману чи фільму («the projection of one's own feelings or thoughts onto something else, such as an object in a work of art or a character in a novel or film») [The American Heritage Dictionary, URL].

Проаналізувавши наведені визначення, можна зробити висновок, що в них експліковані такі семантичні параметри стану концепту ЕМПАТІЯ: 1) учасники: продуцент емпатії (емпат), реципієнт емпатії (емпатант); 2) фізичне вміння, здібність, спроможність емпата; 3) почуття емпатанта; 4) перенесення почуттів емпатанта на почуття емпата (процес); 5) відчуття й розуміння емпатом емпатанта. Треба зазначити, що найбільш вдалою нам видається дефініція в словнику The Oxford English Dictionary, оскільки вона відображає проекцію особи суб'єкта емпатії на об'єкт емпатії, а також процес перенесення почуттів емпатанта на почуття емпата, що передає саму суть емпатійної ситуації.

Образ-схема перенесення є найважливішим семантичним параметром, а також прототиповою ознакою, що визначає якісну відмінність концепту ЕМПАТІЯ від суміжного з ним концепту СИМПАТІЯ. Так, якщо параметр перенесення виключити із семантичної структури концепту, то він притягнеться до лексеми *sympathy* (*understanding of other people's problems; compassion; agreement with someone's feelings or interests; feelings of loyalty or support for an idea or a cause; mutual affection or understanding between two people or a person and an animal* [Collins, 2008, с. 896]). Перенесення базується на образному уявленні процесу, уможливаючи ототожнення емпатії з філософією події.

У сучасному англомовному дискурсі емпатія, репрезентована іменником *empathy*, частіше співвідноситься із загальним типом події, однак її референтом може стати й конкретна подія або низка конкретних подій. Результати аналізу BNC виявили, що з 269 випадків уживання іменника *empathy* лише 43 контексти виявили його використання як конкретної події. Це можна пояснити тим, що розмірковування на теми співчуття,

співпереживання є більш нагальними для суспільства, ніж конкретні ситуації прояву емпатії.

Поряд із подієвістю емпатія концептуалізується як:

– умова існування людини (життєво необхідна):

(114) *A world without empathy. I am appalled at the astonishing lack of empathy shown here*» (Kidspot, WWE).

(115) *Why do we need empathy? Because a world without it would be chaotic and uncivilized* (Yourself series, WIHEI).

(116) *The argument I make in this book is that empathy, that capacity of the imagination that resides in everyone, is a necessary condition for justice, democracy and ethics, a necessary condition for us to live well in the world* (Clohesy, PEESR, 3).

(117) *Once it is generated, empathy becomes a condition of social life* (Tehelka, OIIGBCOSL);

– важливий засіб комунікації:

(118) *Empathy is a different form of communication from other forms such as verbal, or body language, or smell* (BNC, empathy, 23).

(119) *From our point of view, empathy is the most valuable form of communication with the horse, for we not only have insight into how the horse feels, but we intuitively understand the horse's other forms of communication, like verbal messages and body language* (BNC, empathy, 31).

(120) *Empathy is vitally important in good communication* (SelfGrowth.com, EIC);

Отже, емпатія має ознаки життєво необхідної комунікативної подієвості, яка має справу зі значущими фрагментами життєдіяльності людини. В основі подієвості концепту ЕМПАТІЯ лежить архетипна концептуалізація під назвою «сценічна модель» [Langacker, 1990, с. 215]. З певного погляду роль концептуалізатора є аналогічною ролі глядача, який фокусує свою увагу на зовнішній щодо нього сфері, де розгортається дія, подібно до того, як це відбувається на сцені. Учасниками вистави є емпат і емпатант, які взаємодіють один з одним на порівняно стабільному фоні, уподібненому декораціям. Комунікативна подієвість емпатії складається з частин, аспектів та властивої їм цінності. Вона реалізує себе у

вигляді нестійкої індивідуальної сутності, яка містить у собі історію свого здійснення разом з її осмисленням та описом.

Подієвість як природна реальність має динамічний характер, з'являючись із минулого і рухаючись у нове майбутнє. Вона мислиться як те, що відбулося, хоча могло й не відбутися, та характеризується гетерогенністю, хронотопом і збагненністю [Лотман, 1970, с. 285; Тюпа, 2002, с. 22–24]. Погоджуючись із наведеною точкою зору, ми виділяємо низку конститuentів, поєднаних із **комунікативною подієвістю** гіпо-гіперонімічними зв'язками:

1) гетерогенність. Емпатія дисконтинуальна, фрагментарна, епізодична. Це спричинено тим, що первинною й породжувальною інстанцією подієвості є актантний чинник вторгнення, що цілеспрямовано або випадково перериває, трансформує природну або нормативну послідовність станів, ситуацій, дій. За такої умови на перший план виходять темпоральні характеристики емпатії, що супроводжують просторові:

(121) *Kneading the top soil between his fingers, he felt sensitivity toward the Chestnut-leaved Oak, as he buried it, he felt an **irregular empathy** toward the sapling* (Sargent, LDEI, 233).

(122) ***Yoav's Occasional Empathy.** So for anyone reading who knows Yoav, of course I know he's usually a pain in the neck!!! :) But, he does have moments when he's pure heart* (Blog, FWMD).

(123) *«But apes have mirror neurons too and yet they only do very **sporadic empathy**, much less than us,» says Jonathan Haidt, a social psychologist at New York University* (Scientific American, EDDBIB).

У наведених текстових фрагментах лексеми *irregular, occasional, sporadic* як індивідуальні темпоральні характеристики емпатії профілюють параметр стану *гетерогенність*;

2) хронотопічність. Через свою дискретність ланцюг емпатії – це хронотопічне співбуття певних емпатійних чинників. Емпатія має протяжність у часі, тобто початок, середину й кінець, будучи, зі свого боку, ланкою певної більш значної тривалості. За цих обставин вона має певний обсяг у загальній картині світу, тобто неусувно володіє також просторовими

координатами, припускаючи нероздільну єдність простору й часу, у межах яких вона феноменально триває (уявляється свідомості):

(124) *But such ideas are neither historical nor universal, and they do not reflect the entire conceptual **history of empathy*** (Savage minds, ESCHAQ).

(125) *A Road Map for Unleashing Empathy in Schools ... whimsical genius Ed Stockham explores what **empathy** is, why it matters, and how we «start» it* (Blog, SE).

(126) *Recently Fox News covered our study on declining empathy in American college students with this alarming title: «**The End of Empathy**» (link is external)* (Psychology Today, EOE).

Лексеми *history, start, end*, маючи у своїй семантиці експліцитні характеристики хронотопу, підкреслюють *хронотопічність* емпатії як складника комунікативної подіївості;

3) інтелігібельність (пізнаваність). Третьою й вирішальною характерною рисою подіївості емпатії є наявність актуалізаторів події, тобто емпата й емпатанта, а також «третього» або «свідка», який має точку зору й ціннісну позицію. Щодо актуалізаторів емпатії проектується й усвідомлюється смислова природа цієї події, без жодна фактичність не є подієюво:

(127) *Her little speech touched Patrick to the core. He **felt the empathy** between them* (BNC, empathy, 167).

(128) *Kids don't have the cognitive skills to truly **understand the concept of empathy** until they're 8 or 9* (Baby Center, CCHTE).

(129) *Through the lens of the creative process, the project reframes what **empathy** is, why it is valuable, and how it can be better **realized**, developed, and facilitated* (Seung, REIMOM).

У наведених прикладах лексеми *felt, understand, realized* своєю семантикою підсилюють *інтелігібельність* як складову частину комунікативної подіївості.

Із вищенаведеного можна зробити висновок, що параметр стану *комунікативна подіївість* (незмінна індивідуальна характеристика емпатії) моделює понятійний модус у такий спосіб: по-перше, відбувається локалізація емпатії, її виокремлення як фігури з фону людської комунікації; по-друге,

вона осмислюється й переживається як важливий момент буття. Емпатія не є закономірною, оскільки вона комунікативна й випадкова, як зустріч значень. Унаслідок цього вона є суб'єктивною, незакінченою, нестабільною і характеризується розривом іманентності. Отже, семантичні параметри стану *гетерогенність*, *хронотопічність* та *інтелігібельність* уточнюють спосіб, у який емпатія наявна як комунікативна подія. На когнітивному рівні кожен із цих складників спрямовує процес концептотворення в необхідне русло сталого функціонування в межах сучасного англomовного дискурсу.

До складу дериватів лексеми *empathy* входять іменники *empathizer/empathiser* та *empathizee/empathisee* (оказіональне); дієслово *empathize/empathise*, прикметник *empathetic/empathic*, дієприкметник *empathizing/empathizing*, прислівник *empathetically/empathically* та дієприслівник *empathizingly/empathisingly*. В основі цих одиниць лежить єдина концептуальна база – фрейм понятійного модусу емпатії, однак увага концептуалізатора націлена на різні його слоти. Фрейм поданий такими слотами: *empathy* (n) – ІНСТРУМЕНТ/ АГЕНС, *empathizer/empathiser* (n) – АГЕНС/ПАЦІЄНС, *empathizee/empathisee* (оказ.) (n) – ПАЦІЄНС/АГЕНС, *empathize/empathise* (v) – ДІЯ, *empathetic/empathic* (adj), *empathizing/empathizing* (adj) – ТАКИЙ, *empathetically/empathically* (adv), *empathizingly/empathisingly* (adv) – ТАК. На мовному рівні або на рівні поверхневої структури зазначені слоти актуалізуються шляхом частиномовної або граматичної когнітивно-семасіологічної інтерпретації семантичних властивостей імені концепту.

Граматика забезпечує структурування концептуального змісту, кодуєчи не лише семантичні (онтологічні) відмінності, але й відмінності, що диктуються самою організацією дискурсу, побудовою тексту й висловлення як його основної одиниці [Кубрякова, 1997, с. 144]. На відміну від лексичних граматичні значення не лише відбивають певні фрагменти світу, а і структуру цих фрагментів із позиції мовця. Вони забезпечують фундамент для концептуального матеріалу, репрезентованого лексикою. Залежно від того, наскільки правильним є вибір граматичного фундаменту, співрозмовник ідентифікує

«розміщення» концепту у своєму епістемічному просторі, тобто не лише розуміє, які аспекти реальності є метою концептуалізації, але й ідентифікує її епістемічний статус. Це уналежнює виокремлення **граматичних (частиномовних) параметрів стану** для характеристики розгорнутого формату понятійного модусу концепту ЕМПАТІЯ.

4.1.2. Граматичні параметри стану

Мови не безпідставно поділяються дослідниками на дві основні типологічні категорії щодо найбільш характерних форм лексикалізації фізичних об'єктів та речовин. Ті, що в основному спираються на іменники (переважна кількість), постають *об'єктно-домінантними* мовами, а ті, що віддають перевагу дієсловам, визначаються як *діє-домінантні* мови. Англійська мова є об'єктно-домінантною, спираючись для позначення фізичних сутностей у термінах їхньої матеріальності в основному на використання іменників [Talmy, 2000, с. 46].

Результати дослідження BNC виявили, що позначення емпатії як абстрактної сутності відбувається в основному з допомогою іменників (із 4 048 проаналізованих текстів, 98 313 429 слів, кількість випадків уживання іменника *empathy* – 269, знайдених у 156 різних текстах, частотність: 2,74 випадки на 1 мільйон слів; дієслова *empathize* – 28, знайдених у 24 різних текстах, частотність: 0,28 випадків на 1 мільйон слів, *empathise* – 43, знайдених у 37 різних текстах, частотність: 0,44 випадки на 1 мільйон слів).

Проведений аналіз підтверджує думку вчених, що в лексиці сучасних мов імена складають їхнє концептуальне ядро, оскільки категорія предметності виокремлюється як центральна категорія людського досвіду й людського пізнання, а іменником позначається відповідна ментальна структура, підведена під певну рубрику досвіду, тобто ототожнена [Кубрякова, 1997; Мечковская, 2000, с. 363]. Отже, розгляд особливостей граматичних параметрів стану понятійного модусу концепту ЕМПАТІЯ необхідно почати з іменника.

Іменник *empathy* заповнює інструментальний та агентивний слоти фрейма понятійного модусу емпатії. Як загальний тип

події іменник *empathy* вживається в однині, зазвичай без артикля (128). Як конкретна подія він уживається з означеним або неозначеним артиклем у предикативній (131) або об'єктній позиції (127), або з такими модифікаторами, як займенник (132), іменник у присвійному відмінку (130) і навіть порядковий числівник (133):

(130) *All show the **conductor's empathy** with the composer displayed in lyrical lines and incandescent climaxes, poetry and fire nicely balanced* (BNC, empathy, 35).

(131) *The man, the man who's the man in the street and **he had that empathy** allowed him to...* (BNC, empathy, 239).

(132) *But if you prevaricate and say, 'I can't comment on this because I'm an officer of the Council,' then they think, 'Oh, God, you know, what sort of person am I talking to?' and you lose all **your empathy** and all the sympathy of the listeners, which is what you're after* (BNC, empathy, 267).

(133) ***The first empathy** is with people's actual situation; **the second empathy** is with people's aspirations* (The Positive Approach, AOESE).

Об'єктами емпатії або емпатантами зазвичай є люди (134, 135), тварини (136, 137) або вигадані персонажі (138, 139), які можуть бути як індивідуальними суб'єктами (134, 137), так і колективними (135, 136, 138, 139).

(134) *And the patient, especially if she didn't smoke, would feel **empathy for him** and maternal towards him* (BNC, empathy, 100).

(135) *Empathy **between generations*** (BNC, empathy, 104).

(136) *She had a great **empathy with animals** and vast enthusiasm for what she did* (BNC, empathy, 198).

(137) *We can anticipate **a horse's behaviour and emotions through** knowledge, commonsense, **empathy**, and perception* (BNC, empathy, 19).

(138) *In his critical review of *La Conspiracy* in 1938, Sartre described this lack of **empathy between Nizan and the characters portrayed in his novel** as a fundamental failing symptomatic of the impossibility of reconciling communist ideology with the artistic demands of the novel* (BNC, empathy, 179).

(139) *Such stories would also seem to offer girls fewer opportunities for association and **empathy with the characters in a novel**, with negative implications, according to Squire for the development of their literary judgment* (BNC, empathy, 200).

Предметом емпатії зазвичай виступає певний стан справ (140), діяльність (141), природа (142), страждання (143), музика (144), погляди (145) тощо, однак усі ці емпатійні предмети зазвичай антропоцентрично спрямовані:

(140) *Plus a powerful **empathy with the plight** of the peoples of Hong Kong* (BNC, empathy, 9).

(141) *Parents working at all levels in businesses can begin to establish **empathy with the school work** of their children and contribute to it in the workplace, or the school or at home* (BNC, empathy, 71).

(142) *He was a pioneer photographer, inventing and selling the first popular exposure meter, and his natural **empathy with the countryside** is reflected in his photographs* (BNC, empathy, 71).

(143) *To Gandhi, satyagraha was a moral force which, by inspiring in the opponent a process of rational **empathy with the suffering** of the satyagrahi, brought him voluntarily to accept the rightness of the satyagrahi's point of view* (BNC, empathy, 71).

(144) *'Weird Nightmare' is where he develops an intense **empathy for both the music and spirit of jazz** revolutionary Charles Mingus* (BNC, empathy, 137).

(145) *Significant measures of freedom are necessary if the student is to acquire the virtues of intellectual independence, toughness, **empathy with others' views**, and willingness to engage in meaningful conversation* (BNC, empathy, 183).

Результати аналізу корпусу прикладів BNC виявили, що з 269 випадків уживання лексеми *empathy* в різних контекстах у 77 випадках емпатія проявляється до людини як емпатанта (29 %), в 15 випадках – до тварини (6 %), а у 23 випадках (9 %) предметами емпатії є неістоти, пов'язані з людською діяльністю (у 154 випадках (57 %) у реченні немає визначеного об'єкта або предмета емпатії). Це дає можливість зробити висновок, що в сучасному англomовному соціумі емпатія концептуалізується передусім як здатність відчувати й розуміти почуття й настрої іншої людини, хоча вперше термін з'явився на світ як здатність

увійти в емоційну гармонію з певним витвором мистецтва, тобто з неістотою [див: Lipps, 1906].

Для аналізу граматичних параметрів стану концепту, актуалізованих іменником *empathy*, необхідно визначити його функції у фреймі понятійного модусу емпатії. Зауважимо, що в сучасному мовознавстві немає чіткого окреслення класифікацій функцій мовних одиниць. За інтегративного підходу основними вважають сукупність чотирьох функцій: номінації, повідомлення, репрезентації відношень і залежностей та кваліфікації й оцінки [Шведова, 1985, с. 36–37]. За диференційованого підходу реєстр розширюється, і граматична форма може виконувати семантико-морфологічні, семантико-синтаксичні, формально-синтаксичні та оцінювально-кваліфікаційні функції [Шелякин, 2001]. У цілому функцією мовної одиниці вважаємо її використання для вираження категоріального значення.

Когнітивний підхід до функцій мовних одиниць передбачає врахування концептуальної картини світу адресанта й адресата та її об'єктивацію мовними засобами під час розподілу інформації на ідентифікувальну та характеризувальну зони висловлення. Зазначене членування полягає в переході від презентації об'єкта (ідентифікувальна зона) до його характеристики (характеризувальна зона) [Охріменко, 2002, с. 63]. Таку точку зору вважаємо досить вдалою й виділяємо *ідентифікувальну* й *характеризувальну* функції слотів АГЕНС, ПАЦІЄНС та ІНСТРУМЕНТ у фреймі понятійного модусу концепту ЕМПАТІЯ. Для іменника *empathy* характерні такі функції:

1) *ідентифікувальна* з позицій підмета (146), предикатива, сполученого з дієсловом-зв'язкою (147), додатка (148), постпозитивного означення (149) та обставин способу дії (150), умови (151), супровідних дій (у герундіальному комплексі) (152):

(146) *Empathy is a different form of communication from other forms such as verbal, or body language, or smell* (BNC, *empathy*, 23).

(147) *However, the more popular recipe is empathy, achieved by having the patience to allow the complainant sufficient time to air*

the problem (reinforcing the importance of allowing neighbourhood police autonomy to manage their own time), coupled with displays of sympathy, understanding, and even agreement (BNC, empathy, 10).

(148) *The question is one of how to extend human **empathy** (BNC, empathy, 16).*

(149) *They use extra-sensory communication in the forms of **empathy**, telepathy, and clairvoyance (BNC, empathy, 21).*

(150) *Henry Blake experimentally proved the existence of empathy between horses through using pairs of closely bonded horses who were mentally and emotionally close to each other; and he discovered that horses could communicate with some horses through **empathy**, but not with others (BNC, empathy, 27).*

(151) *For without **empathy**, very little in the way of true healing (of mind-body-spirit) can be achieved (BNC, empathy, 48).*

(152) *Expressive touch, she quotes, is used to enhance verbal communication, conveying **empathy**, trust, reassurance, security and the proximity of another person, and she goes on to quote several authors who have examined the effects of tactile language in a variety of health care settings — with the elderly, with the terminally ill, with people in pain, with anxious people and during labour (BNC, empathy, 55);*

2) *характеризувальна функція з позиції підмета (153), складного предиката (154), препозитивного (155) або постпозитивного означення (156), обставини способу дії (157) та додатка (158):*

(153) *She was accompanied by the augmented Northern Sinfonia, conducted by Richard Bonyng, whose **empathy** with his wife's interpretations is legendary (BNC, empathy, 7).*

(154) *Paz said, whatever you feed him he devours in a few months and a year later out comes a book which is always a masterpiece of criticism, **empathy** (BNC, empathy, 2).*

(155) *As you reach your fifties, if not before, switch to a moisturiser containing UVA filters to help prevent further damage, such as **Empathy** Moisturising Lotion (£3.29 for 125ml) or Cream (£3.29 for 50ml) (BNC, empathy, 15).*

(156) *In both, the identification with music that attempts to express any part of this vast area tends to be one of self-deceiving **empathy** (BNC, empathy, 8).*

(157) *He begins to read, beautifully, lyrically, with heartfelt **empathy**, a poem by Wole Soyinka in which the poet tried to rent a room in London in the 1950s, and the landlords on the telephone ask him just precisely how black he is* (BNC, empathy, 3).

(158) *In spite of apparently incompatible personalities — she is small and shy, he is large and does most of the talking — they have an **empathy** which is essential to the way they work, a persistent mutual pestering* (BNC, empathy, 5).

Суб'єкт, що здійснює емпатійну комунікативну подію (емпат), позначається в англійській мові особливою назвою — іменником *empathizer* (*empathiser*), що визначається як «one, who *empathizes*» [The American Heritage Dictionary, URL]. Цей іменник заповнює агентивний слот фрейма понятійного модусу емпатії й характеризується меншою семантичною рухливістю, ніж лексема *empathy*. Однак функції іменника *empathizer* (*empathiser*) у фреймі понятійного модусу є ідентичними функціям іменника *empathy*:

1) ідентифікувальна з позиції підмета (159), додатка (160) та предикатива, що сполучається з дієсловом-зв'язкою (161):

(159) *An **empathizer** is at his or her best when relationship waters are calm* (Dr. Dennis O'Grady, EAIDD).

(160) *Please contact your **empathizer** of choice personally to set-up your session* (Empathy App, ME).

(161) *Are you **an empathizer** or an instigator?* (PsychCentral, WOP);

2) характеризувальна функція в предикативній позиції (162), у складі складного додатка (163), препозитивного (164) або постпозитивного означення (165):

(162) *Jesus completely understands God and completely understands human existence. It is in this sense that Jesus is the ultimate **empathizer*** (McMaster Journal of Theology and Ministry, EANT).

(163) *I'm sorry, Cody. I'll be better about calling him an **empathizer** rather than a demon* (Wattpad, FB3).

(164) *During the interview, William and Ben discuss why Voegeli has no compassion for liberal compassion, the danger of the **empathizer-empathizee** relationship as pertains to politics, some of the fundamental contradictions of liberalism central to «The Pity*

Party», the Democratic coalition of experts and victims and the case of Jonathan Gruber, President Obama's two newest «compassionate» drives on mortgage rates and education, whether limited government proponents can defeat those who believe we can «create rights out of thin air», and much more (Stitcher, EI).

(165) *Diamond is guided by the emotion he feels, giving him the title of **empathizer** (Bulbapedia, PH).*

Об'єктом емпатії постає емпатант – *empathizee (empathisee)*. Цей іменник заповнює пацієнтальний слот фрейма понятійного модусу емпатії, не полишаючи його рамок. У фреймі понятійного модусу концепту ЕМПАТІЯ він також виконує дві функції:

1) *ідентифікувальну з позиції підмета (166) і додатка (167):*

(166) *There is a different situation in reading fictional narratives because the immediate **empathizee** is a character, i.e., a mental representation of a textually described entity (Sanford, MBN, 247).*

(167) *For instance, an empathizer may feel sympathy for the **empathizee** and provide practical assistance (Sanford, MBN, 247);*

2) *характеризувальну в складі складного додатка (168) та препозитивного (164) або постпозитивного означення (169):*

(168) *Intersubjective empathizers reflect on the consistencies and patterns in the empathizee's emotional responses ... and delineate the internal frame of reference which makes the **empathizee** feel the emotions that he or she feels (Hammond, RETL, 234).*

(169) *The first is identification, in which the empathizer recognizes the need of the **empathizee** (Marcum, IPOMHMM, 268).*

Отже, іменники *empathy, empathizer* та *empathizee* репрезентують епістемічний статус емпатії в концептуальній та мовній картинах світу, актуалізують слоти АГЕНС, ПАЦІЄНС та ІНСТРУМЕНТ у фреймі понятійного модусу концепту ЕМПАТІЯ, виконуючи водночас ідентифікувальну й характеризувальну функції.

Для розуміння семантичного середовища, що формує й оточує ядро концепту, велику цінність становлять дієслова. Це зумовлено низкою причин: а) дієслова активно беруть участь у формуванні категорійно-граматичного змісту висловлювань; б) дієслова є не тільки органічною, а й найбільш природною, «народною», частиною мови; в) мотивувальні дієслівні семи в

дериваційному гнізді пов'язані з повсякденними уявленнями про звичні дії і процеси в житті людини, тому в них частіше подані елементи «народної лінгвістики» [Мечковская, 2000, с. 363].

Системний підхід до дослідження семантики словесних знаків спричинив цілу низку класифікацій дієслівних значень, які поділені на дії (*activities*), виконання (*accomplishments*), досягнення (*achievements*) та стани (*states*) [Vendler, 1967]. Основна розбіжність проводиться між динамічними дієсловами (*dynamic verbs*) і дієсловами стану (*state verbs*). Динамічні дієслова поділяються на ті, що позначають діяльність (*activity verbs*) – *ask, help, read*; відчуття (*verbs of bodily sensation*) – *ache, feel, hurt*; процес (*process verbs*) – *change, grow*; початок чи кінець події (*transitional event verbs*) – *die, lose*; миттєвої дії (*momentary verbs*) – *hit, jump*. Дієслова стану розпадаються на дієслова пасивного сприйняття й розумової діяльності (*verbs of inert perception and cognition*) – *believe, desire, doubt*; та дієслова, що позначають відносини (*relational verbs*) – *be, belong to, concern, have* etc [Quirk, 1973].

Хоча наявні класифікації називаються семантичними, в їхній основі лежать не лише лексичні значення, але й синтаксичні характеристики дієслів, їхні валентнісні властивості. Оскільки принципи класифікацій різні, вони мають різну мету й пояснюють різні аспекти граматичного поведіння дієслів. На нашу думку, класифікація Р. Квірка видається найбільш прийнятною для дослідження дієслова *empathize/empathise*, оскільки принцип, покладений в її основу, дозволяє звести суб'єктивний чинник аналізу до мінімуму.

За своїм семантичним типом *empathize/empathise* є дієсловом стану, що позначає пасивне сприйняття й розумову діяльність (*the verb of inert perception and cognition*). Зауважимо, що у фреймі понятійного модусу емпатії ця лексема актуалізує слот ДІЯ, оскільки будь-який процес, навіть пасивної розумової активності, концептуалізується носіями мови як діяльність. У словникових дефініціях лексема *empathize/empathise* визначається так: «відчувати й розуміти почуття іншого як свої» (*to sense and understand someone else's feelings as if they were one's own*) [Collins, 2008, с. 275]; «відчувати або переживати

емпатію» («*to feel or experience empathy*») [The American Heritage Dictionary, URL]; «розуміти почуття іншого, що пояснюється можливістю уявити себе на місці іншого» («*to understand how someone feels because you can imagine what it is like to be them*») [Macmillan Dictionary, URL].

Наведена лексема подана у визначеннях як розумова діяльність, в якій активна роль належить суб'єкту або емпату, що виступає як АГЕНС (іноді як ПАЦІЄНС). Результати аналізу корпусу прикладів виявили, що дієслово *empathize/empathise* не вживається в переносному значенні і не буває частиною фразеологізованих утворень. Як правило, воно є суб'єктивним і неперехідним:

(170) *Most people felt that **they** could **empathise** with and understand those with a similar impairment best* (BNC, *empathise*, 29).

(171) *Sometimes the fact that you are doing something concrete to help someone with whom **you** can **empathise** can help you to forget your own personal misgivings* (BNC, *empathise*, 3).

(172) *They can be written about in such a way that **someone else** is able to **empathize** with them* (BNC, *empathize*, 13).

Об'єктами ситуації, позначеної дієсловом *empathize/empathise*, або емпатантами, зазвичай є люди (173), тварини (174) або вигадані істоти (175), які можуть бути як індивідуальними суб'єктами (173, 175), так і колективними (174, 176):

(173) *There are also some people who 'specialize' in babies and young children and they may find it less easy to **empathize with teenagers** and handle them wisely* (BNC, *empathize*, 4).

(174) *Such emblems, in their different manifestations, seem to imply that women have the power to **empathize with the animal kingdom**, to tame wild creatures, and use their strength and attributes* (BNC, *empathize*, 9).

(175) *As a reader, it becomes easier to **empathise with the androids** and their fear than it does with Mildred and her friends in 'Fahrenheit 451' who have become passionless* (BNC, *empathise*, 35).

(176) *Perhaps it is inevitable that the west **empathises** more **with countries** whose cultures it comprehends better than those of Africa and Asia* (BNC, empathises, 2).

Предметом емпатійної ситуації, позначеної дієсловом *empathize/empathise*, може бути практично будь-який стан справ або метод (177, 178, 179), певні погляди або переконання (180), теорії (181), почуття (182), риси характеру або властивості (183):

(177) *She knew the value, and cost, of education from her own family's sacrifices and **empathised with the country's desperate need for more teachers and schools*** (BNC, empathised, 2).

(178) *And no-one can **empathise with what these players are going through** quite like Toks* (BNC, empathise, 16).

(179) *Non-arts teachers are obliged to **empathize the arts position** — a less than satisfactory method of proceeding* (BNC, empathize, 18).

(180) *I do not agree with all Veronica Lynch's arguments, nor those of PANDA and, undoubtedly, few readers will **empathise with her views**, but it is in the interest of all responsible dog people everywhere to know them* (BNC, empathise, 13).

(181) *Even if one were to, as I do, **empathize with sophisticated functional Marxism** of, say, G. A. Cohen and speak of the compatibility or incompatibility of certain sets of cultural forms with certain other sets of production relations, one would still be looking for an explanation of the specific properties of those cultural forms* (BNC, empathize, 17).

(182) *He said that he too had lost an election; he had felt very bad when the people of new York rejected him, and he could **empathize with what the Shah now felt*** (BNC, empathize, 16).

(183) *Over the past few weeks, he'd detected a fiendish intelligence in the machine **whose sense of humour he empathised with*** (BNC, empathised, 1).

Результати аналізу BNC виявили, що із 71 прикладу вживання лексем *empathize/empathise* у різних контекстах у 35 випадках емпатантом є людина (49 %), у 5 випадках – тварина (7 %), а у 25 випадках (35 %) предметами емпатії є неістоти, пов'язані з людською діяльністю. У 6 випадках (8 %) у реченні немає визначеного об'єкта або предмета емпатії. Наведена статистика збігається в основному зі статистикою аналізу

іменника *empathy*, а саме: домінантним об'єктом емпатії в комунікативних ситуаціях є людина.

Різні граматичні форми дієслова *empathize/empathise* свідчать про різноманітність зафіксованих ним способів «обґрунтування» або «посадки» емпатії на комунікативну ситуацію (*grounding* – одне із ключових понять у когнітивній граматиці). Його визначають як зв'язок сутності з її онтологічними основами; граматикувалізовану специфікацію відношення між основою (*ground*) і профілем іменної фрази щодо певних епістемічних царин, таких як час, дійсність та скоординована ментальна референція [Harder, 1999, с. 198; Langacker, 2001, с. 166].

Когнітивний термін «обґрунтування» близький до синтаксичної категорії «предикативності». Вона визначається як головна ознака речення, що виявляється в наявності в ньому позначення центру певної події, ситуації, оформлених у вигляді повідомлення, що стосується дійсності, часових планів і певного мовця [Селіванова, 2006, с. 489]. Проте «обґрунтування» є більш широким поняттям, оскільки воно проектується не лише на речення і словосполучення із «напівпредикативністю», а й на будь-яку значущу одиницю мови, що розглядається як знак, здатний виконувати комунікативну функцію.

Розглянемо способи «обґрунтування» емпатії, подані в граматичній семантиці дієслова *empathize/empathise*. Уживання певної видочасової форми відбиває відмінності в концептуалізації емпатійної комунікативної ситуації. Наприклад, дієслово *empathize (empathise)* у формі простого теперішнього часу, як правило, репрезентує емпатію як певний абстрактний стан, що дає якісну характеристику емпату:

(184) *The ends of design activity are social and not (merely) technical: «the architect **empathises** with a people and a place in order to give form to that identity ...»* (BNC, *empathises*, 3).

(185) *Yet while she **empathizes** with her Haitian contacts and admires the beautiful and mysterious celebrations she sees performed, she never forfeits her sense of humour nor her commitment to the truth* (BNC, *empathizes*, 1).

Якісна характеристика емпата виходить на перший план і в разі вживання дієслова *empathize/empathise* у складі модального предиката:

(186) *Nigel could empathize with that* (BNC, empathize, 2).

(187) *Sometimes the fact that you are doing something concrete to help someone with whom you can empathize can help you to forget your own personal misgivings* (BNC, empathise, 3).

У випадку, коли модальне дієслово із семою гіпотетичності перебуває в складі предиката обставинного (188) або означального (189) підрядного речення, якісну характеристику може отримувати неістота:

(188) *The emotions of others need not remain obscure and incomprehensible to the sociologist or anthropologist. They can be written about in such a way that someone else is able to empathize with them* (BNC, empathize, 13).

(189) *These are values with which any rural community would empathize* (BNC, empathise, 2).

Емпат або емпатант можуть оцінюватися на підставі поведінки, притаманній їм не завжди, а в певних типових ситуаціях. У таких випадках дієслово *empathize/empathise* вживається в теперішньому тривалому часі й набуває ознак дії:

(190) *If I am empathizing with your anger – at something or someone else – I too may feel that anger coming over me* (Kenneth Stewart, YJDGIDEEOWMITMR).

(191) *If the empathizing self is at all thoughtful, she will be continually revising her assessment of the party with whom she is empathizing* (Koehn, RFECTE).

Тим самим можна стверджувати, що, як правило, для позначення поодинокого, конкретного емпатійного стану або низки таких станів вживається форма тривалого теперішнього часу (хоча такі випадки досить часто репрезентовані простим теперішнім часом). Форма тривалого теперішнього часу надає лексемі *empathize* ознак дії.

У фокусі уваги концептуалізатора може перебувати не особа емпата або емпатанта, а сам факт складного становища, у яке потрапив останній, що характерно для ситуацій з'ясування або пояснення такого становища, коли ключовими виявляються підрядні означальні або обставинні речення часу, місця, способу дії, причини тощо:

(192) *In his hour-long Q&A today, Facebook's Mark Zuckerberg said he empathizes with businesses that may lose traffic from*

Facebook when it changes how News Feed works but that ultimately, the company is making changes it thinks best benefits users (Danny Sullivan, G+).

(193) *We **empathize** but few times understand how patients suffer* (Womensurgeons, WEBFTUHPS).

(194) *She **empathizes with student's lack of opportunities and resources because she is humbled by her privileges of international travels to: France, Italy, United Kingdom, and Ireland; and her heartfelt sense of community within her own family*** (Lead2Feed, EAB).

Прикметно, що в ряді прикладів не було виявлено використання дієслова *empathize/empathise* в перфектній тривалій формі теперішнього часу (Present Perfect Continuous), тобто воно ніколи не виражає результативність багаторазового емпатійного стану. Результативність одноразової емпатійної ситуації виходить на передній план у разі вживання цього дієслова в теперішньому перфектному часі (Present Perfect):

(195) *Have you ever faced a situation where someone **has empathized** with you, or where you **have empathized** with someone?* (Quora, HYEFSWSHEWYWYHEWS).

(196) *Unless their autonomic nervous systems are involved, it is not wise to assume they really **have empathized** with the other person* (Berkowitz, AIESP, 288).

У формі минулого тривалого часу (Past Continuous) пріоритетною є констатація факту, у такому випадку для комунікативної ситуації емпатії характерна описовість:

(197) *A girl **blew up at me because I was empathizing** with her. She said I couldn't complain about my perfect life. When I told her how «perfect» it was, she cried* (Whisper, GBUAMBIWEWH).

(198) *She **was empathizing** until her screams got in the way. That's horrific* (Twitter, TB).

(199) *Moreover, there is clearer sense of requisite phasing to the process: first, a feeling of one's way into a certain situation (a marked contrast to Brecht's earlier remarks on the subject where it was often difficult to know just what the actor **was empathizing** with: a character, characters in the plural in a predicament, or a given situation)* (White, BBDT, 296).

Форма простого минулого часу (Past Simple), як правило, відображає конкретний емпатійний стан – як одноразовий (200, 201, 202), так і багаторазовий (203, 204, 205):

(200) *Morris **empathized** with the underdog* (BNC, empathized, 2).

(201) *Once I **empathized** with integration by substitution, I finally understood* (Twitter, RG).

(202) *When my wife **empathized** with the breakfast server who was dealing with a rush of guests, the server simply responded – «We're just thrilled everybody is staying with us!»* (Tripadvisor, UFWCS).

(203) *I **empathized** with her as follows, «Are you feeling confused and wanting to know what is real and what is not?» She said, «Yes.» When she then spoke about hearing voices telling her to kill herself, I **empathized** again* (Connection is key, ТРОЕ).

(204) *«Natalie, I'm so sorry,» Crystal **empathized** again* (Boothe, OSLM, 297).

(205) *Ms. Jean appeared not to notice his flip, and **empathized** again, this time with the students, about how «hard» it was to talk about owning other people* (McInerney, FOC, 94).

Різниця між одноразовим і багаторазовим, типовим і конкретним емпатійним станом, вербалізованим дієслівною формою простого минулого часу, може бути знівельована, коли на перший план виходить сема якісної характеристики емпата, емпатанта або предмета емпатії:

(206) *She **knew the value and cost of education** from her own family's sacrifices and **empathised** with the country's desperate need for more teachers and schools* (BNC, empathised, 2).

(207) *Yet we should remember that Jesus established the Church by the sheer force of his presence. **That same presence was communicated by the disciples who «connected» with others by listening, empathizing, and offering the same compassion and forgiveness they received from Christ. ...They **empathized** with the very people the world never even noticed, the «road-kill» others passed by*** (The Catholic Exponent, DOJEWTTWNN).

(208) *Her mother **was patient and empathized** with Molly's inability to find the words, because that seemed to frustrate her more*

that whatever she had actually wanted to talk about (Greenspan, ІЕСМНСДААІ, 95).

Для одноразового емпатійного стану, який набув ознак дії, більш характерною є тривала форма минулого часу (Past Continuous):

(209) *I was empathizing with you, not arguing...* (Whisper, TS)

(210) *I was trying so hard that I was missing the important things that my child needed, and I realized that for the first time in her life, I was empathising with her – feeling her pain and sensing her fear* (Heathwood, АТТА, 81).

(211) *For the first time in a century it seemed the whole world was empathising with the Germans* (Millar, 1989BWMPHID, 1).

Входження дієслова *empathize/empathise* до категорії способу, зокрема, його наявність у парадигмі наказових форм, свідчить про агентивність суб'єкта, який свідомо контролює свій стан. Найпоширенішою формою наказового способу дієслова *empathize/empathise* є стверджувальна (212, 213), хоча іноді трапляється і заперечна форма (214):

(212) ***Empathize*** with your customer, synthesize your learnings, and rapidly prototype and test your new ideas (Stanford University, EPHODIKTDTX).

(213) *Hillary: let's empathize with the perspective and point of view of our enemies* (Cry and Howl, HLEWPPVOE).

(214) ***Don't empathize*** with toxic people (Brave New Kitty, ODL).

Дієслово *empathize/empathise* може зазнавати пасивізації, у результаті чого відбувається зміна референційної точки концептуалізації:

(215) *But the cruellest experiences the victim's pain however great as less than his own enhancement of power however small, so that the suffering of a victim who is being crippled for life may be deliberately empathized by the torturer, but as less than his own titillation, which he may have forgotten by the time he goes home to lunch* (BNC, empathized, 1).

(216) *Another factor is familiarity – in two different senses: the familiarity of the other person and the familiarity of the experience that is to be empathized with* (Staemmler, EIPHTCUEO, 282).

(217) *To be empathized with could be a horrific prospect, one resulting in the dissolution of self, when the empathic subject is associated with violence, for example* (Hemmings, WSMPGFT, 204).

У корпусі прикладів актуалізації емпатії подані й неособові форми дієслова *empathize/empathise*, які займають проміжне місце між іменником та дієсловом.

Інфінітив *empathise* називає відповідний емпатійний стан, не співвідносячи його з конкретною комунікативною ситуацією (218). Цим може бути пояснена перевага, що віддається інфінітиву в разі позначення гіпотетичних або таких, що не мали місце в реальності, ситуацій (219, 220):

(218) *But perhaps her most original gift is her ability to empathise with the everyday disappointments and sadnesses of the most ordinary lives* (BNC, *empathise*, 15).

(219) *A glamorous 20-year-old who spends two hours in front of the mirror each morning is unlikely to empathise with a working mother of three* (BNC, *empathise*, 1).

(220) *Olive Stevenson points out how difficult it is to empathise with older people because we have not had the same experiences* (BNC, *empathise*, 4).

Інфінітив дієслова *empathize/empathise* нерідко вживається в контекстах, де суб'єкта спонукає до емпатії, навчає емпатії третя особа (221, 222, 223) або певна ситуація (224):

(221) *Hillary Clinton wants us to empathize with our enemies. Even these enemies?* (The Washington Free Beacon, HCWUEWOE).

(222) *Learn how to empathize with your customers with expert retail sales management advice in this free online customer service video clip* (EHow, HEWC).

(223) *Some people are natural born empathizers. But if you're not, and you want to know how to empathize with others, then this article will put you on the right track* (SelfGrowth.com, HEWOI3SS).

(224) *Weiss said he understands the viewers' rage and heartbreak, but he hopes that «The Dance of Dragons» will help teach people how to empathize next time even with people they do not know* (Christiantoday.com, MQGTSDSDS).

У реченні інфінітив може виступати в ролі підмета (225, 226), причому підмет, виражений інфінітивною групою, часто ставиться після присудка речення; у такому разі перед присудком уживається ввідне *it* (або формальний підмет) (227). Доволі часто інфінітив дієслова *empathize/empathise* вживається в ролі предикатива (228), частини дієслівного складеного присудка з модальними дієсловами (229), а також із дієсловами, що мають модальне значення (230) або означають початок або продовження дії (231):

(225) *To empathize is to set aside our own perception of things and attempt to think the way the other person thinks, or feel the way he feels ... a very different quality to sympathy* (BNC, empathise, 10).

(226) *The ability to empathize, to connect with our own and each other's inner strength, is a necessary part of giving healing massage or even when offering a shoulder to cry on* (BNC, empathise, 5).

(227) *It is easy to empathize with foster parents duped into incubating the cuckoo's eggs* (BNC, empathize, 3).

(228) *They can be written about in such a way that someone else is able to empathize with them* (BNC, empathize, 13).

(229) *The satyāgrahi must empathize with the people he opposes and try to see things from their point of view* (BNC, empathize, 7).

(230) *He tried to empathize with my merital discord* (Twitter, DL).

(231) *But there is a side effect: you start to empathize with the people you are watching* (Gigaom Research, PIE).

Інфінітив дієслова *empathize/empathise* може поставати в ролі додатка до дієслів та прикметників (220, 221), обставини (222, 223, 224), а також означення (232, 233):

(232) *The latest neuroscience research shows that 98 percent of us have the capacity to empathize wired into our brains and, like riding a bike, it's a skill we can learn and develop* (Salon, OTTCSWWNENMTE).

(233) *98% of people have the ability to empathize and step into the shoes of others* (Roman Krznaric, E).

Герундій *empathizing* подібно до іменника реїфікує відповідний стан або комунікативний акт, типовий (234, 235) чи конкретний (236), а також його відсутність (237):

(234) *This is at its most practical in **empathizing** sufficiently to collect useful facts about a person but closing oneself to sympathy; it is at its purest in vanity, basking in awareness from other viewpoints as long as it is of oneself* (BNC, empathizing, 1).

(235) *This should be particularly helpful for the younger counsellor who, if not aware of the potentially vast differences of life expectations between generations, will have difficulty in fully **empathizing** with the attitudes and feelings of older people* (BNC, empathizing, 2).

(236) *They too, spoke enthusiastically about, for example, the opportunities offered by *The Machine Gunners* for emotional empathy with the world of the child versus the world of the adult; the emotional pleasure pupils frequently found in **empathizing** with Billy's relationship with the hawk, and the themes and topics raised by *Kes*; the complex nature of the link between humans and animals offered as a theme in *The Red Pony*; the thematic possibilities of the Irish location of *Across the Barricades* together with its handling of prejudice; and the understanding of allegory and its special features which might be well illustrated by a reading of *Animal Farm** (BNC, empathizing, 6).

(237) *Maybe it's because I don't expect someone to empathize with my situation because they don't understand it, as in **not empathizing** with me, but feeling bad for me* (AbleThrive, SENP).

Герундій виступає в ролі підмета (238), додатка (239), означення (240) та обставини (241).

(238) **Empathizing** *is a quantitative trait involving understanding another's mental state (including their emotion) and responding to this with an appropriate emotion* (NCBI, EWBECDNS).

(239) *Seeing that point of view does not mean agreeing with it or even **empathising** with it: it simply means being able to see what the view is — to look at things from that viewpoint* (BNC, empathizing, 3).

(240) *Another necessary condition for empathizing that has commonly been suggested is that one must first identify an individual with whom one empathizes, variously referred to as one's 'target' or 'protagonist' (even if one does not initiate the process with the intention of **empathizing** with that individual)* (Coplan, EPPP, 150).

(241) *Sometimes I may catch the mood in a bar, say, without **empathizing** with any particular person in the bar – which gives us contagion (seemingly) without empathy* (Decety, EFBTV, 17).

Основною ознакою, що відрізняє інфінітив та герундій у концептуалізації емпатії, є гіпотетичність ситуацій, позначених інфінітивом, протиставлена реальності ситуацій, репрезентованих герундіальними формами.

Отже, за своїм семантичним типом *empathize* є дієсловом стану, що позначає пасивне сприйняття й розумову діяльність (слот ДІА у фреймі понятійного модусу), у якій активна роль належить емпату, що виступає як АГЕНС. Ця лексема не вживається в переносному значенні й не буває частиною фразеологізованих утворень. Щодо функціонального навантаження дієслова *empathize* та його неособових форм у фреймі понятійного модусу концепту аналіз наведених прикладів уможливує виокремлення функцій *повідомлення* та *репрезентації відношень і залежностей*.

Прикметник *empathetic/empathic* заповнює слот ТАКИЙ фрейма понятійного модусу емпатії. Особливості його концептуалізації подані у словникових дефініціях, де він визначається як «той, що належить емпатії, стосується емпатії або характеризується нею» («*of, relating to, or characterized by empathy*») [The American Heritage Dictionary, URL]; «здатний розуміти почуття іншого, що пояснюється можливістю уявити себе на місці іншого» («*able to understand how someone feels because you can imagine what it is like to be them*») [Macmillan Dictionary, URL]. Зауважимо, що з двох варіантів цього прикметника *empathetic* є більш поширеним. У Британському національному корпусі він поданий 28 прикладами у 25 текстах із частотністю 0,28 випадків уживання на 1 мільйон слів, позаяк лексема *empathic* репрезентована 19 прикладами з 11 текстів із частотністю 0,19 випадків на 1 мільйон слів.

У фреймі понятійного модусу концепту лексема *empathetic/empathic* виконує *характеризувальну* (242), (243) та *оцінну* (244), (245) функції з позиції означення:

(242) *By contrast, says Clarke, the poor and working class within those communities have often been more accepting of those 'who would be outcast by the ruling culture — many times to spite the*

white man, but mainly because the conditions of our lives have made us **empathic**' (BNC, empathic, 1).

(243) *Furthermore, it is, I shall argue, no less mistaken to regard experiences, as is sometimes done, as being analogous to «logical states» of certain sophisticated machines; unless such machines are endowed with so many human characteristics (including the capacity of «**empathetic** imagination») that a comparison becomes trivial, and the word «machine» no longer means what it ordinarily means* (BNC, empathetic, 18).

(244) *The process theologian John Cobb can write as follows of the Spirit: 'It is the receptive, **empathetic**, suffering, redemptive, preservative aspect of God, whereas Logos is order, novelty, call, demand, agent, transformer and principle of restlessness'* (BNC, empathetic, 16).

(245) *Similarly, 'Cultural Genocide' is his personal and powerful **empathic** response to the oppression of the Australian aborigines* (BNC, empathic, 16).

Дієприкметник *empathizing/empathising* ад'єктивується, заповнюючи слот ТАКИЙ у фреймі понятійного модусу емпатії, а отже, виконує характеризувальну функцію й виступає у ролі означення:

(246) *A new theory, the **empathizing** and systemizing (E-S) theory, is summarized, which argues two factors are needed to explain the social and nonsocial features of the condition* (NCBI, AEST).

(247) *I would have the same advice for life. Establish an **empathizing** relationship. Mostly, with your eyes, so upon meeting someone they will, from the start, catch something in your eyes that indicates there is empathy* (Indiewire, ADFAMEER).

Прислівник *empathetically/empathically*, утворений від прикметника *empathetic/empathic*, зберігає сему якісної (248, 249) та оцінної (250, 251) характеристик і репрезентує слот ТАК фрейма понятійного модусу емпатії, виступаючи в ролі обставини:

(248) *Little is done without reference to the mother, and the mother, for her part, may **empathically** share the child's feelings, and even know telepathically what the child is doing when out of sight* (BNC, empathically, 2).

(249) *A nurse under stress cannot listen **empathetically** nor respond sensitively* (BNC, *empathetically*, 2).

(250) *To all he gave of himself — warmly, considerately, and **empathically*** (BNC, *empathically*, 1).

(251) *Somewhere, in deepest luxurious hiding, the overgrown Patriarch which first began the pollution of a world would relish **empathetically** all the doings of its kin ...* (BNC, *empathetically*, 3).

Дієприслівник *empathizingly/empathisingly*, який утворюється від ад'єктивованого дієприкметника *empathizing/empathising*, також зберігає сему якісної характеристики і заповнює слот ТАК у фреймі понятійного модусу емпатії, виступаючи в реченні в ролі обставини:

(252) *Earl looked **empathizingly**, over at the forlorn figure than glanced towards Alistair* (Burke, IOB, 149).

(253) *On the one hand, Bardamu looks outwards to the plight of others – to the mother's shame in the eyes of her neighbours and to the mortal danger threatening the daughter – and **empathizingly** threads their voices into his* (Kay, SHOFL, 269).

Наведені граматичні параметри стану – частиномовні репрезентанти понятійного модусу емпатії – відбивають здатність суб'єктів рефлексії конструювати ситуацію в різний спосіб. Іменник *empathy* актуалізує її у вигляді об'єкта осмислення; дієслово *empathize/empathise* – у вигляді розгорнутої сцени; іменник *empathizer/empathiser* висвітлює суб'єкт цієї сцени; іменник *empathizee/empathisee* – її об'єкт; прикметник *empathetic/empathic* та дієприкметник *empathizing/empathising* акцентують поведінкові ознаки суб'єкта емпатії; прислівник *empathetically/empathically* та дієприслівник *empathizing/empathising* надають характеристику емпатійної ситуації.

Епідигматична структура цих лексем відбиває різні способи рефлексивного сприйняття людиною здатності ідентифікувати себе з іншою особою або розуміти її погляди. Як результат, функція втілених у цих одиницях граматичних параметрів стану понятійного модусу концепту ЕМПАТІЯ полягає в систематизації конститутивних ознак його пізнаваної сутності. Формування й когнітивно-семасіологічна інтерпретація

концепту, що наближається до наукового визначення, є результатом цілеспрямованої когнітивної діяльності суб'єкта пізнання й відображає його узагальнений соціокультурний досвід.

Однак у семантиці іменника *empathy* та його дериватів (*empathizer / empathiser, empathizee / empathisee, empathize / empathise, empathetic / empathic, empathizing / empathizing, empathetically / empathically, empathizingly / empathisingly*) спостерігаються численні зсуви щодо прототипового значення на основі розширення, звуження, метафоричних та метонімічних переносів. Результатом цього є семантична модифікація, у процесі якої інформація, що передається цими мовними знаками, концентрується в інших слотах фрейма.

Наприклад, іменник *empathy* може актуалізувати слоти ДІЯ (254), ПАЦІЄНС (255), ТАКИЙ (256), ТАК (257), а семантика дієслова *empathize/empathise* – репрезентувати слоти АГЕНС (258), ПАЦІЄНС (259) та ІНСТРУМЕНТ (260) у результаті зсуву значення:

(254) *And he was **incapable of empathy!*** (BNC, empathy, 32).

(255) *He was a pioneer photographer, inventing and selling the first popular exposure meter, and his natural **empathy** with the countryside **is reflected** in his photographs* (BNC, empathy, 76).

(256) ***Barriers to empathy** are created by some social structures and divisions, such as those of race, religion and class* (BNC, empathy, 115).

(257) *Rose said it **with such empathy** that all criticism was stopped* (BNC, empathy, 13).

(258) *Nevertheless, the ability of the salesperson **to empathise** with the customer and his problem and to react sympathetically **can create** considerable goodwill and help foster long-term relationships* (BNC, empathise, 33).

(259) *He argued that correctionalism 'systematically **interferes with the capacity to empathise** and thus comprehend the subject of enquiry', and consequently increases 'the possibility of 'losing the phenomenon' — reducing it to that which it is not'* (BNC, empathise, 22).

(260) *He uses words like 'empathise' (because he did the Interactive deal), 'supportive' and 'optimistic' when talking about Novell or the USL deal (BNC, empathise, 23).*

Однак наведені семантичні зсуви, згенеровані в актах лінгвокогнітивної діяльності, не призводять до розпаду нормативного зразка, який зберігається в пам'яті індивіда. Це пояснюється тим, що у випадках незначних відхилень від звичного стану концепту реалізується механізм саморегуляції або відновлення стійкості. Завдяки зворотному зв'язку з концептуальною системою людини концепт розпізнає і пригнічує внутрішні зміни своєї структури, повертаючись у попередній стан норми.

Отже, в основі граматичних параметрів стану – конститuentів понятійного модусу – лежить складна концептуальна схема, що характеризується значною варіативністю форм, які актуалізують здатність комунікантів конструювати осмислену емпатійну ситуацію по-різному. Параметри стану реалізують **понятійний атрактор** – домінуючий смисл, що притягує і структурує смисли навколо себе, сприяючи цілісному сприйняттю концепту ЕМПАТІЯ. Процеси розширення і звуження значення лексем, їхніх метафоричних і метонімічних переносів розмивають межі між частиномовними репрезентантами емпатії, не призводячи до внутрішніх змін у структурі концепту.

Систематизувавши складники понятійного модусу, ми змоделивали їх у вигляді сукупності предметного, ідентифікаційного та посесивного фреймів, які структурують емпатію щодо її семантико-граматичних властивостей. *Предметний фрейм*: буттєва квалітативна схема «ЕМПАТІЯ є ТАКА – подієвість, ЕМПАТІЯ є ТАКА – гетерогенність»; буттєва темпоральна схема «ЕМПАТІЯ наявна ТОДІ – хронотопічність»; схема способу буття «ЕМПАТІЯ наявна ТАК – інтелігібельність». *Ідентифікаційний фрейм*: схеми специфікації «ЕМПАТІЯ є специфікатор – засіб комунікації», «ЕМПАТІЯ є специфікатор – умова існування». *Посесивний фрейм*: схема інклюзивності «ЕМПАТІЯ-контейнер МАЄ семантичні і граматичні параметри стану-вміст».

4.2. Дуальний характер образно-аксіологічного модусу

4.2.1. Метафорична концептуалізація. Якщо понятійний модус вербалізованого концепту ЕМПАТІЯ пов'язаний з абстрагуванням від безпосереднього перцептивного та практично-маніпуляційного досвіду, то образно-аксіологічний модус забезпечує зберігання наочної, сенсорної за своїм походженням, картинно-оцінної інформації про емпатійність.

Для формування концептуальної системи людини значну роль відіграє її безпосередній досвід. Фізична взаємодія зі світом, сприйняття об'єктів та їхніх властивостей із допомогою органів чуття, практичне використання цих об'єктів у життєдіяльності – усе це зумовлює появу певних концептуальних структур. Як справедливо зазначають лінгвісти, у буденному житті індивідуум керується не абстрактними символами, а природними категоріями, у яких сконцентровані максимально релевантні для повсякденної свідомості властивості [див.: Краткий словарь когнитивных терминов, 1996, с. 14–15]. Концепти базового рівня (*basic-level concepts*), що займають «серединне» положення в таксономічній ієрархії й найбільш легко засвоюються та використовуються людиною, сприймаються безпосередньо в термінах фізичного досвіду [Lakoff, 1987].

Крім того, людина живе й діє як «наївний користувач» мови. Межа, що розділяє наукові (неспонтанні) і життєві (спонтанні) поняття, виявляється надзвичайно плинною, переходить у реальному ході розвитку з того та іншого боку безліч разів [Выготский, 2006, с. 857]. Зіткнення повсякденних уявлень про мову з науковими поняттями відбувається постійно, у результаті чого у свідомості наївного користувача формується «наївна картина мови», яка відтворюється пофрагментно в лексичних одиницях мови як факт буденної свідомості [Арутюнова, 2000; Воркачѐв, 2004; Кашкин, 2010].

Уявлення наївного користувача мови кристалізуються в багатьох системах міфологем, серед яких виділяються опредмечування (уречевлення) слова і предметного характеру мови – реїфікація слів; уявлення про природний зв'язок слів і речей, які вони означають (семіотична неарбітрарність);

уявлення про дискретність семантики («внутрішня» реїфікація семантики слів-речей) [Кашкин, 2010]. Як результат інтенційні об'єкти моделюються за образом фізичних тіл [Руденко, 1990].

Розуміння досвіду в термінах об'єктів і речовин дозволяє людині виокремлювати частини досвіду й поводитися з ними як з однаковими дискретними сутностями або речовинами. Варто лише ототожнити частини досвіду з об'єктами або речовинами, з'являється можливість покликатися на них, відносити до певних категорій, групувати, визначати кількість – і тим самим міркувати про них [Лакофф, 2004, с. 49].

Така побутова філософія мови є елементом суспільної свідомості й розділяється практично всіма членами соціуму. По суті, вона є колективним несвідомим, точніше не до кінця експліцитно усвідомленим. Наївна картина мови є засобом «упакування» знання в прототипи, формули, схеми дій, вона метафорична за способом репрезентації, оскільки мовна свідомість опредмечує абстрактні сутності з допомогою метафор.

У цьому аспекті емпатія не є винятком. Цілком закономірно, що подібно до інших інтенційних об'єктів вона підлягає когнітивній операції реїфікації, тобто моделюється наївним користувачем (який не здійснює цілеспрямованих рефлексій над емпатією) як фізичне тіло або фізична маса. За такої умови у фокусі уваги виявляються не процесуальні властивості, а характеристика відповідної комунікативної дії або діяльності, а емпатія бере в них участь як фізична субстанція (див. таблицю 4.1).

Таблиця 4.1

I	II
Дія →	Реїфікований об'єкт
<i>He empathized me on the situation</i>	<i>He gave me an empathy word on the situation</i>
<i>I was empathized by her over the phone</i>	<i>I got an empathy call from her</i>
Діяльність →	Реїфікована маса
<i>He empathized with poor people</i>	<i>He gave poor people some empathy</i>
<i>I was empathized by community</i>	<i>I got some empathy from community</i>

Семантичний ефект, що спостерігається в прикладах I, можна розглядати як дію в термінах Агенса, який впливає на Пацієнса, де дієслово *empathize* репрезентує цю дію й несе ключове поняття впливу. У конструкціях прикладів II пропозиції реконцептуалізуються через фокусне перенесення уваги з Агенса як джерела дії на Пацієнса як мету дії, а віддієслівний іменник *empathy* актуалізує фокус пропозицій у вигляді об'єкта або маси. Крім того, до парадигми «діє-об'єктної» реконцептуалізації включається ще один важливий учасник – Інструмент.

В агентивно-пацієнтальній концептуалізації не лише Агенс впливає на Пацієнса, а й Пацієнс може діяти незалежно від Агенса. Корелятивно, під впливом реїфікативної реконцептуалізації, не лише Агенс може надати Пацієнсу реїфікований об'єкт, а й Пацієнс може його мати або брати незалежно від Агенса. Прикладом цього є дієслова *have* та *take*, використовувані у словосполученнях із віддієслівним іменником *empathy*, який виступає як Інструмент:

(261) *It is our communion with God that enables us to have empathy, kindness, intimacy and identification with others, which flow forth from us like rivers in an oasis* (BNC, empathy, 41).

(262) *We need to take empathy out of the realm of psychology and not only into everyday relations but also into culture* (Independent, EMTUOWNTWITSLSPRK).

Крім можливості бути наданою або взятою, реїфікована емпатія підпорядкована багатьом іншим маніпуляціям у свідомості людини, асоційованим із фізичним перенесенням у просторі як маси або об'єкта: бути поверненою (263), обмінною (264) тощо. Водночас як виділений і обмежений у своїй сфері об'єкт вона підлягає когнітивному процесу плюралізації, про що свідчить наявність у іменника *empathy* граматичної категорії числа (*empathy/empathies*) (265):

(263) *Recently I have experienced a return of empathy and resonance and subsequently an improved ability to function more normally in relationships with less anxiety* (MDJunction, SAE).

(264) *In a society full of blame, shame, and moralistic judgment, it takes practice to carve out an exchange of empathy* (Twisted Trunk Yoga, ILEFMD).

(265) *These are fragile empathies, too important to be either romanticized or ignored»* (BNC, *empathies*, 1).

Однак необхідно зауважити, що метафорична реїфікація емпатії має певні обмеження. Наприклад, реконцептуалізовану як об'єкт емпатію можна брати або давати (див. табл. 1), але на неї не поширюються інші дії, характерні для фізичних об'єктів: у нашому ряді прикладів лексикалізації емпатії немає виразів на кшталт *to throw empathy, to push empathy, to thrust empathy* тощо.

Наведений матеріал підтверджує думку про те, що лише в умовах реїфікації непередметних сутностей досягається можливість сфокусувати увагу на ознаці, зробивши саме її предметом розгляду [Кубрякова, 1997; Langaker, 1991]. Концептуалізація реїфікованого іменника *empathy* призводить до уявлення певної сцени у вигляді єдиного, одномоментного, виділеного й дискретного об'єкта сприйняття. Суть цього процесу полягає в тому, що емпатія має певне розташування в просторі, може його змінювати, водночас взаємодіючи з іншими об'єктами, впливаючи на них (або інші об'єкти можуть впливати на емпатію), зокрема шляхом прямого фізичного контакту.

Підґрунтям такого осмислення емпатії постають орієнтаційні, онтологічні та структурні метафори, що вриваються в пам'ять, легкі у використанні і сприяють креативній уяві. Невичерпну концептуальну метафоричність процесів реїфікації

й персоніфікації емпатії ми пов'язуємо з її рефлексивним трактуванням, яке також є досить метафоричним. Для ілюстрації цієї думки наведемо декілька словникових визначень емпатії: «*ability to sense and understand someone else's feelings as if they were one's own (Greek **empathia**)*» [Collins, 2008, с. 275-276]; «*the ability to identify with or understand the perspective, experiences, or motivations of another individual and to comprehend and share another individual's emotional state*» [The American Heritage Dictionary, URL]. Тут ми вбачаємо яскраву реалізацію структурної метафори, що базується на використанні елемента з багатою структурою тілесного досвіду (нашого тіла) як сфери-джерела (*source domain*) для розуміння іншого (*target domain*).

Дефініції «*the power of projecting one's personality into, and so fully understanding the object of contemplation*» [The Oxford English Dictionary, 1989, с. 30]; «*the power to enter into the feeling or spirit of others*» [New Webster's, 1993, с. 309]; «*the projection of one's own feelings or thoughts onto something else, such as an object in a work of art or a character in a novel or film*» [The American Heritage Dictionary, URL] характеризуються поєднанням орієнтаційної метафори (розуміння іншого завдяки просторовому напрямку INTO/ONTO, у якому рухається особистість) та онтологічної метафори (концептуалізації індивідуальності людини, її почуттів і думок у термінах фізичних сутностей, які можна проектувати). Отже, ми припускаємо певну відповідність між повсюдністю метафори в дискурсі та метафоричністю семантичного значення.

Для підтвердження цього припущення ми проаналізували всі контексти використання лексеми *empathy* в BNC, виявляючи її метафоричність і частотність, із якою вона використовується в метафоричних контекстах. У процесі аналізу ми послуговувалися «процедурою ідентифікації метафори» (*metaphor identification procedure (MIP)*), запропонованою групою дослідників Praggeljaz Group Вільного університету Амстердаму під керівництвом Г. Стейна. В основу процедури покладено експліцитний метод визначення метафори в тексті, який складається з чотириступінчастого лінгвістичного аналізу:

1. Прочитайте текст.
2. Визначте лексичні одиниці, що складають цей текст.

а) Для кожної лексичної одиниці визначте контекстуальне значення.

б) Визначте, чи має кожна одиниця сучасне базове значення.

в) Якщо лексична одиниця має більш конкретне базове значення, визначте, чи відрізняється контекстуальне значення від базового і чи може воно бути виведене порівнянням із базовим значенням.

3. У разі ствердної відповіді відмітьте лексичну одиницю як лінгвістичну метафору [Pragglejaz Group, 2007].

Необхідно відмітити, що в нашому дослідженні ми не ставили собі за мету визначити всі лінгвістичні метафори речення, у якому використане слово *empathy*, а лише ті, що пов'язані з концептуалізацією поняття «емпатія». Для визначення базового й контекстуального значень мінімальної лексичної одиниці аналізу були використані електронні тлумачні словники The American Heritage Dictionary, Longman Dictionary of Contemporary English та MacMillan Dictionary (вони є новітніми прикладами тлумачних словників, лексична база яких постійно оновлюється).

Розглянемо приклад використання процедури ідентифікації метафори (MIP):

1. Прочитайте текст (у нашому випадку речення з BNC).

Always a masterpiece of criticism, empathy (BNC, *empathy*, 2).

2. Визначте лексичні одиниці, що складають цей текст.

На цьому етапі дослідження були розглянуті лексичні одиниці, пов'язані з лексемою *empathy: a masterpiece of*.

3. Для цих одиниць із допомогою вищенаведених словників були знайдені контекстуальне й базове значення.

4. Використання процедури ідентифікації метафори дозволило виділити метафоричну одиницю *a masterpiece*, яка має контекстуальне значення, відмінне від базового:

Таблиця 4.2

ЛО	Базове значення	Контекстуальне значення
Masterpiece (n)	An outstanding work of art or craft	Something superlative of its kind

За результатами дослідження з 269 прикладів використання лексеми *empathy* в BNC у 174 контекстах було виявлено її метафоричну концептуалізацію (65 %). По-перше, це підтверджує ідею Лакоффа та Джонсона про метафоричність концептуальної системи людини: «most of our ordinary conceptual system is metaphorical in nature» [Lakoff, 1980, с. 4]. По-друге, цей факт наводить на думку про відсутність конфлікту між конвенційною (нерефлексивною) та науковою (рефлексивною) концептуалізаціями емпатії, а отже, відсутність невідповідності між репрезентацією емпатії в «наївній картині світу» та її семантичним значенням.

Аналіз реїфікованої емпатії в англomовному дискурсі надає уявлення про багатство конвенційного емпатійного мислення, метафоричного за своєю суттю. Корелятивно наукове осмислення емпатії впливає на перебіг емпатійної комунікації, актуалізуючись в окремих лексичних одиницях англійської мови. Наведені висновки сприяють теорії матеріальної когнітивної семантики (*embodied cognitive semantics*) та узгоджуються з ідеєю про те, що люди думають метафорично, використовуючи метафоричну мову.

4.2.2. Параметри порядку метафоризації емпатії

Метафора має синергетичну природу. Дослідники підкреслюють неможливість зведення метафоричних смислів до окремих компонентів метафори. У цьому вбачається її динамічно-відкритий характер завдяки тому, що в метафорі співіснують місця, що «випромінюють інтенсивне світло й охоплені темрявою», завдяки чому подовжується «рука інтелекту» й розкривається прив'язаність до глибинних пластів мислення й буття людини [Ортега-и-Гассет, 1990; Кассирер, 1990].

Треба відмітити особливості метафоричної концептуалізації емпатії, які набувають принципової значущості для розуміння її ролі у функціонуванні образно-аксіологічного модусу як джерела внутрішньої синергії концепту:

– недискретність і внутрішня суперечливість, пов'язана з непередбачуваністю й необмеженою множинністю смислів, а також зв'язком із візуальними зображеннями й образами;

– дифузність і смислова неоднозначність, завдяки чому в оточенні образно-аксіологічного модусу створюється поле сильної напруги. Ця властивість неодноразово підкреслюється лінгвістами, які цілком слушно зазначають, що метафора є занадто невизначеною й семантично дифузною, відображає суперечливість вражень, відчуттів та почуттів, у ній криється неправда й істина, «ні» і «так» [Арутюнова, 1990, с. 9–18];

– випадковість асоціацій і зв'язків, які є підґрунтям образно-аксіологічного модусу і породжують досить об'ємні дисипативні смислові структури, постаючи джерелом ентропії. Відсутність жорстких закономірностей метафоричних значень іноді пояснюється непередбачуваністю їхньої появи, у результаті чого вони мають більшу силу порівняно з логічними зв'язками.

Детальний аналіз прикладів уможливив виокремлення низки змінних **параметрів порядку**, що визначають напрями розвитку метафоричної концептуалізації емпатії, керуючи її функціонуванням:

1) спеціальність (певне просторове розташування щодо інших об'єктів):

(266) *Henry Blake experimentally proved the existence of **empathy between horses** through using pairs of closely bonded horses who were mentally and emotionally close to each other; and he discovered that horses could communicate with some horses through empathy, but not with others* (BNC, empathy, 26).

(267) *The thin bridge of **empathy between two professional people** was abruptly dashed away* (BNC, empathy, 86).

(268) *By thinking both sides of the interface **between empathy and morality**, one shifts **empathy close to morality** without making it the foundation or source of morality* (Agosta, ROEREICOP, 41).

(269) *What's happening when you notice less **empathy around you?*** (Elevate Associates, WHWYNLEAY).

У наведених прикладах лексеми *between*, *close to*, *around* вербалізують *спеціальність* як параметр порядку метафоричної концептуалізації емпатії;

2) дискретність (позначення точно окресленого у своїй сфері об'єкта):

(270) *In other words, statutory interventions, whether or not they were justified on legal grounds, needed to be located in a moral and human **framework of compassion, care, and empathy*** (BNC, empathy, 38).

(271) ***Empathy of course does have limits*** (BNC, empathy, 60).

(272) *The building **blocks of empathy, mindfulness and compassion: paving the way with relational frame theory*** (Eric Morris, BBOEMACPWWRFT).

(273) *The identification with the other in the **frame of empathy** is not without problems* (Rivistacomprendre.org, SOEFDOSAM).

Лексеми *framework, limits, blocks, frame* актуалізують параметр порядку *дискретність*;

3) дименсіальність (наявність розмірів, вимірність):

(274) *She had **a great empathy** with animals and vast enthusiasm for what she did* (BNC, empathy, 198).

(275) *Conversely, a more positive balance of interpersonal relationships and greater religious involvement among older adults conceals about 20 percent of **the size of the age-empathy*** (Scholar.unh, PASLBAASE).

(276) *Cognitive and psychodynamic psychologists who study **empathy** have focused on its psychological **dimensions** rather than on brain mechanisms* (MIT Press Scholarship Online, EPICAADANB).

(277) *The development of a multidimensional individual difference **measure of empathy** is described* (The University of Texas at Austin, MATIDIE).

Лексеми *great, the size, dimensions, measure* вербалізують *дименсіальність*;

4) перцептивність (можливість фізичного сприйняття людиною):

(278) *Joe Moss ('A likeable chap with an enormous knowledge of rock music' — Dave McCullouch) took the band to Rough Trade where a much greater **empathy seemed apparent*** (BNC, empathy, 42).

(279) *Perhaps even **radiating some protective aroma of brood empathy** around herself?* (BNC, empathy, 142).

(280) *A study of Dutch psychopathic criminals found they were able to **experience empathy** when they consciously attempted to **feel** it* (Livescience, CPFET).

(281) *StreetSauce: **taste** interaction and **empathy** with homeless people* (Academia, STIAEWHP).

Лексеми *apparent, radiating, experience, feel, taste* репрезентують *перцептивність* як параметр порядку метафоричної концептуалізації.

У результаті аналізу наведених параметрів порядку ми стикаємося з епістемологічною універсалією, яка стверджує, що пізнання легше здійснюється, якщо його предмети дискретні, конкретні, прості й чітко виділені. До того ж, ними можна легко маніпулювати. Наївні користувачі мови формують не лише уявлення про емпатію як реіфікований об'єкт, а і про її функціональне призначення. Це уможливило виділення низки функціональних складників параметрів порядку, поєднаних зі *спеціальністю, дискретністю, дименсіальністю й перцептивністю* гіпогіперонімічними зв'язками.

Так, **спеціальність** є гіперонімом складника **спеціальна трансференція** (переміщення в просторі – як активне (282, 283), так і пасивне (284, 285)), який може включати наближення або віддалення:

(282) *Not only is the destructiveness of addictive disease replaced by the creativity of recovery but the progressive **return of spiritual values** such as faith, hope, love, trust, honesty, forgiveness, **empathy**, gratitude and the return of child-like innocence in the appreciation of the beauty of the world, make recovery synonymous with the treasure of life itself* (BNC, empathy, 190).

(283) *The thin bridge of **empathy** between two professional people **abruptly dashed away*** (BNC, empathy, 86).

(284) *Not just truth-telling, but sincerity; not just intelligibility, but **empathy**; these are values which ought **to be taken on board*** (BNC, empathy, 182).

(285) *Expressive touch, she quotes, is used to enhance verbal communication in **conveying empathy**, trust, reassurance, security and the proximity of another person, and she goes on to quote several authors who have examined the effects of tactile language in a variety of health care settings — with the elderly, with the*

terminally ill, with people in pain, with anxious people and during labour (BNC, empathy, 55).

У наведених прикладах лексеми *conveying, return of*, а також словосполучення *to be taken on board, abruptly dashed away* актуалізують функціональний конститuent *спациальна трансференція*.

Складник **дискретність** є гіперонімом конститuenta **демонстративність**:

(286) *Show empathy* by saying you understand how the other person feels and can see things from their point of view (BNC, empathy, 64).

(287) *The important thing is to demonstrate empathy, not just to feel it* (BNC, empathy, 69).

(288) *Showing empathy* to others is a sign selflessness and compassion (Synonym, 3CTTSE).

(289) *Such crying is not a true display of empathy* (PsychCentral, HCDE).

Лексеми *show, to demonstrate, showing, display* вербалізують *демонстративність* як складник *дискретності*.

Дискретність також включає **посесивність** (емпатію можна мати в наявності, присвоювати, брати, віддавати, втрачати або нею ділитися):

(290) *Emotional awareness, ie being open about feelings and having empathy* for how other people are feeling (BNC, empathy, 65).

(291) *He was not only an outstanding golfer, but was one of those rare breed of men possessing the gift of total empathy* with all who came into contact with him (BNC, empathy, 186).

(292) *Hoffman's face has never been very expressive (sometimes his rabbit stare makes me think that the great Maureen Stapleton has spawned an emotionally retarded.son), but he has always been able to get our empathy* (BNC, empathy, 91).

(293) *Having the insight and ability to share his or her own experiences, thoughts and feelings in a professional and personal manner that gives empathy* and hope (BNC, empathy, 192).

(294) *But if you prevaricate and say, 'I can't comment on this because I'm an officer of the Council,' then they think, 'Oh, God, you know, what sort of person am I talking to?' and you lose all*

your empathy and all the sympathy of the listeners, which is what you're after (BNC, empathy, 267).

(295) *ASAP emphasizes Freirian principles of experiential learning, dialogue, **sharing their** own lives, **empathy**, critical thinking and social action* (BNC, empathy, 171).

(296) *They **share a natural empathy** with the concerns of that class which, as we have noted, may not be redistribution towards the less well off* (BNC, empathy, 215).

Дієслова *to have, having, possessing, to get, gives, lose, sharing, share* є репрезентантами функціонального конституента *посесивність*.

Гіпонімом **дискретності** є також **нумеральність** (злічуваність):

(297) ***The first level of empathy** is when individuals understand how other individuals feel and think and put themselves in their place. This is the particular kind of empathy that stems from the recognition of belongingness to the same community. **The second level of empathy** is different from the empathy aroused on the first level* (Communication in Crisis, TAE).

(298) *I feel that this is reflected not just in the increased knowledge of the students but also in a change of attitude and **a few greater degrees of empathy*** (BNC, empathy, 1).

(299) *The only way you could **count empathy** is counting the single glows and then also when you get an empathy point* (Trickster, SE).

Лексеми *the first, the second, a few, count* є репрезентантами *нумеральності*.

Дискретність включає **інструментальність** (емпатію можна використовувати як інструмент):

(300) *Failing this, nurses can help by **using empathy**, ingenuity and miming* (BNC, empathy, 63).

(301) *To start **using empathy** more effectively, consider the following* (MindTools, EAW).

(302) *Convention, technique, and an **empathy** with the popular mind all went into the perfecting of the Chaplin act and it was these things **that enabled** him to become Sennet's most accomplished pupil and which allowed him to create the cinema's most appealing and most universal symbol* (BNC, empathy, 140).

(303) *It was developed by reviewing other available **empathy instruments** (Midss, TEQ).*

У наведених прикладах лексеми *using, enabled, instruments* демонструють складник *інструментальність*.

Артефактність (емпатію можна штучно створювати, у результаті чого вона постає продуктом людської діяльності) також вважаємо гіпонімом **дискретності**:

(304) *He prefers the charcoal drawing to the full garish canvas, and this is why, I think, the songs work so well, because, as we listen, individual responses suggest themselves to a line, or a turn of phrase, which by inference, **creates a greater sense of empathy** and involvement for the listener (BNC, empathy, 157).*

(305) *The general issue of reconciling with his academic interests, the feeling of social commitment to an underprivileged group with whom the researcher **has built up a strong feeling of empathy** are discussed by Labov (1982b); this discussion forms a preliminary to his account of the use made of linguistic evidence by the defendants in the famous Black English Trial in Michigan (BNC, empathy, 178).*

(306) *The beauty of working on location is that so much is experienced, there is the constant interaction with the people and environment, and a constant stream of information filters into the subconscious and **builds up an intuitive feeling and empathy** for the country, culture and language, which ultimately influenced my drawings (BNC, empathy, 185).*

Дієслова *creates, has built up, builds up* актуалізують *артефактність*.

Конституент **дименсіальність** є гіперонімом складника **дименсіальна альтерація** (зміна розмірів – як активна (307, 308), так і пасивна (309, 310):

(307) *Instead a special sort of **empathy grows** (BNC, empathy, 155).*

(308) *It concludes that the reorientation will require strong public support for energy efficiency, appropriate action, a willingness and ability to introduce new technology on a wide scale, and **a widening empathy** with environmental concerns» (BNC, empathy, 237).*

(309) *The question is one of how to extend human empathy* (BNC, empathy, 16).

(310) *This is done methodically, with elaborate cross referencing, but nevertheless fragments Einstein's personal history and diminishes the reader's empathy* (BNC, empathy, 73).

Дієслова *to extend, diminishes, grows, widening* репрезентують функціональний конститuent *дименсіальна альтерація*.

Складник **перцептивність** є гіперонімом конститuenta **дескриптивність**:

(311) *Empathy is described in various ways and Burnard (1987a) discussing its use in psychiatric nursing quotes Carl Rogers' definition as 'a process of entering into the perceptual world of another person'* (BNC, empathy, 57).

(312) *In his critical review of La Conspiration in 1938, Sartre described this lack of empathy between Nizan and the characters portrayed in his novel as a fundamental failing symptomatic of the impossibility of reconciling communist ideology with the artistic demands of the novel* (BNC, empathy, 179).

(313) *The aim of this review is to describe the concept of empathy and emotional intelligence, compare it to other similar concepts and clarify their importance as vital parts of effective social functioning* (International Journal of Caring Sciences, ЕАЕІWІІRА).

У наведених прикладах *дескриптивність* актуалізована дієсловами *is described, described, to describe*.

Гіпонімом **перцептивності** є також конститuent **компаративність** (емпатію можна порівнювати з чимось):

(314) *In a later article, Burnard (1988) compares empathy and sympathy* (BNC, empathy, 58).

(315) *Analysis, logic, thought processes, discussion compared to empathy, rapport, emotions, agreement* (BNC, empathy, 111).

(316) *The study was conducted on a group of 12 lay counsellors and 12 professionals in order to compare the empathy of the two groups* (NCBI, EIPATLCC).

Дієслова *compares, compared, to compare* у прикладах актуалізують *компаративність*.

Поряд із реїфікацією іншим параметром порядку метафоричної концептуалізації емпатії в наївній картині світу є уособлення або **персоніфікація** (уподібнення живій істоті). У

цьому випадку емпатія набуває антропоморфних ознак і здатна виконувати певні дії, наприклад:

1) існувати:

(317) *They will no doubt be helped in making this decision by counselling itself, and the **empathy that should exist** between counsellor and counselee* (BNC, empathy, 103);

2) приходити:

(318) *If we are just with the horse in an easy fashion, **empathy comes more easily*** (BNC, empathy, 25);

3) допомагати:

(319) *Despite the essential superficiality of much of this contact, the traditional **empathy** between the nations **has assisted** the Japanese to be on good terms with a regime whose political ideology is the antithesis of their own* (BNC, empathy, 161);

4) творити:

(320) *His **empathy** with the childhood world of romance and humour **creates** instantly absorbing scenes, intricate but never over-ornate. they perfectly complement the text and are resonant with neo-romantic traits, notably the twisting paths that take the eye into this other world, with pleasing and imaginative effect* (BNC, empathy, 165);

5) вимагати:

(321) *Counselling requires varied skills, and counsellors need to be able to empathise with people (which is not the same as sympathizing – **empathy requires** seeing the world from another person's point of view without judgement or criticism) and to accept their clients by suspending judgement so that people feel valued* (BNC, empathy, 162);

6) призводить до чогось:

(322) *This cultural **empathy** inevitably **leads to** a fusion of individual expression and tradition that is far more pronounced than that found in any other category of oriental rug* (BNC, empathy, 164).

(323) *His revolutionary vision and **empathy** with the oppressed peoples of the world **led to** his involvement in social movements in the United States, Britain, Africa and the Caribbean* (BNC, empathy, 196);

7) впливати позитивно або негативно:

(324) *His extreme **empathy coloured** his behaviour and **made him a heady, if unpredictable companion*** (BNC, empathy, 40).

(325) ***Empathy** with the sadness they must feel about the problems they are facing with their child, particularly stressing the lack of a happy relationship, **can facilitate a change in attitude*** (BNC, empathy, 131).

(326) *Convention, technique, and an **empathy** with the popular mind all **went into the perfecting** of the Chaplin act and it was these things that **enabled him to become** Sennett's most accomplished pupil and which allowed him to create the cinema's most appealing and most universal symbol* (BNC, empathy, 140);

8) бути другом:

(327) *John relies on his television and his **empathy machine for company*** (BNC, empathy, 258).

Отже, параметрами порядку, що набувають принципової значущості для розуміння функціонування метафоричної концептуалізації емпатії, у згорнутому форматі є: *спеціальність, дискретність, дименсіальність, перцептивність і персоніфікація*. У розгорнутому форматі – це функціональні конституенти *спеціальна трансференція, демонстративність, посесивність, нумеральність, інструментальність, артефактність, дименсіальна альтерація, дескриптивність, компаративність та персоніфікація*. Наведені параметри порядку характеризуються дифузністю і необмеженою множинністю смислів, створюючи внутрішню синергетичність концепту ЕМПАТІЯ.

Систематизувавши складники метафоричної концептуалізації, ми змоделювали їх у вигляді сукупності предметного, компаративного, посесивного та акціонального фреймів, які структурують емпатію щодо її властивостей та функцій. *Предметний фрейм*: буттєві квалітативні схеми «ЕМПАТІЯ є ТАКА – дискретність, «ЕМПАТІЯ є ТАКА – дименсіальність»; буттєва локативна схема «ЕМПАТІЯ наявна ТАМ – спеціальність»; схема способу буття «ЕМПАТІЯ наявна ТАК – перцептивність». *Компаративний фрейм*: схема подібності або метафори «ЕМПАТІЯ є начебто – персоніфікація». *Посесивний фрейм*: схема власності «ЛЮДИНА (власник) має ЕМПАТІЯ (власність) –

посесивність». *Акціональний фрейм*: схеми стану/процесу «ЕМПАТІЯ діє – спеціальна трансференція», «ЕМПАТІЯ діє – дименсіальна альтерація»; схеми контактної дії «ЛЮДИНА (агенс) діє на пацієнс (ЕМПАТІЯ) – спеціальна трансференція», «ЛЮДИНА (агенс) діє на пацієнс (ЕМПАТІЯ) – дименсіальна альтерація», «ЛЮДИНА (агенс) діє на пацієнс (ЕМПАТІЯ) – демонстративність», «ЛЮДИНА (агенс) діє на пацієнс (ЕМПАТІЯ) – нумеральність», «ЛЮДИНА (агенс) діє на пацієнс (ЕМПАТІЯ) – інструментальність», «ЛЮДИНА (агенс) діє на пацієнс (ЕМПАТІЯ) – артефактність», «ЛЮДИНА (агенс) діє на пацієнс (ЕМПАТІЯ) – дескриптивність», «ЛЮДИНА (агенс) діє на пацієнс (ЕМПАТІЯ) – компаративність».

Необхідно підкреслити, що синергетичний потенціал фреймової концептуалізації емпатії створюється насамперед самим механізмом створення метафор на ґрунті певних дифузних асоціативних зв'язків. Цей механізм забезпечує сприйняття метафоричності емпатії в етнокультурному просторі, а також її доступність для носіїв мови, які опанували необхідний мінімум «живого», нерелексивного знання. Дослідження процесу розгортання синергетичного потенціалу метафоричних значень емпатії в когнітивно-дискурсивному просторі є, безумовно, важливим для всебічного аналізу функціонування концепту. Метафоричність має оптимальні якості для створення потужного смислового поля, у якому взаємодіють одиниці з різною енергетичною валентністю. Досить складно прогнозувати вектори «смилових зигзагів» розвитку метафор, що функціонують як складні одиниці смислородження в незамкненому, нелінійному просторі дискурсу. Механізми метафоричного «зчеплення» взаємодіють між собою, актуалізуючи різноглибинні змістові пласти і створюючи багаторазове смислове підсилення.

4.2.3. Оцінна концептуалізація. Всебічний аналіз концепту неможливий без його розгляду крізь призму аксіології (науки про цінності та їхній зв'язок з особистістю людини, соціальними й культурними чинниками). Реїфіковано-персоніфікована сутність емпатійності передбачає варіативність оцінних смислів слотів *empathy*, *empathizer* та *empathizee* образно-аксіологічного

модусу концепту ЕМПАТІЯ, актуалізованих у мінімальних контекстах різних типів. Аксиологічна концептуалізація емпатії демонструє образність, експресивність та стилістичну розмаїтість, а дослідження взаємозв'язку емпатії й оцінки уможливорює диференціацію типів взаємодії емпата й емпатанта.

Серед оцінок, що ґрунтуються на подібній взаємодії, дослідники справедливо виділяють психологічну, естетичну, етичну й телеологічну [Арутюнова, 1988, с. 75]. Естетична оцінка не є актуальною для емпатійної взаємодії, тому ми виокремлюємо *психологічний, етичний і телеологічний* параметри порядку аксиологічної концептуалізації емпатії у згорнутому форматі. Ці складники характеризуються поняттями «добре – погано», які є неодмінними структурними компонентами будь-яких оцінних висловлювань. Позитивність і негативність є двома незалежними системами аксиологічних координат емпатійних сегментів буття. У розгорнутому форматі вони актуалізують психологічний, етичний і телеологічний конституенти у форматі «позитивна оцінка – негативна оцінка».

Психологічна оцінка входить до групи сенсорних [Арутюнова, 1988]. У когорті психологічних (коли емпатійність пов'язана з певними відчуттями й переживаннями індивіда) можна виділити позитивні (328, 329) або негативні (330) емоційні оцінки слота *empathy*, що містять у собі експресивний та/або афективний компоненти, а також інтелектуальні оцінки, в яких наявна емоційна оцінність (331, 332, 333), зокрема негативна (334, 335, 336).

(328) *Neither had proper historic context to even remotely see it coming, and it dawned on me that Selma director Ava DuVernay's brilliant empathy managed to grip youth with an educational shoulder shake while making them care profoundly in a blip of a nanosecond* (ShapingYouth.org, SMPOES).

(329) *'Well done, Annie,' she said. 'Terrific empathy.'* (Hedges, JHKHW, 26).

(330) *I looked out of the wind-shaken carriage, where people were moaning and cursing and making vows to start going by bus, or take the car next time, or buy a car, or learn to drive ... looked out through the rain-spattered sheets of glass, watching the cold January day leach out of the grey skies above the drenched city, and*

witnessed the rain fall upon the tramped-on, pissed-on, shat-on grass of the narrow path in the scrubby field with a feeling of **wry but nevertheless wretched empathy** (BNC, empathy, 180).

(331) *He begins to read, beautifully, lyrically, with **heartfelt empathy**, a poem by Wole Soyinka in which the poet tried to rent a room in London in the 1950s, and the landlords on the telephone ask him just precisely how black he is* (BNC, empathy, 3).

(332) *Plus a **powerful empathy** with the plight of the peoples of Hong Kong* (BNC, empathy, 9).

(333) *She was accompanied by the augmented Northern Sinfonia, conducted by Richard Bonyng, whose **empathy** with his wife's interpretations is **legendary*** (BNC, empathy, 7).

(334) *In both, the identification with music that attempts to express any part of this vast area tends to be one of **self-deceiving empathy*** (BNC, empathy, 8).

(335) *He finds that he has to have his full concentration on his walk in order to match Iain's **stumbling, neurotic empathy*** (BNC, empathy, 80).

(336) *As I dragged myself back to the Duck and Forceps, I suddenly felt a **strange empathy** with the great Mike Channon* (BNC, empathy, 177).

У наведених прикладах лексеми *brilliant, terrific, heartfelt, powerful, legendary* актуалізують позитивну психологічну оцінку емпатії, а лексеми *wry, wretched, self-deceiving, stumbling, neurotic, strange* – негативну.

Слот *empathizer* фрейма образно-аксіологічного модусу також актуалізує сему позитивної психологічної оцінки, причому інтенсифікувальні модифікатори підсилюють його інгерентну позитивну оцінність (337). Зазначимо, що з лексемою *empathizer (empathiser)* не сполучаються прикметники із семою негативної психологічної оцінки (не було виявлено жодного прикладу в нашому корпусі). Виняток становлять контексти із семою надмірності прояву характеризувальної функції емпата (338):

(337) *Maybe since I'm also a **strong empathizer**, I just don't have the processing power to systematize everything that crosses my path* (TypologyCentral, EOS).

(338) *When the world hurts: inside the mind and life of a highly sensitive (recovering) **over-empathizer*** (The Julie Obradovic Blog, WWHIMALOHSROE).

Результати аналізу емпіричного матеріалу дозволяють нам припустити, що психологічний конститuent образно-аксіологічного модусу концепту ЕМПАТІЯ охоплює весь спектр оцінних значень, від позитивних до негативних, тому в розгорнутому форматі він характеризується *позитивним і негативним психологічними параметрами порядку*. Це дозволяє зробити висновок про те, що позитивна психологічна оцінка не є неодмінним атрибутом емпатії.

Оцінка мотивів людини, що емпатує, є **етичною**, причому вона входить до когорти абсолютних [Арутюнова, 1988]. Дані нашого корпусу фактичного матеріалу свідчать про те, що лексеми, які актуалізують етичну оцінку (коли емпатійність пов'язана з нормою поведінки) і сполучаються з іменниками *empathy* та *empathizer/empathizer*, репрезентують здебільшого позитивну оцінку (*natural, potential, moral, human, traditional, ethical, driving motivation, great*):

(339) *She has never cared for a disabled person before, but there is a **natural love and empathy** between them: she hugs Elaine a lot and they are very close* (BNC, empathy, 6).

(340) *The point made earlier about the **potential empathy** of the sexual outcast is here made in reverse — about a community in relation to him or her* (BNC, empathy, 12).

(341) *In other words, statutory interventions, whether or not they were justified on legal grounds, needed to be located in a **moral and human** framework of compassion, care, and **empathy*** (BNC, empathy, 38).

(342) *Despite the essential superficiality of much of this contact, the **traditional empathy** between the nations has assisted the Japanese to be on good terms with a regime whose political ideology is the antithesis of their own* (BNC, empathy, 161).

(343) ***Empathy** for other species is the key to **ethical** wildlife photography* (The Wildlife Watch Binocular, EFOSIKTEWP).

(344) *Thus, **empathy** is often conceived as a **driving motivation** of **moral** behavior and justice, and, as such, everyone would think that it should be cultivated* (Taylor & Francis Online, EJAMB).

(345) *Bring to Christ your every sorrow and sin, frustration and failure. He is the **great empathizer*** (The Harvester Mission, GE).

Отже, у розгорнутому форматі аксіологічна концептуалізація емпатії репрезентована *позитивним етичним параметром порядку*, який дає нам можливість припустити, що негативна етична оцінка не є атрибутом емпатії.

Прикметники позитивної етичної оцінки, які є характерними модифікаторами слота *empathy* фрейма образно-аксіологічного модусу, часто демонструють тісний зв'язок із бенефактивною оцінкою (оцінкою користі відповідного процесу). Бенефактивна оцінка каузально спрямована на досягнення позитивного ефекту в певній сфері і перебуває в контрарних відношеннях зі шкідливим (антонімія «корисний» – «шкідливий», «приносити користь – шкодити») [Арутюнова, 1988].

Одним із видів бенефактивної оцінки є **телеологічна**. Телеологічна оцінка відображає доцільність, ефективність, раціоналістичність оцінюваного явища й пов'язана із практичною діяльністю людини [там само]. Часто вона є оцінкою наслідків емпатії (346). Зв'язок із каузальними відношеннями забезпечує цьому типу оцінки дескриптивний зміст, що відрізняє її від психологічної та етичної оцінок. Найбільш поширеним підґрунтям телеологічної оцінки є емпат (347) та емпатант (348), а також науково виділені типи емпатії (349, 350):

(346) *The **success** of the Ahlbergs' working relationship must have a lot to do with their long and happy marriage. In spite of apparently incompatible personalities — she is small and shy, he is large and does most of the talking — they have an **empathy which is essential to the way they work**, a persistent mutual pestering* (BNC, empathy, 5).

(347) *It celebrates a '**feminine**' culture of pacifism, art, **empathy**, and spirituality, **in which all women can potentially share*** (BNC, empathy, 145).

(348) *We can anticipate a **horse's behaviour and emotions through** knowledge, commonsense, **empathy**, and perception* (BNC, empathy, 19).

(349) *They too, spoke enthusiastically about, for example, the opportunities offered by The Machine Gunners for*

emotional empathy with the world of the child versus the world of the adult; the emotional pleasure pupils frequently found in empathizing with Billy's relationship with the hawk, and the themes and topics raised by Kes; the complex nature of the link between humans and animals offered as a theme in The Red Pony; the thematic possibilities of the Irish location of Across the Barricades together with its handling of prejudice; and the understanding of allegory and its special features which might be well illustrated by a reading of Animal Farm (BNC, empathy, 202).

(350) *Cognitive empathy is the largely conscious drive to recognize accurately and understand another's emotional state. Sometimes we call this kind of empathy «perspective taking»* (Teleos Leadership Institute, ЕЕСЕ).

Прикметно, що з іменником *empathy* сполучаються переважно лексеми із семою позитивної бенефактивної телеологічної оцінки (*success, essential, feminine, share, emotional pleasure, drive to understand another's emotional state*). Однак у нашому корпусі трапляються декілька прикладів, де у фокусі уваги концептуалізатора перебуває надмірність прояву емпатії (*extreme, draining, sometimes overwhelming and a bit of a strain, deepest wounds, hurts*):

(351) *Can extreme empathy and compassion get to a point where it is considered a disorder?* (Cognitive Sciences, ІЕЕССД).

(352) *If your empathy is turned on in a social situation, it means you enjoy the experience less because it can be rather draining, sometimes overwhelming and a bit of a strain* (Anna Sayce, ІОЕРYL).

(353) *The client wishes to be seen, understood and validated but does not necessarily want be completely known, even to himself or herself, because such deep empathy evokes the client's deepest wounds. In such cases, empathy hurts!* (Counseling Today, РОЕУЕН).

За результатами аналізу нашого корпусу прикладів виявлено, що слот *empathizer* має лише позитивні модифікатори телеологічної оцінки (354). Винятком є контексти із семою недостатності прояву характеризувальної функції емпата (355):

(354) *Caring and friendly, empathizers are the folks everyone loves to have on their team* (J.T. O'Donnel, ІSAT).

(355) *On the opposite end of the scale, the **bad empathizer** and the bad scientist are united by their subjective rigidity and their inability to acclimatize to hitherto unknown facts* (Paul Kiritsis, BUPSA).

Наведені приклади дають можливість припустити, що в розгорнутому форматі аксіологічна концептуалізація емпатії актуалізована *позитивним та негативним телеологічними параметрами порядку*.

Необхідно зауважити, що позитивна маркованість *етичного параметра порядку* оцінної концептуалізації є прототиповою для слота *empathy* у фреймі образно-аксіологічного модусу на відміну від *психологічного й телеологічного параметрів порядку*, де спостерігаються як позитивні, так і негативні оцінні модифікатори. Позитивність етичної оцінки можна пояснити тим, що в пресупозицію слота *empathy* входить інтуїтивне розуміння почуттів іншого, завдяки чому людина стає відповідальною істотою, моральним суб'єктом, невіддільним від людства з позицій етики й гуманістичного осмислення екзистенцій соціуму.

Однак як психологічне явище резонансу, що викликає в сприйнятті людини комунікація, емпатія запускає внутрішні процеси, що приводять як до позитивних, так і негативних станів. Негативні психологічні стани, зі свого боку, спричиняють певні наслідки в практичній діяльності людини. Тому в спектрі психологічних і телеологічних оцінних модифікаторів емпатії трапляються й негативні, хоча їх значно менше (за результатами аналізу Британського національного корпусу (BNC) із 66 модифікаторів лексеми *empathy* виявлено лише 8 контекстів із негативною оцінкою емпатії).

Для слота *empathizer* позитивні телеологічна, психологічна й етична оцінки є прототиповими. Це дає можливість зробити висновок, що слот *empathy* поступається слоту *empathizer* в інтенсивності позитивної оцінки. Це можна пояснити відмінностями у фокусуванні уваги концептуалізатора: у слоті *empathizer* увага фокусується на емпаті, який проявляє свої кращі ознаки, співпереживаючи з почуттями емпатанта, а в слоті *empathy* увага фокусується на процесі прояву емпатії, який має як позитивні, так і негативні наслідки для емпата.

Треба також зазначити, що в разі вживання лексеми *empathizer* (*empathiser*) з інтенсифікаторами, що мають семи надмірності або недостатності, спостерігається оцінний конфлікт, що вирішується на користь негативної оцінки. Це явище підтверджує положення про те, що в конфлікті між семантикою модифікатора й означуваного слова перемагає модифікатор, а також когнітивний принцип про первинність конкретних випадків щодо загальних [Lakoff, 1987].

Зауважимо, що з лексемою *empathizee* (*empathisee*) не сполучаються позитивні або негативні оцінні модифікатори (не було виявлено жодного прикладу в нашому корпусі). Тобто оцінне ставлення до емпатанта є нейтральним. Прикметники, що характеризують слот *empathizee* у фреймі образно-аксіологічного модусу, несуть у собі сему близькості або спорідненості з емпатантом (356, 357), навіть якщо він географічно віддалений (358), тобто підсилюють його інгерентну характеристику як особи, якій треба співпереживати, проявляючи моральні якості:

(356) *What good is empathy if it's more important that the **empathizee** is **familiar** to us, has enough personal connection to us, and is easy enough for us to deal with?* (Daily Kos, CAE).

(357) *Social-relational mechanisms which operate here include: (a) empathy, defined as the ability to put oneself in the place of another. (This involves the attribution of sameness between participants, at least with regards to the '**empathizee**' being seen as **the same** as the 'empathizer'); (b) respect, which is the acknowledged value of another party or their attributes; and (c) admiration, which not only is acknowledged value but also includes a desire to be like the other party* (Kehrwald, SPLSULEWMSPITOLE, 174–175).

(358) *When I think of empathy (for whatever perverse psychological reasons), I tend to think of a **remote empathisee** with whom there is no feedback loop; eg, someone about whom I learn in a newspaper, magazine, TV program, etc.* (ScienceBlog, WDCW).

Отже, позитивна/негативна телеологічна, психологічна й етична оцінки не є прототиповими для слота *empathizee*. Це можна пояснити тим, що увага концептуалізатора фокусується не на особі емпатанта, а на проблемі, з якою він стикається.

Прототиповими є характеристики спорідненості, близькості або віддаленості від емпатанта, що обумовлюються необхідністю співпереживання, когнітивної реконструкції внутрішнього світу іншого на основі свого емоційного досвіду.

Слот *empathize* модифікується прислівниками способу дії (359), міри й ступеня (360), (361), (362), місця (363), часу (364), частотності (365), а також словосполученнями, що мають модифікувальні функції (366):

(359) *Cancer individuals considered to be erudite **empathize easily** with their friends, family, and strangers* (AstralTwelve Blog, EC).

(360) *Perhaps it is inevitable that the west **empathises more** with countries whose cultures it comprehends better than those of Africa and Asia* (BNC, *empathises*, 2).

(361) *Nizan's refusal to **empathise fully** with his fictional characters was consequently envisaged not as part of a global strategy to adapt the novel to the demands of contemporary social experience, but rather as the ideological inability of a communist novelist to engage in a complicity judged by Sartre to be a fundamental aspect of the novelist's art* (BNC, *empathise*, 30).

(362) *He had been immersed in the clean up work for nearly a month and he wanted to be with friends who restore and collect aircraft and who could **empathise more fully** than most with him about the size of the task and who also might offer some constructive ideas 'At first I was in shock, it was too much to comprehend', shared Kermit* (BNC, *empathise*, 32).

(363) *Oh dear. I genuinely **empathise here*** (Twitter, FGW).

(364) *Dear Pakistan, **today I empathise** with you* (Twitter, PD).

(365) *«Dos & don'ts» of compassionate care: never condescend, **always empathize**»* (ComfortCare Homes, DDCCNCAE).

(366) *The EESA team consisted of the educational psychologist who originally proposed that the agency should be set up, a supervisor, and eight workers who were selected for such qualities as their apparent ability to **empathize** with their clients **without seeming patronizing**, and to deal with difficult situations* (BNC, *empathize*, 15).

Наведені модифікатори мають інгерентну позитивну оцінку, оскільки слот *empathize* репрезентує процес психологічного, етичного й телеологічного «вчуття», завжди оцінюваного зі знаком «плюс». Оцінка зі знаком «мінус», як правило, асоціюється з результатом емпатії, а не із самим процесом.

Отже, параметрами порядку оцінної концептуалізації образно-аксіологічного модусу концепту ЕМПАТІЯ в згорнутому форматі є: *психологічна оцінка, етична оцінка й телеологічна оцінка*. У розгорнутому форматі – *позитивна психологічна оцінка, негативна психологічна оцінка, позитивна етична оцінка, позитивна телеологічна оцінка та негативна телеологічна оцінка*. Фрейм (предметний) оцінної концептуалізації має такий вигляд: буттєві квалітативні схеми «ЕМПАТІЯ є ТАКА – позитивна психологічна оцінка, «ЕМПАТІЯ є ТАКА – негативна психологічна оцінка», «ЕМПАТІЯ є ТАКА – позитивна етична оцінка, «ЕМПАТІЯ є ТАКА – позитивна телеологічна оцінка, «ЕМПАТІЯ є ТАКА – негативна телеологічна оцінка».

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 4

У четвертому розділі розглянуто нагальні питання, що стосуються природи антиномії поняття й увялення в структурі концепту ЕМПАТІЯ. Суть антиномії полягає в тому, що понятійний і образно-аксіологічний модуси співвідносяться між собою як «загальне» й «одиничне». Понятійний модус абстрагується від оцінки, репрезентуючи максимально колективне рефлексивне знання про емпатію відособлено від її носіїв, а образно-аксіологічний тяжіє до емотивного переживання й оцінки емпатії, оскільки репрезентує нереплексивну думку про неї як про одиничне явище в усій конкретності й повноті її ознак.

1. Понятійний модус характеризується семантичними і граматичними властивостями й концептуальними ознаками його складових частин – параметрів стану. Параметрами стану є сукупність компонентів значення мовних структур-репрезентантів концепту ЕМПАТІЯ, які регулярно актуалізують його в дискурсі й визначаються з допомогою методу аналізу

словникових дефініцій. Найважливішим семантичним параметром стану понятійного модусу є перенесення почуттів емпатанта на почуття емпата. Цей процес постає прототиповою ознакою, що визначає якісну відмінність концепту ЕМПАТІЯ від суміжного з ним концепту СИМПАТІЯ. Перенесення базується на образному уявленні процесу, уможливаючи ототожнення емпатії із філософією події. У сучасному англомовному дискурсі емпатія, репрезентована іменником *empathy*, співвідноситься із життєво необхідною комунікативною подією, яка має справу зі значущими фрагментами життєдіяльності людини. Тип події найчастіше загальний, а не конкретний. Цей факт призводить до висновку, що розмірковування на теми співчуття є більш нагальними для суспільства, ніж конкретні ситуації прояву емпатії.

2. В основі комунікативної події лежить архетипна концептуалізація «сценічна модель». Її учасниками є емпат і емпатант, які взаємодіють один з одним на порівняно стабільному фоні, уподібненому декораціям. Подія (незмінна індивідуальна характеристика емпатії) має динамічний характер, з'являючись із минулого й рухаючись у майбутнє. Вона складається з аспектів та властивої їм цінності, моделюючи понятійний модус у такий спосіб: відбувається локалізація емпатії, її виокремлення як фігури з фону людської комунікації; емпатія осмислюється й переживається як важливий момент буття. Унаслідок цього вона є суб'єктивною, незакінченою, нестабільною та характеризується розривом іманентності. Складниками, що пов'язані з комунікативною подією гіпогіперонімічними зв'язками, є *гетерогенність, хронопічність та інтелігібельність*. На когнітивному рівні кожен із цих параметрів стану спрямовує процес концептування в необхідне русло сталого функціонування в межах сучасного англомовного дискурсу.

3. Фрейм понятійного модусу концепту ЕМПАТІЯ поданий такими слотами: *empathy* (n) – ІНСТРУМЕНТ/ АГЕНС, *empathizer / empathiser* (n) – АГЕНС/ПАЦІЄНС, *empathizee / empathisee* (оказ.) (n) – ПАЦІЄНС/АГЕНС, *empathize/empathise* (v) – ДІЯ, *empathetic/empathic* (adj), *empathizing / empathizing* (adj) – ТАКИЙ, *empathetically / empathically* (adv),

empathizingly/empathisingly (adv) – ТАК. На мовному рівні або на рівні поверхневої структури зазначені слоти актуалізуються шляхом частиномовної або граматичної інтерпретації семантичних властивостей імені концепту. Залежно від того, наскільки правильним є вибір граматичного фундаменту, співрозмовник ідентифікує «розміщення» концепту у своєму епістемічному просторі. Граматичні параметри стану – частиномовні репрезентанти понятійного модусу емпатії – відбивають здатність суб'єктів рефлексії конструювати ситуацію в різний спосіб. Іменник *empathy* актуалізує її у вигляді об'єкта осмислення; дієслово *empathize* – у вигляді розгорнутої сцени; іменник *empathizer* висвітлює суб'єкта цієї сцени; іменник *empathizee* – її об'єкта; прикметник *empathetic* та дієприкметник *empathizing* акцентують поведінкові ознаки суб'єкта емпатії; прислівник *empathetically* та дієприслівник *empathizing* надають характеристику емпатійної ситуації.

4. Найширше поданим у сучасному англomовному дискурсі частиномовним репрезентантом концепту ЕМПАТІЯ є іменник. Це підтверджує думку про те, що англійська мова є об'єктно-домінантною, спираючись для позначення фізичних сутностей у термінах їхньої матеріальності в основному на використання іменників. Як загальний тип події іменник *empathy* вживається в однині, зазвичай без артикля. Як конкретна подія він уживається не лише в однині, а й у множині, з означеним, неозначеним артиклем, або з такими модифікаторами, як займенник, іменник у присвійному відмінку та порядковий числівник. Об'єктами емпатії є люди, тварини або вигадані персонажі, які можуть бути як індивідуальними суб'єктами, так і колективними. Предметами емпатії зазвичай є: стан справ, діяльність, природа, страждання, музика, погляди тощо, однак усі вони антропоцентрично спрямовані. Найчастіше емпатія проявляється до людини. Це дає можливість зробити висновок, що іменник *empathy* втратив своє первинне значення здатності увійти в емоційну гармонію з певним витвором мистецтва. У фреймі понятійного модусу іменники *empathy*, *empathizer* та *empathizee* виконують ідентифікувальну й характеризувальну функції, репрезентуючи епістемічний статус емпатії в концептуальній та мовній картинах світу.

5. Для розуміння семантико-граматичного середовища, що формує й оточує понятійний модус концепту ЕМПАТІЯ, велику цінність становить дієслово *empathize*, яке за семантичним типом репрезентує стан, пасивне сприйняття й розумову діяльність. Однак у фреймі понятійного модусу емпатії воно актуалізує слот ДІЯ, оскільки будь-який процес, навіть пасивної розумової активності, концептуалізується носіями мови як діяльність. Ця лексема не вживається в переносному значенні і не буває частиною фразеологізованих утворень. Різні граматичні форми дієслова *empathize* свідчать про різноманітність зафіксованих ним способів «обґрунтування» комунікативної ситуації – граматикалізованої специфікації відношення між основою і профілем іменної фрази щодо таких епістемічних царин, як час, дійсність та скоординована ментальна референція. Форма простого часу репрезентує емпатію як певний абстрактний стан, який дає якісну характеристику емпату. Якщо останній оцінюється на підставі поведінки, властивої йому лише в певних поодиноких конкретних ситуаціях, використовується тривалий час (а ситуація набуває ознак дії). Результативність одноразової емпатійної ситуації виходить на перший план у разі вживання цього дієслова в теперішньому перфектному часі. Прикметно, що в корпусі прикладів не було виявлено використання в перфектній тривалій формі теперішнього часу – *empathize* ніколи не виражає результативність багаторазової емпатійної ситуації. Наявність цього дієслова в парадигмі наказових форм свідчить про агентивність суб'єкта, який свідомо контролює свій стан. Основною ознакою, що відрізняє інфінітив *to empathize* та герундій *empathizing* у процесі концептуалізації емпатії, постає гіпотетичність ситуацій, позначених інфінітивом, протиставлена реальності ситуацій, репрезентованих герундіальними формами. У фреймі понятійного модусу дієслово *empathize* та його неособові форми виконують функції повідомлення й репрезентації відношень і залежностей.

6. У семантиці слотів фрейму спостерігаються численні зсуви щодо прототипового значення. Іменник *empathy* може актуалізувати слоти ДІЯ, ПАЦІЄНС, ТАКИЙ, ТАК, а дієслово *empathize* – слоти АГЕНС, ПАЦІЄНС та ІНСТРУМЕНТ.

Однак наведені семантичні зсуви, згенеровані в актах лінгвокогнітивної діяльності, не призводять до розпаду нормативного зразка, який зберігається в пам'яті індивіда. У випадках незначних відхилень від звичного стану концепту реалізується механізм саморегуляції або відновлення стійкості. Завдяки зворотному зв'язку з концептуальною системою людини концепт розпізнає і пригнічує внутрішні зміни своєї структури, повертаючись у попередній стан норми. Параметри стану реалізують понятійний атрактор – домінуючий смисл, що притягує і структурує смисли навколо себе, сприяючи цілісному рефлексивному сприйняттю концепту ЕМПАТІЯ. Процеси розширення і звуження значення лексем стирають межі між частиномовними репрезентантами емпатії, не призводячи до внутрішніх змін у структурі концепту.

7. Образно-аксіологічний модус забезпечує зберігання наочної, сенсорної за своїм походженням, картинно-оцінної інформації про емпатію. У цьому модусі концепт підлягає когнітивній операції реіфікації, моделюючись наївним користувачем (який не здійснює цілеспрямованих рефлексій над емпатією) як фізичне тіло або фізична маса. За такої умови у фокусі уваги виявляються не процесуальні властивості, а характеристика відповідної комунікативної дії або діяльності, а емпатія бере в них участь як фізична субстанція. Суть цього процесу полягає в тому, що емпатія має певне розташування в просторі, може його змінювати, водночас взаємодіючи з іншими об'єктами, впливаючи на них, зокрема, шляхом прямого фізичного контакту. Підґрунтям такого осмислення постають орієнтаційні, онтологічні та структурні метафори. За результатами дослідження BNC у 65 % контекстів було виявлено метафоричну концептуалізацію емпатії. Невичерпну концептуальну метафоричність процесів реіфікації й персоніфікації в дискурсі ми пов'язуємо з метафоричним рефлексивним трактуванням емпатії. Цей взаємозв'язок підтверджує відсутність невідповідності між репрезентацією емпатії в «наївній картині світу» та її семантичним значенням, узгоджуючись з ідеєю про те, що люди думають метафорично, використовуючи метафоричну мову.

8. Функціонування образно-аксіологічного модусу як джерела внутрішньої синергії концепту забезпечується низкою змінних параметрів порядку, які визначають напрями розвитку метафоричної концептуалізації емпатії. Вони характеризуються дифузністю й необмеженою множинністю смислів, які породжують дисипативні смислові структури, постаючи джерелом ентропії. Відсутність жорстких закономірностей метафоричних параметрів порядку пояснюється непередбачуваністю їхньої появи, у результаті чого вони мають більшу силу порівняно з логічними зв'язками. У згорнутому форматі такими параметрами є: спадність, дискретність, дименсальність, перцептивність і персоніфікація. У розгорнутому форматі – це функціональні конститuentи спадна трансференція, демонстративність, посесивність, нумеральність, інструментальність, артефактність, дименсальна альтерація, дескриптивність, компаративність та персоніфікація. Вони володіють оптимальними якостями для створення потужного смислового поля, у якому взаємодіють одиниці з різною енергетичною валентністю, актуалізуючи різноглибинні змістові пласти і створюючи багаторазове смислове підсилення.

9. Оцінна концептуалізація образно-аксіологічного модусу емпатії демонструє експресивність і стилістичну розмаїтість. Ми виокремлюємо психологічний, етичний і телеологічний параметри порядку оцінної концептуалізації. Ці складники характеризуються поняттями «добре – погано» й актуалізують формат «позитивна оцінка – негативна оцінка». Позитивна маркованість етичного параметра порядку є прототиповою для слота *empathy* на відміну від психологічного й телеологічного, де спостерігаються як позитивні, так і негативні оцінні модифікатори. Позитивність етичної оцінки можна пояснити тим, що до пресупозиції слота *empathy* входить інтуїтивне розуміння почуттів іншого, завдяки чому людина стає відповідальною істотою, невіддільною від людства з позицій етики і гуманістичного осмислення екзистенцій соціуму. Однак як психологічне явище резонансу, який викликає у сприйнятті людини комунікація, емпатія запускає внутрішні процеси, що приводять як до позитивних, так і до негативних станів.

Для слота *empathizer* позитивні телеологічна, психологічна й етична оцінки є прототиповими, а отже, слот *empathy* поступається слоту *empathizer* в інтенсивності позитивної оцінки. Це пояснюємо відмінностями у фокусуванні уваги концептуалізатора: у слоті *empathizer* увага фокусується на емпатії, який проявляє свої кращі риси, співпереживаючи з почуттями емпатанта, а в слоті *empathy* увага фокусується на процесі прояву емпатії, який має як позитивні, так і негативні наслідки для емпата. У разі вживання лексеми *empathizer* з інтенсифікаторами сем надмірності або недостатності спостерігається оцінний конфлікт, який вирішується на користь негативної оцінки. Це явище підтверджує положення про те, що в конфлікті між семантикою модифікатора й означуваного слова перемагає модифікатор, а також когнітивний принцип про первинність конкретних випадків щодо загальних. Із лексемою *empathizee* не сполучаються негативні або позитивні оцінні модифікатори (ставлення до емпатанта є нейтральним). Прототиповими є характеристики спорідненості, близькості або віддаленості від емпатанта, що обумовлюються необхідністю когнітивної реконструкції внутрішнього світу іншого на основі свого емоційного досвіду.

10. Антиномію понятійного й образно-аксіологічного модусів пояснюємо взаємодією незмінних параметрів стану й рухливих параметрів порядку, між якими встановлюються відношення взаємодетермінації – принцип циклічної причинності. Семантичні і граматичні параметри стану регулярно актуалізують у свідомості людини рефлексивне словникове знання про емпатію в епістемічному просторі комунікантів. Метафоричні параметри порядку, навпаки, продукують «наївне» сприйняття емпатії як фізичного тіла або персоніфікованої сутності, а також її оцінку. Між параметрами стану й порядку системи концепту відбувається конкурентна боротьба за право визначати напрям його розвитку – поляризація поняття й уявлення про емпатію на когнітивному рівні. Понятійний модус намагається створити стійку форму концепту в епістемічному просторі людини, а образно-аксіологічний – надати цій формі динамізму, гнучкості та спонтанності. Завдяки поляризації модусів концепт рухається до

атрактора (кінцевої мети свого існування) – сталого упорядкованого функціонування в сучасному англомовному дискурсі з порівняно незмінною семантикою, що притягує і структурує смисли навколо себе.

РОЗДІЛ 5

ЛІНГВАЛЬНА САМОРЕГУЛЯЦІЯ ПРАГМАТИЧНОГО МОДУСУ ЕМПАТІЇ

5.1. Особливості динаміки емпатійного дискурсивного акту

5.1.1. Трансформація мовленнєвоактової парадигми на сучасному етапі розвитку мовознавства. Для породження осмисленого емпатійного повідомлення необхідно задіяти інтелект (когнітивну систему комунікантів). Зазначається, що його складниками є концептуальна й мовна системи, які перебувають у стані рівноваги до того часу, поки на інтелект не починають діяти зовнішнє або внутрішнє джерела інформації, що вимагають відповідної вербальної реакції [Бронник, 2013]. У нашому випадку такими джерелами є емоції, інтенції, зовнішнє враження, реакція на повідомлення, що змушують виразити емпатію. Ці джерела призводять когнітивну систему індивіда до нерівноважного стану, з якого можна вийти до нової рівноваги завдяки когерентному залученню концептуальної й мовної картин світу. У результаті нової рівноваги разом зі змінами в концептуальній системі індивіда з'являється дискурсивний акт, механізми і процедури створення якого потребують конкретизації.

Розгляд самоорганізації емпатійних висловлень необхідно почати з «мовленнєвоактової» парадигми, яка тривалий час була одним із найпопулярніших комунікативних підходів до дискурс-аналізу. Вона сформувалася в межах неопозитивістської лінгвістичної філософії щодо взаємодії мови, життя й мовлення як діяльності людини за певними правилами соціальної гри, залежності мовлення від правил і конвенцій. Аналітико-філософське походження теорії мовленнєвих актів разом із витонченою упаковкою головних принципів і тез зумовили популярність, що припала на участь цієї парадигми: вона сформувала ідеологію прагматики мови й визначила шляхи розвитку комунікативної лінгвістики загалом, значно вплинувши на розвиток дискурсивних досліджень.

У нашій праці за основу береться трактування теорії мовленнєвих актів як логіко-лінгвістичного напрямку аналізу одиниць вербальної комунікації (інтенційно й ситуаційно зумовлених, граматично й семантично організованих висловлень) з огляду на супроводжувальну дію мовця й результативну реакцію адресата [Селіванова, 2006, с. 609]. Сам мовленнєвий акт розглядаємо як мінімальну порівняно самостійну одиницю дискурсу, мовленнєву взаємодію мовця та слухача для досягнення певної мети шляхом спільного конструювання значення, що передається в процесі спілкування [Шевченко, 2007, с. 150].

Є безліч класифікацій мовленнєвих актів. У мовознавстві відомі «вузький» та «широкий» підходи до вирішення цього питання. Якщо в рамках першого підходу виділено, як правило, від п'яти [Searle, 1969; Почепцов, 2001] до дев'яти [Wunderlich, 1980] мовленнєвих актів, то в рамках другого в разі більш детального розгляду їх розділено на п'ятнадцять і більше типів [Апресян, 1995].

Найпоширеніша в лінгвістиці класифікація за параметрами ілюктивної мети, напрямом пристосування до дійсності та умовами щирості видається нам найбільш вдалою. У ній виділені такі мовленнєві акти: 1) *констативи /репрезентативи* (повідомляють про стан справ: констатація, прогноз, повідомлення, опис); 2) *директиви* (використовуються мовцем для спонукання слухача до здійснення певної дії: розпорядження, накази, вимоги, прохання, благання, запрошення, поради, рекомендації, інструкції); 3) *комісиви* (мовець бере на себе обов'язок здійснити певний вчинок). Підтипами є *промисив* (обов'язки, клятви, запевнення, пропозиції) і *менасив* (погрози); 4) *експресиви* (виражають психологічний стан мовця: вибачення, подяки, співчуття, докори, подив, обурення). Експресиви передбачають *фатичні метакомунікативи* (за Г. Г. Почепцовим), мета яких – організація й регулювання соціального контакту, а не передавання істотної інформації; 5) *перформативи (декларації)* (дія, що називається, здійснюється самою вимовою висловлення) [Leech, 1983; Searle, 1969; Почепцов, 2001].

У межах цієї класифікації виявлено *прямі й непрямі* мовленнєві акти. Останні визначено як такі, ілокутивний тип яких не збігається з ілокутивною силою: мовець передає інший за цільовою установкою зміст, ніж той, який він вербально повідомляє. Концепція непрямих мовленнєвих актів розглядалась як невідповідність експліцитних та імпліцитних інтенцій за умови існування двох ілокутивних сил: тієї, що спрямовує непрямий спосіб передачі змісту та змістової [Searle, 1969].

У концепції основоположника теорії мовленнєвих актів Дж. Остіна їхня цілісність забезпечується трьома операціями або групами дій: а) *локуцією* – говорінням у поєднанні фонетичного, фатичного (лексикалізації та граматицізації висловлення), ретичного (смыслородження й референтного співвіднесення) компонентів; б) *ілокуцією* – наміром, метою, продуманим розрахунком (інформування, наказ, попередження тощо); в) *перлокуцією* – наслідками досягнення результату мовленнєвого акту, зважаючи на вплив мовця на свідомість і поведінку адресата (спонукання, залякування, подив тощо). Аналізуючи наведені операції, вчений дійшов висновку про необхідність розгляду мовленнєвого акту в цілісній комунікативній ситуації, складниками якої є комуніканти та предмет повідомлення [Остин, 1986].

Проголошуючи діяльнісний і телеологічний характер мови, дослідник розглядав мовлення як знаряддя здійснення цільової установки мовця в діяльнісній ситуації мовленнєвого акту. Однак, незважаючи на перспективність і вагомість теорії Дж. Остіна, її недоліками вважаються нерозробленість перлокутивного складника мовленнєвого акту, ототожнення ілокутивного й мовленнєвого акту, орієнтація лише на ілокуцію, перлокуція ж передбачала лише позитивний результат, тобто досягнення мети мовця, що часто не збігалось з реальністю.

Пізніше було розрізнено два тлумачення перлокутивного ефекту: як очікуваного мовцем результату здійснення власного наміру і як досягнення будь-якого результату мовленнєвих дій. Це зумовило усвідомлення мовленнєвого акту не лише як спрямованої передачі інформації пасивному адресатові, а й як знаряддя управління діяльністю співрозмовника. Зважаючи на

це, у мовленнєвому акті виділено ілокутивний і перлокутивний акти: перший утілює намір, другий – можливість впливу. Загалом вважається, що ілокуція задає модус комунікації і є дією, з допомогою якої мовець переслідує певні цілі. А перлокуція є зовнішньою метою, посткомунікативним ефектом, що характеризується в епістемічних вимірах, оскільки спричиняє прямі або непрямі зміни у свідомості адресата, у думках, почуттях і поведінці та оцінюється на основі тих наслідків, які він викликає [Безугла, 2005].

У процесі поглиблення наукових уявлень про реалії повсякденного спілкування все більш очевидними ставали непереконливість та необґрунтованість деяких положень теорії мовленнєвих актів. Головним чинником невдоволення стала абстрактна, відірвана від реального життя мова, на основі якої теоретики мовленнєвих актів будували свої умовиводи. Тут ми маємо на увазі обумовленість мовленнєвої комунікації прагматичним контекстом, а також перенесення акцентів зі сфери семантики й синтактики мовного знака на його актуальне вживання.

Для функціонування мовленнєвого акту істотними є умови успішності, в основному психологічний стан мовця, попередні умови, співвідносні із зовнішнім світом та соціальним статусом мовця, а також результат, який включає вплив на ментальний стан слухача. На жаль, із локусу валідності випадає чинник інтерактивності мовленнєвої творчості, оскільки у фокус мовленнєвого акту потрапляють ізольовані висловлення. Фактично дослідник аналізує не буденну мову в її реальному функціонуванні, а штучно звужені ідеалізації. Недаремно об'єкти подібного аналізу були названі «мовними актами» [Lyons, 1981, с. 172]. У цілому теорію мовленнєвих актів почали сприймати як теорію значення, а не повноцінне знання про мовленнєву практику, оскільки вона з'явилась у просторі філософських абстракцій як логічний ключ до вирішення суто філософської проблеми розрізнення істинного й хибного у буденних висловленнях [Moeschler, 2002, с. 239–240].

Останнім часом філософсько-логічні поняття інтенційності, ілокутивності, перформативності поєднують із категоріями когнітивного підходу (концептами, фреймами, когнітивними

репрезентаціями тощо). Висловлюється гіпотеза про те, що серед категорій базового рівня є особливі персуазивні когнітивні категорії, призначені для планування мовленнєвого впливу [Иссерс, 2003, с. 42]. Для опису внутрішньої організації мовленнєвих актів використовуються фреймові моделі, які мають амбівалентні ознаки, тобто не лише впорядковують і зберігають лінгвопрагматичні знання, а й активно включаються в процес породження мовлення [Никонова, 2008, с. 225–228].

У дослідженнях комунікативної діяльності поступово відходять від принципу свідомого планування, на якому тримається теорія мовленнєвих актів. Певна ідея, мета випереджають мовлення, і щодо неї людина керує процесом побудови висловлення. Така інтенція може бути трансцендентальною сутністю, психологічним станом антиципації або ментальною структурою, у якій відображено бажаний мовленнєвий результат. На зміну апріорній запланованості мовного вжитку приходять образ спонтанного у своєму природному існуванні мовлення, яке виникає в реальному часі як реакція на потреби безпосередньої ситуації [Stubbs, 1983, с. 33–34]. У наведених інтеракційних процесах превалює інтуїтивне знання, яке керує людською поведінкою під час мовленнєвої взаємодії.

Спроби вийти за межі мовленневоактової прагматики призвели науковців до розроблення дискурсивної тематики. Своєю появою дискурсивний акт зобов'язаний «дискурсивізації» мовознавства, яка стала певного роду протестом проти логіко-аналітичного спрямування мовного прагматизму і пов'язаних із цим труднощів. Відправним пунктом стало розуміння того, що контекст не лише задається, попередньо встановлюється, а й твориться під час інтеракції.

У результаті переосмислення в основі мовленнєвої комунікації лежать не односпрямовані дії, а взаємодія дискурсантів, і поняття мовленнєвого акту розширюється до масштабів дискурсивного акту. Дискурсивний акт як процес спільного конструювання значення постає актуальним для тих, хто цікавиться мовою передусім із точки зору її перформативності, але не задовольняється тісними рамками класичної теорії мовленнєвих актів. Модель дискурсивного акту

увібрала в себе всі переваги мовленнєвого акту, звільнившись від його слабких сторін. За таких обставин **дискурсивний акт** – це сучасна, переосмислена версія мовленнєвого акту з акцентом на ілокутивній меті та перлокуції.

Крім того, наразі когнітивний вимір дискурсу не обмежують лише інтелектуальним простором окремого мовця або слухача, залученого в соціальну інтеракцію. У ньому перетинаються індивідуальна й колективна форми пізнання, задіяна соціально розподілена когніція, яка є частиною життя суспільства й пов'язана зі спільною діяльністю людей. Наведені складники дискурсивного акту мають свою внутрішню й зовнішню самоорганізацію, механізми створення якої потребують залучення напрацювань синергетичної парадигми для свого опису.

5.1.2. Аспекти сутності і типології. *Емпатійний дискурсивний акт (ЕДА)* ми визначаємо як одиницю спонтанної комунікації, що ґрунтується на інтуїтивному знанні ситуації та здійснюється емпатом (емпатантом) щодо конкретного емпатанта (емпата) шляхом спільного конструювання значення за певних умов із наміром виразити або викликати емпатію й отримати бажаний когнітивний і мовленнєвий результат. ЕДА являє собою фізичну подію, що відбувається в конкретному контексті і проявляється у формі мовленнєвого потоку. Під час створення ЕДА головним чинником його самоорганізації є конкуренція атракторів і репелерів, що призводить до поляризації конститутивних частин дискурсивної системи з допомогою параметрів порядку (рухомих порівняно незалежних характеристик, що спрямовують ЕДА до кінцевої мети – реалізації емпатії).

Вважається, що конститутивними частинами дискурсивної системи є: а) наявність адресанта й адресата; б) текст повідомлення; в) реферативний простір повідомлення; г) комунікативний простір повідомлення [Пихтовникова, 2015, с. 93]. Поляризація емпата й емпатанта виражається в протистоянні їхніх прагматичних ролей і функцій. Додамо, що в разі розгляду дискурсивного акту в динаміці його створення мета й засоби її реалізації наявні в атракторі спочатку лише

потенційно, у плануванні адресанта. З погляду когнітивно-синергетичної лінгвістики процес побудови ієрархії цілей аналізується в конкурентному узгодженні з обмеженнями репелера й відбором засобів реалізації згідно з цим узгодженням.

В емпатійному дискурсивному акті **атрактором** постає **ілокуція** – намір емпата розділити емоційно-когнітивний стан емпатанта з допомогою вербалізації втішання (допомоги, жалості, жалю, захоплення, обнадіювання, підбадьорювання, схвалення, турботи тощо) або намір емпатанта викликати емпатію. Кінцева мета атрактора – змінити емоційно-когнітивний стан співрозмовника або ставлення комунікантів один до одного. Ця зміна постає стійким станом системи ЕДА, вираженим набором її параметрів у допустимому дієздатному діапазоні. **Репелер** ЕДА – це непередбачуваність перлокутивного ефекту, можливість лише його прогнозування. Параметрами порядку репелера є невдало обрані лексичні засоби актуалізації емпатії, різниця когнітивного і психологічного станів емпата та емпатанта, нещирість комунікації тощо.

Робота параметрів порядку атракторів і репелерів може бути репрезентована *прямо* (шляхом безпосередньої комунікації емпата з емпатантом (367)) та *опосередковано* (спрямована на емпатанта або емпата за його відсутності (368)):

(367) *'There just doesn't seem to be an end to it,' she said. 'I'm sorry, look at me crying like this.'*

'That's all right, it's good to have a cry sometimes. Would you like some more tea?'

She smiled through her tears. 'Thanks, I'd love another one,' she said (BNC, sorry, 24).

(368) *'Magnus's mother has been to see your mother,' she said. 'Poor Magnus has chicken-pox, so you can unpack that suitcase, Andrew (BNC, poor, 55).*

Пряму або опосередковану емпатію виявляють у дискурсивних актах різних типів. За основу типології ЕДА беремо досить вдалу класифікацію за параметрами ілокутивної мети, напрямом пристосування до дійсності та умовами щирості [Leech, 1983; Searle, 1969; Почепцов, 2001], згідно з якою

виділяємо констативи, директиви, комісиви, експресиви та перформативи.

Деякі дослідники відносять емпатійні висловлення до розряду експресивів, пояснюючи свою точку зору емоційною сутністю емпатії, яка безпосередньо є вираженням емоційного ставлення до іншого для здійснення емоційного впливу на адресата, що є характерним для цього класу дискурсивних актів [Козяревич, 2006, с. 110–113]. Це твердження вважаємо неправомірним, оскільки емпатія імпліцитно або експліцитно може бути наявна в констативах, директивах, комісивах і навіть у перформативах. Для підтвердження цієї точки зору наведемо низку прикладів, виділяючи в них ілокутивні параметри порядку (використання лексичних атракторів емпатії), які своєю семантикою дозволяють нам визначити тип дискурсивного акту:

(369) *In a statement issued on his behalf yesterday, the Labour leader, said: 'I am consulting with colleagues to inform them of the action which I propose to take in the wake of the election defeat. I will make a full statement on Monday. There will be no further communication on this matter until then'. The speculation at Westminster last night was that Mr Kinnock was preparing the ground for a dignified exit by leaving his colleagues six months in which to mount their campaigns for a contest in the autumn* (BNC, inform, 100).

У цьому дискурсивному акті, який ми відносимо до **констативів** (використання лексем *I am consulting, to inform, I propose*, що повідомляють про стан справ), мовець намагається викликати емпатію до свого рішення й одночасно виражає її своїм колегам, надаючи їм можливість змагатися за посаду голови лейбористської партії.

(370) *'Go away. Take care of yourself. Go.'* In fact, Francis booked the holiday and drove her to the airport.

'Get drunk,' he advised. 'I would recommend a little holiday romance.'

'I don't give myself permission, Francis,' said Jay. 'Imagine inflicting myself on anyone in this state. I'd burst into tears all the time. I've just had open-heart surgery, remember?'

'You must just forget, dear (BNC, recommend, 13).

Наведений дискурсивний акт актуалізує **директив** (наказовий спосіб та модальне дієслово *must* використовуються комунікантом для спонукання слухача до здійснення певної дії). Мовець виражає емпатію, рекомендуючи емпатанту змінити оточення й забути про свій складний психологічний і фізичний стан.

(371) *'You don't mean all this personally, do you, Charles?'* He looked up, his face awash with relief.

'No I don't. You're right, I don't. I'm glad you can see that, Dorothy. I'm not trying to hurt you, I promise you. I ...' (BNC, promise, 5).

У цьому дискурсивному акті, що репрезентує **комісив** (**промісив**) (*I promise you*), емпат запевняє емпатанта в щирості своїх намірів, експліцитно виражаючи емпатію.

(372) *'I'm black and blue from head to toe,' said Crawford then, 'I've got eight pulled ligaments in my leg and bruises all over and, when I limp out of the theatre at night, these bloody bastards are walking up and down with signs saying 'English actors will be working next year — will you?'. It's depressing to feel you're not wanted here.'*

Slightly more diplomatically, he said, 'I sympathize (BNC, sympathize, 63).

Наведений дискурсивний акт ми відносимо до **експресивів** (лексема *sympathize* виражає співчуття). У ньому емпатія до співрозмовника також актуалізована експліцитно.

(373) *'Are you implying that I was a common criminal? A thief perhaps?'* Father Poole gave a hasty wave of denial with his hand.

'No, no, of course not.'

'They sent me to prison for trying to free my country. And if that's a crime then I plead guilty. Gladly! Proudly!'

Father Poole nodded. 'Ah, I see. A political prisoner (BNC, plead, 54).

Цей приклад репрезентує **перформатив** (дія, що називається висловленням *I plead guilty*, здійснюється самою його вимовою), у якому емпатант намагається викликати емпатію співрозмовників, порівнюючи свою провину зі спробою визволити країну (*They sent me to prison for trying to free my country*).

Отже, за наявності атрактора, репрезентованого ілокутивними силами (параметрами порядку ЕДА), а також перлокутивного ефекту, констативи, директиви, комісиви, експресиви та перформативи можуть вважатися емпатійними дискурсивними актами. Вибір типу дискурсивного акту здійснюється за принципом заперечного зворотного зв'язку, коли комуніканти шукають у своєму епістемічному просторі найкращий варіант подання інформації, наближаючись до ідеального. Емпатійні дискурсивні акти є механізмами взаємодії, взаємовпливу і взаєморозуміння в процесі спілкування, ключовим процесом у всіх видах діяльності, пов'язаної з людською комунікацією.

5.1.3. «Вчинкові» та «стосункові» емпатемі. У процесі роботи параметрів порядку атрактора ЕДА у свідомості комуніканта виникають особливі когнітивні комплекси, що поєднують концепти та їхні атрибути (уявлення, оцінки, висновки, полімодальні перцептивні образи) як одиниці мовленнєвої діяльності, що формуються під час реалізації різнорівневих нейронних процесів, що входять до структур смислосприйняття. Зміст цих комплексів усвідомлюється мовцем як найбільш яскраві контентні властивості дискурсивного акту, що асоціюються з емпатом, емпатантом та їхнім світосприйняттям. Такі сформовані комплекси пропонуємо називати **емпатемами**.

Підґрунтям емпатемі є **емпатійний аналіз** – осмислення на основі ототожнення себе з емпатантом (емпатом). Ми розглядаємо емпатійний аналіз як набір операцій, що відбуваються у свідомості комуніканта за активного й поглибленого осмислення змістових категорій дискурсивного акту (набору концептів та їхніх атрибутів), що асоціюються зі світосприйняттям співрозмовника, його можливою реакцією на мовленнєву взаємодію й виражені експліцитно або імпліцитно.

На когнітивному етапі емпатійного аналізу замисел, планування й урахування обмежень ЕДА здійснюються емпатом і емпатантом як мовними особистостями зі своїми особливими прагматично-мотиваційними рівнями. Ці рівні дозволяють комунікантам попередньо окреслити ті концепти, які будуть

брати участь у створенні ЕДА, а також установити зв'язок між ними. Окреслення створюється з допомогою функції збудження шляхом зменшення/збільшення порогу сприйняття відповідних концептів, тобто створення їхніх атракторів.

Цей процес яскраво проілюстрований Л. С. Піхтовніковою. На її думку, асоціативність на процедурному рівні полягає в тому, що функції збудження в деяких сферах нейронної мережі скорельовані між собою. Тим самим є значна ймовірність того, що слово «знайде» свій концепт, «притягнеться» до відповідного атрактора. Ця кореляція може бути результатом попереднього досвіду користувача мережі (адресанта мовленнєвого твору), однак може виникати й у процесі коливального пошуку необхідних вербальних виразів (багаторазові рухи від презентації до апеляції і навпаки). У такому разі вдалий вибір виразу можна трактувати як резонанс коливальних змін функції збудження в різних місцях нейронної мережі. Психологічно цей резонанс сприймається як прозорливість або як асоціація смислу концепту зі знайденим мовним виразом, яку неможливо пояснити логічно [Піхтовнікова, 2015, с. 125–126].

Емпатами мають когнітивно-нейронну й перцептивно-гіпотетичну природу. Вони базуються на припущеннях емпата про те, що відчуває емпатант, і реалізують власний перцептивний і когнітивний досвід емпата, який дозволяє не лише припустити, а й відчути емоційний стан емпатанта. У процесуальному плані формування емпатем можна уявити як перекодування смислових блоків у когнітивні комплекси, організація яких відбувається за принципом домінування одиниць одного рівня над іншими.

Наприклад, залежно від типу дискурсивного акту та результатів осмислення його ілокуції у царині емпатійного аналізу можуть переважати зорові (асоціюються із комунікантом) або звукові образи (асоціюються зі значущими характеристиками його мовлення). Долаючи імпліцитність дискурсивного акту, співрозмовник переносить його фокус із одного аспекту сприйняття на інший, формуючи у своїй свідомості емпатами з різним змістовим контентом:

(374) *«Is he dead?» Vittoria called.*

Langdon moved toward the body. I hope so, for his sake. As he drew to within a few feet, he looked down at the upturned eyes. They bulged outward, blue and bloodshot. Langdon leaned down to listen for breath but immediately recoiled. «For Christ's sake!»

«What?»

Langdon almost gagged. «He's dead all right. I just saw the cause of death.» The sight was gruesome (Brown, AD, с. 345).

У наведеному прикладі домінує зорова емпатема (*he looked down at the upturned eyes. They bulged outward, blue and bloodshot. I just saw the cause of death.» The sight was gruesome*), яка перебуває у фокусі емпатійного аналізу і збуджує в нейронній мережі емпата власний когнітивний досвід, асоційований із концептом СМЕРТЬ. Атрактор цього концепту «притягує» негативні емоції в ЕДА і викликає сильну емпатію до померлого.

Ступінь змістової повноти емпатем і сталість їхнього виникнення у свідомості комунікантів залежать не лише від уміння зосереджуватися, але й від сформованості психологічної установки на емпатійний аналіз, від сприйнятливості, сили уяви, проникливості й перцептивного досвіду. Цю низку емпатійних якостей можна доповнити специфічними індивідуальними властивостями особистості, що мають ранг особливостей когнітивної організації, наприклад, орієнтацією на розширення сфери осмислення в мовленнєвій діяльності й пізнавальних процесах.

Емпатема, будучи знаряддям сприйняття змісту дискурсивного акту, вимагає примусового фокусування комунікантів на їхньому осмисленні. Показуючи примусовий характер емпатії, дослідники наводять два її способи: використовуючи перший, емпат змушує себе думати про свої власні відчуття, подібні до відчуттів емпатанта, а другий є зосередженням на тому, про що думає емпатант [Davis, 1994].

Проаналізувавши наведені способи, ми вважаємо за доцільне розмежовувати емпатем на **проективні** та **інтроективні** за принципом їхньої спрямованості в рамках дискурсивного акту. Перші з'являються в результаті проекції емпатом своєї точки зору на свідомість емпатанта (комуніканта), другі виникають, коли емпат ототожнює себе з емпатантом. У процесі роботи

параметрів порядку ЕДА він головнo базується на емпатемах інтpоєктивнoгo типу, що узгоджуються з проєктивними. За такої умови вони не мають однозначнoгo вербальнoгo вираження й актуалізуються як експлікація тих чи інших компонентів ілокуції. Активно впливають на самоорганізацію цього процесу концептуальна картина світу актантів ЕДА та їхній соціальний статус:

(375) *A sad event intervened, however. Flora appeared on Jane's doorstep with a distraught face. Flopsy had died.*

'Well,' said Jane, 'they do only live about eight years, you know.'

'Yes — but not to see her lolloping from room to room any more —'

'I know, I understand: one lays oneself open to this sort of thing with animals. My orchard was a veritable graveyard of cats: poison, old age, flu. It's what's called an 'occupational hazard.'

'But will you come round? I'm all on my own'

'Yes, of course.' (BNC, understand, 775).

У процедурі емпатійного аналізу можна виділити два фокуси уваги, що відповідають двом категоріальним концептам – ВЧИНКИ та СТОСУНКИ. Співвідносячись із двома найважливішими психологічними категоріями – діяльнісною та стосунковою, вони є ядром змісту будь-якого емпатійного дискурсивного акту.

Аналіз концепту ВЧИНКИ дозволяє розкрити особливості співрозмовників, аналізуючи фабульну структуру дискурсивного акту. Важливість адекватного бачення діяльнісної категорії комунікантом пояснюється тим, що діяльнісна основа будь-якого комунікативного акту є ключем до розуміння позиції емпата (емпатанта). Роль цієї категорії важлива ще й тому, що в комунікації завжди є потенційна небезпека появи діяльнісно-комунікативних лакун, тобто нерозуміння мотивів у поведінці співрозмовників. Емпатійний аналіз цієї категорії дозволяє емпату знайти вичерпне пояснення мотивів, цілей та логіки дій емпатанта, що відкриває можливість прояву емпатії. Остання з'являється лише в тому випадку, коли емпатом повністю розкрита діяльнісна основа подій, а отже, він може дати вичерпні відповіді на опорні питання: «У чому

полягає суть вчинку?», «Як це сталося?», «Через що це сталося?», «Яка мета вчинку?» тощо.

Емпатемами в царині концепту СТОСУНКИ відображають систему взаємин та інтерсуб'єктних оцінок емпата й емпатанта. Вони є основою для розуміння й адекватного трактування психологічної канви дискурсивного акту та його оцінних імплікатур. Стосункові емпатемами можна вважати сформованими, якщо емпат здатний дати вичерпні відповіді на питання: «Як я ставлюся до емпатанта?», «Як емпатант ставиться до мене?», «Як ми ставимося один до одного?», «Як стосується емпатанта описана ним ситуація (або ситуація, наявна в дискурсивному акті)?», «Як стосується мене ситуація, наявна в дискурсивному акті?» тощо. По суті, постановка таких питань є екстеріоризацією процесів осмислення процедури емпатійного аналізу.

Необхідно зауважити, що «вчинкові» та «стосункові» емпатемами належать до категорії базових, а наведений вище їхній опис – найзагальніша схема екстеріоризованого емпатійного дискурсивного акту. Інтеріоризований емпатійний дискурсивний акт є набагато глибшим і складнішим за критерієм вибору об'єктів осмислення. До сфери його аналізу необхідно включити спосіб викладення подій, вибір лексики, побудову висловлень, тональність, невербальні компоненти тощо.

Емпатемами концептів ВЧИНКИ та СТОСУНКИ не будуються у свідомості комунікантів ізольовано одні від інших. Підкреслюючи їхні характерологічні відмінності, вважаємо за необхідне наголосити, що в реальному процесі осмислення дискурсивного акту різнотипні емпатемами формуються в складі єдиного продукту емпатійного аналізу. Як яскраву ілюстрацію злиття «вчинкових» та «стосункових» емпатем наведемо приклад ЕДА:

(376) *James Gilbey reacted to the royal split with the discretion and fierce loyalty which is typical of one of the Princess of Wales's special friends. TODAY broke the news to him as he worked at Team Lotus's offices in central London.*

'I think if any couple goes through a separation, it is very difficult and I sympathise with them,' he said.

Less than an hour later, he was seen slipping from his offices. Diana's close friendship with the bachelor was revealed in sensational tapes published this summer. Gilbey, 35, is a member of Diana's select circle of confidants. It is to these trusted friends Diana will now turn to as she begins a new life on her own (BNC, sympathise, 51).

Структурний аспект цього прикладу увиразнюється з допомогою нижченаведеної таблиці (див. таб. 5.1).

Таблиця 5.1

Емпат	ЕМПАТЕМА					Емпатант
	проекція	інтродекція	ВЧИНКИ	СТОСУНКИ	предмет емпатії	
<i>James Gilbey</i>	<i>I sympathise with them</i>	<i>it is very difficult</i>	<i>couple goes through a separation</i>	<i>one of the Princess of Wales's special friends</i>	<i>separation</i>	<i>Diana</i>

У таблиці 5.1 проілюстровано той факт, що Джеймс Гілбей (емпат) є близьким другом Діани (емпатанта), і в його повній підтримці принцеси ми вбачаємо екстеріоризацію «стосункової» емпатеми. Ця емпатема уможливує вичерпне пояснення й розуміння Джеймсом мотивів, цілей та логіки Діани в процесі розлучення, тобто актуалізації «вчинкової» емпатеми, що відкриває можливість прояву емпатії.

Отже, у процесі роботи параметрів порядку атратора ЕДА актуалізуються проєктивні й інтродективні, а також вчинкові та стосункові емпатеми, що мають когнітивно-нейронну й перцептивно-гіпотетичну природу. Проєктивні емпатеми з'являються в результаті проєкції емпатом своєї точки зору на свідомість емпатанта, а інтродективні виникають під час ототожнення емпата з емпатантом. Вчинкові емпатеми розкривають діяльнісну основу ЕДА, надають вичерпне пояснення мотивів, цілей та логіки дій емпатанта. Стосункові емпатеми відображають систему взаємин та інтерсуб'єктивних оцінок емпата й емпатанта, будучи основою для розуміння й адекватного трактування психологічної канви дискурсивного акту. У процесуальному плані формування емпатем

відбувається за принципом домінування одиниць одного когнітивного рівня над іншим.

5.1.4. Типи та складники атракторів і репелерів.

Ілокутивні параметри порядку атрактора, вбудовані в інтенцію мовця і такі, що відповідним чином мають бути декодовані інтерпретатором, є прагматичним складником пропозиційного змісту або первинним прагматичним значенням. Разом із ним ЕДА може сигналізувати і про вторинні прагматичні значення. Такі значення суміщаються з основними, супроводжують їх і наявні практично в кожному дискурсивному акті, а нерідко за певних умов можуть набувати навіть домінантного статусу, що є підставою називати їх дискурсивним смислом:

(377) *The touch of Joffrey's hand on her sleeve made her heart beat faster.*

«*What would you like to do?*»

Be with you, Sansa thought, but she said, «Whatever you'd like to do, my prince.»

Joffrey reflected a moment. «We could go riding.»

«*Oh, I love riding,*» *Sansa said* (Martin, GOT, p. 142).

У наведеному прикладі первинним прагматичним значенням дискурсивного акту є вираження емпатії комуніканту («*Whatever you'd like to do, my prince*», «*Oh, I love riding*»), а вторинним прагматичним значенням, яке має домінантний статус і постає дискурсивним смислом, – бажання бути поряд зі співрозмовником (*Be with you*). Для виокремлення дискурсивного смислу ЕДА необхідно проаналізувати його складники, типи й етапи формування.

Науковці справедливо стверджують, що дискурсивна актуалізація емпатії проходить три стадії: *викликання, надання і прийняття*, які можуть реалізуватися послідовно або одночасно [Martinovski, 2006]. Треба акцентувати увагу на тому, що вони постають **складниками атрактора ЕДА**. За такої умови емпатія може бути *паралельною* (пов'язаною з почуттями іншого, спрямованими на третю особу) та *реагуювальною* (пов'язаною з почуттями іншого, спрямованими на себе) [Davis, 1994], що дає можливість віднести ці терміни до **типів атрактора ЕДА**.

Вважаємо, що підгрунтям складників і типів ЕДА є *ідентифікація* (проектування себе в іншому), *інкорпорація* (інтродукція іншого в собі), *реверберація* (взаємодія свого досвіду з досвідом іншого) та *роз'єднання* (відхід від суб'єктивної причетності й повернення до використання методів здорового глузду) [Reik, 1949]. Наведені процеси пропонуємо вважати **етапами роботи параметрів порядку ЕДА**. Проілюструємо це на прикладі успішного емпатійного дискурсивного акту:

(378) *Langdon watched Vittoria approach. She had obviously been crying, her deep sable eyes filled with emotions Langdon could not place. Still, she moved toward them with fire and command. Her limbs were strong and toned, radiating the healthy luminescence of Mediterranean flesh that had enjoyed long hours in the sun.*

«Vittoria,» Kohler said as she approached. «My deepest condolences. It's a terrible loss for science ... for all of us here at CERN.»

Vittoria nodded gratefully. When she spoke, her voice was smooth – a throaty, accented English.

«Do you know who is responsible yet?»

«We're still working on it.»

She turned to Langdon, holding out a slender hand. «My name is Vittoria Vetra. You're from Interpol, I assume?» (Brown, AD, с. 63).

Етапи роботи параметрів порядку атрактора ЕДА (ідентифікація та інкорпорація) починаються на стадії викликання емпатії з появою Вітторії (*Langdon watched Vittoria approach. She had obviously been crying, her deep sable eyes filled with emotions Langdon could not place*). Викликана емпатія є одночасно й паралельною, і реакувальною. Привабливий фізичний вигляд Вітторії сприяв успішності цієї стадії (*Her limbs were strong and toned, radiating the healthy luminescence of Mediterranean flesh that had enjoyed long hours in the sun*), і вона відразу ж переходить у стадію експліцитного надання емпатії, в основі якої лежить реверберація (*«Vittoria,» Kohler said as she approached. «My deepest condolences. It's a terrible loss for science ... for all of us here at CERN»*). Експліцитність реалізована

лексично (*deepest condolences, terrible loss*) та невербально (три крапки, що позначають сильні емоції і зворушення).

Складник атрактора ЕДА «прийняття емпатії» актуалізовано на невербальному рівні (*Vittoria nodded gratefully*). Відразу за стадією прийняття емпатії починається етап роботи параметрів порядку ЕДА «роз'єднання» («*Do you know who is responsible yet?*»«*We're still working on it*»), який закінчується несподіваною зміною теми розмови («*My name is Vittoria Vetra. You're from Interpol, I assume?*»). Необхідно зауважити, що в наведеному емпатійному дискурсивному акті на початку превалює емоційність, яка поступово переходить у когнітивність. Зміна теми розмови наприкінці й повторювана зміна ролей співрозмовників під час комунікації, а також етапи роботи параметрів порядку ЕДА наводять на думку про ритуалістичність процесу реалізації емпатії.

Перлокутивний ефект є **репелером** емпатійного дискурсивного акту. Передбачити його досить складно, можна лише прогнозувати. Перлокуція залежить від багатьох чинників: особливостей когнітивного і психологічного станів емпата та емпатанта, попередніх умов, умов пропозиційного змісту, щирості комунікації, вдало обраних засобів вираження або провокування емпатії тощо. Перлокутивний ефект може бути маніфестований у такий спосіб: а) прийняття емпатії з боку емпатанта (379); б) неприйняття емпатії з боку емпатанта (380); в) наявність емпатії з боку емпата (381); г) відсутність емпатії з боку емпата (382). Неприйняття або відсутність емпатії може набувати форм обурення, роздратування, у такому разі емпатійний дискурсивний акт сприймається як втручання в особистісну сферу:

(379) *Then he said, seriously, in his own voice: 'I came out to the Lock because I was worried he might hurt you.' 'Were you?' was all that Marie said but he was relieved that there was no laughter in her voice. She sounded surprised and grateful. Gazzo had been afraid that she would say something like: 'Well, you needn't have bothered!' or 'You and whose army!' She didn't, though* (BNC, grateful, 133).

(380) *I'm sort of kneeling there, so I put my hand on Marie's back to make her feel better, but she rolls away from me.*

'Don't touch me' (BNC, touch, 288).

(381) *'Ma, what's going on? The really frightening thing is not understanding'*.

Her eyes flickered. Then she reached up a hand and stroked his hair gently. 'I know it's hard,' she murmured. 'But it will be all right, I'm sure it will. And you will understand. In the end' (BNC, all right, 302).

(382) *'He's not such a bad chap you know' I yawned. 'I've seen worse.'*

'He's got no soul,' Elinor protested (BNC, protested, 71).

Ієрархічна будова ЕДА приводить до ієрархії атракторів і репелерів. Їхні межі нечітко окреслені, а параметри перебувають у складних, часто суперечливих взаємозв'язках. Однак такі зв'язки не сприяють розпаду системи емпатійного дискурсивного акту, який у результаті взаємодії атракторів і репелерів набуває полярно протилежних властивостей та можливостей альтернативного розгортання. Така поляризація є одним із головних критеріїв саморозвитку і динамічної стійкості ЕДА, оскільки атрактори й репелери доповнюють один одного і забезпечують досягнення кінцевої мети дискурсивного акту декількома альтернативними шляхами.

5.1.5. Біфуркації в дискурсивному акті – від емпатії до диспатії. Опосередковану формуванням атракторів і репелерів взаємодію емпатем, які репрезентують точки зору емпата й емпатанта, можна назвати ключовим моментом ЕДА. Однак не можна забувати, що спосіб вербалізації емпатем визначається мовленнєвою особистістю. Інакше кажучи, відбувається вибір мовленнєвої стратегії, або процес біфуркації як вибір однієї з можливих моделей розвитку ЕДА на етапі його вербалізації, у процесі якої долається ентропія і виникають комбінації мовних одиниць (іноді досить несподівані).

Мовленнєва біфуркація є функціональним розгалуженням шляхів смислової реалізації мовного значення слова, тобто можливості мовленнєвої системи реалізувати різні смисли тієї самої синтагми [Алефиренко, 2009]. У результаті виникає можливість приписувати різні смисли послідовності слів у дискурсивному акті. У такому діапазоні можливих смислів

проявляється хаос мовленнєвої системи, що зумовлено взаємодією різних значень лексем, ситуацією, контекстом дискурсивного акту, культурою емпата й емпатанта тощо. Пошук біфуркацій обумовлений асоціативним вибором концептуальної структури (її понятійного й образно-аксіологічного модусів), а також активацією лексем, які постають донорами для збагачення ЕДА новими смисловими елементами.

Неадекватний, неточний вибір реплік під час дискурсивного акту і подальша біфуркація можуть стати причиною психологічного «відторгнення» емпатії – **диспатії**. Диспатією вважають антипатію, аверсію та неприязнь [Misselhorn, 2009, с. 103]. Диспатія є невід’ємною частиною «утрудненого спілкування», під яким розуміють дискомфортний, неефективний, несприятливий комунікативний процес [Бацевич, 2000; Лабунская, 2001; Weigand, 1999].

Диспатія може бути зумовлена багатьма чинниками лінгвального й екстралінгвального плану. Зокрема, до них належить характер інтерперсональних стосунків емпата й емпатанта. Утруднення, спричинені цим чинником, проявляються у формі експліцитно виражених конфліктів, незгод, небажання спілкуватись. У такому разі має місце *емоційна диспатія*:

(383) *‘A museum piece! A poor, pathetic old man.’ Father Poole drew back as Myles stood before him, trembling, his glaring face twitching.*

‘How dare you!’ he grated. ‘How dare you use your condescending ways on me! So I’m an object of pity, am I? Why you snuff-sniffing, yellow-faced, craw-thumping pious old hypocrite! What do you know!’

Father Poole blinked in dismay. I’ve antagonised him, he thought. He had allowed himself to be carried away (BNC, pity, 295).

Із цього прикладу очевидним є те, що комуніканти перебувають у напружених стосунках, які зумовлюють експліцитно-агресивну позицію емпатанта (*‘How dare you!’ ‘How dare you use your condescending ways on me! So I’m an object of pity, am I?’*), про яку також свідчить його нетактовне

грубе висловлення (*Why you snuff-sniffing, yellow-faced, crawling-thumping pious old hypocrite! What do you know!*). Аналізований дискурсивний акт не має перспективи подальшого розвитку, оскільки стосункова інтроєктивна емпатема священника Пула спричинила непередбачуваний перлокутивний ефект із боку Майлза. Очевидно, що спосіб вербалізації цієї емпатеми (*A museum piece! A poor, pathetic old man*) виявився неадекватним і спричинив диспатію.

До того ж наведений дискурсивний акт залежить від індивідуально-психологічних рис емпата й емпатанта, їхнього емоційного настрою, характеру емоційних переживань, темпераментів, що супроводжуються негативними емоціями, специфічною внутрішньоособистісною напругою, дискомфортом і почуттям незадоволення. Співрозмовникам бракує емпатійної компетенції, уміння емоційно відчутти партнера, здатності розглядати світ його переживань, увійти в його внутрішній світ – рис, які є надзвичайно важливими для успішної реалізації емпатеми. У процесі відторгнення емпатії виникають психологічні бар'єри, що нейтралізують і блокують емпатійне спілкування.

Якщо комуніканти не перебувають у напружених стосунках, то емпатант може займати імпліцитно-стратегічну позицію. У такому разі можна говорити про *когнітивну диспатію*:

(384) *Langdon sat up in his empty bed and tried to clear his mind. «This ... is Robert Langdon.» He squinted at his digital clock. It was 5:18 A.M.*

«I must see you immediately.»

«Who is this?»

«My name is Maximilian Kohler. I'm a discrete particle physicist.»

«A what?» Langdon could barely focus. «Are you sure you've got the right Langdon?»

«You're a professor of religious iconology at Harvard University. You've written three books on symbology and—»

«Do you know what time it is?»

«I apologize. I have something you need to see. I can't discuss it on the phone.»

...

«How did you get my number?» Langdon tried to be polite, despite the hour.

«On the Worldwide Web. The site for your book.»

Langdon frowned. He was damn sure his book's site did not include his home phone number. The man was obviously lying.

«I need to see you,» the caller insisted. «I'll pay you well.»

Now Langdon was getting mad. «I'm sorry, but I really—»

«If you leave immediately, you can be here by—»

«I'm not going anywhere! It's five o'clock in the morning!»

Langdon hung up and collapsed back in bed (Brown, AD, c. 3–5).

Дискурсивний акт починається зі стадії викликання емпатії («*I must see you immediately.*»), що відхиляється емпатом із допомогою запитань та перепитувань («*Who is this?*», «*A what?*», «*Are you sure you've got the right Langdon?*»), а також переривання співрозмовника («*You're a professor of religious iconology at Harvard University. You've written three books on symbology and—*» «*Do you know what time it is?*»). Наступна репліка актуалізує й надання, і викликання емпатії («*I apologize. I have something you need to see. I can't discuss it on the phone.*»), тобто Максиміліан Колер постає в ній емпатом і емпатантом одночасно. Однак емпатія знову відхиляється Робертом Ленгдоном завдяки ввічливому запитанню як демонстрації відсутності довіри («*How did you get my number?*»), невербально підкріпленої негативною мімікою (*Langdon frowned*). Далі співрозмовники знову переривають один одного, не бажаючи зрозуміти, відчуті й увійти у внутрішній світ комуніканта. Завершується дискурсивний акт диспатії зміною імпліцитно-стратегічної позиції на експліцитно-агресивну («*I'm not going anywhere!*»).

Отже, у результаті функціонального розгалуження шляхів смислової реалізації емпатем на етапі їхньої вербалізації відбувається процес біфуркації, у процесі якого виникають досить несподівані комбінації мовних одиниць. Неадекватний вибір реплік під час цього процесу зумовлений неточною асоціативною актуалізацією понятійного й образно-аксіологічного модусів ЕДА. Як результат – несприятливий комунікативний процес, що призводить до емоційної або когнітивної диспатії. Емоційна диспатія проявляється у формі

експліцитно виражених конфліктів, незгод, небажання спілкуватись, а когнітивна – імпліцитно стратегічної позиції (запитань, перепитувань, переривання співрозмовника, демонстрації відсутності довіри), що може перейти в експліцитно агресивну стратегію. Прояви вербалізованої диспатії залежать від індивідуально-психологічних рис емпата й емпатанта, їх емоційного настрою, темпераментів, специфічної внутрішньоособистісної напруги, дискомфорту тощо.

5.2. Параметри порядку успішного емпатійного дискурсивного акту

5.2.1. Принципи комунікативної ввічливості й кооперації.

Серед законів, що регулюють емпатійне мовленнєве спілкування, провідне місце відводиться універсальному прагматичному принципу ввічливості, який відіграє важливу роль у теорії успішної мовленнєвої взаємодії. Ввічливість як засіб збереження й досягнення гармонії у вигляді поваги до іншого допомагає підтримувати соціальну рівновагу, є засобом зменшення конфронтації у дискурсі, що уможливорює комунікацію в разі потенційної напруги між співрозмовниками [Leech, 1980, с. 82; Lakoff, 1973, с. 292].

Цілком зрозуміло, що концепти ЕМПАТІЯ та ВВІЧЛИВІСТЬ є синонімічними, особливо якщо це стосується етикетної емпатії. В основі етикетних постулатів лежать глибинні уявлення людей про світоустрій, про цінності й цілі життя та пов'язані з ними основоположні моральні принципи. Реалізація моральних принципів має такі вимоги до поведінки, як повага честі та гідності людини, відсутність зазіхання на її життя і здоров'я. Етикетні моделі підтримують неантагоністичні стосунки між комунікантами й постають засобом побудови моделі альтруїстичної емпатійної поведінки, що регулюється соціальними ролями та соціальним статусом інтерактантів. Екстерналізація цієї ідеї дає нам підстави вважати ввічливість одним із параметрів порядку ЕДА (конструктивним компонентом і детермінантом емпатії), задіяних у моделюванні емпатійних комунікативних комплексів засобами адекватного

використання й інтерпретації вербаліки та аналогової поведінки мовців.

Одна з найперших теорій увічливості визначалася як кодекс правил поведінки комунікантів, що охоплює три конкретні максими: а) не нав'язувати своєї думки; б) не позбавляти співрозмовника права на вибір; в) бути доброзичливим [Lakoff, 1973, с. 298]. У результаті подальших дискурсивних досліджень з'явилася теорія ввічливості як кодекс постулатів мовленнєвого спілкування, а також теорія збереження обличчя [Leech, 1983; Brown, 1994].

У понятті «ввічливість» розрізняють два аспекти: ввічливість як соціальну (*courtesy*) і як лінгвістичну (*politeness*) норми, в основі яких – поняття про «обличчя» індивіда [Leech, 1980, с. 294; Goffman, 1967, с. 4–5]. До цього принципу входять шість максим (лат. *maxima* – основне правило): *тактовності (tact)*, *великодушності (generosity)*, *схвалення (approbation)*, *скромності (modesty)*, *згоди (agreement)* та *симпатії (sympathy)* [Leech, 1983, с. 132]. Уважаємо, що дотримання цих максим сприяє підтриманню гармонійних емпатійних відносин зі співрозмовником, спрямовуючи процес створення ЕДА в необхідне русло послідовного досягнення його мети. Максими ввічливості мають однакову лінгвістичну й когнітивну природу, перебувають у взаємному зв'язку й завдяки ним ЕДА набуває властивостей цілісного самоорганізованого комунікативного комплексу. Використання цих складників увічливості (досить часто декількох одночасно) відбувається за принципом заперечного зворотного зв'язку – системного поступового вільного пошуку найкращого варіанта, що вплине на емпата/емпатанта.

Максима тактовності торкається меж особистісної сфери (приховані комунікативні наміри, уникнення потенційно небезпечних, неприємних тем), обережності у поводженні з комунікативною стратегією співбесідника. Вона враховує чинник дистанції щодо мовленнєвої комунікації: начальник – підлеглий, колега – колега, друг – друг, ворог – ворог тощо. Сутність максими великодушності – у необтяженні співбесідників розмовою, у побудові комунікативного акту відповідно до принципу рівномірного розподілу мовленнєвої

ініціативи. Згідно з цією максимою не можна адресатові нав'язувати власну комунікативну стратегію. Зручними формами її вияву є непрямі мовленнєві акти, оскільки саме вони найпридатніші для «м'якого» втілення інтенцій мовця:

(385) *The editor took notes. «Your name?»*

«My name is immaterial.»

The editor was not surprised. «And you have proof of this claim?»

«I do.»

«I would be happy to take the information, but it is not our policy to give out our reporters' numbers unless—»

«I understand. I will call another network. Thank you for your time. Good-b—»

«Just a moment,» she said. «Can you hold?» (Brown, AD, с. 213–214).

У максимі схвалення йдеться про позитивну налаштованість у комунікації: «не засуджуй інших», «не підважуй мовленнєвої репутації інших». Максима скромності полягає у відхиленні компліментів (похвал) на власну адресу. Йдеться про міру самооцінки мовця, яка не повинна бути заниженою чи завищеною. Формули «я завжди маю рацію» або «я нічого в цьому не розумію» неприйнятні, однак комунікантам необхідно пам'ятати про власне обличчя у спілкуванні:

(386) *«The college insisted you be eligible.»*

«It seems charity is not dead in the church.»

«You are a wise man. You would lead us well.»

«I am an old man. I would lead you briefly.»

They both laughed (Brown, AD, с. 695).

Максима згоди або неопозиційності у спілкуванні – протилежність стереотипному твердженню, що в суперечці народжується істина. Іншими словами, для уникнення зриву комунікації співбесідникам необхідно бути взаємокоректними, йти на комунікативні поступки. Максима симпатії полягає у доброзичливості й часто виступає умовою «спрацювання» інших максим увічливості. Вона сприяє вирішенню конфлікту: акцент зміщується із самого конфлікту на його причину з її подальшим обговоренням:

(387)»*These words seemed to rouse Uncle Vernon. It was clear that as far as he was concerned, any man who could look at Harry and say «excellent» was a man with whom he could never see eye to eye.*

«I don't mean to be rude—» he began, in a tone that threatened rudeness in every syllable.

«— yet, sadly, accidental rudeness occurs alarmingly often,» Dumbledore finished the sentence gravely. «Best to say nothing at all, my dear man. Ah, and this must be Petunia.» (Rowling, *HPHBP*, с. 46).

Увічливість є аспектом культури, відображеним у мовленнєвій поведінці інтерактантів. Зокрема, в англomовній культурі вона пов'язується з поняттям збереження позитивного або негативного «обличчя» індивіда – образу самого себе, який мовець намагається відтворити й підтримати в очах слухача. Терміни «позитивне» й «негативне обличчя» не мають нічого спільного з поняттями «хороший» чи «поганий», а означають два різні типи потреб. «Позитивне обличчя» вважають цілісним поданням людини як особистості, а також бажанням, щоб інші сприймали її такою, якою вона є, і поділяли її погляди. «Негативне обличчя» – це обстоюване людиною право на свободу дій без зазіхання на її час, статус, незалежні дії та судження [Brown, 1994, с. 61].

Залежно від обличчя адресата й від міри зусиль мовця, спрямованих на збереження певного образу партнера, розрізняють поняття позитивної (зближення) і негативної (віддалення або дистанціювання) увічливості [Lakoff, 1973, с. 83]. По суті, мова йде про стратегії мовлення, побудови дискурсу, що використовуються для досягнення бажаного результату – емпатійної взаємодії комунікантів. Обидва прагнення – бути незалежним від суспільства й одночасно бути його частиною – задіяні у процесі поляризації (конкурентного зв'язку) і прекрасно співіснують. Вони моделюють один одного й відповідно дискурсивний акт, зберігаючи його в режимі динамічної стійкості та забезпечуючи досягнення цілей ЕДА декількома альтернативними шляхами.

Так, відверте вираження своєї негативної думки про близьких людей, своїх політичних уподобань тощо можуть становити

загрозу «позитивному обличчю», одночасно сприяючи «негативному обличчю». Проте прояв «негативного обличчя» досить часто сприяє досягненню емпатії:

(388) *I know I'm right, baby. Listen, you're a powerful woman and you're used to getting what you want out of life, and you didn't get what you wanted in your last few relationships and it's got you all jammed up. Your husband didn't behave the way you wanted him to and David didn't either. Life didn't go your way for once. And nothing pisses off a control freak more than life not goin' her way.»*

«Don't call me a control freak, please.»

«You have got control issues, Groceries. Come on. Nobody ever told you this before?»

(Well . . . yeah. But the thing about divorcing someone is that you kind of stop listening to all the mean stuff they say about you after a while.)

So I buck up and admit it. «OK, I think you're probably right. Maybe I do have a problem with control. It's just weird that you noticed. Because I don't think it's that obvious on the surface. I mean — I bet most people can't see my control issues when they first look at me.» (Gilbert, EPL, с. 48).

Прохання або запитання, що вимагають відвертих відповідей, є певним уторгненням в особисту сферу співрозмовника. Вони погрожують «негативному обличчю», але сприяють «позитивному», моделюючи емпатійний комунікативний комплекс:

(389) *«Richard from Texas has some cute habits. Whenever he passes me in the Ashram and notices by my distracted face that my thoughts are a million miles away, he says, «How's David doing?»*

«Mind your own business,» I always say. «You don't know what I'm thinking about, mister.»

Of course, he's always right (Gilbert, EPL, с. 51).

Як відомо, комунікативна подія є синергетичним процесом, що внаслідок зміни ролей і в разі комунікативного успіху моделює відповідні реакції інтерактантів. Емпатія співрозмовника-адресата, як правило, викликає рефлексію з боку співрозмовника-адресанта, тобто останній розуміє, як його сприймає комунікант. Тим самим витікає філософського,

психологічного, а зрештою й лінгвістичного феномену емпатії лежать у площині кооперації в міжособистісному спілкуванні. Це дозволяє нам віднести комунікативну кооперацію до параметрів порядку ЕДА.

Дослідники поділяють кооперацію на «перцептивну» та «емпатійну». Перцептивна кооперація детермінована сприйняттям мовцем дійсності співрозмовника. Емпатійна кооперація безпосередньо пов'язана з вираженням турботи про комуніканта, співчуттям із метою встановлення, підтримання й покращання взаємин у процесі мовленнєвої взаємодії. Вона залежить не лише від намірів, але й від готовності та здатності співпрацювати зі співрозмовником [Israeli, 1997, с. 594]. Крім того, виокремлені такі поняття кооперації: «локутивна» (кодування/декодування змісту) і «перлокутивна» (орієнтація на співрозмовника та його потреби) [Attardo, 1997, с. 753]; «формальна» й «реальна» з наявністю спільних цілей у комунікантів [Pavlidou, 1991, с. 11]; «прагматична» (бажання вислухати один одного й інтерпретувати висловлене) та «риторична» (обмін інформацією під час прийняття цілей комуніканта й виконання невербальних дій) [Gu, 1993, с. 181]. Отже, спостерігається тенденція до різнорівневого й різнопланового розуміння комунікативної кооперації.

Проте найвлучнішим вважаємо класичний розгляд кооперації Г. П. Грайсом як бажання досягнути інтеракцію з погляду інших співрозмовників, тобто намагання зрозуміти їх цілі й передумови. Відомий лінгвіст і філософ розробив «принцип кооперації» як єдність максимум (кожна з яких складається з кількох постулатів) *кількості (quantity)*, *якості (quality)*, *релевантності (relation)* та *манери мовлення (manner)*, що визначають внесок учасників комунікативного акту в мовленнєву ситуацію [Grice, 1975, с. 41–58].

Ці максимуми є найголовнішими найбільш загальними стратегіями, що сприяють комунікативному співробітництву, а отже, керують функціонуванням успішного емпатійного дискурсивного акту. На відміну від принципу ввічливості, зорієнтованого на соціальну або соціативну сторону спілкування, на ставлення мовця до своїх адресатів або третіх осіб, до позицій, які вони займають у соціальній (статусно-

рольовій) ієрархії, принцип кооперації спрямований головню на смислову, контенсивну сторону внесків учасників комунікації, на способи вираження значень мовця й особливо на способи їх смислової інтерпретації. Проте обидва ці принципи послуговують регулюванню й оптимізації процесу емпатійної мовленнєвої інтеракції.

Максима кількості пов'язана з повнотою (точніше, дозуванням) інформації, задіяної в комунікативному акті. Вона реалізується в таких постулатах: а) висловлювання повинне мати не менше інформації, ніж потрібно; б) висловлювання повинне мати не більше інформації, ніж потрібно:

(390) *«Is the Hound the champion now?» Sansa asked Ned.*

«No,» he told her. «There will be one final joust, between the Hound and the Knight of Flowers.» (Martin, GOT, с. 306).

Однак необхідно зауважити, що ця максима спричиняє значну кількість комунікативних помилок, неточностей, оскільки кількість необхідної інформації залежить від багатьох чинників, пов'язаних із пресупозиціями мовців, їх ментальним станом, конситуацією спілкування, культурою тощо.

Максима якості передбачає істинність висловлення. Її постулатами є: а) не говори того, що вважаєш неістинним; б) не говори того, для чого в тебе немає достатніх підстав:

(391) *«Signore,» Olivetti said, his tone apologetic but still unyielding. «You should not concern yourself with matters of security. You have other responsibilities.»*

«I am well aware of my other responsibilities. I am also aware that as direttore intermediario, I have a responsibility for the safety and well-being of everyone at this conclave. What is going on here?» (Brown, AD, с. 182).

Дотримання цієї максими має особливо важливе значення, оскільки порушення дозування інформації (максими кількості) засуджується комунікантами меншою мірою, ніж порушення істинності висловлення (максими якості).

Суть максими релевантності (відношення) у тому, що учасники спілкування для досягнення комунікативної мети повинні здійснювати доцільні комунікативні вчинки, які не суперечать кооперативній інтеракції. Найважливіші її

постулати: а) не відхиляйся від теми; б) будь релевантним, тобто, говори по суті:

(392) «*My lady,*» *Ser Rodrik said, «I have thought on how best to proceed while I lay abed. **You must not enter the castle. I will go in your stead and bring Ser Aron to you in some safe place.**»*

She studied the old knight as the galley drew near to a pier. Moreo was shouting in the vulgar Valyrian of the Free Cities. «You would be as much at risk as I would.»

*Ser Rodrik smiled. «**I think not. I looked at my reflection in the water earlier and scarcely recognized myself. My mother was the last person to see me without whiskers, and she is forty years dead. I believe I am safe enough, my lady.**»*

Moreo bellowed a command. As one, sixty oars lifted from the river, then reversed and backed water.....

*«**We shall not be going to the castle. Perhaps you can suggest an inn, someplace clean and comfortable and not too far from the river.**»* (Martin, GOT, с. 163).

Максима релевантності складна для реалізації мовцями, оскільки учасники інтеракції часто обговорюють декілька тем, що уможливує абсолютно нормальний перехід від однієї теми до іншої. Однак не відхилятися від теми надзвичайно важливо для збереження комунікативного контакту.

Максима манери (способу) пов'язана не з тим, про що говориться, а з тим, як говориться. Втілюється в один загальний постулат: висловлюйся чітко, та декілька додаткових: а) уникай незрозумілих висловів; б) уникай неоднозначності; в) будь лаконічним; г) будь організованим:

(393) «*Is the Pantheon even a church?*» *Vittoria asked.*

*«**Oldest Catholic church in Rome.**»*

Vittoria shook her head. «But do you really think the first cardinal could be killed at the Pantheon? That's got to be one of the busiest tourist spots in Rome.»

*Langdon shrugged. «**The Illuminati said they wanted the whole world watching. Killing a cardinal at the Pantheon would certainly open some eyes.**»*

«But how does this guy expect to kill someone at the Pantheon and get away unnoticed? It would be impossible.»

«As impossible as kidnapping four cardinals from Vatican City? The poem is precise.» (Brown, AD, с. 279).

Максима манери, хоча й найтісніше пов'язана з мовою, мовним кодом, великою мірою ґрунтується на підготовленості реципієнта до сприйняття інформації, тобто залежить від пресупозицій комунікантів і від того, наскільки збігаються їх уявлення про відповідний фрагмент дійсності.

Закон кооперації зазнавав критики: зазначалося, що він пов'язаний із більш загальним принципом раціональності (обирай таку дію, яка найбільш ефективно й ціною найменших зусиль сприяє досягненню заданої мети). Також наголошувалося, що максими не забезпечують регулювання комунікації повністю, а для кращого розуміння механізмів комунікативного процесу необхідно застосовувати нелінгвістичні принципи [Kasher, 1976, с. 205]. Цю точку зору вважаємо спірною, оскільки ні комунікацію, ні загальну раціональність апіорі неможливо пояснити, не залучаючи лінгвістичні механізми. Також варто додати, що в реальному спілкуванні є стратегії недотримання принципів увічливості та кооперації. Йдеться про демонстративне порушення постулатів – участь у конфронтативних мовленнєвих жанрах (сварка, суперечка тощо), у яких максими спілкування взагалі не беруться до уваги; умисне вживання непрямих мовленнєвих актів (натяк, іронія, сарказм тощо). Зазначені стратегії є актуальними для численних філологічних розвідок, однак не є релевантними для нашого дослідження.

Як параметр порядку ЕДА закон кооперації в ідеалі працює в такий спосіб: для досягнення скоординованої взаємодії емпат/емпатант намагається якомога повніше (максима кількості), точніше та істинніше (максима якості) передати своє оцінно-емоційне ставлення до емпатанта/емпата відповідно до його емоційного стану (максима релевантності) з допомогою зрозумілих засобів комунікації (максима манери). На когнітивному етапі створення кооперативності комуніканти повинні враховувати тезауруси один одного, оскільки їх неузгодженість призводить до комунікативних збоїв, негативної реакції або навіть припинення інтеракції. Між постулатами максим кооперації встановлюються відношення

взаємодетермінації з подальшим домінуванням декількох із них у визначенні напрямку розвитку ЕДА до атрактора (шлях до якого пролягає через найменші затрати ресурсів).

Вибір домінантних максим здійснюється емпатом/емпатантом спочатку на когнітивному, а потім на мовленнєво-стилістичному рівнях за принципом заперечного зворотного зв'язку з використанням лексичних атракторів емпатії. Кожна репліка аналізується адресантом як близька чи далека до атрактора, краща чи гірша. Вона, зі свого боку, формує наступну, яка обирається з використанням керувального впливу попередньої. Домінування постулатів одних максим призводить до порушення інших. Тобто емпат/емпатант може: 1) дотримуватися певного постулату; 2) обійти його якимось чином; 3) свідомо порушити постулат, експлуатуючи його відсутність у зв'язку з обраною тактикою ведення дискурсивного акту, що породжує мовленнєву імплікатуру.

5.2.2. Емпатійні конверсаційні імплікатури. Специфічність світосприйняття учасників комунікативної ситуації, рівень їх емоційно-оцінної компетенції, соціальний досвід визначають ступінь емпатійної кооперації. Кооперативні стратегії спілкування інтегрують до площини комунікативно зважених вербальних і невербальних дій, спрямованих на експлікацію мовленнєвих імплікатур. Зі свого боку, імплікатури вираховуються на основі тих компонентів смислу, існування яких передбачається презумпцією дотримання принципу кооперації. Тим самим завдяки протистоянню параметрів порядку експліцитного смислу й імплікатур відбувається поляризація тексту й підтексту.

Під терміном *імплікатура* (*implicature*) розуміють семантико-прагматичний компонент висловлення, що відсилає до його змісту, але не виражений у ньому явно та не зумовлений ним (*implication* 'прихований смисл, натяк'). Виділяють два типи імплікатур: конвенційні й комунікативні (мовленнєві) [Grice, 1975]. Визначаючи імплікатури першого типу, необхідно підкреслити, що конвенційне значення слів репрезентує не лише те, що говориться, а й те, що імплікується. Цей тип імплікатур корелює із семантичною

пресупозицією, що детермінує умови семантичної сполучуваності елементів висловлення. Однак у контексті нашого дослідження більший інтерес викликає другий тип – неконвенційні імплікатури мовленнєвого спілкування або комунікативні (конверсаційні) імплікатури (*conversational implicatures*).

Комунікативні або конверсаційні імплікатури породжуються не тим, що сказано, а самим актом мовлення та є завжди вільними, оказіональними й контекстуально залежними. Вони є інструментом розуміння небуквального смислу того, на що натякається. Серед неконвенційних імплікатур виокремлюють партикуляризовані (*particularized*), пов'язані з контекстом і подані латентною пропозицією, що забезпечує зв'язність вербально виражених контактних пропозицій (*X went into a house yesterday and found a tortoise inside the front door*. Прихована пропозиція: *X зайшов у чужий дім*), і генералізовані (*generalized*), що є загальними стандартами комунікативної поведінки [там само].

Для успішної емпатизації актуальних сегментів буття роль емпатійних імплікатур є не лише важливою, а й особливою, оскільки в деяких випадках головним чи навіть єдиним атрактором ЕДА стає трансляція саме імпліцитного смислу. За такої умови під **емпатійною конверсаційною імплікатурою (ЕКІ)** ми розуміємо тісно пов'язану з вербальним змістом приховану інформацію, яка з допомогою параметрів порядку опосередковує змістову залежність між висловленнями й організовує їх інтерактивну спрямованість на реалізацію емпатії. ЕКІ постає яскравим прикладом поляризації дискурсу (протистояння фактичної інформації й оцінювання, експліцитних та імпліцитних смислів). Основними ознаками емпатійних конверсаційних імплікатур уважаємо можливість їх виведення, тобто реконструкції прихованого смислу на підставі буквального значення висловлення, а також здатність до усунення за досягнення позитивного перлокутивного ефекту ЕДА.

Потрібно наголосити, що конверсаційні імплікатури виникають лише за недотримання певних постулатів принципу кооперації. За повного їхнього дотримання імплікатури відсутні:

(394) Q: «*Do we know yet if there are other Americans on board beyond the person you mentioned?*»

President Obama: »*We -- we have been pretty methodical over the last 24 hours in working through the flight manifest and identifying which passengers might have had a U.S. passport. At this point, the individual that I mentioned is the sole person that we can definitively say was a U.S. or dual citizen*» ... «*Obviously, that does nothing to lessen our outrage about all those families, regardless of nationality. It is -- it is a heartbreaking event.*» (Washington Post, TPOJ18SOUG).

Наведений приклад ілюструє той факт, що у чіткій відповіді на запитання журналіста Бараком Обамою дотримані максими кількості (інформація викладена повністю), якості (інформація точна), релевантності (президент говорить по суті, не відхиляючись від теми) і манери мовлення (репліки однозначні і зрозумілі). У цьому ЕДА Барак Обама постає емпатом і емпатантом одночасно – він бажає виразити біль та співчуття через авіакатастрофу, а також знайти відгук на свою промову в серцях виборців. Дотримання принципу кооперації, а також мовленнєва спільність (належність до інтерсуб'єктивно спільного життєвого світу) є тими параметрами порядку ЕДА, що призводять цей дискурсивний акт до атрактора – надання емпатії та її викликання з боку комунікантів.

Процесуальна сторона такого ЕДА визначається роботою механізмів проєкції й інтроекції (викладених у попередньому підрозділі), що формують два способи ототожнення. Вони є самостійними функціональними одиницями емпатійного аналізу, робота яких може бути подана таким чином: у продукувальній фазі дискурсивного акту відбувається проєкція задуму емпата/емпатанта на свідомість комунікантів, а в рецептивній фазі емпат/емпатант ототожнює себе зі співрозмовниками, тобто відбувається інтроекція у свідомості їх ідей, поглядів, ставлень та оцінок. Продукувальна й рецептивна фази повторюються неодноразово до досягнення повного перлокутивного ефекту.

Відношення взаємодетермінації між постулатами максимум кооперації часто призводить до їх конфлікту. У цьому випадку інтерактант дискурсивного акту намагається обійти конфлікт,

породжуючи ЕКІ:

(395) Q: «*Sir, thank you. **How much blame for this do you put on President Putin?***»

President Obama: »***We don't know exactly what happened yet, and I don't want to, as I said before, get out ahead of the facts. But what I do know is, is that we have seen a ticking up of violence in eastern Ukraine that despite the efforts of the Ukrainian government to abide by a cease-fire and to reach out and agree to negotiations, including with the separatists, that has been rebuffed by these separatists. We know that they are heavily armed and they are trained, and we know that that's not an accident. **That is happening because of Russian support.** So, you know, it is not possible for these separatists to function the way they're functioning, to have the equipment that they have -- set aside what's happened, you know, with respect to the Malaysian Airlines, **a group of separatists can't shoot down military transport planes, or they claim, shoot down fighter jets without sophisticated equipment and sophisticated training, and that is coming from Russia*****» (Washington Post, TPOJ18SOUG).

Із наведеного приклада можна зробити висновок, що Барак Обама порушує постулат кількості – не дає інформації щодо провини особисто Путіна (відсутня пряма відповідь на запитання). Президент ухиляється від прямої відповіді через небажання порушити важливіший для нього постулат якості – Обама точно не знає, чи був до цього причетний Володимир Путін. Однак партикуляризована емпатійна конверсаційна імплікатура (підтвердження провини Путіна) проглядається через вербально виражені контактні пропозиції (*That is happening because of Russian support, a group of separatists can't shoot down military transport planes, ... without sophisticated equipment and sophisticated training, ... from Russia*). Отже, параметри порядку цього ЕДА (уникнення конфлікту постулатів і породження ЕКІ) призводять його до атрактора – емпатії до позиції Барака Обама у конфлікті з Путіним.

Партикуляризовані емпатійні конверсаційні імплікатури можуть бути породжені через навмисне порушення постулатів кооперації:

(396) Q: «***Tougher sanctions in Europe, will you push for ...***»

President Obama: *»Well, I think that this certainly will be a **wake-up call for Europe** and the world that **there are consequences to an escalating conflict in eastern Ukraine**, that it is not going to be localized, it is not going to be contained.*

*You know, what ... what we've seen here is just in one country alone, our ... our great allies the Dutch, 150 or more of their citizens being killed. And ... and that, I think, sadly brings home the degree to which the stakes are high for Europe, not simply for the Ukrainian people, and ... and that we have to be firm in our resolve in making sure that **we are supporting Ukraine's efforts** to bring about a just cease-fire, and that we can move towards a **political solution to this**»* (Washington Post, TPOJ18SOUG).

У цьому прикладі зумисно проігнорований постулат кількості – Барак Обама не дає відповіді на запитання, чи буде він підтримувати суворіші економічні санкції щодо Росії. Вербально виражені контактні пропозиції (*a wake-up call for Europe, there are consequences to an escalating conflict in eastern Ukraine, we are supporting Ukraine's efforts*) дають зрозуміти, що президент не проти санкцій, проте наразі не готовий їх відкрито підтримати, оскільки це не сприятиме емпатії з боку проросійських комунікантів.

Зі свідомими порушеннями постулату якості, коли під сумнівом є правдивість сказаного, доводиться мати справу особливо часто. Це – непрямі мовленнєві акти, вирази іронічного характеру, метафоричні вирази, які є загальним стандартом комунікативної поведінки:

(397) President Obama: *»By far the country that lost the most people onboard the place was the Netherlands. From the days of our founding, the Dutch have been close friends and stalwart allies of the United States of America, and today I want the Dutch people to know that **we stand with you shoulder to shoulder in our grief** and in our absolute determination to get to the bottom of what happened»* (Washington Post, TPOJ18SOUG).

У наведеному прикладі президент використовує метафору *we stand with you shoulder to shoulder in our grief*, яка порушує постулат якості. Цей метафоричний вираз породжує генералізовану емпатійну конверсаційну імплікатуру: Барак Обама повністю розділяє горе датського народу. Гіперболізація

своїх почуттів через трагедію сприяє досягненню атрактора дискурсивного акту.

Недотримання постулату релевантності (відношення) трапляється у випадках, коли тема розмови не є сприятливою для комуніканта (може зашкодити емпатійному спілкуванню), тому він вирішує її змінити:

(398) Roman Tsymbalyuk: *«My first question concerns the punitive operation you have launched in eastern Ukraine, which is mostly spearheaded against Russian speakers. It's an open secret that it is Russian servicemen and Russian militants who are fighting there. Question: How many Russian servicemen and units of equipment have you sent there, and how many of them have been killed in Ukraine? What would you as the Commander-in-Chief say to the families of the Russian servicemen and officers killed there?*

And my second short question, if I may. We had a president called Viktor, who is now hiding in Russia. He had imprisoned the number one on the Batkivshchyna list, Yulia Tymoshenko. She has been released, but now the current number one on the party list is in prison, this time in Russia...»

Vladimir Putin: *Let's begin with the second question, and then I will certainly answer your first question* (Kremlin, NCOVP).

Іноді порушення постулату манери (способу) сприяє руху до атрактора ЕДА, породжуючи партикуляризовану емпатійну конверсаційну імплікатуру:

(399) President Obama: *Well, I think it's too early for us to be able to guess what the intentions of those who might have launched the -- this surface-to-air missile might have had. The investigation's going to be ongoing, and I think what we'll see is additional information surfacing over the next 24 hours, 72 hours, the next week, the next month* (Washington Post, TPOJ18SOUG).

У цьому прикладі відсутня належна стислість висловлення. Вербально виражені контактні пропозиції (*The investigation's going to be ongoing, the next 24 hours, 72 hours, the next week, the next month*) актуалізують латентну пропозицію: дослідження залишків літака є надзвичайно трудомістким і складним процесом. Така тактика досягає своєї мети – високого ступеня емпатійної рефлексії з боку адресатів, а ЕКІ розгортається й оцінюється відповідно до прагматичної мети адресанта.

Зауважимо, що наведені приклади появи емпатійних конверсаційних імплікатур демонструють дискурсивний акт як лінійний процес, тому вони є певною мірою умовними й запропонованими нами для того, щоби показати відмінності в роботі механізмів емпатії. Процеси смислосприйняття і смислопородження, що складають зміст рецептивної та продукувальної фаз мовленнєвої діяльності комунікантів, перебувають у функціональній послідовності, однак у реальності навряд чи можуть розглядатися як лінійно розміщені в часі. У рамках ЕДА інтроєктивні і проєктивні дії реалізуються нелінійно, забезпечуючи формування емпатійного аналізу комунікації. Інтроєктивні дії забезпечують перехід від розуміння предметно-логічного смислу до виявлення того, як ставиться до дійсності співрозмовник; проєктивні, функціонуючи як механізм випереджального відображення, прогнозують реакцію комуніканта, тим самим дозволяючи коригувати вибір способів і засобів реалізації атрактора ЕДА.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 5

Прагматичний модус концепту ЕМПАТІЯ реалізується на рівні дискурсивного акту. Ми інтерпретуємо його як основну системотвірну функцію концепту, його кінцевий результат, досягненню якого сприяють структури понятійного та образно-аксіологічного модусів. Самоврегулювання прагматичного модусу виникає у результаті дискурсивного впливу емпата й емпатанта один на одного. Емпатійний дискурсивний акт об'єднує понятійний, образно-аксіологічний та прагматичний модуси у формі однієї репрезентативної моделі, відповідаючи вимогам динамічної самоорганізованої системності.

1. Емпатійний дискурсивний акт – це одиниця спонтанної комунікації, основана на інтуїтивному знанні ситуації та здійснювана емпатом (емпатантом) щодо конкретного емпатанта (емпата) шляхом спільного конструювання значення за певних умов із наміром виразити або викликати емпатію й одержати бажаний когнітивний і мовленнєвий результат. Емпатійний дискурсивний акт являє собою фізичну подію, що

відбувається в конкретному контексті і проявляється у формі мовленнєвого потоку. Під час його створення головним чинником самоорганізації є конкуренція атракторів і репелерів, яка призводить до поляризації конститутивних частин дискурсивної системи з допомогою параметрів порядку (рухомих порівняно незалежних характеристик, що направляють дискурсивний акт до кінцевої мети – реалізації емпатії). Ієрархічна будова дискурсивного акту призводить до ієрархії атракторів і репелерів. Їх межі нечітко окреслені, а параметри перебувають у складних і суперечливих взаємозв'язках, які сприяють розвитку системи, надаючи їй можливостей альтернативного розгортання.

2. Атрактором емпатійного дискурсивного акту є ілюкція – намір емпата розділити емоційно-когнітивний стан емпатанта з допомогою вербалізації втішання (допомоги, жалості, жалю, захоплення, обнадіювання, підбадьорювання, схвалення, турботи тощо), або намір емпатанта викликати емпатію. Кінцева мета атрактора – змінити емоційно-когнітивний стан співрозмовника або ставлення комунікантів один до одного. Репелером є непередбачуваність перлокутивного ефекту, можливість лише його прогнозування. Перлокутивний ефект – це зовнішня мета дискурсивного акту (характеризується в епістемічних вимірах, оскільки спричиняє прямі або непрямі зміни у свідомості та поведінці емпата/емпатанта), яка оцінюється на основі своїх наслідків. Параметрами порядку репелера є невдало обрані лексичні засоби екстеріоризації емпатії, різниця когнітивного і психологічного станів емпата та емпатанта, нещирість комунікації тощо. Робота параметрів порядку репрезентована прямо (шляхом безпосередньої комунікації емпата з емпатантом) та опосередковано (спрямована на емпатанта або емпата за його відсутності). За наявності вищенаведених ознак констативи, директиви, комісиви, експресиви та перформативи можуть уважатися емпатійними дискурсивними актами. Вибір їх типу здійснюється за принципом заперечного зворотного зв'язку, коли комуніканти шукають у своєму епістемічному просторі найкращий варіант подання інформації, наближаючись до ідеального.

3. Складниками атрактора емпатійного дискурсивного акту є три стадії: викликання, надання і прийняття, які можуть реалізуватися послідовно або одночасно. За такої умови емпатія може бути паралельною (пов'язаною з почуттями іншого, спрямованими на третю особу) та реагуювальною (пов'язаною з почуттями іншого, спрямованими на себе), що дає можливість віднести ці терміни до типів атрактора. Етапами роботи параметрів порядку є ідентифікація (проектування себе в іншому), інкорпорація (інтродукція іншого в собі), реверберація (взаємодія свого досвіду з досвідом іншого) та роз'єднання (відхід від суб'єктивної причетності й повернення до використання методів здорового глузду). Стадії, типи та етапи роботи параметрів порядку атрактора підтверджують ритуалістичність процесу реалізації емпатії.

4. У процесі роботи параметрів порядку прагматичного модусу емпатії у свідомості комунікантів виникають емпатемі – особливі когнітивні комплекси, що поєднують концепти та їх атрибути (уявлення, оцінювання, висновки, полімодальні перцептивні образи) як одиниці мовленнєвої діяльності, що формуються під час реалізації різнорівневих нейронних процесів, що входять до структур смислосприйняття. Зміст цих комплексів усвідомлюється мовцем як найбільш яскраві контентні властивості дискурсивного акту, що асоціюються з емпатом та емпатантом. Підґрунтям емпатем є емпатійний аналіз – осмислення на основі ототожнення себе зі співрозмовником. На когнітивному етапі емпатійного аналізу замисел, планування й урахування обмежень дискурсивного акту здійснюється комунікантами як мовними особистостями зі своїми особливими прагматично-мотиваційними рівнями. Ці рівні дозволяють попередньо окреслити ті концепти, які будуть брати участь у створенні дискурсивного акту. Окреслення створюється з допомогою функції збудження шляхом зменшення/збільшення порогу сприйняття відповідних концептів, тобто створення їх атракторів.

5. Залежно від типу дискурсивного акту, від результатів осмислення його ілокуції у царині емпатійного аналізу можуть переважати зорові (асоціюються з комунікантом) або звукові образи (асоціюються зі значущими характеристиками його

мовлення). Ступінь змістової повноти емпатем і сталість їх виникнення у свідомості комунікантів залежать не лише від уміння зосереджуватися, а й від сформованості психологічної установки на емпатійний аналіз, від сприйнятливості, сили уваги, проникливості й перцептивного досвіду. За принципом їх спрямованості емпатемами розмежовуються на проєктивні та інтроєктивні. Перші з'являються у результаті проєкції емпатом своєї точки зору на свідомість емпатанта, другі виникають, коли емпат ототожнює себе з емпатантом. У процесі роботи параметрів порядку дискурсивного акту він, головню, базується на емпатемах інтроєктивного типу, що узгоджуються з проєктивними. Водночас вони не мають однозначного вербального вираження й актуалізуються як експлікація тих чи інших компонентів ілюкції. Активно впливають на самоорганізацію цього процесу концептуальна картина світу актантів та їх соціальний статус.

6. У процедурі емпатійного аналізу є два фокуси уваги, відповідні двом категоріальним концептам: ВЧИНКИ та СТОСУНКИ. Співвідносячись із двома найважливішими психологічними категоріями – діяльнісною і стосунковою, вони є ядром змісту будь-якого емпатійного дискурсивного акту. Аналіз концепту ВЧИНКИ дозволяє розкрити особливості співрозмовників із концентрацією на фабульній структурі дискурсивного акту. Важливість адекватного бачення діяльнісної категорії пояснюється тим, що вона є ключем до розуміння позиції емпата (емпатанта). Емпатійний аналіз діяльнісної сторони дозволяє емпату знайти вичерпне пояснення мотивів, цілей та логіки дій емпатанта, що відкриває можливість прояву емпатії. Емпатемами у царині концепту СТОСУНКИ відображають систему взаємин та інтерсуб'єктних оцінок емпата й емпатанта. Вони є основою для розуміння й адекватного трактування психологічної канви дискурсивного акту та його оцінних імплікатур. Емпатемами концептів ВЧИНКИ і СТОСУНКИ не будуються у свідомості комунікантів ізолювано одні від інших: у реальному процесі осмислення дискурсивного акту вони формуються у складі єдиного продукту емпатійного аналізу.

7. Під час вербалізації емпатем відбувається вибір мовленнєвої стратегії або процес біфуркації, у процесі якої в результаті функціонального розгалуження шляхів смислової реалізації долається ентропія й виникають комбінації мовних одиниць (іноді досить несподівані). Пошук біфуркацій обумовлений асоціативним вибором концептуальної структури (її понятійного й образно-аксіологічного модусів), а також активацією лексем, які постають донорами для збагачення дискурсивного акту новими смисловими елементами. Біфуркації призводять до перлокутивного ефекту, який може бути маніфестований: а) прийняттям емпатії з боку емпатанта; б) неприйняттям емпатії з боку емпатанта; в) наявністю емпатії з боку емпата; г) відсутністю емпатії з боку емпата. Неприйняття або відсутність емпатії може набувати форм несприятливого комунікативного процесу (обурення, роздратування), що призводить до емоційної або когнітивної диспатії. Емоційна диспатія проявляється у формі експліцитно виражених конфліктів, незгод, небажання спілкуватись, а когнітивна – імпліцитно стратегічної позиції (запитань, перепитувань, переривання співрозмовника, демонстрації відсутності довіри), що може перейти в експліцитно агресивну стратегію. Прояви вербалізованої диспатії залежать від індивідуально-психологічних рис емпата й емпатанта, їх емоційного настрою, темпераментів, специфічної внутрішньоособистісної напруги, дискомфорту тощо.

8. Для запобігання диспатії в комунікативних комплексах працюють параметри порядку успішного емпатійного дискурсивного акту: закони «ввічливості» та «кооперації». До принципу ввічливості (аспекту культури, відображеному в мовленнєвій поведінці інтрактивів) входять шість максим: тактовності, великодушності, схвалення, скромності, згоди та симпатії. В англомовній культурі ввічливість пов'язується з поняттям збереження позитивного або негативного «обличчя» індивіда – образу самого себе, який мовець намагається відтворити й підтримати в очах слухача. «Позитивне обличчя» вважають бажанням комуніканта, щоб інші поділяли його погляди. «Негативне обличчя» – це обстоюване людиною право на свободу дій без зазіхання на її час, статус, незалежні дії та

судження. Позитивна й негативна ввічливості є стратегіями руху до атрактора, які задіяні у процесі поляризації (конкурентного зв'язку, пов'язаного з бажанням бути незалежним від суспільства й одночасно бути його частиною). Вони моделюють одна одну й відповідно дискурсивний акт, зберігаючи його у режимі динамічної стійкості.

9. Принцип кооперації складається з максимуму кількості, якості, релевантності та манери мовлення. На відміну від увічливості (зорієнтованої на соціальну сторону спілкування, на ставлення мовця до адресатів та їхніх позицій у статусно-рольовій ієрархії) закон кооперації спрямований насамперед на смислову, контенсивну сторону внесків учасників комунікації, на способи вираження значень і особливо на способи їх смислової інтерпретації. Як параметр порядку емпатійного дискурсивного акту кооперація в ідеалі працює в такий спосіб: для досягнення скоординованої взаємодії інтрактант намагається якомога повніше (максимум кількості), точніше та істинніше (максимум якості) передати своє оцінно-емоційне ставлення до співрозмовника відповідно до його емоційного стану (максимум релевантності) з допомогою зрозумілих засобів комунікації (максимум манери). Між постулатами цих максимумів встановлюються відношення взаємодетермінації з подальшим домінуванням декількох із них у визначенні напряму розвитку до атрактора через найменші затрати ресурсів. Кожна репліка оцінюється як близька чи далека до мети й формує наступну, яка обирається з використанням керувального впливу попередньої. Емпат/емпатант може дотримуватися певного постулату, якимось чином обійти або навіть свідомо порушити, експлуатуючи його відсутність у зв'язку з обраною тактикою ведення дискурсивного акту, що породжує мовленнєву імплікатуру.

10. Емпатійна конверсаційна імплікатура – це тісно пов'язана з вербальним змістом прихована інформація, яка з допомогою параметрів порядку опосередковує змістову залежність між висловленнями й організовує їх інтерактивну спрямованість на реалізацію емпатії. Імплікатура постає яскравим прикладом поляризації дискурсивного акту (протистояння фактичної інформації й оцінки, експліцитних та

імпліцитних смислів). Основними ознаками емпатійних конверсаційних імплікатур вважаємо можливість їх виведення, тобто реконструкції прихованого смислу на підставі буквального значення висловлення, а також здатність до усунення за досягнення позитивного перлокутивного ефекту дискурсивного акту. Процеси смислосприйняття і смислопородження, що складають зміст рецептивної та продукувальної фаз інтроєктивних і проєктивних конверсаційних імплікатур, розміщені в часі нелінійно, забезпечуючи формування емпатійного аналізу комунікації. Інтроєктивні дії забезпечують перехід від розуміння предметно-логічного смислу до виявлення того, як ставиться до дійсності співрозмовник; проєктивні, функціонуючи як механізм випереджального відображення, прогнозують реакцію комуніканта, дозволяючи коригувати вибір способів і засобів реалізації атрактора дискурсивного акту. Розпізнавання емпатійних імплікатур є необхідною умовою для створення позитивної емоційно-психологічної налаштованості, досягнення максимального комунікативного ефекту й побудови емпатійного модусу світобачення. Ігнорування імплікатур, навпаки, руйнує гармонійну канву інтеракції, що призводить до утрудненого спілкування й комунікативних невдач.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Суперечності між складною природою онтології концепту та його гносеологією й епістемологією постають рушійною силою розвитку концептологічних студій. Для сучасного стану теорії концепту характерний перехід до істинно інтегрованої форми його дослідження – трансдисциплінарності, одним із різновидів якої є когнітивно-синергетичний підхід або когнітивна лінгвосинергетика. Ця парадигма змінює предметну сферу аналізу лінгвальних аспектів концепту ЕМПАТІЯ, залучаючи до розгляду питання про його самоорганізацію в дискурсі, а також динамічний підхід до когніції, спираючись на ідеї ситуативності, тілесного втілення та розподіленості. Крізь призму лінгвосинергетики концепт ЕМПАТІЯ постає новим типом об'єкта – вербалізованою когнітивно-комунікативно-синергетичною сутністю, яка визначається динамічним ментальним ефектом, що виникає у процесі осмислення суб'єктом рефлексії почуттів іншого як своїх, перенесення в об'єкт спостереження, а також дискурсивним актом, спрямованим на зміну когнітивно-емоційного стану іншого.

У векторі трансдисциплінарності емпатія наголошує на органічній природності взаємодії особистостей, її зв'язку з біологічним та еволюційним розвитком соціуму. Емпатійна інтеракція через мовний феномен – це когнітивно й фізіологічно зумовлене джерело психічної енергії, потребу в якій людина відчуває на ендогенному рівні (що змушує вважати завершенням її системи іншу людину). Засобами вербалізованої емпатії в просторово-часовому вимірі відбувається відображення себе в іншому, ідентифікація з ним, перехоплення думки іншого, яка збагачує власні думки.

Когнітивно-синергетична репрезентація емпатії в сучасному англomовному дискурсі інтегрує традиційні ідеї структурної, когнітивно-дискурсивної та прагматичної парадигм лінгвістики – системність, ієрархічність, комунікативну функціональність, когнітивну природу мови, а також синкретизм її ізоморфізму та мінливого характеру. Однак ці ідеї одержують подальший розвиток та дещо іншу інтерпретацію шляхом зміни акцентів на інгерентній властивості самоврегулювання дискурсивної

системи. Її підґрунтям постає існування таких взаємно підсилювальних принципів, як багатовимірність, динамічність, дисипативність, нелінійність, емерджентність, симетричність/асиметричність та фрактальність. Ці аспекти органічно пов'язані в емпатії, яка є поліморфною, імовірнісною і спонтанною сутністю, частиною символічної реальності, що перебуває у людській свідомості.

Основною ознакою динамічної теорії концепту є те, що останній є результатом еволюційного емерджентного розвитку людського розуму, наслідком ускладнення психічної форми матерії у вигляді дивергентної системи. У її основу покладено взаємодію мислення, тіла й соціо-культурного середовища у різних просторово-часових вимірах, геометричні образи яких завжди були предметом серйозного наукового осмислення. Під час створення концепту час і простір підлягають фрактальному стисненню, відтворюючи здатність людини передбачати результати своєї діяльності. Суть складної динаміки концепту полягає у сукупності постійних змін його функцій, в основу яких покладено циклічність і кінцевість існування матерії. Секрет універсальності й евристичності цієї аналогії полягає у тому, що на будь-якому рівні пізнання складних ієрархічних систем процеси розвитку структури розгортаються згідно з одним природним інваріантом – виникненням, розвитком, функціонуванням, деградацією та смертю. Це дозволяє залучати до концептуального аналізу метафору «життєвий цикл». У світлі настанов когнітивно-синергетичної парадигми аналіз емпатії починається з дослідження її «життєвого циклу» в онтологічному та гносеологічному вимірах.

Детальний розгляд етимології цього поняття дозволяє вважати онтологічним початком його «життєвого циклу» поширення теорії «вчуття», коли відбулося когнітивне оброблення концепту й виділення окремих компонентів його смислу з паралельною вербалізацією. Далі відбувся етап вичленовування й систематизації тих ознак, на основі яких концепт вбудувався в індивідуальну когнітивно-номінативну мережу індивідів та колективну номінативну мережу соціуму. Аналіз лексикографічних джерел дає підстави для ствердження, що термінологічним витокom емпатії було поняття «симпатія», а

підґрунтям – здатність до порівняння декількох структур і виявлення розбіжностей між ними (категоризація). У цей період концепт ЕМПАТІЯ вступив у стадію рівноваги з дискурсивним середовищем – динамічний режим сталого функціонування без зміни структури. Параметри порядку атратора концепту та репелери хаосу у вигляді контексту врівноважували один одного: у науці емпатія й симпатія вживалися як синоніми.

Пізніше відбулася семантична біфуркація: стійкі параметри системи відхилилися від соціально прийнятої типової форми й синонімію було ліквідовано. Симпатія почала визначатися за прямими діадними зв'язками комунікантів: $Я = Tu$, а емпатія – за тріадними стосунками: власного стану, сприйняття почуттів іншої особи і знову власного бачення предмета розмови, але крізь призму сприйняття іншої людини ($Я (1) = Tu (2) = Я (3)$). У результаті переходу на новий семантичний рівень з'явилася нова концептуальна структура з іншими функціональними можливостями. Наразі характерною рисою концепту ЕМПАТІЯ є збереження стійкості основних характеристик (лексичних, синтаксичних, морфологічних і фонетичних) на фоні незначних змін контексту – стале функціонування у межах варіювання структури. Остання проявляється в дискурсі у спектрі чотирьох функціонально синергетичних рівнів: емотивного, когнітивного, соціального та прагматичного.

За результатами дослідження концепту ЕМПАТІЯ у гносеологічному вимірі встановлено, що його «життєвий цикл» починається в поетапному аналізі у психології. На першому етапі емпатію розглядають як фізіологічну емоційну реакцію людини на зовнішні сигнали; на другому – як афективно-когнітивне явище, співвідносне з відображенням внутрішнього світу іншої людини; на третьому – фокусується увага на поведінковому аспекті емпатії, яку розуміють як альтруїстичну поведінку індивіда. Упродовж цього періоду виявляється емоційна, інтуїтивна, раціональна й поведінкова емпатія. Розгляд поданих вище етапів засвідчує тісний зв'язок емпатійних механізмів із психологічною комфортністю людини та її духовним здоров'ям, а також їх невіддільність від мовленнєвих репрезентацій. У лінгвістиці емпатія співвідноситься з функціонально-семантичним синтаксисом та діахронійною типологією: у ній

убачається ставлення мовця або автора висловлення до обговорюваної ситуації та її учасників. З емпатійним виявленням пов'язується порядок слів, рефлексивізація та пасивізація. Під час аперцепції тексту емпатія зумовлюється уподібненням емоційних станів шляхом стимулювання значеннями, стилістичними прийомами, образністю форми та фонаційними властивостями, однак ці аспекти повністю не розкривають її сутності. Для виявлення особливостей лінгвістичної емпатії у праці застосована евристика, яка полягає у визнанні її невіддільності від категорій емотивності, експресивності та оцінності, що співвідносяться між собою в гіпо-гіперонімічний спосіб. Наведені категорії є важливими рушійними силами розвитку мови, сприяючи ефективній реалізації намірів комунікантів та втіленню у комунікативній семіотиці їх особистостей.

Крім циклічності онтологічного і гносеологічного аспектів, у фокусі дослідження складної ієрархії концепту ЕМПАТІЯ опиняється побудова його структурної моделі, що спирається на безпосередній аналіз поверхневих дискурсивних проявів. Для цього висхідна стратегія аналізу від когнітивних основ до дискурсивної події поєднується з протилежно спрямованою низхідною стратегією аналізу впливу дискурсивної структури на когнітивний рівень індивідуального конструювання знання. Системна концептуальна ієрархія зазнає рівневої декомпозиції умовно-пізнавального характеру: перебуває на перцептивно-емоційному, концептуально-категоризувальному, мовному та дискурсивному рівнях. Водночас динаміка концептуальної системи не може бути зредуковувана до жодного з цих рівнів.

У монографії доведено, що в умовах дефіциту об'єктивно спостережуваних даних моделювання концепту є науково і прагматично корисним, оскільки з його допомогою здійснюється опис механізмів концептуальної динаміки у дискурсі з виявленням її причин. Конструктивно-моделювальний вектор відповідає першочерговому завданню когнітивно-синергетичної парадигми – сприяє приросту знання про когнітивну основу мови та її самоорганізацію, силою розуму проникаючи в глибинні шари людської психіки. Моделювання спрямоване на відновлення когнітивного балансу

між явним науковим знанням і реальністю, впорядковуючи сферу ментального символічним шляхом. Однак його метою не є пояснення функціонування концепту ЕМПАТІЯ як динамічної системи у свідомості людини, а лише спроба гіпотетичної побудови емпатійних механізмів у глибинних шарах людської психіки, відтворення мікросвіту неспостережуваних зв'язків її вербалізованих і мисленневих проявів у вигляді моделей. Підґрунтям цього процесу постає концептуальна метафора – універсальний феномен розвинутого дискурсу, який служить евристичним засобом для виявлення зв'язків між явищами та їх виведення у сферу усвідомлення.

Імовірна природа концепту ЕМПАТІЯ екстеріоризована в складній структурі – упорядкованій сукупності смислів-компонентів єдиного змісту, відбитій у фреймовій фрактальній мережі та ідеалізованій модусній моделі. Фреймова фрактальна модель служить знаряддям здійснення вибору й оцінювання матеріалу для створення концепту. Єдність розміщених у ній підструктур забезпечується телескопічною організацією за принципом вкладеності одних компонентів у інші. За будь-якою підструктурою можна відновити всю фреймову конструкцію за принципом голографії, оскільки в її основу покладено процедуру фрактальної рекурсії. Конвенціоналізація складного світу концепту уналежнює розподіл його ідеалізованої модусної моделі (ІММКЕ) на понятійний, образно-аксіологічний та прагматичний модуси. Понятійний модус ІММКЕ несе безпосередню абстрактну інформацію про емпатію як таку й виявляється у процесі дефінітивного аналізу. Образно-аксіологічний модус містить опосередковану інформацію про емпатійність та її оцінювання, спираючись на одиничне знання про те, що являє собою емпатія. Функції образно-аксіологічної іпостасі не пов'язані зі свідомими когнітивними зусиллями суб'єкта пізнання, спрямованими на аналіз емпатії (рефлексивними знаннями). Понятійний і образно-аксіологічний модуси перебувають в антиномічних відношеннях загального й одиничного, а їх реалізацією є прагматичний модус.

Комбінаторика емпатії як здатність поєднуватися з іншими концептами у складі більших когнітивних структур відбита у схематичній матриці базових доменів. Відношення між

концептом ЕМПАТІЯ та його доменами є ризоморфними, вони наявні у формі рухливих ліній, які відсилають одна до одної через сегментацію цілісності в автономії й конвергенцію автономій у нові цілісності. У побудованій матриці доменів закладена самодостатня процесуальність і тенденція до розгалуження смислу. Дія зовнішніх чинників викликає взаємодію доменів і встановлення між ними флуктуаційних смислових зв'язків. Синергетичність метафоричної комбінаторики проявляється у дискурсивному функціонуванні, у якому вона може набувати непрогнозованих форм смислового розвитку.

Установлено, що запропоновані моделі відображають потенційну структуру й потенційну комбінаторику концепту. Їх самоорганізація подана в атракторних моделях (точковій, періодичній (квазіперіодичній) та дивній), а також динамічній моделі концепту ЕМПАТІЯ за принципом заперечного зворотного зв'язку. Наведені абстрактні структури задають основу для систематизації результатів дослідження фактичного матеріалу, яка проводилась як наповнення побудованих гіпотетичних моделей. На підставі аналізу емпіричного матеріалу доведено, що концепту ЕМПАТІЯ, реалізованому в дискурсі, властиві всі основні типи природної динаміки. Про це свідчить реєстрація у словниках і навчальних посібниках, наявність лексикалізованих форм в електронних корпусах (використовувалися пошукові системи Google та Яндекс, а також Британський національний корпус BNC), періодичній пресі та художній літературі.

Крім конструктивно-моделювального вектора, у монографії визначено типи вербальних атракторів (емпативів) концепту ЕМПАТІЯ у сучасній англійській мові – одиниць семантичного простору, елементів упорядкованої сукупності значень. Аналіз функціонування концепту в сучасному англійському дискурсі підтверджує, що його точковий атрактор притягує одну структуру (лексеми *empathy*), періодичний атрактор – дві структури (лексеми *empathy* та *sympathy*), квазіперіодичний атрактор – n -ну кількість структур (лексику, пряме або опосередковане предметно-логічне значення якої складає поняття про емпатію й закладене у семантичному ядрі слова),

дивний атрактор – нові структури (оказіоналізми, емпатійно-експресивну лексику та емпатійно-оцінну лексику). Під впливом дивного атрактора мовець не вживає для передачі думки відомі структури-репрезентанти модусів концепту, а самостійно конструює мовленнєві вирази, які не мають нічого спільного з поняттям емпатії. Дивний атрактор проявляється на різних рівнях мовної системи: фонетичному (незвичні зміни звуків, тип вимови, просодичні засоби), морфемному (зменшувальні пестливі афікси, морфемні повтори), лексичному (модальні дієслова, частки, вигуки), граматичному (транспозиція граматичних категорій), синтаксичному (інверсія, еліipsis, парцеляція, приєднання, повтори, градація, варіювання актуального членування). Наведені атрактори відображають потенційні форми динамічної дискурсивної реалізації концепту ЕМПАТІЯ.

Саморегульоване функціонування атракторів уможливорює твердження про те, що їхній вербальний вибір має стихійний характер. Є імовірність частого зникнення лексем, притягнутих до дивного атрактора. Із синергетичної точки зору це явище пояснюється з допомогою ентропії й дисипації. Дисипативна структура не може функціонувати без зовнішнього впливу, а усунення «подрозднювального» чинника (асоціації лексеми з емпатією) призводить до її забування. Зміни комунікативного контексту активують систему концепту: він намагається розв'язати проблему встановлення відносної рівноваги з дискурсивним середовищем, витрачаючи якнайменше зусиль. Унаслідок цього запускаються механізми самоспрощення для надання максимуму інформації про концепт найменшими мисленнєвими зусиллями. Прагнення концепту мінімізувати енергетичні витрати призводить до примітивізації його структури: контекстуальна обумовленість вузькоспецифічної лексики поступається абстрактній позачасовій семантичній інформації лексеми *empathy* та її похідних.

Динамічне розуміння природи концепту не заперечує можливості його розгляду в статичі. У монографії запропоновано системний опис стійкого стану понятійного модусу емпатії. Він виражений низкою семантичних і граматичних параметрів – компонентів значення мовних

структур-репрезентантів концепту, які регулярно актуалізують його у дискурсі. Параметри стану реалізують понятійний атрактор – домінантний смисл, що притягує і структурує смисли навколо себе, сприяючи цілісному рефлексивному сприйняттю концепту ЕМПАТІЯ. Як семантичні параметри стану виокремлені комунікативна подієвість і пов'язані з нею гіпогіперонімічними зв'язками гетерогенність, хронотопічність та інтелігібельність. Вони моделюють понятійний модус у такий спосіб: відбувається локалізація емпатії, її виокремлення як фігури з фону людської комунікації, емпатія осмислюється й переживається як важливий момент буття.

Серед граматичних параметрів стану ми виділяємо частиномовні репрезентанти понятійного модусу, що відбивають здатність суб'єктів рефлексії конструювати ситуацію по-різному. Виявлено, що з них найширше поданим є іменник, і цей факт підтверджує об'єктно-домінантність англійської мови. Найчастіше емпатія проявляється до людини, що дозволяє зробити висновок про втрату іменником *empathy* свого первинного значення здатності увійти в емоційну гармонію з певним витвором мистецтва. Дієслівні граматичні форми свідчать про різноманіття зафіксованих способів «обґрунтування» комунікативної ситуації емпатії, однак у корпусі прикладів не було виявлено використання у перфектній тривалій формі теперішнього часу – дієслово *empathize* не виражає результативності багаторазової емпатійної ситуації. Інфінітив *to empathize* позначає гіпотетичні ситуації, протиставлені реальності ситуацій, репрезентованих герундіальними формами. Прикметно, що дієслово *empathize* не вживається в переносному значенні й не буває частиною фразеологізованих утворень. Цей факт підтверджує стійкість семантичних і граматичних параметрів понятійного модусу.

Визначено, що у фреймі понятійного модусу іменники *empathy*, *empathizer* та *empathizee* виконують ідентифікувальну й характеризувальну функції, у той час як дієслово *empathize* та його неособові форми актуалізують функції повідомлення й репрезентації відношень і залежностей. У семантиці слотів фрейму спостерігаються зсуви щодо прототипового значення, що призводить до зміни функцій. Так, іменник *empathy* може

актуалізувати повідомлення й репрезентацію відношень і залежностей, а дієслово *empathize* – ідентифікувальну й характеризувальну функції. Однак це явище не призводить до розпаду нормативного зразка, який зберігається в пам'яті індивідів. У випадках незначних відхилень від звичного стану концепту реалізується механізм відновлення стійкості. Завдяки зворотному зв'язку з концептуальною системою людини концепт розпізнає й пригнічує внутрішні зміни своєї структури, повертаючись до попереднього стану норми. Процеси розширення і звуження значення лексем розмивають межі між граматичними репрезентантами емпатії, не призводячи до внутрішніх змін у структурі концепту.

Пропонується той факт, що на відміну від понятійного модусу емпатії образно-аксіологічний функціонує завдяки низці змінних параметрів порядку, які визначають напрями розвитку метафоричної концептуалізації. Характеризуючись дифузністю й необмеженою множинністю смислів, непередбачуваністю появи, відсутністю жорстких закономірностей, вони постають джерелом ентропії. Установлено, що параметри порядку образно-аксіологічного модусу – це реїфікація (сприйняття емпатії як фізичного тіла або маси), персоніфікація (сприйняття як живої істоти), спаціальність (певне просторове розташування відносно інших об'єктів), дискретність (позначення точно окресленого у своїй сфері об'єкта), дименсiальність (наявність розмірів, вимірність) та перцептивність (можливість фізичного сприйняття людиною). Наведені параметри мають оптимальні якості для створення потужного смислового поля, створюючи багаторазове підсилення значення. Підґрунтям цього процесу вважаються орієнтаційні, онтологічні та структурні концептуальні метафори (за результатами дослідження BNC у 65 % контекстів виявлена метафорична концептуалізація). Оскільки у рефлексивному трактуванні емпатії також наявна метафоричність, можна стверджувати про відсутність невідповідності між репрезентацією емпатії в «наївній картині світу» та її семантичним значенням.

Виявлено, що параметрами порядку оцінної концептуалізації образно-аксіологічного модусу постають психологічне, етичне й телеологічне оцінювання. Вони характеризують поняття «добре

– погано», актуалізуючи формат «позитивність – негативність» та демонструючи стилістичну розмаїтість і експресивність. Позитивна маркованість етичного параметра порядку є прототиповою для слота *empathy* на відміну від психологічного й телеологічного, де спостерігаються як позитивні, так і негативні оцінні модифікатори. Для слота *empathizer* позитивні телеологічне, психологічне й етичне оцінювання є прототиповими, тому можна стверджувати, що слот *empathy* поступається слоту *empathizer* в інтенсивності позитивного оцінювання. За умови вживання лексеми *empathizer* з інтенсифікаторами сем надмірності або недостатності спостерігається оцінний конфлікт, який вирішується на користь негативного оцінювання. Це підтверджує положення про те, що в конфлікті між семантикою модифікатора й означуваного слова перемагає модифікатор. З лексемою *empathizee* не сполучаються негативні або позитивні оцінні модифікатори, а прототиповими є характеристики спорідненості, близькості або віддаленості від емпатанта.

Динамічна самоорганізація такої ситуативно залежної й мінливої сутності, якою є концепт ЕМПАТІЯ, дозволила конкретизувати думку про неможливість його аналізу без усвідомлення антиномії понятійного й образно-аксіологічного модусів. Вона пояснюється взаємодією незмінних параметрів стану й рухливих параметрів порядку, між якими встановлюються відношення взаємодетермінації за принципом циклічної причинності. У такий спосіб між ними відбувається поляризація, що полягає у конкурентній боротьбі за право визначати напрям розвитку концепту. Семантичні і граматичні параметри стану незмінно актуалізують у свідомості людини рефлексивне знання про емпатію, а метафоричні параметри порядку – «наївне» сприйняття емпатії як фізичного тіла або персоніфікованої сутності, а також її оцінювання. Як результат, відбувається одночасне існування стійкої форми концепту в епістемічному просторі людини та її спонтанності, динамізму і гнучкості завдяки образно-аксіологічній іпостасі.

Прагматичний модус концепту ЕМПАТІЯ розглядається як основна системотворча функція, кінцевий результат, досягненню якого сприяють структури понятійного та образно-

аксіологічного модусів. Пропонується думка, що всі три модуси концепту об'єднує емпатійний дискурсивний акт як фізична подія, яка відбувається у конкретному контексті і проявляється у формі мисленнєвого або мовленнєвого потоку. Під час його створення головним чинником самоорганізації вважається складна й суперечлива конкуренція атракторів і репелерів, яка призводить до поляризації конститутивних частин дискурсивного акту з допомогою параметрів порядку. Атрактором є ілюція – намір емпата розділити емоційно-когнітивний стан емпатанта завдяки вербалізації втішання або намір емпатанта викликати емпатію. Ілюцітивною метою визначена зміна емоційно-когнітивного стану співрозмовника або ставлення комунікантів один до одного. Репелером є непередбачуваність перлюцітивного ефекту, можливість лише його прогнозування. Перлюцітивний ефект – це зовнішня мета дискурсивного акту, що оцінюється на основі своїх наслідків. Параметрами порядку репелера є невдало обрані лексичні засоби екстеріоризації емпатії, різниця когнітивного і психологічного станів емпата та емпатанта, нещирість комунікації тощо. Вибір типу емпатійного дискурсивного акту (констатив, директив, комісив, експресив, перформатив) здійснюється за принципом заперечного зворотного зв'язку: комуніканти шукають у своєму епістемічному просторі найкращий варіант подання інформації, наближаючись до ідеального.

Для аналізу роботи параметрів порядку атрактора (що підтверджує їх ритуалістичність) виокремлено його стадії (викликання, надання і прийняття емпатії), типи (паралельна й реагувальна емпатія) та етапи (ідентифікація, інкорпорація, реверберація та роз'єднання). Крім того, для відображення суті атрактора у науковій розвідці застосована евристика, що полягає в уведенні поняття емпатемами. Емпатема – це особливий когнітивний комплекс, що поєднує концепти та їхні атрибути (уявлення, оцінки, висновки, полімодальні перцептивні образи) як одиниці мовленнєвої діяльності, що формуються під час реалізації різнорівневих нейронних процесів. Формування емпатемами дозволяє попередньо окреслити задіяні у створенні дискурсивного акту концепти з допомогою функції збудження

шляхом зменшення/збільшення порогу їх сприйняття. За принципом їх спрямованості емпатемами розмежовуються на проєктивні (з'являються в результаті проєкції емпатом своєї точки зору на свідомість емпатанта) та інтроєктивні (виникають, коли емпат ототожнює себе з емпатантом). Установлено, що дискурсивний акт базується в основному на емпатемах інтроєктивного типу, що узгоджуються з проєктивними. За фокусом концептуалізації виділені вчинкові та стосункові емпатемами. Аналіз вчинкових емпатем дозволяє розкрити особливості співрозмовників із концентрацією на фабульній структурі дискурсивного акту. Стосункові емпатемами відображають систему взаємин та інтерсуб'єктних оцінок емпата й емпатанта. Увиразнюючи канву дискурсивного акту, вони не будуються ізольовано одні від інших, а формуються в складі єдиного продукту емпатійного аналізу.

Індивідуально-психологічні риси комунікантів, різний емоційний настрій, темпераменти, специфічна внутрішньоособистісна напруга, дискомфорт складають репелери дискурсивного акту. Результат їх роботи може набувати форм несприятливого комунікативного процесу (обурення, роздратування), що призводить до емоційної або когнітивної диспатії. Емоційна диспатія проявляється у формі експліцитно виражених конфліктів, незгод, небажання спілкуватись, а когнітивна – імпліцитно стратегічної позиції (запитань, перепитувань, переривання співрозмовника, демонстрації відсутності довіри), що може перейти в експліцитно агресивну стратегію. Для запобігання диспатії в комунікативних комплексах працюють параметри порядку атрактора: закони «ввічливості» та «кооперації». Порушення цих законів породжують мовленнєві імплікатури, що постають яскравим прикладом поляризації дискурсивного акту (протистояння фактичної інформації й оцінки, експліцитних та імпліцитних смислів). Основними ознаками емпатійних конверсаційних імплікатур вважаємо можливість їх виведення та здатність до усунення за умови досягнення атрактора дискурсивного акту. Розпізнавання емпатійних імплікатур є необхідною умовою для створення позитивної емоційно-психологічної налаштованості, досягнення максимального

комунікативного ефекту й побудови емпатійного модусу світобачення.

Результати проведеного дослідження окреслюють перспективи подальшого розроблення розглянутої в ньому проблематики за декількома напрямками. По-перше, теоретична база монографії дозволяє сформулювати нові наукові виклики, насамперед висвітлення специфіки функціонування емпатії в різних дискурсах, аналіз емпатійного дискурсивного акту відповідно до соціальних статусів і дискурсивних ролей емпата й емпатанта. По-друге, розроблена методика може бути застосована в аналізі такого когнітивно-синергетичного утворення, як диспатія. По-третє, емпіричний матеріал свідчить про доцільність поширення одержаного наукового знання у царину еколінгвістики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Адамчук Т. В. Тематизация эмоций в тексте (на материале современного английского языка) : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Татьяна Валерьевна Адамчук. — Саранск, 1996. — 189 с.

2. Анастасьева О. А. Синергетический аспект исследования англоязычного афоризма / О. А. Анастасьева // Синергетика в филологических исследованиях : монография / Т. И. Домброван, С. М. Еникеева, Л. С. Пихтовникова и др. ; под общ. ред. проф. Л. С. Пихтовниковой. — Харьков : ХНУ имени В. Н. Каразина, 2015. — С. 315—319.

3. Андреева Г. М. Социальная психология / Г. М. Андреева. — Москва : Астак-Пресс, 1998. — 429 с.

4. Анищенко В. С. Знакомство с нелинейной динамикой: лекции соросовского профессора : учеб. пособие / В. С. Анищенко. — Москва ; Ижевск : Ин-т компьютер. исслед., 2002. — 144 с.

5. Алефиренко Н. Ф. Язык, познание и культура : когнитивно-семиологическая синергетика слова / Н. Ф. Алефиренко. — Волгоград : Перемена, 2006. — 228 с.

6. Алефиренко Н. Ф. Дискурсивная синергетика «живого» слова / Н. Ф. Алефиренко // Язык. Текст. Дискурс : науч. альм. / под ред. Г. Н. Манаенко. — Краснодар : Изд-во Куб. гос. ун-та, 2008. — Вып. 6. — С. 20—26.

7. Алефиренко Н. Ф. Понятие синергетического пространства лингвокультуры / Н. Ф. Алефиренко // Вестник Московского государственного областного университета. Серия «Лингвистика». — 2009. — № 3. — С. 7—12.

8. Апресян В. Ю. Эмоции: современные американские исследования / В. Ю. Апресян // Семиотика и информатика. — Москва : Политиздат, 1994. — Вып. 34. — С. 82—97.

9. Апресян Ю. Д. Перформативы в грамматике и языке / Ю. Д. Апресян // Ю. Д. Апресян. Избранные труды. Т. 2. — Москва : Языки русской культуры, 1995. — 767 с.

10. Арутюнова Н. Д. Аксиология в механизмах жизни и языка / Н. Д. Арутюнова // Проблемы структурной лингвистики. — Москва : Наука, 1984. — С. 5—23.

11. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт / Н. Д. Арутюнова. — Москва : Наука, 1988. — 341 с.

12. Арутюнова Н. Д. Метафора и дискурс / Н. Д. Арутюнова // Теория метафоры : сб. — Москва, 1990. — С. 5—32.

13. Арутюнова Н. Д. Логический анализ языка / Н. Д. Арутюнова // Язык и время. — Москва, 1997. — 351 с.

14. Арутюнова Н. Д. Введение. Наивные размышления о наивной картине языка / Н. Д. Арутюнова // Язык о языке : сб. статей ; под общ. рук. и ред. Н. Д. Арутюновой. — Москва : Языки русской культуры, 2000. — С. 7—22.

15. Арутюнова Н. Д. О движении, заблуждении и восхождении / Н. Д. Арутюнова // Логический анализ языка. Космос и хаос: Концептуальные поля порядка и беспорядка : сб. науч. ст. ; под ред. Н. Д. Арутюновой. — Москва : Индрик, 2003. — С. 3—10.

16. Аршинов В. И. Когнитивные основания синергетики / В. И. Аршинов, В. Г. Буданов // Синергетическая парадигма. Нелинейное мышление в науке и искусстве. — Москва : Прогресс-Традиция, 2002. — С. 67—109.

17. Аскольдов С. А. Концепт и слово / С. А. Аскольдов // Русская словесность. — Москва, 1997. — С. 267—279.

18. Атватер И. Невербальное общение / И. Атватер // Психология влияния. — Санкт-Петербург : Питер, 2001. — С. 209—219.

19. Афанасьев С. Г. Эмпатия и художественное восприятие / С. Г. Афанасьев // Вопросы культурологии. — Москва, 2010. — № 2. — С. 11—15.

20. Баженова И. С. Обозначение эмоций в художественном тексте (прагматический аспект) : дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.19 / Ирина Сергеевна Баженова. — Москва, 2003. — 421 с.

21. Базылев В. Н. Новая метафора языка : семиотико-синергетический аспект : автореф. дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.19 / В. Н. Базылев. — Москва, 1999. — 53 с.

22. Баксанский О. Е. Репрезентирование реальности: когнитивный поход / О. Е. Баксанский, Е. Н. Кучер. — Москва : Альтекс, 2001. — 140 с.

23. Балли Ш. Французская стилистика / Ш. Балли. — [вступ. ст. Р. А. Будагова]. — Москва : Изд-во иностр. лит., 1961. — 394 с.

24. Баранцев Р. Г. Синергетика в современном естествознании / Р. Г. Баранцев. — 2-е изд., доп. — Москва : Либроком, 2009. — 160 с.

25. Басин Е. Я. Творчество и эмпатия / Е. Я. Басин // Вопросы философии. — 1987. — № 2. — С. 54—66.

26. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної девіатології / Ф. С. Бацевич. — Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2000. — 236 с.

27. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник / Ф. С. Бацевич. — 2-ге вид., доп. — Київ : ВЦ «Академія», 2009. — 376 с. — (Серія «Альма-матер»).

28. Безручко Б. П. Путь в синергетику: экскурс в десяти лекциях / Б. П. Безручко, А. А. Короновский, Д. И. Трубецков, А. Е. Храмов. — 2-е изд. — Москва : Либроком, 2010. — 304 с.

29. Безугла Л. Р. Перлокуція у дискурсі / Л. Р. Безугла // Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен. — Харків : Константа, 2005. — С. 118—144.

30. Белоусов К. И. Синергетика текста: от структуры к форме / К. И. Белоусов. — Москва : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2008. — 248 с.

31. Белозерова Н. Н. Можно ли поверить дискурс фракталом? [Электронный ресурс] / Н. Н. Белозерова. — Режим доступа : <http://frgf.utmn.ru/last/No16/text01.htm> (дата обращения 25.07.2015).

32. Бен А. Психология / А. Бен. — Москва : Изд-во Н. Прокоповича, 1906. — Т. 2. — 104 с.

33. Бергсон А. Здравый смысл и классическое образование / А. Бергсон // Вопросы философии. — 1990. — № 1. — С. 163—168.

34. Блазнова Н. А. Точечные аттракторы в структуре текста : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 / Н. А. Блазнова. — Кемерово, 2002. — 19 с.

35. Богатирьова Є. В. Специфічні екстралінгвальні фактори реалізації англомовних передвиборчих політичних дебатів у синергетичному аспекті / Є. В. Богатирьова // Синергетика в філологічних дослідженнях : монографія / Т. И. Домброван,

С. М. Еникеева, Л. С. Пихтовникова и др. ; под общ. ред. проф. Л. С. Пихтовниковой. — Харьков : ХНУ имени В. Н. Каразина, 2015. — С. 276—283.

36. Бодалев А. А. Восприятие и понимание человека человеком / А. А. Бодалев. — Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1982. — 200 с.

37. Бойко В. В. Энергия эмоций в общении: взгляд на себя и на других / В. В. Бойко. — Москва : Филинь, 1996. — 30 с.

38. Болдырев Н. Н. Диалектика отражения мира в языке / Н. Н. Болдырев // Науковий вісник кафедри Юнеско Київського державного лінгвістичного університету (Лінгвапакс – VIII). Філологія, педагогіка і психологія в антропоцентричних парадигмах. — Київ : Вид. центр КДЛУ, 2000а. — Вип. 3А. — С. 179—183.

39. Болдырев Н. Н. Когнитивная семантика : курс лекций по английской филологии / Н. Н. Болдырев. — Тамбов : Изд-во Тамбов. ун-та, 2000. — 123 с.

40. Болдырева Э. Т. Креативный аттрактор как структурный компонент текста : дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.19 / Эльвира Тагировна Болдырева. — Оренбург, 2007. — 208 с.

41. Болотов В. И. Эмоциональность текста в языковой и неязыковой вариативности (основы эмотивной стилистики текста) / В. И. Болотов. — Ташкент : Фан, 1981. — 116 с.

42. Бондаренко Е. В. Эволюция языковой системы в диахронии (лингво-синергетический и лингвопрогностический аспект) : автореф. дис. ... д-ра филол. наук : спец. 10.02.19 / Е. В. Бондаренко. — Белгород, 2007. — 39 с.

43. Борботько В. Г. Принципы формирования дискурса: от психолингвистики к лингвосинергетике / В. Г. Борботько. — Москва : КомКнига, 2007. — 288 с.

44. Борисов Е. В. Диалог как судьба. Со-бытие с другим в экзистенциальной аналитике М. Хайдеггера / Е. В. Борисов // История философии. — Москва, 1997. — № 1. — 205 с.

45. Бохарт А. К. Эмпатия в клиент-ориентированной психотерапии: сопоставление с психоанализом и я-психологией / А. К. Бохарт // Иностранная психология. — 1993. — Том 1, № 2. — С. 57—64.

46. Бочкарёва С. В. Истинность диалога: соционическое исследование или эмпатическое познание другого / С. В. Бочкарёва // Вестник Челябинского государственного университета. — Челябинск, 2011. — № 2 (217). — С. 113—120. — (Серия : Философия. Социология. Культурология).

47. Бровченко И. В. Составляющие метафоры с позиций традиционной и когнитивной теорий / И. В. Бровченко // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. — Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2010. — № 897. — С. 54—59.

48. Бронник Л. В. О фрактальном самоподобии в языке / Л. В. Бронник // Изв. Волгогр. гос. пед. ун-та. Серия : Филол. науки. — 2009. — № 10 (44). — С. 15—19.

49. Бронник Л. В. Языковая динамика в дискурсе: когнитивно-синергетический подход : автореф. дис. ... д-ра филол. наук : спец. 10.02.04 / Л. В. Бронник. — Москва, 2012. — 42 с.

50. Бронник Л. В. Когнитивно-синергетический поход к языку: философско-методологический анализ : дис. ... д-ра филос. наук : спец. 09.00.08 / Лариса Васильевна Бронник. — Ростов-на-Дону, 2013. — 348 с.

51. Буданов В. Г. Синергетическое моделирование сложных систем и практическая философия / В. Г. Буданов // Философия науки. — 2007. — № 4. — С. 114—131.

52. Быстрицкий Е. К. Научное познание и проблема понимания / Е. К. Быстрицкий. — Киев : Наукова думка, 1986. — 136 с.

53. Вандриес Ж. Язык. Лингвистическое введение в историю / Ж. Вандриес. — Москва, 1937. — 408 с.

54. Ванівська О. І. Основні підходи до аналізу мовних даних у корпусній лінгвістиці / О. І. Ванівська // Наукові записки. — Острого : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2012. — Вип. 27. — С. 3—8. — (Серія «Філологічна»).

55. Вартофский М. Модели. Репрезентация и научное понимание / М. Вартофский ; [пер. с англ.]. — Москва : Прогресс, 1988. — 507 с.

56. Ваулина О. В. О некоторых языковых особенностях выражения эмоций в речи / О. В. Ваулина // Актуальні проблеми вивчення мови та мовлення, міжособової та міжкультурної комунікації : міжвуз. зб. наук. пр. — Харків : Константа, 1996. — 33 с.

57. Вебер В. Важные шаги к помогающему диалогу. Программа тренинга, основанная на практическом / В. Вебер ; под общей редакцией В. Е. Кагана и Е. С. Креславского. — Санкт-Петербург : РАТЭПП, 1998. — 41 с.

58. Виговська Л. П. Емпатійність як механізм реалізації суб'єкт-суб'єктної педагогічної парадигми / Л. П. Виговська // Психологія : зб. наук. пр. — Київ : НПУ, 1999. — Вип. 4 (7). — С. 61—66.

59. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки / Е. М. Вольф. — [3-е изд., стер.]. — Москва : КомКнига, 2006. — 280 с. — (Лингвистическое наследие XX века).

60. Воркачѳ С. Г. Счастье как лингвокультурный концепт / С. Г. Воркачѳ. — Москва : ИТДГК «Гнозис», 2004. — 236 с.

61. Воробьева О. П. Вирджиния Вулф в аспекте языковой личности : когнитивный этюд / О. П. Воробьева // Языки и транснациональные проблемы : материалы Первой междунар. научн. конф. — Москва ; Тамбов : Изд-во ТГУ им. Г. Р. Державина, 2004. — Т. II. — С. 50—55.

62. Воробйова О. П. Когнітивна поетика в Потебнянській ретроспективі / О. П. Воробйова // Мовознавство. — 2005. — № 6. — С. 18—25.

63. Воробьева О. П. Словесная голография в пейзажном дискурсе Вирджинии Вулф: модусы, фракталы, фузии / О. П. Воробьева // Когниция, коммуникация, дискурс. — 2010. — № 1. — С. 47—74.

64. Выготский Л. С. Психология развития человека / Л. С. Выготский. — Москва : ЭКСМО, 2006. — 1136 с.

65. Гаврилова Т. П. Понятие эмпатии в зарубежной психологии / Т. П. Гаврилова // Вопросы психологии. — 1975. — № 2. — С. 147—158.

66. Гаврилова Т. П. Что значит слушать эмпатически? / Т. П. Гаврилова // Магистр : независимый психолого-педагогический журнал. — 1992. — № 5. — С. 36—40.

67. Гадамер Г. Г. Истина и метод / Г. Г. Гадамер ; [пер. с нем. ; общ. ред. и вступ. ст. Б. Н. Бессонова]. — Москва : Прогресс, 1988. — 704 с.

68. Гак В. Г. Эмоции и оценки в структуре высказывания и текста / В. Г. Гак // Вестник МГУ. — 1993. — № 3. — С. 87—95.

69. Гармаш О. Л. Лінгвосинергетичний аспект розвитку словникового фонду англійської мови / О. Л. Гармаш. — Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2011. — 324 с.

70. Герман И. А. Лингвосинергетика : монография / И. А. Герман. — Барнаул : Изд-во Алтайской академии экономики и права, 2000. — 168 с.

71. Гленс-дорф П. Термодинамическая теория структуры, устойчивости и флуктуаций / П. Гленс-дорф, И. Пригожин // Серия «Синергетика: от прошлого к будущему»; [пер. с англ. — 2-е изд., стер.]. — 2003. — 280 с.

72. Гончарук О. М. Англomовна прозова байка: прагмастилістичний і когнітивний аспекти : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 / Олег Миколайович Гончарук. — Херсон, 2012. — 231 с.

73. Городникова М. Д. Эмотивные явления в речевой коммуникации / М. Д. Городникова. — Москва : МГПИИЯ им. М. Тореза, 1986. — 70 с.

74. Гросс К. Душевная жизнь ребёнка / К. Гросс ; [пер. с нем.]. — Киев, 1916. — 242 с.

75. Гураль С. К. Синергетика и лингвосинергетика / С. К. Гураль // Вестник Томского государственного университета. — 2007. — № 302. — С. 7—9.

76. Гуссерль Е. Досвід і судження. Дослідження генеалогії логіки / Е. Гуссерль. — Київ : ППС, 2009. — 356 с.

77. Давыдов Ю. Н. Социоцентристская диалектика неомарксизма / Ю. Н. Давыдов, А. С. Богомолов, П. П. Гайденок // Идеалистическая диалектика в XX столетии. — Москва : Политиздат, 1987. — С. 188—255.

78. Делез Ж. Ризома / Ж. Делез, Ф. Гваттари // Философия эпохи постмодерна : сб. переводов и рефератов. — Минск, 1996. — С. 6—31.

79. Делез Ж. Логика смысла / Ж. Делез ; [пер. с фр. Я. Я. Свирского] // Ж. Делез. Логика смысла. М. Фуко *Theatrum philisophicum*. — Москва : Академический проект, Екатеринбург : Деловая книга, 1998. — С. 13—440.

80. Дилтс Р. Некоторые психологические аспекты теории относительности [Электронный ресурс] / Р. Дилтс // Библиотека РГИУ. — Режим доступа : http://www.vusnet.ru/biblio/archive/dilts_strategija (дата обращения 18.01.2015).

81. Додонов Б. И. В мире эмоций / Б. И. Додонов. — Киев : Политиздат Украины, 1987. — 140 с.

82. Домброван Т. И. Синергетическая модель развития английского языка : монография / Т. И. Домброван. — Одесса : КП ОГТ, 2014. — 400 с.

83. Дорошенко Т. В. Эмпатия как фактор мотивации в профессиональном становлении личности : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.01 / Т. В. Дорошенко. — Хабаровск, 2007. — 25 с.

84. Евин И. А. Искусство и синергетика / И. А. Евин. — Москва : УРСС, 2013. — 208 с.

85. Ейгер Г. В. Язык и синергетика (к постановке проблемы) / Г. В. Ейгер // Вестник Харьковского университета. — 1992. — № 372. — С. 131—137.

86. Єнікєєва С. М. Система словотвору сучасної англійської мови: синергетичний аспект (на матеріалі новоутворень кінця ХХ – початку ХХІ століть) : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : спец. 10.02.04 / С. М. Єнікєєва. — Київ : Київ. нац. лінгв. ун-т, 2011. — 32 с.

87. Еникеева С. М. Синергетические параметры структурной организации и развития словообразовательной системы современного английского языка / С. М. Еникеева // Синергетика в филологических исследованиях : монография / Т. И. Домброван, С. М. Еникеева, Л. С. Пихтовникова и др. ; под общ. ред. проф. Л. С. Пихтовниковой. — Харьков : ХНУ имени В. Н. Каразина, 2015. — С. 62—87.

88. Жаботинская С. А. Структуры представления знаний в концепте числового имени / С. А. Жаботинская // Язык и структуры представления знаний : сб. науч.-аналит. обзоров. — Москва : РАН ИНИОН, 1992. — С. 124—149.

89. Жаботинская С. А. Концептуальный анализ: типы фреймов / С. А. Жаботинская // Вісник Черкаського державного університету ім. Богдана Хмельницького. — Черкаси, 1999. — Вип. 11. — С. 12—25. — (Серія «Філологічні науки»).

90. Жаботинская С. А. Концептуальный анализ языка: фреймовые сети / С. А. Жаботинская // Мова : зб. наук. праць. — Одеса : Одеський нац. ун-т, 2003. — С. 1—26.

91. Жаботинская С. А. Геометрия смысла: концептуальные модели языка и фрактальные формы / С. А. Жаботинская // Первая российская конференция по когнитивной науке : тезисы докладов. — Казань : Казанский гос. ун-т, 2004. — С. 85—87.

92. Жаботинская С. А. Концептуальная метафора: процедура анализа для множественных данных / С. А. Жаботинская // Актуальні проблеми металінгвістики : збірник статей за матеріалами VII Міжнародної конференції, 28—29 квітня 2011 р. — Черкаси : Ант, 2011. — С. 3—6.

93. Жилин Д. М. Теория систем / Д. М. Жилин. — Москва : УРСС, 2004. — 184 с.

94. Жуков Д. С. Метафоры фракталов в общественно-политическом знании : монография / Д. С. Жуков, С. К. Лямин. — Тамбов : Издательство ТГУ имени Г. Р. Державина, 2007. — 136 с.

95. Журавлёва О. В. Языковая игра как синергетический процесс саморазвития языка / О. В. Журавлёва // Текст: структура и функционирование. — Барнаул, 2002. — Вып. 6. — С. 13—18.

96. Завгородняя Е. В. Индивидуализация субъекта и уровни деструктивного поведения [Электронный ресурс] / Е. В. Завгородняя. — Режим доступа : <http://www.new.psychol.gas.ru/conf/zav.1> (дата обращения 20.01.2015).

97. Захаров В. П. Корпусная лингвистика : учебник для студентов направления «Лингвистика» / В. П. Захаров, С. Ю. Богданова. — [2-е изд., перераб. и доп.]. — Санкт-Петербург : СПбГУ. РИО. Филологический факультет, 2013. — 148 с.

98. Зинченко В. Г. Межкультурная коммуникация. От системного подхода к синергетической парадигме /

В. Г. Зинченко, В. Г. Зусман, З. И. Киринозе. — Москва : Флинта : Наука, 2007. — 224 с.

99. Ивин А. А. Аксиология : науч. изд. для студентов, аспирантов, преподавателей вузов / А. А. Ивин. — Москва : Высш. шк., 2006. — 390 с.

100. Изард К. Психология эмоций / К. Изард. — Санкт-Петербург : Питер, 2000. — 77 с.

101. Ильин Е. П. Психология помощи. Альтруизм, эгоизм, эмпатия / Е. П. Ильин. — Санкт-Петербург : Питер, 2013. — 304 с.

102. Ионин Л. Г. Понимающая социология: историко-критический анализ / Л. Г. Ионин. — Москва : Наука, 1979. — 207 с.

103. Иссерс О. С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи / О. С. Иссерс. — Москва : Едиториал УРСС, 2003. — 284 с.

104. Кант И. Антропология / И. Кант. — Санкт-Петербург : Типография Сойкина, 1990. — 194 с.

105. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. — Волгоград : Перемена, 2002. — 477 с.

106. Карасик В. И. Этноспецифические концепты / В. И. Карасик // Введение в когнитивную лингвистику / отв. ред. М. В. Пименова. — Кемерово : Кузбассвуиздат, 2005. — С. 61—105.

107. Кармадонов О. А. Нормы и эмпатия как факторы социальных преобразований / О. А. Кармадонов // Социологические исследования, 2012. — № 4. — С. 17—24.

108. Карпіловська Є. А. Вступ до прикладної лінгвістики: комп'ютерна лінгвістика / Є. А. Карпіловська. — Донецьк : Юго-Восток, 2006. — 188 с.

109. Карягина Т. Д. Эволюция понятия «эмпатия» в психологии : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.01 / Т. Д. Карягина. — Москва, 2013. — 35 с.

110. Кассирер Э. Опыт о человеке : введение в философию человеческой культуры / Э. Кассирер // Проблема человека в западной философии. — Москва : Прогресс, 1998. — С. 3—30.

111. Кассирер Э. Сила метафоры / Э. Кассирер // Теория

метафоры : сборник. — Москва : Прогресс, 1990. — С. 33—43.

112. Кашкин В. Б. Парадоксы границы в языке и коммуникации / В. Б. Кашкин // Аспекты языка и коммуникации. — Воронеж : Воронежский государственный университет ; Издатель О. Ю. Алейников, 2010. — Выпуск 5. — 382 с.

113. Келлер Р. Языковые изменения. О невидимой руке в языке / Р. Келлер ; [пер. с нем. и вступ. ст. О. А. Костровой]. — Самара : Издательство СамГПУ, 1997. — 312 с.

114. Кибрик А. Е. Агенс / А. Е. Кибрик // Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. — Москва : Сов. энциклопедия, 1990 а. — С. 17.

115. Кибрик А. Е. Пациенс / А. Е. Кибрик // Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. — Москва : Сов. энциклопедия, 1990 б. — С. 369.

116. Ковалевская Е. Г. Семантическая структура слова и стилистические функции слов / Е. Г. Ковалевская // Языковые значения. — Ленинград : Ленинградск. гос. пед. ин-т, 1976. — С. 63—72.

117. Ковалевська Т. Ю. Моделювання емпатії в сучасній українській мові : дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01 / Тетяна Юріївна Ковалевська. — Одеса : Одеськ. нац. ун-т. ім. І. І. Мечникова, 2002. — 439 с.

118. Козяревич Л. В. Вербальні й невербальні засоби емпатизації діалогічного дискурсу (на матеріалі англomовної прози ХХ століття) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Ліана Василівна Козяревич. — Київ, 2006. — 191 с.

119. Комлев Н. Г. Компоненты содержательной структуры слова / Н. Г. Комлев. — [3-е изд., стер.]. — Москва : УРСС, 2006. — 191 с.

120. Кравченко А. В. Что такое коммуникация: очерк биокогнитивной философии языка / А. В. Кравченко // Прямая и непрямая коммуникация : сб. науч. ст. / отв. ред. В. В. Дементьев. — Саратов : Изд-во ГосУНЦ «Колледж», 2003. — С. 27—39.

121. Крамаренко М. Л. Аксиологическая прагмасемантика англоязычного рекламного текста : дис. ... канд. филोल. наук :

10.02.04 / Маргарита Леоновна Крамаренко. — Донецк, 2005. — 241 с.

122. Кубанова О. Ю. Проблема интерсубъективности в «Картезианских размышлениях» Э. Гуссерля / О. Ю. Кубанова // Историко-философский ежегодник. — Москва : Наука, 1991. — С. 87—107.

123. Кубрякова Е. С. Части речи с когнитивной точки зрения / Е. С. Кубрякова. — Москва : Ин-т языкознания РАН, 1997. — 330 с.

124. Кубрякова Е. С. О современном понимании термина «концепт» в лингвистике и культурологии / Е. С. Кубрякова // Реальность, язык и сознание : Международн. межвуз. сб. науч. тр. / отв. ред. Т. А. Фесенко. — Тамбов : Изд-во ТГУ им. Г. Р. Державина, 2002. — Вып. 2. — С. 5—15.

125. Кузнецова А. А. Иллокутивные типы вербальной эмпатии : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / А. А. Кузнецова. — Уфа, 2010. — 25 с.

126. Кузьменко Е. Л. Фразеосемантическое поле эмпатии личности : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Евгения Львовна Кузьменко. — Москва, 2002. — 132 с.

127. Курдюмов С. П. Законы эволюции и самоорганизации сложных систем / С. П. Курдюмов. — Москва : ИПМ им. М. В. Келдыша АН СССР, 1990. — 238 с.

128. Лабунская В. А. Психология затрудненного общения / В. А. Лабунская, Ю. А. Менеджеричкая, Е. Д. Бреус. — Москва : Academia, 2001. — 285 с.

129. Лакофф Дж. Метафоры, которыми мы живём / Дж. Лакофф, М. Джонсон. — Москва : УРСС, 2004. — 256 с.

130. Леонтьев А. А. Основы психолингвистики / А. А. Леонтьев. — Москва : Смысл, 1999. — 287 с.

131. Липпс Т. Руководство по психологии / Т. Липпс. — Санкт-Петербург : Питер, 1907. — 304 с.

132. Личутин А. В. Онтология рекурсивных структур : дис. ... канд. филол. наук : 09.00.01 / Артём Вячеславович Личутин. — Архангельск, 2006. — 207 с.

133. Лосев А. Ф. Философия имени / А. Ф. Лосев. — Москва : Изд-во Москов. ун-та, 1990. — 269 с.

134. Лотман Ю. М. Структура художественного текста / Ю. М. Лотман // Об искусстве. — Санкт-Петербург : Искусство СПб, 1998. — С. 14 — 285.

135. Лотман Ю. М. Семиосфера / Ю. М. Лотман. — Санкт-Петербург : Искусство СПб, 2000. — 704 с.

136. Лукашевич Е. В. Эволюция значения слова как синергетический процесс / Е. В. Лукашевич // Лингвосинергетика: проблемы и перспективы. — Барнаул, 2001. — С. 42—56.

137. Лукьянова Н. А. Экспрессивная лексика разговорного употребления (проблемы семантики) / Н. А. Лукьянова. — Новосибирск : Наука, 1986. — 230 с.

138. Макаров М. Л. Основы теории дискурса / М. Л. Макаров. — Москва : ИТДГК Гнозис, 2003. — 280 с.

139. Мак. Дауголл У. Основные проблемы социальной психологи / У. Мак. Дауголл. — Москва : Космос, 1916. — 281 с.

140. Мамонова Н. В. Фрактальная самоорганизация британского сказочного дискурса (на примере концепта WELFARE) : дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.19 / Наталья Васильевна Мамонова. — Челябинск, 2015. — 233 с.

141. Маргулис В. Д. Текстуальный статус и вариабельность лексического значения слова / В. Д. Маргулис // Слово в словаре, семантическом континууме и тексте : межвузов. сб. науч. тр. — Челябинск : ЧГПИ, 1990. — С. 31—41.

142. Мартынюк А. П. Опыт модусного моделирования концепта (на примере концепта CELEBRITY/ЗНАМЕНИТОСТЬ, актуализированного в англоязычном газетном дискурсе) / А. П. Мартынюк // Когниция, коммуникация, дискурс. — 2010. — № 1. — С. 93—100.

143. Мартинюк А. П. Словник основних термінів когнітивно-дискурсивної лінгвістики / А. П. Мартинюк. — Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. — 196 с.

144. Маслоу А. Мотивация и личность / А. Маслоу. — Санкт-Петербург : Евразия, 1999. — 479 с.

145. Махачашвілі Р. К. Динаміка англомовної інноваційної логосфери комп'ютерного буття : автореф. дис. ... д-ра філол.

наук : 10.02.04 / Р. К. Махачашвілі. — Одеса : Одеськ. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2013. — 35 с.

146. Менджерицкая Ю. А. Особенности эмпатии субъектов затрудненного и незатрудненного общения в ситуациях затрудненного взаимодействия : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 / Ю. А. Менджерицкая. — Ростов-на-Дону, 1998. — 18 с.

147. Мерло-Понті М. Феноменологія сприйняття / М. Мерло-Понті ; [пер. з фр]. — Київ : Український Центр духовної культури, 2001. — 552 с.

148. Мецлер А. А. Прагматика коммуникативных единиц / А. А. Мецлер. — Кишинев : Штиинца, 1990. — 104 с.

149. Мечковская Н. Б. Метаязыковые глаголы в исторической перспективе / Н. Б. Мечковская // Язык о языке / под ред. Н. Д. Арутюновой. — Москва : Языки рус. культуры, 2000. — С. 363—380.

150. Мільчарек-Сеали Х. Емпатія як феномен альтруїстичної інтеракції та чинник рольової взаємодії / Х. Мільчарек-Сеали // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки : збірник наукових праць. — Київ : Фенікс, 2010. — Вип. 10. — С. 67—72.

151. Моисеева И. Ю. Синергетическая модель текстообразования : дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.19 / Ирина Юрьевна Моисеева. — Оренбург, 2007. — 379 с.

152. Морозова Е. И. Ложь как дискурсивное образование: лингвокогнитивный аспект / Е. И. Морозова. — Харьков : Экограф, 2005. — 300 с.

153. Морозова О. І. Лінгвальні аспекти неправди як когнітивно-комунікативного утворення (на матеріалі сучасної англійської мови) : дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.04 / Олена Іванівна Морозова. — Харків, 2007. — 460 с.

154. Москальчук Г. Г. Структура текста как синергетический процесс / Г. Г. Москальчук. — Москва : Едиториал УРСС, 2010. — 296 с.

155. Мышкина Н. Л. Внутренняя жизнь текста: механизмы, формы, характеристики : монография / Н. Л. Мышкина. — Пермь : Изд-во Перм. ун-та, 1998. — 152 с.

156. Мягкова Е. Ю. Эмоциональная нагрузка слова: опыт психолингвистического исследования / Е. Ю. Мягкова. — Воронеж : Изд-во Воронежск. ун-та, 1990. — 109 с.

157. Нелюбин Л. Л. Лингвостилистика современного английского языка : учеб. пособие / Л. Л. Нелюбин. — 3-е изд., перераб. и доп. — Москва : МОПИ им. Н. К. Крупской, 1990. — 110 с.

158. Никитин М. В. Курс лингвистической семантики : учеб. пособие / М. В. Никитин. — Санкт-Петербург : Научн. центр проблем диалога, 1996. — 60 с.

159. Никитин М. В. Основания когнитивной семантики : учеб. пособие для высш. учеб. заведений / М. В. Никитин. — Санкт-Петербург : Изд-во РГПУ, 2003. — 277 с.

160. Николаева Т. М. Эмпатия / Т. М. Николаева // Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. — Москва : Сов. энциклопедия, 1990. — С. 592.

161. Никонова Ж. В. Основные этапы фреймового анализа речевых актов (на материале современного немецкого языка) / Ж. В. Никонова // Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. — 2008. — № 6. — С. 224—228.

162. Ніконова В. Г. Художні концепти в трагедіях Шекспіра: методика ідентифікації / В. Г. Ніконова // Вісник Черкаського університету. Серія Філологічні науки. — Черкаси : Вид-во Черкаськ. нац. ун-ту, 2005. — № 78. — С. 21—32.

163. Носенко Э. Л. Эмоциональное состояние и речь / Э. Л. Носенко. — Киев : Высшая школа, 1981. — 196 с.

164. Олизько Н. С. Семиотико-синергетическая интерпретация особенностей реализации категорий интертекстуальности и интердискурсивности в постмодернистском художественном дискурсе : автореф. дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.19 / Н. С. Олизько. — Челябинск, 2009. — 43 с.

165. Олпорт Ф. Личность в психологи / Ф. Олпорт. — Санкт-Петербург : РАТЭПП, 1998. — 160 с.

166. Орлов А. Б. Феномены эмпатии и конгруэнтности / А. Б. Орлов, М. А. Хазанова // Вопросы психологии. — 1993. — № 4. — С. 35—39.

167. Орлова Н. Н. Языковые средства выражения эмоций : синтаксический аспект (на материале современной английской прозы) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 ; 10.02.04 / Наталья Николаевна Орлова. — Ростов-на-Дону, 2009. — 25 с.

168. Ортега-и-Гассет Х. Две великие метафоры / Х. Ортега-и-Гассет // Теория метафоры : сборник. — Москва : Прогресс, 1990. — С. 68—81.

169. Ортони А. Когнитивная структура эмоций / А. Ортони, Д. Клоур, А. Коллинз // Язык и интеллект. — Москва : Прогресс, 1995. — С. 314—384.

170. Парыгин Б. Д. Анатомия общения / Б. Д. Парыгин. — Санкт-Петербург : Изд-во Михайлова В. А., 1999. — 301 с.

171. Остин Дж. Слово как действие / Дж. Остин // Новое в зарубежной лингвистике. — Москва, 1986. — Вып. 17. — С. 22—129.

172. Охріменко В. І. Лінгвокогнітивні та прагматичні аспекти аргументації в іспаномовній рекламі : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.05 / Валерія Ігорівна Охріменко. — Київ, 2002. — 233 с.

173. Пашукова Т. И. Мотивирующая функция эмпатии / Т. И. Пашукова // Исследования мотивационной сферы личности. — Новосибирск : Прогресс, 1984. — С. 20—25.

174. Пільгуй Н. М. Синергетичний аспект дослідження англomовного наукового агротехнічного дискурсу / Н. М. Пільгуй // Синергетика в філологічних дослідженнях : монографія / Т. И. Домброван, С. М. Еникеева, Л. С. Пихтовникова и др. ; под общ. ред. проф. Л. С. Пихтовниковой. — Харьков : ХНУ имени В. Н. Каразина, 2015. — С. 261—276.

175. Піхтовнікова Л. С. Синергія стилю байки: німецька віршована байка 13—20 ст. : монографія / Л. С. Піхтовнікова. — Харків : Бізнес Інформ., 1999. — 220 с.

176. Піхтовнікова Л. С. Лингвосинергетика: основы и очерк направлений / Л. С. Пихтовникова. — Харьков : ХНУ имени В. Н. Каразина, 2012. — 180 с.

177. Піхтовнікова Л. С. Самоорганізація дискурсу: синергетичні принципи і підходи до лінгвістичного аналізу / Л. С. Піхтовнікова // Сучасні фундаментальні теорії та інноваційні практики навчання іноземної мови у ВНЗ : колективна

монографія / за ред. В. Г. Пасинок. — Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2013. — С. 218—231.

178. Пихтовникова Л. С. Самоорганизация дискурса и отдельных типов дискурса / Л. С. Пихтовникова // Синергетика в филологических исследованиях : монография / Т. И. Домброван, С. М. Еникеева, Л. С. Пихтовникова и др. ; под общ. ред. проф. Л. С. Пихтовниковой. — Харьков : ХНУ имени В. Н. Каразина, 2015. — С. 102—135.

179. Пихтовникова Л. С. Метафора и метаметафора в немецкоязычном художественном дискурсе: когнитивный и прагматилистический аспекты : монография / Л. С. Пихтовникова, С. Н. Коринь. — Харьков : ХНУ имени В. Н. Каразина, 2015. — 200 с.

180. Плотникова С. Н. Фрактальность дискурса как новое лингвистическое понятие / С. Н. Плотникова // Вестник Иркутского государственного лингвистического университета. — 2011. — № 3 (15). — С. 126—135.

181. Поддубный Н. В. Самоорганизующиеся системы: онтологический и методологический аспекты : автореф. дис. ... канд. филос. наук : 09.00.01 / Н. В. Поддубный. — Ростов-на-Дону, 2000. — 41 с.

182. Пономаренко Е. В. Лингвосинергетика бизнес-общения с позиций компетентностного подхода (на материале английского языка) / Е. В. Пономаренко. — Москва : МГИМО-Университет, 2010. — 151 с.

183. Пономаренко Е. В. О самоорганизации и синергизме функционального пространства английского дискурса / Е. В. Пономаренко // Научные ведомости Белгородского государственного университета. Серия Гуманитарные науки. — 2013. — № 13 (156). — С. 131—140.

184. Попова З. Д. Язык и сознание: теоретические разграничения и понятийный аппарат / З. Д. Попова, И. А. Стернин // Язык и национальное сознание. Вопросы теории и методологии. — Воронеж : Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2002. — С. 8—50.

185. Потебня А. А. Мысль и язык / А. А. Потебня. — Киев, 1993. — 192 с.

186. Почепцов Г. Г. Теорія комунікації / Г. Г. Почепцов. — Київ : Ваклер, 2001. — 216 с.

187. Пригожин И. Познание сложного. Введение / И. Пригожин, Г. Николис ; перевод с английского. — 3-е изд., доп. — Москва : ЛКИ, 2008. — 352 с. — (Серия «Синергетика : от прошлого к будущему»).

188. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / А. М. Приходько. — Запоріжжя : Прем'єр, 2008. — 332 с.

189. Приходько А. Н. Концепты и концептосистемы / А. Н. Приходько. — Днепропетровск : ДНУ, 2013. — 307 с.

190. Приходько А. Н. Самоорганизация концептивных систем и межкультурный трансфер концептов / А. Н. Приходько // Синергетика в филологических исследованиях : монография / Т. И. Домброван, С. М. Еникеева, Л. С. Пихтовникова и др. ; под общ. ред. проф. Л. С. Пихтовниковой. — Харьков : ХНУ имени В. Н. Каразина, 2015. — С. 135—154.

191. Пузыревский В. Ю. Феномен эмпатии в контексте современной западной философии / В. Ю. Пузыревский // Философия. Образование. Альманах. — Сибирь, 2002. — Выпуск 6. — С. 103—118.

192. Радевич-Винницький Я. Етикет і культура спілкування / Я. Радевич-Винницький. — Львів : Сполом, 2001. — 224 с.

193. Радзиховская В. К. Функционально-семантическая категория взаимности в современном русском языке: квантово-синергетический аспект / В. К. Радзиховская. — Москва : МПГУ Прометей, 2005. — 272 с.

194. Реформатский А. А. Что такое структурализм? / А. А. Реформатский // Вопросы языкознания. — 1957. — № 6. — С. 25—37.

195. Рибо Т. Психология чувств / Т. Рибо. — Одесса : Астра, 1912. — 27 с.

196. Рікер П. Сам як інший / П. Рікер. — Київ : Дух і Літера, 2000. — 458 с.

197. Роджерс К. Р. Эмпатия / К. Роджерс // Психология эмоций. Тексты. — Москва : Изд-во МГУ, 1984. — С. 235—237.

198. Роджерс К. Р. Взгляд на психотерапию. Становление человека / К. Р. Роджерс. — Москва : Прогресс-Универс, 1994. — 480 с.

199. Романова Н. В. Семантичний розвиток емотивної лексики німецької мови VIII – початку XXI століть : дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.04 / Наталя Василівна Романова. — Київ : Київ. нац. лінгв. ун-т, 2014. — 467 с.

200. Руденко Д. И. Имя в парадигмах «философии языка» / Д. И. Руденко. — Харьков : Основа, 1990. — 300 с.

201. Русанівський В. М. Поняття семантичного і стилістичного інваріанта / В. М. Русанівський // Мовознавство. — 1981. — Кн. 3. — С. 9—20.

202. Рыков В. В. Корпусная лингвистика [Электронный ресурс] / В. В. Рыков. — 2002. — Режим доступа : <http://rykov-cl.narod.ru/c.html> (дата обращения 23.04.2015).

203. Саночкина Н. Н. Некоторые аспекты эмоционально-экспрессивного синтаксиса в дискурсе современной немецкой прессы : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Н. Н. Саночкина. — Москва, 2003. — 14 с.

204. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. — Полтава : Дозвілля-К, 2006. — 716 с.

205. Семенець О. О. Синергетика поетичного слова / О. О. Семенець. — Кіровоград : Імекс ЛТД, 2004. — 338 с.

206. Слесаренко З. Р. Эмпатия как атрибутивное свойство культуры : автореф. дис. ... канд. филос. наук : 24.00.01 / З. Р. Слесаренко. — Казань, 2013. — 22 с.

207. Романова Н. В. Семантичний розвиток емотивної лексики німецької мови VIII – початку XXI століть : дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.04 / Наталя Василівна Романова. — Київ : Київ. нац. лінгв. ун-т, 2014. — 467 с.

208. Солонин Ю. Н. Принцип als ob и конструктивная роль воображения / Ю. Н. Солонин // Метафизические исследования. — Санкт-Петербург : Издательство Алетей, 1997. — Выпуск 3. История. — С. 337—338.

209. Солсо Р. Л. Когнитивная психология / Р. Солсо ; [пер. с англ.]. — Москва : Тривола ; Либерия, 2002. — 600 с.

210. Сонин А. Г. Общепсихологические и когнитивные механизмы понимания мультимедийных текстов / А. Г. Сонин // Вопросы психолингвистики. — 2003. — № 1. — С. 43—56.

211. Сопиков А. П. Механизм эмпатии / А. П. Сопиков // Вопросы психологии познания людьми друг друга и самопознания : сб. науч. статей. — Краснодар : Изд-во Краснодарск. пед. ин-та, 1977. — С. 23—31.

212. Спенсер Г. Основания психологии. Физиологическая психология в 14 лекциях / Г. Спенсер. — Москва : АСТ, 1998. — 32 с.

213. Степанов Ю. С. Альтернативный мир, дискурс, факт и принцип причинности / Ю. С. Степанов // Язык и наука конца 20 века. — Москва : Ин-т языкознания РАН, 1995. — С. 35—73.

214. Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования / Ю. С. Степанов. — Москва : Школа «Языки русской культуры», 1997. — 824 с.

215. Суддя А. М. Контекстуальна синонімія прикметників як синергетичний феномен (на матеріалі німецькомовного публіцистичного дискурсу) / А. М. Суддя // Синергетика в філологічних дослідженнях : монографія / Т. И. Домброван, С. М. Еникеева, Л. С. Пихтовникова и др. ; под общ. ред. проф. Л. С. Пихтовниковой. — Харьков : ХНУ имени В. Н. Каразина, 2015. — С. 252—261.

216. Сусов И. П. Лингвистическая прагматика / И. П. Сусов. — Винница : Нова Книга, 2009. — 272 с.

217. Тарасенко В. В. Фрактальная семиотика: «слепые пятна», перипетии и узнавания / В. В. Тарасенко. — Москва : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. — 232 с.

218. Тарасова И. А. Идиостиль Георгия Иванова: когнитивный аспект / И. А. Тарасова. — Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 2003. — 280 с.

219. Таценко Н. В. Основи теорії мовного дискурсу : навч. посібник / Н. В. Таценко. — Суми : Сумський державний університет, 2011. — 178 с.

220. Таценко Н. В. Аксиологічні характеристики фразеологізмів як засобів емпатизації англомовного художнього дискурсу / Н. В. Таценко // Сборник научных трудов SWorld. —

Иваново : МАРКОВА АД, 2014. — Выпуск 1. Том 21. — С. 63—69.

221. Таценко Н. В. Лексико-стилистические аспекты эмпатии в англоязычном политическом дискурсе / Н. В. Таценко // *Lingua Mobilis*. — Челябинск, 2014. — № 3 (49). — С. 111—121.

222. Таценко Н. В. Феномен емпатії в сучасних наукових парадигмах / Н. В. Таценко // *Філологічні трактати*. — Суми : СумДУ, 2014. — Том 6, № 4. — С. 56—66.

223. Таценко Н. В. Категорія емпатії крізь призму лінгвістичної емотіології / Н. В. Таценко // *Філологічні трактати*. — Суми : СумДУ, 2015. — Том 7, № 1. — С. 50—60.

224. Таценко Н. В. Реализация эмпатических импликатур в современной коммуникации / Н. В. Таценко // *Иностранный язык в контексте проблем профессиональной коммуникации : материалы II Международной научной конференции (Томск, 27—29 апреля 2015 г.)*. — Томск : Изд-во Томского политехнического университета, 2015. — С. 307—308.

225. Таценко Н. В. Лексичний аспект актуалізації емпатії в сучасній англійській мові / Н. В. Таценко // *Філологічні трактати*. — Суми : СумДУ, 2015. — Том 7, № 4. — С. 91—98.

226. Таценко Н. В. Емпатія як категорія лінгвістичної прагматики / Н. В. Таценко // *Вісник Запорізького національного університету : збірник наукових праць. Філологічні науки*. — Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2015. — № 2. — С. 282—288.

227. Таценко Н. В. Лінгвістичний простір комунікативної емпатії / Н. В. Таценко // *Художні феномени в історії світової літератури: перехід мови в письменництво («Горизонт очікування»)* : тези доповідей II Міжнародної наукової конференції. — Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2016. — С. 82—83.

228. Таценко Н. В. Лексико-граматичне профілювання понятійного модусу концепту ЕМПАТІЯ / Н. В. Таценко // *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна» : збірник наукових праць*. — Острого : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2016. — Вип. 60. — С. 237—239.

229. Таценко Н. В. Empathy in discourse: towards an embodied cognitive semantics / Н. В. Таценко // Філологічні трактати. — Суми : СумДУ, 2016. — Том 8, № 1. — С. 79—86.

230. Таценко Н. В. Аксиологічний модус емпатії в сучасному англomовному дискурсі / Н. В. Таценко // Актуальні проблеми філології та перекладознавства. — Хмельницький : Хмельницький національний університет, 2016. — Том 3, Випуск 10. — С. 120—124.

231. Таценко Н. В. Образный модус эмпатии в современном англоязычном дискурсе / Н. В. Таценко // Когниция, коммуникация, дискурс. — Харьков, 2016. — № 12. — С. 108—124.

232. Таценко Н. В. Синергетика як методологічна основа сучасних філологічних досліджень / Н. В. Таценко // Філологічні трактати. — Суми : СумДУ, 2016. — Том 8, № 2. — С. 151—159.

233. Таценко Н. В. Корпусна лінгвістика як методологія сучасних філологічних наукових розвідок / Н. В. Таценко // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство) : збірник наукових праць. — Вінниця : ТОВ «Фірма Планер», 2016. — Вип. 23. — С. 281—286.

234. Таценко Н. В. From pro-social behavior to pragmatic empathy in discourse: insights into linguistic consciousness / Н. В. Таценко // Языковое сознание и этническая культура в контексте евразийского пространства : сборник статей / отв. ред. А. Е. Агманова. — Астана : Изд-во ТОО «KazServicePrintLtd», 2016. — С. 60—67.

235. Таценко Н. В. Основи динаміко-системної парадигми мовознавства в контексті функціонального підходу / Н. В. Таценко // Філологічні науки в системі сучасного гуманітарного знання ХХІ століття : Міжнародна науково-практична конференція, м. Одеса, 23—24 грудня 2016 року. — Одеса : Південноукраїнська організація «Центр філологічних досліджень», 2016. — С. 104—108.

236. Таценко Н. В. Fractal theory of discourse construction: some hypothetic ideas / Н. В. Таценко // Філологічні трактати. — Суми : СумДУ, 2016. — Том 8, № 4. — С. 78—84.

237. Телия В. Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / В. Н. Телия // АН СССР, Ин-т языкознания. — Москва : Наука, 1986. — 143 с.

238. Телия В. Н. Метафоризация и ее роль в создании языковой картины мира / В. Н. Телия // Роль человеческого фактора в языке: язык и картина мира. — Москва : Наука, 1988. — С. 173—204.

239. Титченер Э. Учебник психологии. Ч. 1–2 / Э. Титченер ; [пер. с англ. и предисл. доц. А. П. Болтунова]. — Москва : Издательство товарищества «Мирь», 1914. — 250 с.

240. Туранский И. И. Семантическая категория интенсивности в английском языке / И. И. Туранский. — Москва : Высшая школа, 1990 — 172 с.

241. Турбина О. А. Природа эмотивного синтаксиса и его категорий / О. А. Турбина // Вестник ЮУрГУ. — 2013. — Том 10, № 2. — С. 4—9. — (Серия «Лингвистика»).

242. Тюпа В. И. Очерк современной нарратологии / В. И. Тюпа // Критика и семиотика. — Новосибирск, 2002. — Вып. 5. — С. 5—31.

243. Федь В. Ризома та симулякр у сучасних культуротворчих процесах / В. Федь // Схід. — 2011. — № 4 (111). — С. 141—145.

244. Филатов В. П. Парадоксы эмпатии / В. П. Филатов // Загадка человеческого понимания. — Москва : Политиздат, 1991. — С. 176—195.

245. Филимонова О. Е. Эмоциология текста. Анализ репрезентации эмоций в английском тексте : учебное пособие / О. Е. Филимонова. — Санкт-Петербург : ООО «Книжный дом», 2007. — 448 с.

246. Фолькельт И. Современные вопросы эстетики / И. Фолькельт ; [пер. с нем. Н. Штрупа]. — Санкт-Петербург : Образование, 1899. — 237 с.

247. Фрейд З. Психология масс и анализ человека / З. Фрейд. — Москва : Современные проблемы, 1925. — 95 с.

248. Хайдарова В. Ф. Становление лексико-фразеологического корпуса интернет-языка как синергетический процесс : дис. ... канд. филол. наук : спец.

10.02.01 / Виолетта Фанисовна Хайдарова. — Магнитогорск, 2011. — 220 с.

249. Хайдеггер М. Время и бытие: статьи и выступления / М. Хайдеггер ; [сост., пер. с нем. и коммент. В. В. Библихина]. — Москва : Республика, 1993. — 447 с.

250. Хомутова Т. Н. Научные парадигмы в лингвистике / Т. Н. Хомутова // Вестник Челябинского государственного университета. — 2009. — № 35 (173), Вып. 37. — С. 142—151. — (Серия «Филология. Искусствоведение»).

251. Храмченко Д. С. Функционально-прагматическая эволюция английского делового дискурса : дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.04 / Дмитрий Сергеевич Храмченко. — Москва : ФГОБУВПО «Московск. гос. ин-т междунар. отношений (университет) МИД Российской Федерации», 2014. — 448 с.

252. Цоллер В. Н. Соотношение категорий экспрессивности, эмотивности и оценочности в структуре лексического значения / В. Н. Цоллер // Научные ведомости БГУ. — Белгород : Белгородский государственный университет, 1998. — № 2. — С. 43—54.

253. Чабаненко В. А. Теоретичні засади дослідження експресивних засобів української мови / В. А. Чабаненко // Мовознавство. — 1984. — № 2. — С. 11—18.

254. Чейф У. Данное, контрастивность, определённость, подлежащее, топики и точка зрения / У. Чейф // Новое в зарубежной лингвистике. — Москва : Прогресс, 1982. — Вып. XI. — С. 277—316.

255. Чепуріна І. В. Емотивні дієслова як база іменного словотвору (семантико-функціональний аспект) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.02 / І. В. Чепуріна. — Сімферополь, 2003. — 20 с.

256. Чередниченко В. П. Лінгвосинергетичні характеристики німецькомовної новели (діахронічний аспект) / В. П. Чередниченко // Синергетика в філологічних дослідженнях : монографія / Т. И. Домброван, С. М. Еникеева, Л. С. Пихтовникова и др. ; под общ. ред. проф. Л. С. Пихтовниковой. — Харьков : ХНУ имени В. Н. Каразина, 2015. — С. 283—294.

257. Чернавский Д. С. Синергетика и информация: динамическая теория информации / Д. С. Чернавский. — 2009. — 304 с.

258. Шамаева Ю. Ю. Фрактальная семиотика языка эмоций: лингвокогнитивное измерение / Ю. Ю. Шамаева // Вісник ХНУ. — 2012. — № 1003. — С. 45—52.

259. Шаховский В. И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка / В. И. Шаховский. — Воронеж : ВГУ, 1987. — 192 с.

260. Шаховский В. И. О роли эмоций в речи / В. И. Шаховский // Вопросы психологии. — 1991. — № 6. — С. 111—116.

261. Шаховский В. И. О лингвистике эмоций / В. И. Шаховский // Сб. науч. тр. — Волгоград : Волгоградск. гос. пед. ин-т, 1995. — С. 3—15.

262. Швачко С. О. Вербальні та невербальні засоби категоризації негачії / С. О. Швачко, І. К. Кобякова, Н. І. Сахарова // Філологічні трактати. — Том 7, № 3. — Суми : СумДУ, 2015. — С. 95—101.

263. Шведова Н. Ю. Один из возможных путей построения функциональной грамматики русского языка / Н. Ю. Шведова // Проблемы функциональной грамматики. — Москва, 1985. — С. 30—37.

264. Шевченко І. С. Дискурс як мисленнево-комунікативна діяльність / І. С. Шевченко, О. І. Морозова // Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен. — Харків : Константа, 2005. — С. 21—28.

265. Шевченко И. С. Основы теории языковой коммуникации : учебное пособие для студентов / И. С. Шевченко. — Харьков, 2007. — 168 с.

266. Шелякин М. А. Функциональная грамматика русского языка / М. А. Шелякин. — Москва : Русс. яз., 2001. — 288 с.

267. Шенк Р. К интеграции семантики и прагматики / Р. Шенк, Л. Бирнбаум, Дж. Мей ; [пер. с англ.] // Новое в зарубежной лингвистике. — Москва : Прогресс, 1989. — Вып. XXIV : Компьютерная лингвистика. — С. 32—47.

268. Шибутани Т. Социальная психология / Т. Шибутани ; общ. ред. Г. В. Осипова. — Москва, 1969. — 166 с.

269. Шилков Ю. М. Гносеологические основы мыслительной деятельности / Ю. М. Шилков. — Санкт-Петербург : Изд-во СПб. ун-та, 1992. — 184 с.

270. Шопенгауэр А. Избранные произведения / А. Шопенгауэр. — Москва : Просвещение, 1992. — 479 с.

271. Щebetенко С. А. Я-концепция, эмпатия и психологическая близость в отношениях читателя к литературным персонажам : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01 / С. А. Щebetенко. — Пермь, 2004. — 22 с.

272. Юргенс Х. Язык фракталов [Электронный ресурс] / Х. Юргенс, Х. О. Пайтген, Д. Заупе. — Режим доступа : <http://www.ega-math.narod.ru/Nquant/Fractals.htm> (дата обращения 12.01.2015).

273. Ягубова М. А. Оценки и эмоции в разговорной речи / М. А. Ягубова // Язык и эмоции : сб. науч. тр. — Волгоград : Перемена, 1995. — С. 133—142.

274. Яремчук І. М. Німецькомовна притча: лінгвостилістичний та прагматичний аспекти : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 / Інна Михайлівна Яремчук. — Львів, 2013. — 286 с.

275. Ясперс К. Язык. Философия языка и семиотика / К. Ясперс ; [пер. А. Н. Портнов, М. А. Кукарцева]. — Иваново : ИВГУ, 1995. — С. 184—203.

276. Allwood J. Cognitive science. «Consciousness, thought and language» / J. Allwood // Encyclopedia of language and linguistics. — Oxford : Elsevier, 2006. — P. 44—53. (2-nd edition).

277. Attardo S. Locutionary and perlocutionary cooperation: the perlocutionary cooperative principle / S. Attardo // Journal of pragmatics. — 1997. — Vol. 27. — P. 753—779.

278. Bamberg M. Language, concepts and emotions. The role of language in the construction of emotions / M. Bamberg // Language sciences. — 1997. — № 19. — P. 309—340.

279. Barrett-Lennard G. The phases and focus of empathy / G. Barrett-Lennard // British journal of medical psychology. — 1993. — Vol. 66, № 1. — P. 40—43.

280. Barlow M. Corpora for theory and practice / M. Barlow // International journal of corpus linguistics. — 1996. — № 1. — P. 1—37.

281. Baron-Cohen S. Theory of mind and autism: a fifteen year review / S. Baron-Cohen, H. Tager-Flusberg, & D. Cohen (Eds.) // *Understanding other minds: perspectives from developmental cognitive neuroscience*. — Oxford, UK : Oxford University Press, 2000. — P. 3—20.

282. Biber D. *Corpus linguistics: investigating language structure and use* / D. Biber, S. Conrad, R. Reppen. — Cambridge : Cambridge University Press, 1998. — 300 p.

283. Brown G. *Discourse analysis* / G. Brown, G. Yule . — Cambridge : Cambridge University Press , 1996. — 288 p.

284. Brown P. *Politeness: some universals in language usage* / P. Brown, S. Levinson. — Cambridge : Cambridge University Press, 1994. — 345 p.

285. Chafe W. *Discourse, consciousness, and time: the flow and displacement of conscious experience in speaking and writing* / W. Chafe. — Chicago : The University of Chicago Press, 1994. — 392 p.

286. Croft W. *Cognitive Linguistics* / W. Croft, D. A. Cruse. — Cambridge : Cambridge University Press, 2004. — 356 p.

287. Cruse D. A. *Lexical Semantics* / D. A. Cruse. — Cambridge : Cambridge University Press, 1986. — 310 p.

288. Crystal D. *Investigating english style* / David Crystal, Derek Davy. — London : Longman, 1969. — 260 p.

289. Culicover P. W. *Dynamical grammar: minimalism, acquisition, and change* / P. W. Culicover, A. Nowak. — Oxford, UK [etc.] : Oxford University Press, 2003. — 324 p.

290. Davis M. H. *Empathy : a social psychological approach* / M. H. Davis. — Madison, WI : Brown and Benchmark Publishers, 1994. — 260 p.

291. de Beaugrande R. *Introduction to text linguistics* / R. de Beaugrande, U. Dressler. — London : Longman, 1981. — 270 p.

292. de Beaugrande R. *New foundations for a science of text and discourse: cognition, communication, and the freedom of access to knowledge and society* / R. de Beaugrande. — Norwood, NJ : Ablex, 1997. — 670 p.

293. de Beaugrande R. *Language, discourse, and cognition: retrospects and prospects* / R. de Beaugrande // *Approaches to*

Cognition Through Text and Discourse / T. Virtanen (Ed.). — Berlin : Mouton de Gruyter, 2004. — P. 17—31.

294. Deleuze G. Rhizome / G. Deleuze, F. Guattari // A thousand plateaus: capitalism and schizophrenia ; [trans. by B. Massumi]. — Minneapolis : University of Minnesota Press, 1987. — 629 p.

295. Dirven R. Cognitive exploration of language and linguistics / R. Dirven, M. Verspoor. — Amsterdam (Philadelphia) : John Benjamins Publishing Company, 1998. — 277 p.

296. Dirven R. Major strands in cognitive linguistics / R. Dirven // Cognitive linguistics: internal dynamics and interdisciplinary interaction. — Berlin, 2005. — P. 17—68.

297. Dressler W. Trends in linguistics: studies and monographs / W. Dressler, M. Barbaressi. — Berlin ; New York : Mouton de Gruyter, 1994. — 167 p.

298. Edwards D. Discourse and cognition / D. Edwards. — London : SAGE Publications, 1997. — 368 p.

299. Evans V. Cognitive linguistics : an introduction / V. Evans, M. Green. — Edinburgh : Edinburgh Univ. Press, 2006. — 830 p.

300. Evans J. L. The emergence of language: a dynamical systems account / J. L. Evans // Blackwell Handbook of Language Development / E. Hoff, M. Shatz (eds.). — Maiden, MA [etc.] : Blackwell Publishing, 2007. — P. 128—147.

301. Eysenck Sybil B. G. Impulsiveness and antisocial behaviour in children / Sybil B. G. Eysenck // Current Psychological Research. — 1981. — Vol. 1. — P. 31—37.

302. Fasold R. Sociolinguistics of language / R. Fasold. — Oxford : Blackwell, 1990. — 384 p.

303. Fauconnier G. The way we think. Conceptual blending and the mind's hidden complexities / G. Fauconnier, M. Turner. — New York : Basic Books, 2002. — xvii. — 440 p.

304. Feder J. Fractals / J. Feder. — New York : Plenum Press, 1988. — 256 p.

305. Fillmore Ch. J. Scenes and frames semantics / Ch. J. Fillmore // Linguistic structures processing / ed. by A. Zampolli. — Amsterdam : North-Holland, 1977. — P. 55—81.

306. Fillmore Ch. J. Form and meaning in language: papers on semantic roles / Ch. J. Fillmore. — Stanford, California : CSLI Publications, 2003. — 311 p.

307. Finegan E. Language: its structure and use / E. Finegan. — New York : Harcourt Brace College Publishers, 2004. — 575 p.

308. Fodor J. A. The compositionality papers / J. A. Fodor, E. LePor. — Oxford, UK [etc.] : Oxford University Press, 2002. — 212 p.

309. Freeman W. J. A thermodynamic model of the action-perception cycle in brain dynamics / W. J. Freeman // Advances in cognitive neurodynamics : proceedings of the International conference on cognitive neurodynamics / R. Wang, F. Gu, E. Shen (eds.). — Heidelberg : Springer, 2008. — P. 163—168.

310. French R. M. The dynamical hypothesis in cognitive science: a review essay of mind as motion / R. M. French, E. Thomas // Minds and Machines. — 2001. — Vol. 11, №1. — P. 101—111.

311. Fryer P. What are fractal systems? A brief description of «complex adaptive and emergent systems» (CAES) [Electronic resource] / P. Fryer, J. Ruis. — 2004. — Available at : <http://www.fractal.org/Bewustzijns-Besturings-Model/Fractal-systems.htm> (access date 20.09.2014).

312. Garcia E. A. The use of complex adaptive systems in organizational studies / E. A. Garcia // The evolution of complexity / F. Heylighen, J. Bollen, A. Riegler (eds.). — Dordrecht, The Netherlands : Kluwer Academic Publishers ; Brussels, Belgium : VUB Univ. Press, 1999. — P. 281—306.

313. Garside R. Discourse annotation: anaphoric relations in corpora / R. Garside, S. Flidgeston, S. Botley. — 1997. — P. 66—84.

314. Gibbs R. W. The poetics of mind. Figurative thought, language and understanding / R. W. Gibbs. — Cambridge : Cambridge University Press, 1999. — 527 p.

315. Gibbs R.W. Embodiment and cognitive science / R. W. Gibbs. — Cambridge [etc.] : Cambridge University Press, 2006. — 337 p.

316. Goffman E. Interaction ritual: essays on face-to-face behaviour / E. Goffman. — New York : Anchor Books, 1967. — 33 p.

317. Grice P. Logic and conversation / P. Grice // Syntax and semantics ; ed. by P. Cole, J. Morgan. — New York : Academic Press. — 1975. — Vol. 3 : Speech Acts. — P. 41—58.

318. Gu Y. Pragmatics and rhetoric: a collaborative approach to conversation / Y. Gu // In Herman Parret, ed., Pretending to communicate. — Berlin : Mouton de Gruyter, 1993. — P. 172—195.

319. Györi G. Semantic change and cognition / G. Györi // Cognitive linguistics. — 2002. — Vol. 13, № 13—2. — P. 123—166.

320. Haken H. Information and self-organization: a macroscopic approach to complex systems / H. Haken. — 2nd ed. — Berlin : Springer, 2000. — 222 p.

321. Haken H. Synergetics: introduction and advanced topics / H. Haken. — Berlin [etc.] : Springer, 2004. — 758 p.

322. Halliday M. A. K. Towards probabilistic interpretations / M. A. K. Halliday // Functional and systemic linguistics: approaches and uses / E. Ventola (ed.). — Berlin ; New York : Mouton de Gruyter, 1991. — P. 39—61.

323. Happé F. Acquired 'theory of mind' impairments following stroke / F. Happé, H. Brownell, E. Winner // Cognition 70. — 1999. — P. 211—240.

324. Harder P. Partial autonomy: ontology and methodology in cognitive linguistics / P. Harder // Cognitive linguistics: foundations, scope, methodology / ed. by Th. Janssen G. Redecker. — Berlin ; New York : Mouton de Gruyter, 1999. — P. 195—222.

325. Hoffman M. L. The development of empathy / M. L. Hoffman // Altruism and helping behaviour: social personality and development perspectives / eds. by J. P. Rushton R. M. Sorrenting. — Hillsdale, 1981. — 120 p.

326. Hogan R. T. Development of an empathy scale / R. T. Hogan // Journal of consulting psychology. — 1969. — Vol. 33. — P. 307—316.

327. Houston D. A. Empathy and the self: cognitive and emotional influences on the evaluation of negative affect in others / D. A. Houston // Journal of personality and social psychology. — 1990. — Vol. 59, № 5. — P. 16—21.

328. Hunston S. Grammar and vocabulary: showing the connections / S. Hunston, G. Francis, E. Manning // *ELT journal*. — 1997. — № 51 (3). — P. 8—216.

329. Hunston S. Pattern grammar: a corpus-driven approach to the lexical grammar of English / S. Hunston, G. Francis. — Amsterdam : Benjamins, 2000. — 288 p.

330. Hunston S. Corpora in applied linguistics / S. Hunston. — Cambridge : Cambridge University Press, 2002. — 254 p.

331. Iacoboni M. Understanding others: imitation, language, empathy / M. Iacoboni // In S. Hurley and N. Chater (eds) *Perspectives on imitation: from cognitive neuroscience to social science*. — Cambridge, MA : MIT Press, 2005. — Vol. 2. — P. 55—77.

332. Ickes W. Empathetic accuracy / W. Ickes // *Journal of personality*. — 1991. — Vol. 61, № 4. — P. 12—13.

333. Israeli A. Syntactic reduplication in Russian: a cooperative principle device in dialogues / A. Israeli // *Journal of Pragmatics*. — 1997. — Vol. 27. — P. 553—679.

334. Jackendoff R. Foundations of language. Brain, meaning, grammar and evolution / R. Jackendoff. — Oxford : Oxford University Press, 2002. — 477 p.

335. Johnson M. The body in the mind (the bodily basis of meaning, imagination, and reason) / M. Johnson. — Chicago, L. : The University of Chicago Press, 1987. — 233 p.

336. Johnson M. Moral imagination: implications of cognitive science for ethics / M. Johnson. — Chicago, L. : The University of Chicago Press, 1993. — 287 p.

337. Kasher A. Conversational maxims and rationality / A. Kasher // In A. Kasher (ed.) *Language in focus*. — Reidel, 1976. — P. 197—216.

338. Kellert S. H. Chaos theory / S. H. Kellert // *Routledge encyclopedia of philosophy* / E. Craig (gen. ed.). — London [etc.] : Routledge, 1998. — Vol. 2. — P. 276—280.

339. Kim J. Self-understanding and rationalizing explanations / J. Kim // *Philosophia naturalis*. — 1984. — № 21. — P. 309—320.

340. Kövecses Z. Metaphor. A Practical Introduction / Z. Kövecses. — Oxford : Oxford University Press, 2002. — 285 p.

341. Kuno Susumu. *Functional syntax: anaphora, discourse and empathy* / Susumu Kuno. — Chicago : University of Chicago Press, 1987. — 320 p.

342. Lakoff R. *The logics of politeness* / R. Lakoff // *Papers from the ninth regional meeting of the Chicago linguistic society*. — Chicago, 1973. — P. 292—305.

343. Lakoff G. *Metaphors we live by* / G. Lakoff, M. Johnson. — Chicago, L. : The University of Chicago Press, 1980. — 242 p.

344. Lakoff G. *Women, fire and dangerous things: what categories reveal about the mind* / G. Lakoff. — Chicago, L. : The University of Chicago Press, 1987. — 614 p.

345. Lakoff G. *More than cool reason. A field guide to poetic metaphor* / G. Lakoff, M. Turner. — Chicago, L. : The University of Chicago Press, 1989. — 230 p.

346. Lakoff G. *Philosophy in the flesh: the embodied mind and its challenges to western thought* / G. Lakoff, M. Johnson. — New York : Basic Books, 1999. — 624 p.

347. Langacker R. W. *Setting, participants and grammatical relation* / R. W. Langacker // *Meanings and prototypes: studies in linguistic categorization* / ed. by S. L. Tsohatzidis. — New York : Routledge, 1990. — P. 213—238.

348. Langacker R. W. *Foundations of cognitive grammar* / R. W. Langacker. — Stanford : Stanford University Press, 1991. — Vol. II. — 628 p.

349. Langacker R. W. *Grammar and conceptualization* / R. W. Langacker. — Berlin ; New York : Mouton de Gruyter, 2000. — P. 30—53.

350. Langacker R. W. *A dynamic usage-based model* / R. W. Langacker // *Usage-based models of language* ; ed. by M. Barlow, S. Kemmer. — Stanford ; California : CSLI Publications, 2000a. — P. 1—64.

351. Langacker R. W. *Discourse in cognitive grammar* / R. W. Langacker // *Cognitive linguistics*. — 2001. — Vol. 12, № 2. — P. 143—188.

352. Langacker R. W. *Cognitive grammar: a basic introduction* / R. W. Langacker. — New York [etc.] : Oxford University Press, 2008. — 562 p.

353. Leech G. Explorations in semantics and pragmatics / G. Leech. — Amsterdam : Academic Press, 1980. — 133 p.
354. Leech G. N. Principles of pragmatics / G. N. Leech. — London ; New York : Longman, 1983. — 250 p.
355. Leech G. N. Corpora and theories of linguistic performance. Directions in corpus linguistics / G. N. Leech // Proceedings of Nobel symposium 82 ; ed. by Jan Svartvik. — Berlin ; New York : Mouton de Gruyter, 1992. — P. 105–122.
356. Leech G. Syntactic annotation: treebanks / G. Leech, E. Eyes, Garside et al. — 1997. — P. 34–52.
357. Leech G. Grammars of spoken English: new outcomes of corpus-oriented research / G. Leech // Language Learning. — 2000. — Vol. 50, № 4. — P. 675–724.
358. Lipps T. Einfühlung und ästhetischer Genuß / T. Lipps // Die Zukunft. — 1906. — № 16. — S. 100–114.
359. Lyons J. Language, meaning and context / J. Lyons. — London : Fontana, 1981. — 256 p.
360. Makkreel R. A. How is empathy related to understanding? / R. A. Makkreel // In Issues in Husserl's «Ideas II» ; ed. by Th. Nenon. — Dordrecht : Kluwer, 1996. — P. 199–212.
361. Mandelbrot B. B. The fractal geometry of nature / B. B. Mandelbrot. — San Francisco : W. H. Freeman and Co., 1982. — 468 p.
362. Martinovski B. Cognitive and emotive empathy in discourse [Electronic resource] / B. Martinovski // In proceedings of CogSci 2006. — Vancouver, Canada, 2006. — Available at : <http://ict.usc.edu/pubs> (access date 12.03.2014).
363. Maturana H. R. The tree of knowledge: the biological roots of human understanding / H. R. Maturana, F. J. Varela. — Boston : Shambhala, 1992. — 269 p.
364. McEnery T. Corpus linguistics : an introduction / T. McEnery, A. Wilson. — 2nd ed. — Edinburgh : Edinburgh University Press, 2001. — 235 p.
365. McEnery T. Corpus-based language studies: an advanced resource book / T. McEnery, R. Xiao, Y. Tono // Routledge applied linguistics. — New York, 2006. — 389 p.
366. Medin D. L. Concepts and categories: memory, meaning, and metaphysics / D. L. Medin, L. J. Rips // The Cambridge

handbook of thinking and reasoning / K. J. Holyoak, R. G. Morrison (eds.). — New York [etc.] : Cambridge University Press, 2005. — P. 37—72.

367. Mehrabian A. A measure of emotional empathy / A. Mehrabian, C. A. Epstein // *Journal of personality*. — 1972. — Vol. 46, № 4. — 525 p.

368. Misselhorn C. Empathy and dyspathy with androids: philosophical, fictional, and (neuro)psychological perspective / C. Misselhorn // *Konturen*. — 2009. — Vol. 2. — P. 101—123.

369. Moeschler J. Speech act theory and the analysis of conversations / J. Moeschler // *Essays in speech act theory* / D. Vanderveken, S. Kubo (eds.). — Amsterdam ; Philadelphia : John Benjamins Publishing, 2002. — P. 239—262.

370. Newman J. Give: a cognitive linguistic study / J. Newman. — Berlin : Mouton de Gruyter, 1996. — 319 p.

371. Ortony A. Metaphor, language, and thought / A. Ortony // *Metaphor and thought* / ed. by A. Ortony. — Cambridge : Cambridge University Press, 1993. — P. 1—16.

372. Pavlidou T. Cooperation and the choice of linguistic means : some evidence from the use of the subjunctive in modern Greek / T. Pavlidou // *Journal of pragmatics*. — 1991. — Vol. 15. — P. 11—42.

373. Pragglejazz Group. MIP: A method for identifying metaphorically used words in discourse / Pragglejazz Group // *Metaphor and symbol*. — 2007. — № 22. — P. 1—39.

374. Quirk R. A grammar of contemporary English / R. Quirk, S. Greenbaum, G. Leech, J. Svartvik. — Essex : Longman, 1973. — 1554 p.

375. Radden G. Cognitive English grammar / G. Radden, R. Dirven. — Amsterdam ; Philadelphia, PA : John Benjamins Publishing, 2007. — 374 p.

376. Redmond M. V. The functions of empathy in human relations / M. Redmond // *Human Relations*. — 1989. — Vol. 42, № 7. — P. 45—46.

377. Reik T. Listening with the third ear: the inner experience of the psychoanalyst / T. Reik. — New York : Grove Press, 1949. — 514 p.

378. Renouf A. Collocational frameworks in English / A. Renouf, J. M. Sinclair // Aijemer and Altenberg. — 1991. — P. 128—144.

379. Rogers C. R. A tentative formulation of a general law of interpersonal relationship / C. R. Rogers, R. E. Coffey, A. G. Atnos, P. A. Raynolds // Behavior in organisations: a multidimensional view. — Englewood Cliffs, 1975. — P. 338—346.

380. Rogers C. R. Sposób bycia / C. Rogers. — Poznan : Wyd. Rebis, 2002. — 360 p.

381. Sawicki M. Body, text, and science. The literacy of investigative practices and the phenomenology of Edith Stein / M. Sawicki. — Dordrecht, 1997. — 324 p.

382. Smith D.W. The circle of acquaintance. Perception, consciousness, and empathy / D. W. Smith. — Dordrecht, 1989. — 268 p.

383. Scheler M. Wesen und Formen der Sympathie / M. Scheler // Der Phanomenologie der Sympatiegefuhle. — Bonn. Cohen, 1926. — 14 s.

384. Schönefeld D. Where lexicon and syntax meet / D. Schönefeld. — Berlin : Mouton de Gruyter, 2001. — 332 p.

385. Searle John R. Speech acts: an essay in the philosophy of language / John R. Searle. — Cambridge : Cambridge University Press, 1969. — 203 p.

386. Searle John R. Why I am not a property dualist / John R. Searle // Journal of Consciousness Studies. — 2002. — Vol. 9, № 12. — P. 57—64.

387. Sharifian F. Distributed, emergent cultural cognition, conceptualisation, and language / F. Sharifian // Body, language, and mind / R. M. Frank, R. Dirven, T. Ziemke, E. Bernardez (eds.). — Berlin : Mouton de Gruyter, 2007. — Vol. 2. — P. 109—136.

388. Sinclair J. M. Written discourse structure / eds. J. M. Sinclair, M. Hoey and G. Fox // Techniques of description. — London : Routledge, 1994. — P. 6—31.

389. Sinclair J. M. A way with common words / J. M. Sinclair / eds. H. Hasselgard and Oskefjell // Out of corpora: studies in honour of Stig Johansson. — Amsterdam : Rodopi, 1999. — P. 157—179.

390. Sinclair J. M. Corpora for lexicography / John Sinclair // A practical guide to lexicography. — Amsterdam : Benjamins, 2003. — P. 167—178.

391. Stein E. On the problem of empathy / E. Stein. — The Hague, 1964. — 160 p.

392. Stephan W.G. The role of empathy in improving intergroup relations / W. G. Stephan // *Journal of social issues*. — Winter 1999. — Volume 55, Issue 4. — P. 729—743.

393. Stubbs M. Discourse analysis: the sociolinguistic analysis of natural language / M. Stubbs. — Chicago : University of Chicago Press, 1983. — 272 p.

394. Stubbs M. Text and corpus analysis / M. Stubbs. — Oxford : Blackwell, 1996. — 267 p.

395. Stubbs M. Language corpora / M. Stubbs // In a Davies & C Elder eds. *Handbook of applied linguistics*. — Oxford : Blackwell, 2004. — P. 106—132.

396. Stueber K. Imagination, empathy, and moral deliberation: the case of imaginative resistance / K. Stueber // *The southern journal of philosophy*. — 2011a. — № 49. — P. 156—180. — (Spindel Supplement).

397. Stueber K. Social cognition and the allure of the second-person perspective: in defense of empathy and simulation / K. Stueber // *New developments in psychology, philosophy of mind, and social neuroscience* / ed. by A. Seemann. — 2011b. — Cambridge, Mass. : MIT Press. — P. 265—292.

398. Talmy Leonard. *Toward a cognitive semantics, Volume I. Concept structuring systems* / Leonard Talmy. — Cambridge, MA : The MIT Press, 2000. — 96 p.

399. Thagard P. *Mind: introduction to cognitive science* / P. Thagard. — Cambridge, MA : MIT Press, 2005. — 278 p.

400. Tomasello M. *Constructing a language: a usage-based theory of language acquisition* / M. Tomasello. — Cambridge, MA : Harvard University Press, 2005. — 388 p.

401. Tummers J. Usage-based approaches in cognitive linguistics: a technical state of the art / J. Tummers, K. Heylen, D. Geeraerts // *Corpus Linguistics and Linguistic Theory*. — 2005. — Vol. 1, № 2. — P. 225—261.

402. Ullman M. T. *Language and the brain* / M. T. Ullman // *An introduction to language and linguistics* / R. W. Fasold, J. Connor-Linton (eds.). — Cambridge : Cambridge University Press, 2006. — P. 235—274.

403. van Geert P. Dynamic systems approaches and modeling of developmental processes / P. van Geert // Handbook of developmental psychology. — London : SAGE, 2003. — P. 640—672.

404. Vendler Z. Verbs and times / Z. Vendler // Linguistics is philosophy. — Ithaca ; New York, 1967. — P. 97—121.

405. Vetlesen A. J. Perception, empathy, and judgment: an inquiry into the preconditions of moral performance / A. J. Vetlesen. — University Park, Pa : Pennsylvania State University Press, 1994. — P. 427—430.

406. Vischer F. Th. Ästhetik oder Wissenschaft des Schönen / F. Th. Vischer. — Hildesheim, 1975. — S. 1—6.

407. Weigand E. Misunderstanding: the standard case / E. Weigand // Journal of pragmatics. — 1999. — Vol. 7, №2. — P. 763—765.

408. Werth P. Text worlds: representing conceptual space in discourse / P. Werth. — London : Longman, 1999. — 390 p.

409. Wierzbicka A. Emotions across languages and cultures: diversity and universality / A. Wierzbicka. — Cambridge : Cambridge University Press, 1999. — P. 285—319.

410. Wildgen W. Chaos, fractals and dissipative structures in language. Or the end of linguistic structuralism / W. Wildgen // Systems: new paradigms for the human sciences / G. Altmann, W. A. Koch (eds.). — Berlin ; New York : Walter de Gruyter, 1998. — P. 596—620.

411. Wildgen W. The evolution of human language: scenarios, principles and cultural dynamics (advances in consciousness research) / W. Wildgen. — Bremen : John Benjamins Publishing Company, 2004. — 252 p.

412. Wunderlich D. Methodological remarks on speech act theory / D. Wunderlich // Speech act theory and pragmatics. — Dordrecht etc., 1980. — P. 291—312.

413. Zhabotynska S. A. Shorts, breeches, and bloomers: plurality in blends / S. A. Zhabotynska, A. Hougaard, N. L. Steffen, eds. // The way we think. Odense working papers in language and communication. — Odense : University of Southern Denmark, 2002. — No. 23, Vol. 2. — P. 127—142.

ЛЕКСИКОГРАФІЧНІ ДЖЕРЕЛА

414. Латинско-русский словарь / И. Х. Дворецкий. — Москва : Русс. яз., 2000. — 846 с.

415. Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. — Москва : Большая российская энциклопедия, 2002. — 709 с.

416. Краткая философская энциклопедия / Е. Ф. Губский, Г. В. Кораблева, В. А. Лутченко. — Москва : Прогресс-энциклопедия, 1994. — 576 с.

417. Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина ; под общ. ред. Е. С. Кубряковой. — Москва : Моск. гос. ун-т, 1996. — 245 с.

418. Постмодернизм: энциклопедия / сост. и науч. ред. А. А. Грицанов, М. А. Можейко. — Минск : Интерпрессервис : Кн. дом, 2001. — 1038 с.

419. Collins english dictionary / editors: J. Crozier, A. Grandison, C. McKeown, E. Summers, P. Weber. — Glasgow : HarperCollins Publishers, 2008. — 1040 p.

420. Dictionary of language and linguistics / R. R. K. Hartmann, F. C. Stork — London : Applied Science Publishers, 1972. — 302 p.

421. Dictionary of world philosophy / A. P. Iannone. — London ; New York : Routledge, 2001. — 554 p.

422. Longman dictionary of contemporary english [Electronic resource]. — Available at : <http://www.ldoceonline.com>.

423. Macmillan Dictionary [Electronic resource]. — Available at : <http://www.macmillandictionary.com>.

424. New Webster's dictionary and thesaurus of the English language. — Danbury, CT : Lexicon Publications, inc., 1993. — 1144 p.

425. The American heritage dictionary of the English language [Electronic resource]. — Available at : <https://www.ahdictionary.com>.

426. The Oxford English Dictionary. Second Edition / editors: John Simpson, Edmund Weiner. — Oxford : Oxford University Press, 1989. — 21730 p.

ІЛЮСТРАТИВНИЙ МАТЕРІАЛ

427. AbleThrive, SENP: Seeking empathy, not pity [Electronic resource] // AbleThrive / Aaron Wood. — Available at : <http://www.ablethrive.com/2014/10/seeking-empathy-not-pity/> (access date 13.06.2015).

428. Academia, STIAEWHP: StreetSauce : taste interaction and empathy with homeless people [Electronic resource] // Academia. — Available at : http://www.academia.edu/12269809/StreetSauce_Taste_Interaction_and_Empathy_with_Homeless_People (access date 21.09.2015).

429. Agosta, ROEREICOP: Agosta, Lou. A rumor of empathy: rewriting empathy in the context of philosophy. — Palgrave Macmillan, 2014. — 146 p.

430. Anna Sayce, IOERYL: Is overactive empathy ruining your life? [Electronic resource] // Anna Sayce. — Available at : <http://annasayce.com/is-overactive-empathy-ruining-your-life> (access date 18.05.2015).

431. AstralTwelve Blog, EC: Erudite Cancer [Electronic resource] // AstralTwelve Blog. — Available at : <http://blog.astraltwelve.com/post/57945358223/erudite-cancer-cancer-individuals-considered-to> (access date 28.05.2015).

432. Baby Center, CCHTE: The caring child : how to teach empathy [Electronic resource] // Baby center. — Available at : http://www.babycenter.com/0_the-caring-child-how-to-teach-mpathy67146.bc (access date 25.05.2015).

433. Berkowitz, AIESP: Berkowitz, Leonard. Advances in experimental social psychology. Volume 4. — Academic Press, 1969. — 386 p.

434. Blog, FWMD: Flowing with my ducklings [Electronic resource] // Blog. — Thursday, August 6, 2009. — Available at : <http://flowingwithmyducklings.blogspot.com/2009/08/yoav-occasional-empathy/> (access date 05.05.2015).

435. Blog, SE: Start empathy [Electronic resource] // Blog. — May 4, 2015. — Available at : <http://startempathy.org/> (access date 07.05.2015).

436. BNC: British national corpus [Electronic resource] // BNCweb (CQP-Edition). — Available at : <http://bncweb.lancs.ac.uk>

/bncwebSignup/user/login.php.

437. Boothe, OSLM: Boothe, G. Milton. One silly little mistake. — Milton Boothe, 2015. — 386 p.

438. Borden, IDOS: Borden, Corinna. I dreamt of sausage. — BalboaPress, 2011. — 276 p.

439. Brave New Kitty, ODL: Overcoming a dysfunctional litter [Electronic resource] // Brave New Kitty. — December 5, 2007. — Available at : <http://www.bravenewkitty.com/2007/12/don%E2%80%99t-empathize-with-toxic-people/> (access date 10.06.2015).

440. Brinkley, CMM: Brinkley, Joel. The circus master's mission. — New York : Fawcett Crest, 1989. — 401 p.

441. Brown, AD: Brown, Dan. Angels & demons. — Pocket Books, 2009. — 713 p.

442. Bulbapedia, PH: Pokédex holder [Electronic resource] // Bulbapedia. — Available at : http://bulbapedia.bulbagarden.net/wiki/Pokédex_holder (access date 17.06.2015).

443. Burke, IOB: Burke, Dave. The imperfection of being. — Author House, 2014. — 350 p.

444. Christiantoday.com, MQGTSDSDS: Morality question : 'game of thrones' showrunner defends shocking death scene [Electronic resource] // Christiantoday.com. — June 10, 2015. — Available at : <http://www.christiantoday.com/article/morality.question.game.of.thrones.showrunner> (access date 11.06.2015).

445. Clicktale Blog, MSWEIYWOFG: Men systemize. Women empathize. Is your website optimized for gender? [Electronic resource] // Clicktale Blog. — November 4, 2014. — Available at : <http://blog.clicktale.com/2014/11/04/men-systemize-women-empathize-is-your-website-optimized-for-gender/> (access date 02.09.2015).

446. Clohesy, POESR: Clohesy, M. Anthony. Politics of empathy: ethics, solidarity, recognition. — Routledge, 2013. — 160 p.

447. Cognitive Sciences, IEECCD: Is extreme empathy and compassion considered a disorder? [Electronic resource] // Cognitive Sciences. — Available at : <http://cogsci.stackexchange.com/questions/5097/is-extreme-empathy-and-compassion-considered-a-disorder> (access date 18.05.2015).

448. ComfortCare Homes, DDCCNCAE: «Dos & don'ts» of compassionate care: never condescend, always empathize»

[Electronic resource] // ComfortCare Homes. — August 17, 2014. — Available at : <http://www.comfortcarehomeswichta.com/blog/alzheimer-s-care-updates/dos-don-ts-of-compassionate-care-never-condescend-always-empathize> (access date 28.05.2015).

449. Communication in Crisis, TAE: Trust and empathy [Electronic resource] // Communication in Crisis. — Available at : http://tarsadalominformatika.elte.hu/tananyagok/communicationincrisis/lecke6_lap1.html (access date 17.06.2015).

450. Connection is key, TPOE: The power of empathy [Electronic resource] // Connection is key. — Available at : http://www.connectioniskey.com/articles_powerofempathy.html (access date 08.06.2015).

451. Coplan, EPPP: Coplan, Amy; Goldie, Peter. Empathy: philosophical and psychological perspectives. — OUP Oxford, 2011. — 382 p.

452. Corbey, POSRORWOA: Corbey, Raymond; Lanjouw, Annette. The politics of species: reshaping our relationships with other animals. — Cambridge University Press, 2013. — 310 p.

453. Cry and Howl, HLEWPPVOE: Hillary: let's empathize with the perspective and point of view of our enemies [Electronic resource] // Cry and Howl. — December 5, 2014. — Available at : <http://cryandhowl.com/2014/12/05/hillary-lets-empathize-the-perspective-and-point-of-view-of-our-enemies/> (access date 10.06.2015).

454. Counseling Today, POEWEH: The paradox of empathy: when empathy hurts [Electronic resource] / Eric W. Covan, Jack Presbury, Lennis G. Echterling // Counseling today. — February 1, 2013. — Available at : <http://ct.counseling.org/2013/02/the-paradox-of-empathy-when-empathy-hurts/> (access date 18.05.2015).

455. Daily Kos, CAE: The case against empathy [Electronic resource] // Daily Kos. — Available at : <http://www.dailykos.com/story/2013/05/19/1210250/-The-Case-Against-Empathy> (access date 22.06.2015).

456. Danny Sullivan, G+: Posts [Electronic resource] // Google+. — November 7, 2014. — Available at : <https://plus.google.com/+DannySullivan/posts/DqCEKWGa53v> (access date 23.05.2015).

457. Doerr, SFI: Doerr, Harriet. Stones for Ibarra. — New York : Penguin Book, 1985. — 215 p.

458. Decety, EFBTB: Decety, Jean. Empathy: from bench to bedside. — MIT Press, 2012. — 324 p.

459. Dr. Dennis O'Grady, EAIDD: Empathizer and instigator : distinct differences [Electronic resource] // Dr. Dennis O'Grady. — Available at : <http://www.drogrady.com/617/empathizer-and-instigator-distinct-differences/> (access date 17.06.2015).

460. EHow, HEWC: How to empathize with customers [Electronic resource] // EHow / Pamela Unruh. — Available at : http://www.ehow.co.uk/video_2280028_empathize-customers.html (access date 11.06.2015).

461. Elevate Associates, WHWYNLEAY: What's happening when you notice less empathy around you? [Electronic resource] // Elevate Associates. — June 3, 2015. — Available at : <http://www.elevateassociates.co.uk/blog/whats-happening-when-you-notice-less-empathy-around-you/> (access date 18.09.2015).

462. Empathy App, ME: Meet the empathizers [Electronic resource] // Empathy App. — Available at : <https://www.empathyapp.org/empathizers/> (access date 17.06.2015).

463. Eric Morris, BBOEMACPWWRF: The building blocks of empathy, mindfulness and compassion: paving the way with relational frame theory [Electronic resource] // Eric Morris. — March 23, 2014. — Available at : <http://drrericmorris.com/2014/03/23/the-building-blocks-of-empathy-mindfulness-and-compassion-the-way-forward-with-relational-frame-theory/> (access date 18.09.2015).

464. Evanovich, HE: Evanovich, Janet. Hard eight. — St. Martin's Press, 2002. — 175 p.

465. Evanovich, EON: Evanovich, Janet. Eleven on nop. — St. Martin's Paperback, 2005. — 510 p.

466. Francis, SW: Francis, Dick. Second Wind. — New York : Jove Books, 2000. — 261 p.

467. Gigaom Research, PIE: Power inhibits empathy [Electronic resource] // Gigaom Research / Stowe Boyd. — September 7, 2013. — Available at : <http://research.gigaom.com/2013/09/power-inhibits-empathy/> (access date 13.06.2015).

468. Gilbert, EPL: Gilbert, E. Eat, pray, love: one woman's search for everything across Italy, India and Indonesia. — Riverhead Trade, 2007. — 352 p.

469. Greenspan, IECMHCDAAI: Greenspan, I. Stanley; Wieder, Serena. Infant and early childhood mental health: a comprehensive developmental approach to assessment and intervention. — American Psychiatric Pub, 2007. — 398 p.

470. Hammond, RETL: Hammond, Marie Meghan; Kim, J. Sue. Rethinking empathy through literature. — Routledge, 2014. — 274 p.

471. Herriot, IOTCT: Herriot, James. If only they could talk. — Pan Book, 1973. — 205 p.

472. Heathwood, ATTA: Heathwood, M. Helen. Antidote to the antichrist. — Xlibris Corporation, 2014. — 216 p.

473. Hedges, JHKHBW: Hedges, Carrol. Jigsaw. He killed himself, but why? — Oxford University Press, 2002. — 160 p.

474. Hemmings, WSMPGFT: Hemmings, Clare. Why stories matter: the political grammar of feminist theory. — Duke University Press, 2011. — 272 p.

475. Harry, GS: Harry, L. Goodbye sweetheart. — London : Orion Books, 1998. — 375 p.

476. Howatch, UP: Howatch, Susan. Ultimate prizes. — New York : Mills Boon, 1989. — 435 p.

477. Independent, EMTUOWNTWITSLSPRK: Empathy museum : to understand others, we need to walk in their shoes – literally, says philosopher Roman Krznaric [Electronic resource] // Independent / Sophie Morris. — June 26, 2015. — Available at : <http://www.independent.co.uk/life-style/health-and-families/features/empathy-museum-to-understand-others-we-need-to-walk-in-their-shoes-literal-ly-says-philosopher-roman-10346326.html> (access date 29.10.2015).

478. Indiewire, ADFFAMEER: Advice to Doc filmmakers from Albert Maysles: establish an empathizing relationship [Electronic resource] // Indiewire / Albert Maysles. — November 18, 2013. — Available at : <http://www.indiewire.com/article/advice-to-doc-filmmakers-from-albert-maysles-establish-an-empathizing-relationship> (access date 19.06.2015).

479. International Journal of Caring Sciences, EA EIWIIRA: Empathy and emotional intelligence: what is it really about? [Electronic resource] // International Journal of Caring Sciences /

F. Ioannidou, V. Konstantikaki. — Available at : http://www.internationaljournalofcaringsciences.org/docs/Vol1_Issue3_03_Ioannidou.pdf (access date 21.09.2015).

480. Iwasaki, GOG: Iwasaki, M. *Geisha of Gion*. — London : Simon and Schuster Ltd, 2002. — 334 p.

481. Johnson, GOR: Johnson, Tom. *Garden of roses*. — Washington : Pocket Books, 1977. — 284 p.

482. J. T. O'Donnel, ISAT: Interaction style assessment test [Electronic resource] // J. T. O'Donnel. — Available at : <http://www.jtodonnell.com/assessment/resultspgs/Empathizer.html> (access date 18.06.2015).

483. Kay, SHOFL: Kay, Sarah; Cave, Terence; Bowie, Malcolm. *A short history of French literature*. — OUP, Oxford, 2003. — 356 p.

484. Kehrwald, SPLSULEWMSPITOLE: Kehrwald, A. Benjamin. *Social presence and learner support: understanding learners' experiences with mediated social processes in text-based online learning environments*. — University of Southern Queensland, 2007. — 220 p.

485. Kellerman, T: Kellerman, Jonathan. *Therapy*. — Great Britain : Mackays of Chatham pls, Chatham, Kent, 2004. — 565 p.

486. Kenneth Stewart, YJDGIDEEOWMITMR : «You just don't get it» : discovering empathy. An essay on what's missing in too many relationships [Electronic resource] // Kenneth Stewart. — Available at : <http://www.kennethstewart.com/empathy.html> (access date 03.06.2015).

487. Kidspot, WWE: A world without empathy [Electronic resource] // Kidspot. — May 15, 2013. — Available at : <http://www.kidspot.com.au/a-world-without-empathy/> (access date 29. 04. 2015).

488. King, C: King, Stephan. Christine. — New York : The New American Library, 1983. — 503 p.

489. Koehn, RFECTE: Koehn, Daryl. *Rethinking feminist ethics: care, trust and empathy*. — Routledge, 2012. — 224 p.

490. Kremlin, NCOVP: News conference of Vladimir Putin [Electronic resource] // Official internet resources of the president of Russia. — 2014. — Available at : <http://eng.kremlin.ru/>

transcripts/23406 (access date 19. 03. 2015).

491. Lacrimosa, WHMUHOM: What has made u happy or miserable [Electronic resource] // Lacrimosa. — Available at : <http://www.lacrimosa.ch/forum/index.php?topic=4294.24925;wap2> (access date 03. 07. 2015).

492. Lead2Feed, EAB: Educator advisory board [Electronic resource] // Lead2Feed / Jamonica Marion. — Available at : <http://www.lead2feed.com/board/jamonica-marion/> (access date 05.06.2015).

493. Livescience, CPFET: Coldhearted psychopaths feel empathy too [Electronic resource] // Livescience / Tanya Lewis. — July 24, 2013. — Available at : <http://www.livescience.com/38421-psychopaths-feel-empathy-when-they-try.html> (access date 21.09.2015).

494. MacAlister, AMBTN: MacAlister, Katie. Ain't myth-behaving: two novellas. — Simon and Schuster, 2007. — 384 p.

495. Maitland, MLML: Maitland, P. My life, my love. — New York : Kim Publishing Corp, 1978. — 191 p.

496. Marcum, IPOMHMM: Marcum, A. James. An introductory philosophy of medicine: humanizing modern medicine. — Springer Science & Business Media, 2008. — 376 p.

497. Martin, GOT: Martin R. R. George. A game of thrones. — Harper Voyager, 2011. — 801 p.

498. McInerney, FOC: McInerney, M. Dennic; Etten, Van Shawn. Focus on Curriculum. — IAP, 2005. — 420 p.

499. McMaster Journal of Theology and Ministry, EANT: Empathy and the new testament [Electronic resource] // McMaster Journal of Theology and Ministry / L. Ann Jervis. — Available at : <http://www.mcmaster.ca/mjtm/3-1b.htm> (access date 17.06.2015).

500. MDJunction, SAE: Schizophrenia and empathy [Electronic resource] // MDJunction. — Available at : <http://www.mdjunction.com/forums/schizophrenia-discussions/general-support/10768582-schizophrenia-and-empathy> (access date 26.10.2015).

501. Midss, TEQ: The Toronto empathy questionnaire [Electronic resource] // Midss. — Available at : <http://www.midss.ie/content/toronto-empathy-questionnaire> (access date 21.09.2015).

502. Millar, 1989BWMPIID: Millar, Peter. 1989 : the Berlin wall: my part in it's downfall. — Arcadia Books Limited, 2014. — 220 p.

503. MindTools, EAW: Empathy at work [Electronic resource] // MindTools / Keith Jackson. — Available at : <https://www.mindtools.com/pages/article/EmpathyatWork.htm> (access date 21.09.2015).

504. MIT Press Scholarship Online, EPICAADANB: Empathic processing : its cognitive and affective dimensions and neuroanatomical basis [Electronic resource] // MIT Press Scholarship Online. — Available at : <http://mitpress.universitypressscholarship.com/view/10.7551/mitpress/9780262012973.001.0001/upso-9780262012973-chapter-17> (access date 19.09.2015).

505. NCBI, AEST: Autism: the empathizing-systemizing (E-S) theory [Electronic resource] // NCBI / S. Baron-Cohen. — Available at : <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/19338503> (access date 19.06.2015).

506. NCBI, EWBECDNS: Empathizing with basic emotions: common and discrete neural substrates [Electronic resource] // NCBI. — Available at : <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/18633800> (access date 13.06.2015).

507. NCBI, EIPATLCC: Empathy in professionals and trained lay counselors: a comparison [Electronic resource] // NCBI. — Available at : <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/pmc3010713/> (access date 21.09.2015).

508. Newsweek, J5: Newsweek [Text]. — January 5, 1998. — P. 6.

509. Paul Kiritsis, BUPSA: Becoming the ultimate perceptive social animal [Electronic resource] // Paul Kiritsis / Down the rabbit hole. — September 27, 2012. — Available at : http://www.paulkiritsis.net/_blog/down_the_rabbit_hole/post/becoming_the_ultimate_perceptive_social_animal/ (access date 18.06.2012).

510. PsychCentral, WOP: World of psychology [Electronic resource] // PsychCentral / Dennis O'Grady. — Available at : <http://psychcentral.com/blog/archives/2015/02/15/are-you-an-empathizer-or-an-instigator/> (access date 17.06.2015).

511. PsychCentral, HCDE: How children develop empathy [Electronic resource] // PsychCentral / Lawrence Kutner. — Available at : <http://psychcentral.com/lib/how-children-develop-empathy/> (access date 21.09.2015).

512. Psychology Today, EOE: The end of empathy? [Electronic resource] // Psychology today. — June 20, 2010. — Available at : <https://www.psychologytoday.com/blog/the-empathy-gap/201006/the-end-empathy> (access date 05.05.2015).

513. Quora, HYEFSWSHEWYWYHEWS: Have you ever faced a situation where someone has empathized with you, or where you have empathized with someone? [Electronic resource] // Quora / Seema Shash. — February 22, 2015. — Available at : <http://www.quora.com/have-you-ever-faced-a-situation-where-someone-has-empathize-d-with-you> (access date 14.07.2015).

514. Rivistacomprendre.org, SOEFDOSAM: The significance of empathy for the diagnosis of schizophrenia and melancholia [Electronic resource] // Rivistacomprendre.org / A. Kraus. — Available at : <http://www.rivistacomprendre.org/allegati/XIV.9%20Kraus.pdf> (access date 18.09.2015).

515. Rowling, HPHBP: Rowling, J. K. Harry Potter and the half-blood prince. — Arthur A. Levine Books, 2005. — 652 p.

516. Roman Krznaric, E: Empathy [Electronic resource] // Roman Krznaric. — Available at : <http://www.romankrznaric.com/empathy-a-handbook-for-revolution> (access date 13.06.2015).

517. Salon, OTTCSWWWNENMTE: The one thing that could save the world : why we need empathy now more than ever [Electronic resource] // Salon / Roman Krznaric. — November 9, 2014. — Available at : http://www.salon.com/2014/11/08/the_one_thing_that_could_save_the_world_why_we_need_empathy_now_more_than_ever/ (access date 13.06.2015).

518. San Diego News, F12 : San Diego News. — February 12, 2009. — P. 9.

519. Sanford, MBN: Sanford, J. Anthony; Emmott, Catherine. Mind, brain and narrative. — Cambridge University Press, 2012. — 324 p.

520. Sargent, LDEI: Sargent, Marc. Life death and everything in-between. — Marisa publications UK, 2010. — 282 p.

521. Savage minds, ESCHAQ: Empathy: a short conceptual history and an anthropological question [Electronic resource] // Savage minds. — December 29, 2013. — Available at : <http://savage-minds.org/2013/12/29/empathy-a-short-conceptual-history-and-an-anthropological-question/> (access date 07.05.2015).

522. Scientific American, EDDBIB: Empathy and disgust do battle in the brain [Electronic resource] // Scientific American. — June 15, 2013. — Available at : <http://www.scientificamerican.com/article/empathy-and-disgust/> (access date 07.05.2015).

523. Scholar.unh, PASLBAASE: The personal and social links between age and self-reported empathy [Electronic resource] // Scholar.unh. — Available at : http://scholars.unh.edu/soc_facpub/135/ (access date 10.09.2015).

524. ScienceBlog, WDCW: Why Dawkins can't win [Electronic resource] // ScienceBlog. — Available at : <http://scienceblogs.com/evolutionblog/2008/05/31/why-dawkins-cant-win/> (access date 24.06.2015).

525. SelfGrowth.com, EIC: Empathy in communication [Electronic resource] // SelfGrowth.com. — Available at : <http://www.selfgrowth.com/articles/winnett2.html> (access date 08.05.2015).

526. SelfGrowth.com, HEWOI3SS: How to empathize with others in 3 simple steps // SelfGrowth.com. — Available at : <http://www.selfgrowth.com/articles/how-to-empathize-with-others-in-3-simple-steps> (access date 11.06.2015).

527. Seung, REIIMOM: Realizing empathy : an inquiry into the meaning of making [Electronic resource] // eBook. — Available at : <http://books.realizingempathy.com/> (access date 08.05.2015).

528. ShapingYouth.org, SMPOES: Selma March : the power of empathy, storytelling [Electronic resource] // ShapingYouth.org. — March 7, 2015. — Available at : <http://www.shapingyouth.org/selma-march-power-empathy-storytelling/> (access date 02.06.2015).

529. Shaw, DW: Shaw, L. December's wine. — New York : Silhouette Books, 1982. — 251 p.

530. Smith, NR: Smith, B. No regrets. — New York : Silhouette Books, 1985. — 251 p.

531. Staemmler, EIPHTCUEO: Staemmler, M. Franc. Empathy in psychotherapy: how therapists and clients understand each other. — Springer Publishing Company, 2012. — 309 p.

532. Stanford, CT: Stanford, S. Cupid's task. — N.Y. : Silhouette Books, 1985. — 251 p.

533. Stanford University, EPHODIKTDTX: Empathize and prototype: a hands on dive into the key tools of design thinking (xine 214) [Electronic resource] // Stanford University. — Available at : <http://create.stanford.edu/courses/empathize-and-prototype.php> (access date 10.06.2015).

534. Stitcher, EI: Episode info [Electronic resource] // Stitcher. — Available at : <http://www.stitcher.com/podcast/the-blaze-radio-network/theblaze-books/e/> (access date 22.06.2015).

535. Synonym, 3CTTSE: 3 communication techniques that show empathy [Electronic resource] // Synonym / Sharon H. Bolling. — Available at : <http://classroom.synonym.com/3-communication-techniques-show-empathy-19685.html> (access date 21.09.2015).

536. Taylor & Francis Online, EJAMB: Empathy, justice, and moral behavior. Abstract [Electronic resource] // Taylor & Francis Online / Jean Decety, Jason M. Cowell. — Available at : <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/21507740.2015.1047055?journalCode=uabn20> (access date 30.09.2015).

537. Tehelka, OIIGBCOSL: Once it is generated, empathy becomes a condition of social life [Electronic resource] // Tehelka. — 2013. — Available at : <http://www.tehelka.com/once-it-is-generated-empathy-becomes-a-condition-of-social-life/> (access date 20. 03. 2015).

538. Teleos Leadership Institute, EECE: Emotional empathy and cognitive empathy [Electronic resource] // Teleos Leadership Institute. — July 19, 2013. — Available at : <http://blog.teleosleaders.com/2013/07/19/emotional-empathy-and-cognitive-empathy/> (access date 15. 05. 2015).

539. The Catholic Exponent, DOJEWTTWNN: Disciples of Jesus empathized with those the world never noticed [Electronic resource] // The Catholic Exponent / Father James Walker. — March 29, 2013. — Available at : http://cathexpo.org/files/index.php?option=com_content&view=article&id=1151:disciples-of-jesus-empathized-with-those-the-world-never-noticed (access date 09.06.2015).

540. The Harvester Mission, GE: The great empathizer [Electronic resource] // The Harvester Mission / David Morsey. — Available at : <http://www.harvestermission.org/messenger%5C198602.pdf> (access date 18.06.2015).

541. The Julie Obradovic Blog, WWHIMALOHSROE: When the world hurts: inside the mind and life of a highly sensitive (recovering) over-empathizer [Electronic resource] // The Julie Obradovic Blog / Julie Obradovic. — December 20, 2014. — Available at : <http://www.thejulieobradovicblog.com/#!/When-the-World-Hurts-Inside-the-Mind-and-Life-of-a-HighlySensitive-Recovering-OverEmpathizer> (access date 18.06.2015).

542. The Positive Approach, AOESE: The art of employing the second empathy [Electronic resource] // The positive approach. — March 20, 2015. — Available at : <http://www.thepositiveapproach.global/the-art-of-employing-the-second-mpathy/> (access date 08.05.2015).

543. The University of Texas at Austin, MATIDIE: A multidimensional approach to individual. Differences in empathy [Electronic resource] // The University of Texas at Austin / Mark H. Davis. — Available at : http://www.uv.es/~friasnav/Davis_1980.pdf (access date 19.09.2015).

544. The Washington Free Beacon, HCWUEWOWE: Hillary Clinton wants us to empathize with our enemies. Even these enemies? [Electronic resource] // The Washington Free Beacon / David Rutz. — December 9, 2014. — Available at : <http://freebeacon.com/national-security/hillary-clinton-wants-us-to-empathize-with-our-enemies-even-these-enemies/> (access date 11.06.2015).

545. The Wildlife Watch Binocular, EFOSIKTEWP: Empathy for other species is the key to ethical wildlife photography [Electronic resource] // The Wildlife Watch Binocular / Jim Robertson. — Available at : <http://www.wildwatch.org/Binocular/bino01/empathy.html> (access date 30.09.2015).

546. Trickster, SE: Secret empathy [Electronic resource] // Trickster. — September 1, 2014. — Available at : <http://board.playtrickster.com/index.php?/topic/5338-secretempathy/> (access date 21.09.2015).

547. Tripadvisor, UFWCS: Updated facilities with consciencious stuff // Tripadvisor. — April 5, 2010. — Available at : <http://www.tripadvisor.com/ShowUserReviews-g33397-d85113-r6046535> (access date 08.06.2015).

548. Twisted Trunk Yoga, ILEFMD: I learned empathy from my dog [Electronic resource] // Twisted Trunk Yoga / Cat McCarthy. — September 1, 2015. — Available at : <http://twistedtrunkyoga.com/off-the-mat/i-learned-empathy-from-my-dog/> (access date 26.10.2015).

549. Twitter, DL: Dave Lozo [Electronic resource] // Twitter. — March 10, 2015. — Available at : <https://twitter.com/davelozo/status/575324862287331328> (access date 12.06.2015).

550. Twitter, FGW: First great western [Electronic resource] // Twitter. — January 29, 2014. — Available at : <https://twitter.com/fgw/status/428473322708676608> (access date 28.05.2015).

551. Twitter, PD: Pawan Durani [Electronic resource] // Twitter. — December 16, 2014. — Available at : <https://twitter.com/pawandurani/status/544922767775133696> (access date 28.05.2015).

552. Twitter, RD: Richard Dawkins [Electronic resource] // Twitter. — July 1, 2015. — Available at : <https://twitter.com/richarddawkins/status> (access date 04.08.2015).

553. Twitter, RG: Ryle's Ghost [Electronic resource] // Twitter. — August 20, 2014. — Available at : https://twitter.com/ghost_cog/status/502134243741671424 (access date 07.06.2015).

554. Twitter, TB: Tommy Boy [Electronic resource] // Twitter. — January 8, 2015. — Available at : <https://twitter.com/tl1088/status/553402340322328576> (access date 05.06.2015).

555. TypologyCentral, EOS: Empathizer or systemizer? [Electronic resource] // TypologyCentral. — Available at : <http://www.typologycentral.com/forums/online-personality-tests/52871-empathizer-systemizer.html> (access date 18.06.2015).

556. Waller, SWICB: Waller, Robert James. Slow waltz in cedar bend. — New York : Warner Books, Inc., 1993. — 199 p.

557. Washington Post, TPOJ18SOUG: Transcript: president Obama's July 18 statement on Ukraine and Gaza [Electronic resource] // The Washington Post. — 2014. — Available at : http://www.washingtonpost.com/politics/transcript-obamas-statement-on-ukraine-and-gaza/2014/07/18/a3224560-0e8c-11e4-8c9a-23ecc0c7d23_story.html (access date 18.03.2015).

558. Wattpad, FB3: The Flames (Book 3, Chapter 7) [Electronic resource] // Wattpad. — Available at : <http://www.wattpad.com/116972513-the-flames-book-3-chapter-7> (access date 17.06.2015).

559. Whisper, GBUAMBIWEWH: A girl blew up at me because I was empathizing with her [Electronic resource] // Whisper. — Available at : <https://whisper.sh/whisper/0516b0db68669f660767c7a86fd83701d345ae/> (access date 10.06.2015).

560. Whisper, TS: Trending stories [Electronic resource] // Whisper. — Available at : <https://whisper.sh/whisper/050ffe6fe3dbf18670575ec14ae8aae48f3fc4> (access date 10.06.2015).

561. White, BBDT: White, J. John. Bertold Brecht's dramatic theory. — Boydel & Brewer, 2004. — 348 p.

562. WomenSurgeons, WEBFTUHPS: We empathize but few times understand how patients suffer [Electronic resource] // WomenSurgeons. — April 29, 2015. — Available at : <https://twitter.com/womensurgeons/status/593580525719146496> (access date 05.06.2015).

563. Yourself series, WIHEI: Why is heaving empathy important? [Electronic resource] // Yourself series. — 2013. — Available at : <http://yourselfseries.com/teens/topic> (access date 28. 03. 2015).